З холодним серцем.

Правдива історія одного вбивства та його наслідків

*

*

Братове люди, сущі після нас,

Не майте проти нас у серці зла.

Вам бог сторицею віддасть.

Як зглянетесь на нас на бідолах.

Франсуа Війон.

"Балада повішених"

Частина перша

Останні, що бачили їх живих

Містечко Голкомб лежить серед широких ланів Західного Канзасу, у відлюдній місцевості, про яку інші канзасці кажуть: "Ген там". Розпростерті миль за сімдесят на схід від кордону з Колорадо, околиці містечка, з їх ясно-голубим небом та прозорим, наче в пустелі, повітрям, скидаються більше на Далекий Захід, аніж на Середній. Тамтешній люд трохи гугнявить, як то властиво західним скотарям, а чоловіки ходять переважно у вузьких джинсах, крислатих

стетсонівських капелюхах та гостроносих чоботах на високих підборах. Довкола — пласка рівнина, безмежний, аж страхітливий простір, і подорожній ще оддалік, задовго перед тим як під'їде, бачить табуни коней, череди худоби на пасовиськах і високі білі елеватори, своїми витонченими обрисами подібні до старогрецьких храмів.

Голкомб також видно з великої віддалі. Правда, дивитися там особливо нема на що — це просто безладне скупчення будівель, розділене посередині залізничною колією на Санта-Фе, невеличке, абияк стулене селище, що на півдні прилягає до рудої смуги річки Арканзасу, на півночі — до автостради № 50, а на сході й заході — до прерій та ланів пшениці. Після дощу або коли розтане сніг, грубезний шар пилюги, що звичайно вкриває безіменні, немощені й сірі вулиці Голкомба, перетворюється на непролазне болото. Край містечка стоїть занедбана поштукатурена будівля зі світляним написом на даху: "Дансинг", але танців там давно не буває, і напис той уже кілька років не світиться. По сусідству стоїть ще один будинок з нерозбірливим написом — облізлі золоті літери на брудній шибі сповіщають: "Голкомбський банк". Банк припинив своє існування ще 1933 року, і там, де колись клацали рахівниці, тепер мешкають люди. То один із двох "багатоквартирних" будинків містечка. Другий — ветхий окремий дім, що його звуть "учительським", бо там мешкають майже всі викладачі місцевої школи. А здебільшого будинки в Голкомбі одноповерхові, дерев'яні, з ганками при чільній стіні.

Біля залізничної станції в напіврозваленій будівлі порядкує поштмейстерка — кощава жінка в шкіряній куртці, грубих бавовняних штанях і ковбойських чоботах. Та й сама станція, з її облупленими брудно-жовтими стінами, має доволі жалюгідний вигляд. Залізницею щодня проходять "Шеф", "Супер-шеф", "Капітан", але ці експреси в Голкомбі не

зупиняються. Не зупиняються там і пасажирські поїзди лише подеколи вантажні.

На автостраді — дві бензоколонки. Одна з них має ще й убогу бакалійну крамничку, друга — кафе, так зване "Гартменове кафе", де місіс Гартмен, дружина господаря, подає сандвічі, каву, прохолодні напої і легке триградусне пиво (у Голкомбі, як і в цілому штаті Канзас,— "сухий закон").

Оце, власне, і все. Треба ще тільки згадати про Голкомбську школу. Самий її вигляд виказує те, чого не видно з інших прикмет містечка: що батьки, які посилають своїх дітей до цієї модерної, добре вкомплектованої викладачами "об'єднаної" школи (вона має всі класи, від підготовчих до старших, і кілька спеціальних автобусів щоранку привозять туди щось із три з половиною сотні учнів з околиці в шістнадцять миль),— що батьки ті — люди цілком заможні. Більшість із них — фермери, які ведуть походження від різного люду — від німців, ірландців, норвежців, мексіканців, японців. Вони розводять велику рогату худобу та овець, вирощують пшеницю, конюшину, цукровий буряк. Фермери завжди чимось ризикують, але в Західному Канзасі вони мають усі підстави вважати себе "природженими гравцями", бо опади там мізерні (середня річна норма — вісімнадцять дюймів), і їм доводиться повсякчас клопотатися проблемами зрошення. Проте останні сім років були доволі сприятливі, і фермери в окрузі Фінні, до якої належить і Голкомб, мали добрі врожаї. Прибуток давало не лише сільське господарство, а й експлуатація багатющих покладів природного газу, отож усе те проявилось і в новій школі, і в гарному вмеблюванні фермерських будинків, і у величезних елеваторах.

До одного листопадового ранку 1959 року мало хто з американців, навіть і в самому Канзасі, чув про Голкомб. Драматичні, надзвичайні події поминали його, так само як і

течія річки, як машини на автостраді й жовті поїзди, що мчать залізницею на Санта-Фе. Та жителі містечка, числом двісті сімдесят, на те не нарікали, цілком задоволені своїм звичним життям,— вони собі працювали, ходили на полювання, дивилися телевізор, відвідували шкільні вечори, репетиції хору, збори в місцевому клубі. Але тієї листопадової неділі, десь над ранок, нічну тишу Голкомба, звичайно порушувану тільки пронизливим квилінням койотів, сухим шелестом перекотиполя та віддаленими паровозними гудками, раптово розітнули чужі звуки. Жодна жива душа в містечку не почула їх тоді — отих чотирьох рушничних пострілів, які в остаточному наслідку вкоротили шість людських життів. Та після того тамтешнім жителям, що раніше мало остерігались одне одного й рідко замикали двері своїх осель, стали знову й знову вчуватися ті моторошні виляски, і між ними зайнявся вогонь взаємної недовіри, та такий, що навіть давні й добрі сусіди почали позирати одне на одного з глухою неприязню, мов на якихось чужинців.

*

Господареві ферми "Долина", Герберту Вільяму Клаттеру, було сорок вісім років, і, як показав недавній медичний огляд для страхування життя, здоров'я він мав чудове. Хоч містер Клаттер носив окуляри й не вирізнявся високим зростом не більш як п'ять футів десять дюймів,— проте постать його мимоволі впадала в око. Він мав широкі плечі, зовсім іще темну чуприну; його різко окреслене вольове обличчя зберігало здоровий, свіжий колір; зуби в нього були всі цілі й такі міцні, що він легко розгризав ними волоські горіхи. Важив він сто п'ятдесят чотири фунти — рівно стільки ж, як і того дня, коли закінчив Канзаський університет, де вчився на агронома.

Містер Клаттер не мав таких статків, як власник сусідньої ферми, містер Тейлор Джонс, що вважався найбагатшим

господарем у Голкомбі, Проте його добре знали й поважали і в рідному містечку, і в Гарден-Сіті, сусідньому центрі округи, де він нещодавно очолював будівельний комітет по спорудженню методистської церкви, що коштувала громаді вісімсот тисяч доларів. Його незмінно обирали головою на конференціях фермерських спілок штату, і ім'я його шанобливо вимовлялось як у широких сільськогосподарських колах Середнього Заходу, так і в деяких вашінгтонських установах — за Ейзенхауера він був членом федеральної ради по кредитуванню фермерів.

Завжди знаючи напевне, чого він прагне, містер Клаттер майже в усьому добивався свого. На покаліченому пальці лівої руки, що його розтрощило колись сільськогосподарською машиною, він носив просту золоту обручку — символ двадцятип'ятирічного подружнього життя з тією, кого він так хотів свого часу мати за дружину,— з сестрою свого університетського товариша, тихою, побожною і делікатною дівчиною на ім'я Бонні Фокс, що була на три роки молодша за нього. Вона народила йому чотирьох дітей — троє дівчаток, а тоді сина. Найстарша дочка, Івенна, вже заміжня жінка, мати десятимісячного хлопчика, жила в Північному Іллінойсі, але часто бувала в Голкомбі. Ось і тепер її десь за два тижні чекали разом із сім'єю, бо батьки надумали влаштувати на День подяки[23] велику зустріч роду Клаттерів (він брав свій початок з Німеччини — перший Клаттер, чи Клоттер, як тоді вимовлялося це прізвище, прибув до Америки 1880 року); на цю зустріч було запрошено понад п'ятдесят чоловік, і дехто з них мав приїхати аж із штату Флоріда.

Не жила вже на фермі "Долина" й друга дочка Клаттерів, Біверлі,— вона поїхала до Канзас-Сіті вчитися на медичну сестру. Біверлі була заручена із студентом біологом, що дуже припав до вподоби її батькові, і до весілля, призначеного на різдвяні канікули, вже навіть надрукували запрошення. У батьківському домі лишилося тільки двоє молодших дітей: син

Кеньйон, що в свої п'ятнадцять років перевершив зростом батька, і старша за нього на рік Ненсі, улюбленица всього містечка.

У своєму сімейному житті містер Клаттер мав лиш одну поважну причину непокоїтись — недугу дружини. Вона була "нервова", слабувала на "невеликі запаморочення" — таких завуальованих виразів уживали її близькі. Та, незважаючи на все те, правда про "недугу бідолашної Бонні" не була ні для кого таємницею: кожен-бо знав, що останні п'ять-шість років вона раз у раз проходила курс лікування в психіатричній клініці. Але останніми днями й ця похмура тінь начебто почала розвіюватись під променем надії. Минулої середи, повернувшись додому після двотижневого перебування у Вічітському медичному центрі, де вона звичайно лікувалася, місіс Клаттер принесла, чоловікові майже неймовірну новину: вона з радістю розповіла, що за остаточним висновком лікарів причина її хвороби полягає не в мозку, а в хребті — тобто недуга її фізична, що виникла внаслідок зміщення хребців. Їй, звісно, доведеться лягти на операцію, зате потім — о, потім вона знову стане "така, як колись"!..

День містера Клаттера завжди починався о пів на сьому, коли, брязкаючи дійницями й стиха перемовляючись між собою, на ферму приходили двоє синів найманого робітника Віка Ерсіка,— від цих звуків він здебільшого й прокидався. Але того дня Вікові хлопці прийшли й пішли, а він усе лежав у ліжку, бо напередодні, в п'ятницю тринадцятого листопада, втомився дужче, ніж звичайно, хоча втома та була почасти приємна. Втішена тим, що скоро одужає і повернеться до нормального життя, Бонні прибралася "як колись": підфарбувала губи, зробила зачіску і, надягнувши нову сукню, пішла з ним до Голкомбської школи, де вони разом аплодували учнівській виставі "Том Сойєр", в якій Ненсі грала роль Беккі Тетчер. Містер Клаттер радів з того, що Бонні знову з'явилась

на люди; хоч вона й нервувалася, проте була усміхнена, розмовляла із знайомими, і вони обоє пишалися своєю Ненсі: дівчинка так добре грала, ніде не збилася й була, як він сказав, поздоровляючи її за сценою, "просто красуня, серденько, справжня південна красуня". На що Ненсі, як і годилося справжній красуні, граціозно присіла в своїй спідничці на обручиках і спитала, чи можна їй поїхати до Гарден-Сіті. Мовляв, у міському кінотеатрі тільки на останньому сеансі показують "Таємничого привида", і всі її товариші їдуть туди. За інших обставин містер Клаттер цього не дозволив би. У сім'ї діяв неписаний закон: Ненсі і Кеньйон мали бути вдома о десятій вечора у будень і о дванадцятій — по суботах. Але, втішений приємними подіями того вечора, він поступився. І Ненсі вернулася додому десь аж над другу годину ночі. Він чув, як дочка прийшла, і гукнув її, бо хоч звичайно й не підвищував голосу ні на кого, проте цього разу мусив поговорити з нею навпростець — і не так через пізнє повернення, як через хлопця, що проводжав її додому,— то був Боббі Рапп, один з найкращих баскетболістів у школі.

Загалом Боббі подобався містерові Клаттеру; він вважав, що на свій вік (Боббі минав сімнадцятий) хлопець цілком надійний і добропорядний, але за ті три роки, відколи Ненсі дозволено водити товариство з хлопцями, її ніде не бачили з кимось іншим, хоч вона була гарненька й мала успіх у шкільному середовищі. Містер Клаттер розумів, що нині в підлітків модно "зустрічатися", ходити у парі й навіть носити "обручки", проте ставився до цього несхвально, а надто коли якось ненароком помітив, як Ненсі цілувалася з тим хлопцем. Тоді він порадив дочці "не так часто бачитися з Боббі", бо, мовляв, тепер їм легше буде розійтися поступово, аніж потім розірвати одразу,— а це, нагадав він їй, однак неминучі має статися. Раппи належали до католицької церкви, а Клаттери — до методистської, і цього вже було досить, щоб Ненсі й той хлопчина і думати забули про якісь сподіванки щодо

майбутнього одруження. Ненсі тоді повелася розважливо — в усякому разі, не заперечувала,— і тепер, перш ніж побажати їй на добраніч, містер Клаттер домігся від неї обіцянки, що вона почне помалу розходитися з Боббі..

Звичайно містер Клаттер лягав спати об одинадцятій, проте через той прикрий випадок йому довелося порушити своє правило. Отож і прокинувся він у суботу, 14 листопада 1959 року, вже далеко по восьмій. Дружина його завжди вставала набагато пізніше. Та містер Клаттер спокійнісінько собі голився, приймав душ і споряджався до роботи в грубі вельветові штани, шкіряну скотарську куртку та чоботи з острогами, не боячись потурбувати її, бо спали вони в різних кімнатах. Уже кілька років він ночував сам у великій спальні на першому поверсі їхнього двоповерхового кам'яного будинку на чотирнадцять кімнат. І хоч місіс Клаттер зберігала весь свій одяг у шафах в тій-таки спальні, а скромну свою косметику та численні ліки тримала у викладеній голубими кахлями ванній, яка примикала до неї, проте по-справжньому вона віддавна мешкала в колишній Івенниній кімнаті, що, як і кімната Ненсі та Кеньйона, була на другому поверсі.

Будинок той в основному спроектував сам містер Клаттер, показавши себе при цьому тямущим і розважним, хоч, можливо, й не дуже вигадливим архітектором. Звели його 1948 року, і обійшовся він у сорок тисяч доларів. (Тепер його продажна вартість сягнула шістдесяти тисяч). Замикаючи собою довгу під'їзну алею, обсаджену двома рядами тінястих китайських в'язів, цей гарний білий будинок серед широкого, дбайливо доглянутого лужка справляв дуже гарне враження і вважався за окрасу містечка. Усередині лискучу лунку підлогу тут і там вкривали губчасті килими кольору сирої печінки; величезна модерна канапа у вітальні була оббита матерією, помережаною сріблястою ниткою; а в піші, де звичайно снідали, красувалась оздоблена біло-голубим пластиком

банкетка. Такі меблі були цілком до вподоби Клаттерам, як і більшості їхніх знайомих, чиї домівки загалом умебльовані так само.

Крім економки, що приходила по буднях, Клаттери не мали іншої прислуги, отож, відколи захворіла дружина, а старші дочки поїхали з дому, містерові Клаттеру довелося самому навчитися куховарити. І тепер обіди варили або він, або Ненсі — частіше Ненсі. Це діло припало йому до душі, і справлявся він з ним дуже добре: жодна жінка в цілому Канзасі не спекла б кращих коржів, а його знамениті горіхові тістечка йшли нарозхват на благодійних кондитерських базарах. А от Їдець він був не такий завзятий і, на відміну від інших фермерів, волів снідати по-спартанському. От і того ранку задовольнився склянкою молока і яблуком, бо ніколи не пив ні кави, ні чаю і звик починати день, не зігрівши шлунка. Річ у тім, що він взагалі не визнавав збудників, хоч які б вони були слабкі. Він не курив і, певна річ, не вживав спиртного, навіть не знав, яке воно на смак, а людей, що заглядали в чарку, всіляко уникав; втім, ця обставина не так уже й обмежила коло його знайомих, як можна було б сподіватися, бо основу того кола складали члени методистської громади Гарден-Сіті, що числом сягала тисячі семисот чоловік, і більшість їх своєю здержливістю цілком відповідали вимогам містера Клаттера. Він не нав'язував своїх засад стороннім людям і поза домом був начебто досить терпимий, проте в сім'ї і серед робітників на фермі "Долина" ці засади мали силу, закону. "Ви питущий?" — було перше запитання до кожного, хто приходив найматися на роботу, і навіть коли той давав негативну відповідь, він мусив підписати угоду, в одному з пунктів якої говорилося, що вона негайно втрачає чинність, якщо за робітником хоч раз буде помічено "потяг до алкогольних напоїв". Давній приятель містера Клаттера, власник однієї з найперших тамтешніх ферм, Лін Рассел, якось сказав йому:

— Ти безжальний, Гербе. Б'юсь об заклад: якби ти застукав робітника на випивці, він ураз вилетів би з роботи. Ти б не зважив на те, що його сім'я голодуватиме.

То був чи не єдиний закид, що його будь-коли зроблено містерові Клаттеру як роботодавцеві. З усіх інших поглядів він зажив слави спокійного та щедрого господаря, платив робітникам добрі гроші, та й на премії не окупував, отож ті, що в нього працювали, не мали підстав нарікати.

Випивши склянку молока, містер Клаттер надягнув теплу шапку, взяв своє яблуко й подався надвір подивитися на погоду. Ранок був такий, що саме яблука їсти: з чистого, аж прозорого неба струменіло ясне сонячне проміння, повівав легкий східний вітерець, ворушачи останні листочки на китайських в'язах. Осінь неначе винагороджує Західний Канзас за всі ті злигодні, що їх завдають інші пори року: за скажені зимові вітри з Колорадо та глибочезні, майже до пояса, снігові замети, що несуть загибель вівцям; за весняну сльоту й густі тумани; за нещадну літню спеку, коли навіть воронячча шукає хоч якогось затінку, а стебла пшениці чорніють і горять на пні. Аж зрештою десь після вересня погода змінюється і настає бабине літо, що інколи триває до самого різдва.

Поки містер Клаттер милувався тим чудовим ранком, до нього пристав собака, покруч дворняги з шотландською вівчаркою, і вони разом пішли до загону, що межував з однією із трьох стодол.

Одна з тих стодол була вщерть напакована зерном сорго, у другій височіла гора чорного проса. Вартість цього збіжжя сягала чималої суми — ста тисяч доларів. Сама ця цифра була майже в чотириста разів більша від тієї, що обчислювала весь прибуток містера Клаттера за 1934 рік — рік, коли він одружився з Бонні Фокс і вони переїхали із свого рідного

містечка Розеля до Гарден-Сіті, де його взяли на посаду помічника сільськогосподарського інспектора по окрузі Фінні. Знаменно, що не минуло й року, як він дістав підвищення й обійняв посаду інспектора. Ті роки, які він одбув на цій роботі — від 1935-го до 1939-го,— випали найпосушливіші й найтяжчі з усіх, що їх пам'ятали в тих краях від часів, коли там уперше з'явилися білі люди; і молодий Герб Клаттер, добре знаючись на найновіших досягненнях сільськогосподарської практики, був цілком на місці як посередник між урядом і підупалими духом фермерами: їм ішли на користь і невичерпний оптимізм, і кваліфіковані поради цього симпатичного молодика, що добре знався на своєму ділі. І все ж він робив не те, чого прагнув,— син фермера, він од самого початку поставив собі за мету порядкувати на власній землі. Отож, коли випала така пагода, він залишив посаду окружного інспектора і, заорендувавши на позичені гроші земельну ділянку, поклав початок майбутньої ферми "Долина" (цю назву виправдовувала хіба тільки близькість річки Арканзасу, бо жодного натяку на долину там не було). Деякі консервативно настроєні жителі округи спостерігали його починання зі скептичними посмішками — побачимо, мовляв, що з цього вийде. То були старожили, що й раніше любили покепкувати з його університетської науки.

— Усе це добре, Гербе,— казали вони.— Ти завжди знаєш, що треба робити на чужій землі. Сійте це, садіть те... А чи не заспівав би ти іншої, якби це була твоя власність?

Та вони помилися, бо спроби новоспеченого фермера таки принесли успіх — можливо, й тому, що перші роки він завзято працював по вісімнадцять годин на добу. Траплялись і поразки — двічі не вродила пшениця, а одної зими загинуло від сніговію кількасот голів овець; одначе за десять років власність містера Клаттера сягнула понад вісімсот акрів власної землі та близько трьох тисяч орендованої, а це, як визнавали його колеги, був "добрячий шмат". Основу добробуту ферми становили

пшениця, чорне просо та кондиційне насіння кормових трав. Чималий прибуток давала й худоба — вівці, а особливо корови. Кількасот корів герефордської породи мали на собі Клаттерове тавро, хоч ніхто про це й не здогадався б, поглянувши на майже порожній загін, призначений для недужих бичків, кількох дійних корів, кішок, якими опікувалася Ненсі, та улюбленці всієї сім'ї, Бейб — гладкої старої конячини, що ніколи не відмовлялася покатати на своїй широкій спині трьох-чотирьох дітлахів.

Містер Клаттер почастував Бейб недогризком яблука і привітався до чоловіка, що згрібав граблями сміття в загоні. То був Елфред Стоклейн, єдиний найманий робітник, що постійно мешкав на фермі. Подружжя Стоклейнів з трьома дітьми жило в хатині ярдів за сто від великого будинку. Крім них, на півмилі довкола інших сусідів Клаттери не мали.

Стоклейн — довгообразий чолов'яга з великими темними зубами — запитав:

— Чи буде сьогодні ще яка робота? Бо в нас дитина заслабла, найменша. Ми з жінкою майже цілу ніч коло неї не спали. То я думав повезти її до лікаря.

Містер Клаттер поспівчував йому і сказав, що хоч би яка була робота, нехай він зараз же йде собі аж до обіду, а якщо вони з місіс Клаттер можуть чимось допомогти, нехай їм дадуть знати. Тоді попростував слідом за собакою, що біг попереду, аж ген у поле, де вилискувала золотом свіжа стерня, схожа на лев'ячу шкуру.

Там-таки була й річка, а недалеко від берега ріс невеличкий садок — персики, вишні та яблуні. За спогадами старожилів, півсотні років тому один лісоруб за десять хвилин

міг повирубувати в Західному Канзасі всі дерева. Навіть і тепер там здебільшого саджають лише китайські в'язи й тополі дерева, що зносять посуху майже так само легко, як кактуси. Проте містер Клаттер часто казав: "Ще хоч один дюйм до нашої річної норми опадів — і ця земля стала б раєм, справжнім земним раєм". І отой невеликий садок над річкою був його спробою створити наперекір посухам бодай клаптик такого раю, свого омріяного зеленого яблуневого едему.

Одного разу його дружина сказала:

— Моєму чоловікові ці дерева дорожчі за рідних дітей.

І всі в Голкомбі пам'ятали той день, коли маленький літак, втративши управління, увігнався в персикові дерева: "Герб тоді мов сказився з люті! Ще й пропелер не спинився, як він побіг позивати пілота до суду".

Пройшовши через садок, містер Клаттер подався далі берегом річки, що була в цьому місці неглибока, з багатьма піщаними обмілинами. Колись, як Бонні ще "була при силі", у жаркі недільні дні вони приходили сюди, набравши з собою харчів, і вся сім'я відпочивала біля річки, годинами чекаючи, доки сіпнеться поплавець на воді.

Містерові Клаттеру рідко траплялося зустрічати в своїх володіннях чужих людей: від шосе було півтори милі, дороги глухі, і сюди навряд чи міг забрести випадковий подорожній. Та ось раптом він побачив попереду себе цілий гурт незнайомців, і Тедді, отой його собака, з грізним риком метнувся до них. Але Тедді був дивний пес. Надійний і пильний сторож, завжди готовий зняти тривогу, він мав одну істотну ваду: досить було йому забачити рушницю, як оце тепер — бо незнайомці були озброєні,— і він ураз починав задкувати,

підібгавши хвоста. Ніхто не міг збагнути, чому це так, бо не знав його історії, окрім хіба того, що колись давно Кеньйон підібрав його, бездомного, на дорозі.

*

Виявилося, що незвані гості — їх було п'ятеро — мисливці з Оклахоми. Відкриття сезону полювання на фазанів — головна подія листопада, що приваблює до Канзасу силу-силенну мисливців із сусідніх штатів, отож і попереднього тижня цілі полчища їх промарширували осінніми полями, стріляючи по сполоханих табунцях великих мідяноперих птахів, що добре відпаслися на стерні.

За звичаєм, мисливці, коли їх не запрошено як гостей, мають сплатити певну винагороду власникові землі, на якій вони полюють, та коли оклахомці запропонували містерові Клаттеру гроші, він посміхнувся:

— Я не такий бідний, як вам здається. Полюйте собі скільки хочете.— І, торкнувшись рукою шапки, рушив додому, до своїх звичних справ, не маючи й гадки, що то останній день у його житті.

*

Так само як містер Клаттер, ніколи не пив кави й молодик, що зайшов поснідати до кафе "Перлинка". Йому більше смакувало пиво. Три таблетки аспірину, кухоль холодного пива та кілька сигарет "Пел-Мел" — ото була, як він казав, "путня піджива". Сьорбаючи пиво й потягуючи сигарету, він пильно розглядав карту Мексіки, що її розгорнув перед собою на прилавку. Та зосередитись йому було важко, бо він чекав товариша, а товариш запізнювався. Він визирнув у вікно на

тиху вулицю маленького містечка — вулицю, яку сьогодні побачив уперше в житті. Діка все ще не було видно. Але він от-от мав прийти. Зрештою, те, задля чого вони призначили цю зустріч, була Дікова ідея, його "дільце". А коли вони його облагодять — отоді до Мексіки!..

Карта була пошарпана й така затерта пальцями, що скидалася на клапоть замші. У готелі, де він спинився, в його кімнаті лежали ще десятки таких самих потертих карт — усіх штатів Північної Америки, всіх провінцій Канади, всіх південноамериканських країн,— бо молодик повсякчас укладав собі плани подорожей, а деякі з них уже й здійснив: на Аляску, Гавайські острови, до Японії та Гонконгу. І от тепер, одержавши листа з запрошенням пристати до "дільця", прибув сюди з усім своїм скарбом: фібровою валізою, гітарою та двома великими ящиками, повними книжок, географічних карт, пісень, віршів та старих листів — усе це важило добру чверть тонни. (Дік аж на обличчі змінився, побачивши ті "скрині". "На бога, Перрі! Невже ти скрізь тягаєш за собою цей мотлох?" — "Де мотлох? — запитав Перрі.— Тут є одна книжка, за яку я заплатив тридцять доларів"). Отож він тут, у містечку Олейті, в штаті Канзас. Чудасія, як подумати,— він знову в Канзасі, хоч минуло заледве чотири місяці відтоді, як він присягався комісії по достроковому звільненню, а також і собі, що ніколи більше ноги його не буде в цих краях. Та дарма — це ненадовго.

Чимало назв на карті було обведено чорнилом. Косумель — острів поблизу Юкатанського узбережжя, де, як він прочитав у чоловічому журналі, можна "скинути з себе одіж, зітхнути з полегкістю й жити, мов раджа, маючи стільки жінок, скільки заманеться, і все це за п'ятдесят доларів на місяць". З того ж таки опису в журналі він запам'ятав і такі принадні речі: "Косумель — міцна фортеця, що протистоїть соціальному, економічному та політичному тискові. На цьому острові жоден урядовець не має влади над приватною особою". І ще:

"Кожного року зграї папуг прилітають сюди з материка виводити пташенят". Акапулько — це риболовля у відкритому морі, численні казино, ласі до розваг багаті жінки. Сьерра-Мадре — це золото, "Скарб Сьєрра-Мадре" — він бачив цей фільм вісім разів. (То був найкращий фільм з участю Богарта. Та й актор, що виконував роль старого золотошукача,— він трохи скидався на батька Перрі,— грав чудово. Його звали Уолтер Х'юстон. Атож, недарма Перрі сказав колись Дікові: він таки добре знає, що й до чого з тим золотом, бо навчився цього діла від батька, шукача-професіонала. То чому б і не купити двоє коней та не спробувати щастя в Сьєрра-Мадре? Але Дік, практичний Дік, відказав: "Е, голубе, не розганяйся! Бачив і я той "Скарб". А кінчається тим, що всі вони розум втратили. Через лихоманку, п'явок та й взагалі через увесь той жах. А потім, коли знайшли золото,— пам'ятаєш? — зірвався буревій і все к бісу порозкидав").

Перрі згорнув карту, заплатив за пиво й підвівся. Поки він сидів, здавалося, що це чоловік неабиякої статури, кремезний здоровань з плечима, руками та могутнім торсом важкоатлета, — він і справді захоплювався важкою атлетикою. Та тіло його було непропорційне: невеличкі ноги, взуті в куці чорні чобітки із сталевими пряжками, вільно вмістилися б у жіночі черевики; отож коли він устав, то виявився на зріст не більшим за дванадцятирічного хлопчика і, виступаючи отак на своїх хирлявих ногах, що кумедно контрастували з тулубом дорослого чоловіка, вже не скидався на міцно збитого водія ваговоза, а скоріш на відставного жокея з надміру розвиненими м'язами.

Вийшовши з кафе, Перрі став на осонні. Було вже близько дев'ятої, і Дік спізнювався на півгодини; та якби він сам не наголосив, що того дня їм буде дорога кожна хвилина, Перрі цього й не помітив би. Його майже ніколи не обтяжувало чекання, бо він мав багато способів згаяти час, зокрема —

дивитися в дзеркало. Одного разу Дік зауважив: "Коли ти бачиш дзеркало, то стаєш мов заворожений. Неначе вгледів хтозна-яку красуню. Слухай, невже тобі не набридає?" Де там — власне обличчя просто зачаровувало Перрі. Найменший порух м'язів надавав йому іншого виразу, і, вправляючись перед дзеркалом, Перрі навчився сам викликати ці зміни, прибираючи то грізного, то пустотливого, то сентиментального вигляду. Легенький нахил голови, ледь помітний порух губ — і розбещений шалапут обертався на тихого мрійника.

Мати Перрі була чистокровна індіанка, тож саме від неї він успадкував і смугляву шкіру, і темні імлисті очі, і густе чорне волосся — хвилястий, лискучий від брильянтину чуб та довгі баки. Коли материн спадок був очевидний, то батьків, рудого ластатого ірландця, проявлявся не так виразно. Індіанська кров видимо взяла гору над кельтською. І все ж переможене начало заявляло про себе й рожевими губами, й кирпатим носом, і тією суто ірландською зухвалою самовпевненістю, що часто прозирала з-під незворушної індіанської маски, а то й зовсім потісняла її, коли він грав на гітарі й співав.

Співати й уявляти себе перед великою аудиторією — то був ще один його спосіб гаяти час. Він завжди малював собі ту саму сцену — нічний клуб у Лас-Вегасі, його рідному місті. Розкішний зал, повний всіляких визначних осіб, що в захваті слухають нову зірку естради. Він співає в супроводі скрипок знамениту "Ми ще стрінемось", а на "біс" виконує найновішу власну баладу:

Напровесні в небо злітають папуги,

Не знають вони ні спочинку, ні сну.

Я в небо дивлюся — літають папуги,

Я чую їх пісню — співають папуги,

Співають папуги, віщують весну.

(Дік, коли вперше почув цю пісню, зауважив: "Папуги не співають. Може, щебечуть... Чи кричать. Але ніяк не співають". Дік усе розумів буквально, геть усе, і не тямив ні в музиці, ні в поезії, проте, як копнути глибше, саме ця Дікова буквальність мислення та його практицизм найдужче вабили до нього Перрі, бо в порівнянні з ним самим Дік здавався "мужчиною на всі сто").

Та хоч які втішні були оті лас-вегаські видіння, вони бліднули перед іншими мріями. Від самого дитинства, добру половину свого життя — а йому вже минув тридцять перший,— Перрі замовляв поштою книжки ("Багатства на дні моря! Вправляйтесь у підводному плаванні — і ви здобудете їх. Проспекти безкоштовно..."), відповідав на рекламні оголошення ("Затонулий скарб!П'ятдесят правдивих карт! Нечувана пропозиція..."), і це давало поживу його невгамовному прагненню насправді зазнати тих пригод, що їх знов і знов підказувала йому уява: ось він спускається в чужу, незнану глибочіні, поринає в зелений морський присмерк, прослизає повз лускатих, з моторошно виряченими очима охоронців потонулого корабля, що бовваніє попереду,— іспанського галеона з вантажем діамантів та перлів,— і ось уже перед ним громадяться скриньки з золотом.

Тишу розітнув автомобільний сигнал. Нарешті Дік.

*

— О боже, Кеньйоне! Та чую я, чую!

У Кеньйона, як завжди, наче біс вселився. Він І далі репетував біля сходів:

— Ненсі! До телефону!

Боса, в самій піжамі, Ненсі стрімголов збігла сходами. В домі було два телефони: один у кімнаті, що правила батькові за кабінет, другий — у кухні. Ненсі зняла трубку кухонного апарата.

— Алло?.. Так-так, доброго ранку, місіс Кетц.

Місіс Кларенс Кетц, дружина фермера, що жив край шосе, заторохтіла в трубку:

— Ой, я ж казала твоєму татові, щоб тебе не будили. Вона ж, кажу, певне, стомилася після вчорашньої вистави. Ти була чудова, рибонько, з отими білими стрічками в косах! А отоді, коли ти подумала, що Том Сойєр загинув, у тебе в очах блищали справжні сльози. То було не гірше, ніж показують по телебаченню... Але тато сказав, що тобі однаково час вставати, та воно й справді — вже дев'ята скоро. То ось що я хотіла, рибонько... Моя мала Джоліна страх як хоче спекти пирога з вишнями, а ти ж у нас перша майстриня з печива, то я й подумала, чи не привести її оце до вас — може б, ти їй показала?

За інших обставин Ненсі залюбки приготувала б із Джоліною навіть і цілий обід — вона вважала за свій обов'язок допомагати молодшим дівчатам у куховарстві, шитті та музичних заняттях, а нерідко й ставала повірницею їхніх сердечних таємниць. Як вона знаходила на все те час, як встигала фактично "тягти на собі той великий дім", незмінно бути однією з перших учениць у школі, старостою класу,

діяльною учасницею клубу й Спілки молодих методистів, а крім того, захоплюватись верховою їздою, музикою (піаніно, кларнет) і щороку здобувати перші призи на окружному ярмарку (печиво, домашнє консервування, вишивки, аранжування квітів) — одне слово, як могла шістнадцятирічна дівчина нести на своїх плечах такий великий тягар, і все це без показного героїзму, а скоріше з природним та невимушеним усміхом,— цією загадкою сушила собі голову ціла місцева громада, та, зрештою, всі погоджувались на тому, що "дівчинка має характер" і що "це в неї од старого". Справді, найсильнішу рису своєї вдачі, що становила підвалину всіх її успіхів, Ненсі успадкувала від батька: то була бездоганна пунктуальність і організованість. Жодна хвилина не пропадала в неї марно, вона знала точно, що робитиме об тій чи тій годині і скільки це забере часу. І само тому розгубилася, почувши прохання місіс Кетц,— увесь той день був у неї вщерть заповнений справами. Вона вже пообіцяла іншій сусідській дівчинці, Роксі Лі Сміт, порепетирувати з нею соло на тромбоні, з яким Роксі Лі збиралася виступити в шкільному концерті, до того ж мала виконати три складних доручення матері й поїхати з батьком до Гарден-Сіті на збори клубу. А ще ж треба було готувати полуденок, а потім братися до весільної сукні для Біверлі, що її Ненсі сама покроїла і вже начала шити. Отже, на Джолінин пиріг з вишнями не було й хвилини вільної. Якщо, звісно, не пожертвувати чимось іншим.

— Місіс Кетц! Почекайте хвилинку біля телефону, гаразд?

Ненсі подалася через дім до батькового кабінету. Кабінет мав окремий хід знадвору — для сторонніх відвідувачів, а од вітальні його відокремлювали розсувні двері. Іноді містер Клаттер ділив його з Джеральдом Ван-Флітом — молодиком, що допомагав йому порядкувати на фермі,— та загалом це була його резиденція, і, засідаючи в тому чепурному святилищі, обшитому горіховими панелями, серед барометрів,

метеорологічних карт, з біноклем напохваті, він скидався на капітана в рубці, що веде свою "Долину" крізь небезпеки, які часом ставить перед ним примхлива погода.

— Не турбуйся,— сказав він, легко розв'язавши проблему, що постала перед Ненсі.— Не поїдеш сьогодні до клубу. Я візьму замість тебе Кеньйона.

І Ненсі тут-таки, знявши трубку з телефону в кабінеті, сказала місіс Кетц, що чекає на них із Джоліною. Та коли вона поклала трубку, обличчя її спохмурніло.

— Дивна річ,— мовила вона, розглядаючись по кімнаті: батько допомагав Кеньйонові обчислити якусь довгу колонку цифр, а за столом біля вікна сидів містер Ван-Фліт.— Мені весь час здається, що тут пахне тютюновим димом.

— Чи не від тебе? — запитав Кеньйон.

— Ні, блазню, від тебе.

Це враз угамувало Кеньйона, бо він таки часом покурював, і Ненсі про це знала; а втім, вона й сама була не безгрішна.

Містер Клаттер ляснув у долоні.

— Годі. Це робочий кабінет.

Піднявшись нагору, Ненсі перебралась у вицвілі джинси та зелений светр і надягла на руку золотий годинник, що посідав третє місце серед її коштовностей. Друге належало Жевжикові, Ті улюбленому кошеняті, а на першому, переважуючи Давіть Жевжика, був масивний чоловічий перстень з печаткою — подарунок Боббі на запоруку їхньої

дружби, якого вона носила (коли взагалі носила: досить було найменшої незлагоди, як він зникав) на великому пальці, бо навіть і з допомогою липкої стрічки його було неможливо припасувати до іншого пальця. Ненсі була гожа дівчина, стрункa й по-хлоп'ячому жвава. Дуже красило її коротко підстрижене лискуче каштанове волосся (щоранку й щовечора вона по сто разів проводила по ньому щіткою) та свіже, немов щойно вимите з милом, обличчя, з якого й дотепер не сходили сліди літнього сонечка — ледь помітні веснянки та ніжна засмага. І все ж найбільшої привабливості надавали їй очі — широко розставлені, глибокі й водночас прозорі, наче темне пиво проти світла,— що з першого погляду вабили до неї людей, одразу ж виказуючи її щиру та безмежно добру, хоча й розважливу вдачу.

— Ненсі! — гукнув Кеньйон.— Сьюзен на проводі.

Сьюзен Кідвелл була її найближча подруга. Ненсі знову побігла до кухонного телефону.

— Ану кажи,— звеліла Сьюзен, що завжди починала в такий спосіб телефонні розмови.— Для початку — з якої це речі ти фліртувала з Джеррі Ротом?..

Як і Боббі, Джеррі Рот був гордістю шкільної баскетбольної команди.

— Це вчора ввечері? Та боже мій, зовсім я з ним не фліртувала. Ти маєш на увазі те, що він тримав мене за руку? Просто під час вистави він прийшов за куліси. А я так хвилювалася... Отож він і взяв мене за руку. Щоб підбадьорити.

— Дуже мило. А далі?

— А далі ми з Боббі їздили дивитися фільм з привидами. І там він тримав мене за руку.

— Страшно було? Це я не про Боббі, а про фільм.

— Боббі каже — дурниці. Він тільки посміювався. А я — ти ж мене знаєш... Щоразу мало зі стільця не падала.

— Що ти жуєш?

— Нічого.

— Я знаю — свої нігті,— сказала Сьюзен.

Вона не помилилася. Хоч як Ненсі старалась, проте не могла позбутися звички гризти нігті, і щоразу, як її щось непокоїло, обкушувала їх до живого м'яса.

— Ану кажи,— звеліла Сьюзен.— Щось сталося?

— Ні.

— Ненсі! C'est тої[24].— Сьюзен вивчала французьку мову.

— Ну гаразд... Це стосується тата. Останні три тижні у нього препоганий настрій. Просто жахливий. Принаймні наскільки я можу судити. Вчора ввечері, коли я вернулася додому, він знов завів розмову про оте.

"Оте" не потребувало уточнень — цю тему подруги вже давно обговорили досконально і дійшли цілковитої згоди. Підсумовуючи проблему з погляду Ненсі, Сьюзен якось сказала:

— Тепер ти закохана в Боббі, і він тобі потрібен. Та в душі й сам Боббі розуміє, що майбутнього у вас немає. Ось постривай, поїдемо до Манхеттена, то все видасться зовсім інакшим.

Університет штату Канзас міститься в Манхеттені, і дівчата мали намір вступити на факультет історії мистецтва й оселитися разом на квартирі.

— Усе зміниться, хочеш ти того чи ні. А поки ти живеш у Голкомбі й щодня бачишся з Боббі, ти не можеш нічого змінити, та й нема в цьому потреби. Адже ви з Боббі такі щасливі... То хоч буде потім про що згадати. Аби лиш тобі дали спокій. Невже ти не можеш переконати батька?

Ні, Ненсі не могла.

— Розумієш,— пояснювала вона Сьюзен,— тільки-но я починаю щось казати, він дивиться на мене так, наче я не люблю його. Або люблю менше. І мені враз язик застряє в горлі — адже я його дочка й не хочу йому суперечити.

На це Сьюзен не мала чого сказати: йшлося-бо про незнані їй почуття. Вона жила тільки з матір'ю, учителькою музики в Голкомбській школі, і майже не пам'ятала свого батька. Багато років тому, ще як вони жили в своїй рідній Каліфорнії, містер Кідвелл одного дня пішов з дому й не повернувся.

— Та хоч як воно є,— провадила Ненсі по телефону,— а я не певна, що це через мене. Я про отой його поганий настрій. Тут щось інше, що дуже його непокоїть.

— Може, що з матір'ю?

Жодна інша подруга Ненсі не наважилася б про це згадати. Але Сьюзен дозволялося більше, ніж будь-кому. Ще коли вона тільки-но з'явилася в Голкомбі — тоді ще восьмирічна дівчинка, на рік молодша за Ненсі, худенька, бліда й вразлива,— Клаттери так сердечно прийняли її, що ця позбавлена батька дитина з Каліфорнії дуже скоро стала немовби членом їхньої сім'ї. Цілих сім років подруги були нерозлучні завдяки тій рідкісній спорідненості душ, що робить людей незамінними одне для одного. Та ось у вересні Сьюзен перейшла з місцевої школи до більшої і, як вважалося, солідніщої — в Гарден-Сіті. Так робили майже всі голкомбські юнаки й дівчата, що збиралися вступати до коледжів, але містер Клаттер, непохитний патріот свого містечка, вважав таке відступництво за образу гідності місцевої громади й казав, що для його дітей і Голкомбська школа досить добра, тож нехай вони лишаються в ній до кінця. Отже, тепер дівчата бачилися рідше, і в години, коли Сьюзен була в Гарден-Сіті, Ненсі особливо гостро відчувала, як бракує їй подруги — єдиної людини, перед котрою не треба було бадьоритися чи щось приховувати.

— Та ні... Ми всі такі раді за маму — ти ж знаєш, які добрі у неї новини... Слухай,— раптом мовила Ненсі й завагалася, ніби набираючись духу перед тим, як сказати щось страшне.— Чомумені весь час вчувається тютюновий дух? Повіриш, я просто наче божеволію. Сідаю в машину, заходжу до кімнати — і мені враз здається, ніби хтось там щойно курив. Це не мама, і Кеньйон теж не може бути. Він би не наважився...

Так само, мабуть, не наважився б закурити й ніхто з відвідувачів, бо не можна було не помітити, що в домі Клаттерів немає жодної попільниці. Нарешті Сьюзен збагнула, до чого веде Ненсі, але це було надто неймовірно. Хоч би які турботи обсідали містера Клаттера, вона не могла собі уявити, щоб він шукав таємної розради в курінні. Вона хотіла спитати

подругу, чи правильно її зрозуміла, та Ненсі раптом урвала розмову:

— Пробач, Сьюзі. Мені треба йти. Місіс Кетц чекає.

*

Дік приїхав у закритому чорному "шевроле" зразка 1949 року. Сідаючи в машину, Перрі подивився на заднє сидіння — чи там його гітара. Минулого вечора він грав для Дікових товаришів і забув її в машині. То була старенька гібсонівська гітара, вичищена шкуркою і навоскована до медового кольору. Поруч неї лежав інший інструмент: мисливська рушниця дванадцятого калібру, зовсім нова, з синюватою цівкою та лискучим прикладом, на якому була вигравіювана зграйка фазанів у льоті. Цей дивний натюрморт доповнювали електричний ліхтарик, великий складаний ніж, рукавички та патронташ.

— Ти його надягнеш? — спитав Перрі, показуючи на патронташ.

Дік постукав кісточками пальців по вітровому склу.

— Тук-тук. Перепрошую, хазяїне. Ми оце були на полюванні, та збилися з дороги. Чи не можна од вас зателефонувати?..

— Si, senor. Yo comprendo[25].

— Діло певне,— мовив Дік.— Ось побачиш, голубе, по всіх стінах волосся полетять.

— Полетить,— поправив його Перрі.

Запеклий буквоїд, ревнитель усіляких малозрозумілих слів, він почав піклуватися мовою товариша ще відтоді, як вони сиділи в одній камері тюрми штату Канзас. Дік не заперечував проти тих уроків словесності і, щоб потішити вчителя, навіть нашкрябав чималу папушу віршів. Вони були дуже непристойні, проте Перрі визнав їх забавними й одніс рукопис до тюремної майстерні оправити в шкіряні палітурки з тисненою золотом назвою: "Соромітні жарти".

На Дікові була синя робоча блуза з рекламним написом на спині: "Автомайстерня Боба Сендза". Проїхавши головною вулицею Олейта, вони з Перрі дісталися Сендзового гаража, де Дік працював з половини серпня, відколи вийшов з тюрми. Він був тямущий механік і заробляв шістдесят доларів на тиждень. Одначе за роботу, що її намірявся робити того ранку, платні він аж ніяк не заслуговував. Містер Сендз, який по суботах залишав майстерню на Діка, й гадки не мав, що заплатив своєму механікові за обслуговування його власної машини.

З допомогою товариша Дік узявся до роботи. Вони змінили мастило, налагодили зчеплення, зарядили акумулятор, поміняли підшипник, поставили нові шини на задні колеса — одне слово, зробили все потрібне, щоб підготувати старенький "шевроле" до тяжкого випробування, що чекало на нього протягом наступної доби.

— Та все старий мені заважав,— мовив Дік, відповідаючи на запитання Перрі, чому він спізнився на умовлену зустріч біля "Перлинки".— Я не хотів, щоб він побачив, як я братиму рушницю. Він тоді одразу дотямив би, що я збрехнув.

— Збрехав... А що ж ти все-таки сказав?

— Як ми умовились. Сказав, їдемо до завтра у Форт-Скотт, до своєї сестри. В неї нібито твої гроші. Півтори тисячі доларів.

Перрі справді мав сестру, а колись і двох, але та, що була жива, жила зовсім не у Форт-Скотті — містечку за вісімдесят п'ять миль від Олейта,— і він навіть не знав її теперішньої адреси.

— То він розсердився?

— Чого б це йому сердитись?

— Бо він мене терпіти не може,— сказав Перрі. Він ніколи не підвищував голосу, проте чітко вимовляв кожне слово, і вони вимикались у нього з уст, наче колечка диму з рота курця.— І твоя мати теж. Я ж бачив, як вони на мене дивилися.

Дік знизав плечима.

— Не в тобі річ. Просто вони не люблять, коли я зустрічаюся з тими, з ким сидів.

Двічі одружений і двічі розлучений, двадцятивосьмирічний батько трьох дітей, Дік був достроково звільнений за умови, що оселиться при батьках — вони жили з молодшим сином на невеличкій фермі поблизу Олейта.

— З усіма, хто має отаку позначку,— додав він, торкнувшись синьої цятки, витатуйованої під лівим оком,— своєрідного пароля, за яким його могли впізнати колишні товариші по тюрмі.

— Розумію,— сказав Перрі.— Їм можна тільки поспівчувати. Хороші вони в тебе. Особливо мати — дуже славна жінка.

Дік кивнув головою, бо й сам так вважав.

Опівдні вони прибрали інструмент, і Дік, запустивши мотор та послухавши, як він рівно гуде, лишився задоволений — попрацювали вони не марно.

*

Ненсі та її підопічна Джоліна Кетц також були задоволені наслідками своєї роботи. Джоліна, худенька тринадцятирічна дівчинка, довго не зводила очей з красеня пирога, в якому між хрусткими переплетеними навхрест скоринками пашіли жаром запечені вишні, тоді не витримала і, рвучко обнявши Ненсі, вигукнула:

— Ой, та невже ж я сама його зробила?

Ненсі засміялась, пригорнула її до себе й запевнила, що так воно і є, а вона, Ненсі, тільки трошки їй допомогла.

Джоліні кортіло тут-таки покуштувати пирога — чого там, мовляв, чекати, доки він охолоне.

— Ну хоч по маленькому шматочку, дуже тебе прошу, і ви з нами теж,— звернулася вона до місіс Клаттер, що якраз перед тим зайшла до кухні.

Місіс Клаттер силувано всміхнулася — у неї боліла голова — й відказала:

— Ні, дякую, нема апетиту.

Що ж до Ненсі, то вона не мала часу; на неї вже чекала Роксі Лі Сміт з отим своїм соло на тромбоні, а потім і материні доручення — одне було пов'язане з весільною вечіркою для Біверлі, що нею клопоталося кілька дівчат із Гарден-Сіті, а друге — з родинною зустріччю на День подяки.

— Ти йди собі, люба, я побуду з Джоліною, доки по неї прийде мати,— сказала місіс Клаттер, а тоді, обернувшись до дівчинки, несміливо додала: — Якщо вона, звісно, не проти моготовариства...

Колись замолоду вона здобула нагороду за красномовність, та літа, здавалося, залишили в її голосі тільки оці вибачливі нотки й наклали на всю її поведінку печать остороги, ніби вона завжди боялася когось образити, чимось не догодити.

— Сподіваюся, ти розумієш,— знов обізвалася вона, коли дочка пішла,— і не вважатимеш, що Ненсі повелася нечемно?

— Ой, що ви! Я ж так люблю Ненсі. Та й усі її люблять. Такої, як Ненсі, більш не знайти. Ви знаєте, що каже про неї місіс Стрінджер? — спитала Джоліна, маючи на думці свою вчительку домоведення.— Якось вона сказала в класі: "Ненсі Клаттер завжди поспішає, проте на все знаходить час. А це прикмета доброї хазяйки".

— Еге ж,— погодилася місіс Клаттер.— Усі мої діти вміють дати собі раду, Я їм тепер уже й не потрібна.

Джоліна ніколи ще не залишалася наодинці з "чудною" матір'ю Ненсі, та, незважаючи на розмови, що ходили про неї, почувала себе цілком невимушено, бо хоч сама місіс Клаттер завжди ніяковіла, проте на інших впливала заспокійливо, як і всі безпомічні люди, нездатні заподіяти зло. Навіть у Джоліни,

хоч яка вона була ще мала, добре й лагідне обличчя місіс Клаттер, її кволий, хворобливий вигляд викликали співчуття й бажання чимось їй допомогти. І подумати тільки — оце мати Ненсі! Ну, тітка — цьому ще можна б повірити. Така собі приїжджа тітонька, стара діва, трохи дивакувата, але все ж мила...

— Атож, не потрібна я їм,— повторила місіс Клаттер, наливаючи собі чашку кави.

Хоч усі інші в сім'ї за прикладом містера Клаттера ігнорували цей напій, вона щоранку випивала дві чашки й дуже часто решту дня нічого вже не їла. Важила вона всього дев'яносто вісім фунтів, і каблучки — обручка й перстенець із скромним, щоб не сказати мізерним діамантом — мало не спадали з її висхлих пальців.

Джоліна відрізала собі шматок пирога.

— Ого! — мовила вона, допавшись до нього.— Та я б хоч кожного дня такий пекла!

— Ну що ж, у тебе є менші братики, вони залюбки з'їдять скільки хочеш. Ось і в нас так — містерові Клаттеру й Кеньйонові пиріг ніколи не набридає. А от самій куховарці набридає — Ненсі вже й дивитись на нього не хоче. Те саме буде й з тобою... Ой, ні, ні... до чого я це кажу? — Місіс Клаттер зняла свої окуляри без оправи й потерла очі.— Пробач, голубонько. Я певна, тобі ніколи нічого не набридне. Ти завжди будеш весела й щаслива...

Джоліна мовчала. Розпачливі нотки в голосі місіс Клаттер налякали її, і тепер вона з нетерпінням чекала на матір, що пообіцяла прийти по неї об одинадцятій.

Невдовзі місіс Клаттер уже спокійно запитала:

— Тобі подобаються всілякі дрібнички? Ляльковi речі?

Вона повела Джоліну до їдальні, де на полицях стінної етажерки були дбайливо розкладені різні іграшкові предмети: крихітні ножиці, наперстки, кришталеві вазочки для квітів, мініатюрні фігурки, ляльковi виделки та ножики.

— Деякі з них у мене ще від дитинства. Тато з мамою і всі ми майже щороку їздили влітку до Каліфорнії. На океанське узбережжя. І там була крамниця, де продавали отакі гарненькі дрібнички. Оці чашечки...— Ляльковий чайний сервіз, прикріплений до малесенької таці, тремтів у неї на долоні.— Їх подарував мені тато. У мене було світле дитинство...

Єдина дочка заможного фермера Фокса, любима сестра трьох старших братів, вона змалечку була не те щоб розпещена, а зніжена й уявляла собі життя як низку приємних подій — осінніх свят у Канзасі, літніх канікул у Каліфорнії, нескінченних подарунків. У вісімнадцять років вона вступила на курси медичних сестер при лікарні св. Рози в Грейт-Бенді. Ніхто серйозно не думав, що вона стане медсестрою, а по двох роках навчання й сама вона зреклася свого наміру: лікарняна обстановка — вигляд хворих, важкий дух — викликали в неї відразу. І все ж вона й досі шкодувала, що не закінчила курсів і не одержала диплома — "просто аби довести,— як сказала сама одній подрузі,— що колись і я чогось досягла". Замість цього вона познайомилась і одружилася з Гербом, університетським товаришем її найстаршого брата Гленна. Щоправда, вона й раніше знала його з обличчя, бо родини їхні жили всього за двадцять миль одна від одної, але Клаттери були прості фермери, і заможні й культурні Фокси не запрошували їх до себе. Одначе Герб був гарний на вроду,

побожний, мав рішучу вдачу, домагався її прихильності — і вона закохалась у нього.

— Містер Клаттер багато подорожує,— сказала вона Джоліні.— О, він завжди кудись їде. До Вашінгтона, Чікаго, Оклахоми чи Канзас-Сіті — часом здається, що він ніколи не живе вдома. Та хоч би де був, він завжди пам'ятає, як я люблю всілякі дрібнички.— Вона розгорнула мініатюрне паперове віялко.— Оце він привіз мені із Сан-Франціско. Воно коштує всього один цент. Але яке гарненьке, правда ж?..

Другого року по одруженні народилась Івенна, а ще через три роки — Біверлі. Після кожних пологів молода мати переживала якусь незбагненну душевну депресію — її охоплювали раптові напади гіркого смутку, і вона, мов сновида, в німому розпачі никала з кімнати до кімнати. Між народженням Біверлі й Ненсі минуло ще три роки — роки, коли Клаттери всією сім'єю часто вирушали на недільні прогулянки, а влітку їздили до Колорадо, коли вона була щасливою господинею свого дому, його справжньою душею. Та ось народилася Ненсі, потім Кеньйон, і ота її післяпологова депресія щоразу повторювалась, а після народження сина черговий спад так і не змінився піднесенням — він тяжів над нею, мов темна хмара, що невідомо коли проллється дощем. Траплялися, правда, і "ясні дні", що часом складалися в тижні, а то й місяці, та навіть у найкращі з них, у ті, коли вона була майже зовсім "такою, як колись" — ніжною та чарівною Бонні, що лишилась у споминах друзів,— їй усе ж бракувало снаги поділяти з чоловіком його діяльний спосіб життя. Він був "компанійська душа", природжений "заводій", вона — ні, а тепер і не намагалася стати такою. Отож, і далі зберігаючи ніжну прихильність одне до одного й непохитну подружню вірність, вони почали жити кожне своїм життям: цін — сповненим активної громадської діяльності й втішних успіхів, вона — тихим і відлюдним, дедалі частіше обмеженим

лікарняними стінами. Та вона не втрачала надії. Її підтримувала віра в бога, до якої час від часу долучались і суто мирські виливи: то вона вичитувала десь про якісь чудодійні ліки, то чула від когось про нові методи лікування, а оце віднедавна тішила себе сподіванкою, що в усьому винен "защемлений нерв".

— Маленькі речі по-справжньому належать людині,— мовила вона, згортаючи віялко.— З ними не доводиться розлучатись. Можна поскладати в коробку від черевиків і везти з собою.

— А куди ж їх везти?

— Ну, туди, куди їдеш... Трапляється ж, що їдеш десь надовго... А то й зовсім можеш не вернутися додому. От... от і важливо тоді мати при собі щось своє, власне. А оце все — воно по-справжньому власне.

Задзвонив дзвінок. То прийшла Джолінина мати.

— До побачення, люба,— мовила місіс Клаттер до дівчинки й вклала їй у руку оте паперове віялко,— Ціна йому всього цент, але воно дуже гарненьке...

*

Ці два молодики мали небагато спільного між собою, але не усвідомлювали того, добачаючи тільки поверхову подібність характерів. Обидва, приміром, були дуже охайні й скрупульозно піклувалися про свої нігті. Отож, перемазавшись коло машини, вони потім майже годину відмивалися в туалеті, що був при гаражі. Роздягнений до трусів Дік чимало різнився від Діка вдягненого. В одязі він мав вигляд такого собі

непоказного білявого хирляка середнього зросту, з кволими м'язами й запалими грудьми, та коли роздягався, виявлялося, що це зовсім не так,— він був збудований, мов борець півсередньої ваги. На правій руці в нього синіла витатуйована котяча морда з вишкіреними зубами, на плечі квітла синя троянда. Руки і тулуб його прикрашали й інші наколки, що їх він зробив на свій смак власними руками,— голова дракона з людським черепом у зубах, пишнотілі голі красуні, лихе бісеня з вилами в руках, слово "мир" під хрестом, облямованим нерівними тичками, що мали зображувати священий німб, а також два сентиментальних етюди: букет квітів "мамі з татом" і серце — символ кохання "Діка й Керол", дівчини, з якою він одружився дев'ятнадцятирічним юнаком і розлучився через шість років, щоб спробувати щастя з іншою молодою особою, матір'ю його найменшої дитини. ("Я маю трьох синів і неодмінно дбатиму про них,— написав він у проханні про дострокове звільнення.— Моя перша дружина знову вийшла заміж. Я одружився ще раз, але не хочу мати нічого спільного й зі своєю другою дружиною")'.

Та ні Дікова статура, ні ота художня галерея, яка її прикрашала, не справляли такого враження, як його обличчя, немовби стулене з двох невідповідних частин. Виглядало воно так, наче голову йому розполовинили, мов яблуко, а тоді знову склали докупи, не припасувавши як слід ті половини. Та щось подібне й сталося насправді: 1950 року він попав в автомобільну катастрофу, після якої його вузьке, з довгим підборіддям обличчя назавжди лишилося трохи спотворене — ліва половина була помітно вища за праву, від чого уста його викривились, ніс неначе зсунувся набік, а очі не тільки сиділи не на одному рівні, але й різнилися величиною: ліве око було по-змііному лиховісно скошене, і ця прикмета, хоча й несамохіть набута, мовби попереджала про гіркоту, що копичилася десь на денці Дікової душі. Але Перрі колись сказав

йому: "Не зважай на око. Адже в тебе чудова усмішка. По-справжньому приваблива".

І справді, коли Дік усміхався, обличчя його ставало пропорційніше, і замість досить-таки потворного суб'єкта ви бачили перед собою по-американському "доброго хлопчину", доволі кмітливого, хоча й не надто тямущого. (Насправді він був дуже розумний. Спеціальна перевірка, якій його піддано в тюрмі, показала коефіцієнт 130, тим часом як пересічна норма — і в ув'язненні й на волі — становить від 90 до 110).

Перрі теж був покалічений, ще й тяжче, ніж Дік. Розбившись на мотоциклі, він півроку пролежав у лікарні в штаті Вашінгтон, а потім ще півроку ходив на милицях, і хоч це нещастя сталося ще в 1952 році, його коротенькі незграбні ноги, зламані в п'яти місцях і вкриті страшними рубцями, й досі так боліли, що він жити не міг без аспірину.

Наколок на ньому було менше, ніж на товаришеві, зате вони відзначалися куди більшою досконалістю — то були не самодіяльні аматорські вправи, а справжні витвори мистецтва роботи відомих майстрів Гонолулу і Йокогами. На лівому біцепсі хижо рикав синій тигр з оранжевими очима та червоними іклами; по руці, обвинувшись навколо кинджала, спускалася розлючена змія; в інших місцях вишкірялися черепи, стояв самотній надгробок, квітла хризантема. На правому біцепсі було витатуйовано "Кукі" — ім'я медсестри, з якою Перрі заприязнився в лікарні.

— Ну годі, красунчику. Ховай гребінця,— мовив Дік, уже вдягнений і готовий їхати.

Тепер замість спецівки на ньому були сіро-зелені штани, сорочка й такі самі, як у Перрі, низькі чорні чобітки. Перрі, що

ніколи не міг підібрати штанів на свої куці ноженята, був у синіх джинсах, підкочених унизу, та шкіряній куртці-штормівці. Вичепурені й причесані, мов два франти, що зібралися на побачення, вони рушили до машини.

*

Відстань між Олейтом, передмістям Канзас-Сіті, та Голкомбом, що його можна назвати передмістям Гарден-Сіті, становить близько чотирьохсот миль.

Десь у другій половині дня чорний "шевроле" в'їхав до Емпорії — великого містечка в штаті Канзас, майже міста, де наші подорожні могли почувати себе цілком безпечно й вирішили зробити деякі покупки. Завівши машину в бічну вулицю, вони пішли по містечку, аж доки натрапили на універсальну крамницю, досить велелюдну, щоб їх там не запримітили.

Передусім вони купили пару гумових рукавичок — для Перрі, що, на відміну від Діка, не завдав собі клопоту взяти з собою свої. Тоді перейшли до відділу жіночих панчіх, і після короткої наради Перрі сказав:

— Я — за.

Та Дік не поділяв його думки.

— А моє око? Вони всі надто світлі, щоб його приховати.

— Дівчино,— звернувся Перрі до продавщиці.— А чорні панчохи у вас є?

Почувши негативну відповідь, він запропонував пошукати в іншій крамниці.

— Чорні — цілком надійні.

Але Дік уже розважив по-своєму: ніяких панчіх узагалі не треба, це витребеньки, зайві витрати ("Я вже й так вгатив у це діло чималий гріш"); зрештою, коли їх хто й побачить, то однаково живий не залишиться і свідчень не дасть.

— Жодного свідка,— нагадав він, як здалося Перрі, чи не мільйонний раз.

Перрі дратувало те, як Дік вимовляв ці два слова,— неначе вони самі собою розв'язували всі проблеми. Така самовпевненість видавалась йому нерозумною: адже завжди може лишитися свідок, якого вони й не помітять.

— Всього не передбачиш, будь-що може статися,— мовив він.

Але Дік, по-хлоп'ячому хвалькувато всміхнувшись, відказав:

— Не пускай бульки. Нічого не станеться.

Ще б пак. Адже то був його, Діків, план, бездоганно обміркований від першого кроку й аж до мертвої тиші наостанку.

Потім вони пішли купувати мотузку. Перрі уважно оглядав усі, які були в крамниці, пробував, чи міцні. Свого часу він служив у торговельному флоті, отож добре знався на мотузках та вузлах. Він вибрав білий нейлоновий шнур, міцний, як телеграфний дріт, та й завтовшки майже такий самий. Вони

почали прикидати, скільки його потрібно. Це питання вивело Діка з рівноваги, бо за ним стояли й дальші ускладнення, до яких, попри всю хвалену досконалість його всеосяжного плану, він був не готовий. Зрештою він сказав:

— А звідки мені, в біса, знати?

— Кому ж би ще знати, як не тобі.

Дік почав міркувати вголос:

— Ну, він сам... Вона... Хлопець і дівчина... Можливо, що дві інші дочки... Але ж сьогодні субота. У них можуть бути гості... Отже, вважаймо, чоловік вісім чи навіть дванадцять... Одне лиш я знаю напевне: лишати не можна жодного.

— Чи не забагато, щоб бути таким певним?

— А що я обіцяв тобі, голубе? По всіх стінах волосся будуть... буде...

Перрі здвигнув плечима.

— Тоді треба брати цілий моток.

У мотку було сто ярдів — цілком досить на дванадцятьох.

*

Кеньйон змайстрував скриню сам. То була гарна скриня з червоного дерева, оздоблена кедриною,— він збирався подарувати її Біверлі на весілля, І тепер, сидячи в так званій "печері" у підвалі, востаннє вкривав її лаком.

"Печера" — велике приміщення з цементованою долівкою, що тяглося вподовж усього будинку,— була вмебльована й опоряджена майже виключно столярними виробами Кеньйона (полиці, столи, стільці, стіл для пінг-понгу) та рукоділлям Пенсі (ситцеві чохли, що омолодили старезну канапу, портьєри, вишиті подушечки). Намагаючись надати похмурій підвальній кімнаті веселішого вигляду, вони вдвох яскраво розфарбували стіни, і обоє вважали, що досягли свого. Для кожного з них та "печера" була благословенним притулком: для Ненсі — бо вона могла, не турбуючи матері, приймати там свою "ватагу"; для Кеньйона — бо він мав тихий куток, де ніхто не заважав йому орудувати пилкою та молотком, майструючи свої "винаходи", останнім з яких була електричка сковорода. До "печери" прилягала котельня, де стояв стіл, захаращений інструментом та іншими, ще не закінченими Кеньйоновими роботами — фотозбільшувачем і древнім патефоном, якого він намагався повернути до життя.

З вигляду Кеньйон не був схожий ні на батька, ні на матір. Його коротко підстрижена чуприна мала колір стиглої коноплі. Худий та цибатий — шість футів на зріст він був, проте, доволі дужий і одного разу врятував двох дорослих овець, пронісши їх на собі крізь заметіль щось зо дві милі. Але при такій силі та витривалості йому, як і багатьом довготелесим хлопцям, бракувало зграбності й спритності, і ця вада у поєднанні з поганим зором та потребою завжди носити окуляри не давала йому змоги брати участь у спортивних іграх — баскетболі й бейсболі, що ними захоплювалась більшість хлопців його віку. Він мав лише одного близького товариша — Боба Джонса, сина Тейлора Джонса, ферма якого була за милю на захід від Клаттерової.

У сільських місцевостях Канзасу хлопці змалку привчаються водити машини. Кеньйонові було одинадцять років, коли батько дозволив йому купити на зароблені влітку

гроші (він доглядав овець) старенький ваговозик, що його вони з Бобом охрестили "грозою койотів". Недалеко від ферми "Долина" простяглася дика смуга пісків, яку там називають дюнами,— вона схожа на океанське узбережжя, тільки без океану; поночі між тими дюнами скрадаються койоти і, збившись у зграї, жалісно квилять. Отож місячними вечорами хлопці часто вдиралися туди машиною і, сполохавши зграю койотів, гналися за ними; проте наздогнати їх щастило рідко, бо найхирлявіший койот покриває півсотні миль на годину, тим часом як гранична швидкість їхнього ваговозика становила всього тридцять п'ять. І все ж то була чудова, захоплива розвага: з-під коліс машини летів пісок, чорні силуети сполоханих койотів чітко вирізнялися проти місяця — одне слово, як казав Боб, було від чого покалатати серцю.

Не менш захопливі, до того ж куди успішніші, були облави на кролів, що їх влаштовували двоє товаришів. Кеньйон стріляв добре, Боб — ще краще, і часом вони вдвох привозили з полювання до півсотні кролів і здавали їх по десять центів за штуку на "кролячу фабрику" — м'ясокомбінат у Гарден-Сіті, де їх швидко заморожували, а тоді продавали на звіроферми. Одначе найулюбленішими для Кеньйона, та й для Боба, були нічні мисливські вилазки з суботи на неділю, коли вони блукали в темряві понад річкою, спали, загорнувшись у ковдри, а на світанку дослухалися до шурхоту крил, скрадались навшпиньках на той звук і нарешті — найсолодша мить — гордо верталися додому з десятком упольованих качок на поясі.

*

Але останнім часом у стосунках між Кеньйоном та його товаришем дещо змінилося. Вони не посварились, не порвали один з одним, і взагалі нічого такого не сталося, окрім хіба того, що Боб, якому вже минув шістнадцятий, почав

зустрічатися з дівчиною; а це означало, що Кеньйон, на рік молодший і досі по-хлоп'ячому байдужий до жінок, уже не міг розраховувати на його товариство.

— Ось дійдеш мого віку,— сказав йому Боб,— то міркуватимеш інакше. Я теж завжди вважав так, як ти: "Ет, велике мені діло — жінки". А от заприятелюєш з якоюсь дівчиною — і зрозумієш, як це гарно. Ось побачиш сам.

Та Кеньйон йому не повірив. Він і уявити собі не міг, що йому колись схочеться згаяти на якусь там дівчину бодай годину, котру можна присвятити полюванню, верховій їзді, роботі в майстерні чи навіть читанню книжок. Отож, коли Боб віддалився від нього, він не став шукати собі іншого товариства, а частіше залишався на самоті, бо вдачею анітрохи не скидався на батька, скоріш на матір, і був сором'язливий, мовчазний хлопчина. Однолітки вважали його за відлюдька, проте не закидали йому цього й казали, бувало: "А, Кеньйон!.. Ну, у нього свої інтереси".

Залишивши полаковану скриню сушитися, Кеньйон подався надвір, де його чекала інша робота. Він хотів опорядити материн квітник — дорогоцінний острівець буйної зелені під вікном її спальні. Прийшовши туди, він побачив одного з найманих робітників — Пола Гелма, економчиного чоловіка, що розпушував землю лопатою.

— Машину бачив? — запитав містер Гелм.

Так, Кеньйон бачив сірий "б'юїк", що стояв проти надвірних дверей батькового кабінету.

— Я думав, може, ти знаєш, хто це.

— Мабуть, містер Джонсон. Тато казав, що він має приїхати.

Містер Гелм (нині покійний — він помер від удару в березні наступного року) був похмурий чолов'яга років десь над шістдесят, але під його байдужою зовнішністю ховалася допитлива й спостережлива вдача: йому завжди треба було все знати.

— Хто це Джонсон?

— Страхувальний агент.

Містер Гелм гмукнув.

— Певне, твій батько затіяв добряче дільце. Та машина вже години зо три тут стоїть.

Наближався вечір, і в повітрі повіяло прохолодою. І хоч небо ще ясніло блакиттю, від високих стебел хризантем на землю падали довгі тіні. Кошеня, пестунчик Ненсі, весело гасало по квітнику, чіпляючись кігтиками за мотузку, якою Кеньйон і старий робітник підв'язували квіти. Аж ось появилася й сама Ненсі — вона їхала підтюпцем на гладкій спині Бейб, повертаючись від річки, де Бейб щосуботи тішилася купанням. Поряд біг пес Тедді, і всі троє були забризкані водою.

— Гляди застудишся,— сказав містер Гелм.

Ненсі засміялася. Вона ніколи не хворіла, ані разу в житті. Зсунувшись зі спини Бейб, вона простяглася на моріжку край квітника, схопила кошеня, підняла його над собою й поцілувала в носик.

Кеньйон бридливо скривився:

— Цілувати тварину в морду!..

— А ти ж цілував Скітера,— нагадала йому Ненсі.

— Скітер був кінь.

То був чудовий кінь, рудий огир, якого Кеньйон викохав з лошати. А як він брав бар'єри! "Даремно ти так ганяєш коня,— попереджав Кеньйона батько.— Колись заїздиш його до смерті". Так воно й сталося. Одного дня, коли Скітер щодуху мчав дорогою зі своїм господарем на спині, серце його не витримало, і він як біг, так і впав мертвий. Навіть і тепер, через рік, Кеньйон усе ще тужив за Скітером, хоч батько, жаліючи його, пообіцяв, що дасть йому вибрати лоша з майбутнього приплоду.

— Кеньйоне,— мовила Ненсі,— як по-твоєму, Трейсі вже буде говорити, коли його привезуть на День подяки? — Трейсі, якому не минуло ще й року, був її племінник, хлопчик Івенни, особливо близької їй сестри (Біверлі була улюбленица Кеньйона).— Ой, та в мене ж, мабуть, серце з грудей вискочить, коли почую, як він скаже "тітонька Ненсі"! Або "дядечко Кеньйон"... А тобі хотілося б почути, як він це скаже? Цебто, чи приємно тобі буде, що ти вже дядечко? Га, Кеньйоне? О боже, ну чому ти ніколи не відповідаєш, коли я тебе про щось питаю?

— Бо ти дурненька,— озвався Кеньйон і кинув їй прив'ялу квітку жоржини.

Ненсі застромила її в коси.

Містер Гелм узяв свою лопату. Кричало вороння, сонце вже спускалося до обрію, а додому йому було не близько. Алея

китайських в'язів скидалася тепер на темно-зелений тунель, а він жив на другому кінці того тунелю, за пів-милі від хазяйського будинку.

— Ну, бувайте,— мовив він і пішов собі. Але, відходячи, що раз озирнувся.

"Ото я й побачив їх востаннє,— свідчив він другого дня.— Ненсі вела стару Бейб до стайні. Одне слово, все було як завжди".

*

Чорний "шевроле" знову стояв на узбіччі, цього разу народ католицькою лікарнею на околиці Емпорії. Дійнятий до живого докорами Перрі ("Завжди з тобою отак. Ти гадаєш, ніби тільки ти один розумний"), Дік поступився. Залишивши Перрі чекати в машині, він пішов до лікарні, щоб спробувати купити чорні панчохи в котроїсь із черниць. Такий незвичайний спосіб купівлі був витвором фантазії Перрі: адже черниці, мовляв, напевне мають запас тих панчіх. Та було в цьому й одне вразливе місце: черниці й усе з ними пов'язане віщувало біду, а Перрі свято вірив у погані прикмети (до них належали також число 15, руді люди, білі квіти, зустрічні священики, змії уві сні). Та іншої ради не було. Забобонні люди здебільшого фаталісти, отож і Перрі був із таких. Він приїхав сюди й пристав до Дійового задуму не тому, що йому цього хотілось, а тому, що так призначила доля, і він міг би це довести, хоча й не мав такого наміру, а надто при Дійові, бо тоді йому довелося б виказати справжню, потаємну причину свого повернення до Канзасу, що спонукала його порушити обіцянку, дану властям, і причина ця, не мала нічого спільного з Діковим "дільцем" та Дійовим листом. Ще за кілька тижнів перед тим Перрі довідався, що в четвер, 12 листопада, з канзаської тюрми в Ленсінгу виходить ще один його колишній товариш по

камері, людина, з якою він хотів побачитись "над усе в світі",— його "справжній і єдиний друг", "незрівнянний" Віллі Джей.

Відтоді як Перрі достроково вийшов на волю, минуло чотири місяці, і весь цей час він мандрував з місця на місце в старезному "форді", купленому за сотню доларів,— з Ріно до Лас-Вегаса, з Беллінгема, штат Вашінгтон, до Б'юла, штат Айдахо, і оце в Б'юлі, де він тимчасово влаштувався водієм ваговоза, його наздогнав Діків лист:

"Друже П.! Я вийшов у серпні, а вже після тебе познайомився з одним хлопцем, ти його не знаєш, то він намовив мене на одну витівку, і ми з тобою можемо добре поживитися. Діло певне, не сумнівайся..."

Доки Перрі не одержав цього листа, він і гадки не мав, що колись знову побачить Діка. Та й Віллі Джея. Проте обидва жили в його пам'яті, особливо другий, що тепер уявлявся Перрі велетенським на зріст — чи не з десять футів — сивоголовим мудрецем і раз по раз поставав десь із закутків його свідомості. "Ти прагнеш заперечення,— сказав йому Віллі Джей під час однієї з їхніх розмов.— Тобі на все начхати, ти хочеш жити без відповідальності, без віри, без друзів і теплоти".

В отих своїх самотніх, невеселих мандрах Перрі знов і знов повертався думкою до цього звинувачення й розважив, що воно несправедливе. Ні, йому не начхати на все, а от чи було коли кому діло до нього? Батькові? Так, деякою мірою. Ще хіба двом-трьом дівчатам, але це "довга історія". А по суті,— нікому, крім самого Віллі Джея. Тільки Віллі Джей склав справжню ціну йому та його можливостям, визнав у ньому не просто метиса-недоростка з надміру розвиненими м'язами, а всупереч усім своїм моралям, побачив і те, що вбачав у собі він сам: "виняткову, рідкісну, артистичну натуру". Віллі Джей підтримував його марнославність, плекав у ньому чутливість, і

тепер, по чотирьох місяцях, протягом яких Перрі був позбавлений цієї неоціненної дружби, вона видавалась йому принаднішою від будь-яких омріяних скарбів. Отож, коли він одержав Дікового листа й прикинув, що має бути в Канзасі приблизно в той самий час, як Віллі Джей вийде з тюрми, то, не вагаючись, вирішив їхати. Він подався до Лас-Вегаса, збув свою ветху тарадайку, спакував колекцію географічних карт, старих листів, рукописів та книжок і купив квиток на міжміський автобус. А далі, вирішив він, нехай буде так, як схоче доля. Якщо з Віллі Джеєм "нічого не вийде", можна буде "поміркувати й над Діковою пропозицією". Та сталося так, що вибирати Перрі не мав із чого: коли 12 листопада надвечір автобус привіз його до Канзас-Сіті, Віллі Джей, якого він не міг попередити про свій приїзд, уже виїхав — усього за п'ять годин перед тим, з тієї самої автобусної станції, куди прибув Перрі. Він дізнався про це, подзвонивши тюремному священикові, містеру Поусту, але той відмовився сказати, куди саме поїхав його колишній помічник, чим ще дужче засмутив Перрі.

— Він подався на схід,— сказав священик.— Там у нього є перспективи. Пристойна робота, свій дім, добрі знайомі, охочі йому допомогти...

Коли Перрі повісив трубку, йому "аж у голові запаморочилося" з гніву й розчарування. Та, трохи охоловши, він подумав собі: а чого він, власне, сподівався від зустрічі з Віллі Джеєм? Воля роз'єднала їх; як вільні люди, вони не мали між собою нічого спільного, були чужі один одному й ніколи не змогли б скласти "компанії" — а надто в таких ризикованих ділах, що їх замишляв він із Діком. Але водночас Перрі був певен — просто "відчував",— що коли б він не розминувся з Віллі Джеєм, коли б міг поговорити з ним хоч годину, то тепер не сидів би отут у машині, дожидаючи, поки Дік вийде із лікарні з парою чорних панчіх.

Дік повернувся з порожніми руками.

— Пусте діло,— мовив він недбало, і саме це збудило в Перрі підозру.

Та невже? А ти хоч питав когось?

— Аякже.

— Не вірю. Мабуть, просто зайшов, покрутився трохи та й повернув назад.

— Гаразд, золотце... Хай буде по-твоєму.

Дік увімкнув мотор. Якийсь час вони їхали мовчки, потім Дік злегка поплескав Перрі по коліну.

— Ну, годі-бо,— мовив він.— То була нікчемна вигадка. Що б вони, в біса, подумали, коли б я став там прицінюватись, наче в якійсь крамничці?..

— Може, воно й на краще,— озвався Перрі.— Від тих черниць добра не жди.

*

Представник нью-йоркської страхувальної компанії в Гарден-Сіті з усміхом стежив, як містер Клаттер відкручує ковпачок своєї паркерівської самописки й розгортає чекову книжку. Йому пригадався один місцевий жарт.

— Знаєте, що про вас кажуть, Гербе? "Відколи стрижка стала коштувати півтора долара, Герб виписує чеки навіть перукареві".

— Це правда,— відказав містер Клаттер. Наче королівська персона, він ніколи не носив при собі готівки.— Такий мій спосіб вести справи. Погашені чеки — найкращий козир проти податкових інспекторів.

Заповнивши, але ще не підписавши чека, він одкинувся в кріслі й неначе замислився. Страхувальний агент Боб Джонсон — невеликий на зріст лисуватий чоловік, досить невимушений у поводженні,— з острахом подумав, чи не завагався його клієнт в останню мить. Герб був обачний і в справах ніколи не квапився. Джонсон витратив більш як рік, щоб схилити його до цього рішення. Та ні, клієнт просто переживав те, що сам Джонсон називав "урочистою хвилиною",— це явище добре знайоме страхувальним агентам. Адже коли людина страхує своє життя, її мимоволі посідають думки, багато чим подібні до тих, з якими складають духівницю,— думки про неминучий кінець земної путі.

— Так-так,— сказав містер Клаттер, немовби розмовляючи сам із собою.— Мені нема чого нарікати на долю, вона не обминала мене своєю ласкою...— На тлі горіхових панелей кабінету виблискували оправлені під скло документи, віхи його кар'єри: університетський диплом, план ферми "Долина", дипломи сільськогосподарських виставок, пишно оздоблена грамота за підписами Дуайта Ейзенхауера та Джона Фостера Даллеса, в якій перелічено його заслуги у федеральній раді по кредитуванню фермерів.— І з дітьми нам пощастило. Може, не слід би цього казати, але я таки ними пишаюся. Ось хоч би Кеньйон. Поки що він нібито схильний податися в інженери чи вчені, але кому, як не мені, знати, що мій син — природжений фермер. І, дасть бог, він ще тут колись усім порядкуватиме. А з

Івенниним чоловіком ви знайомі? З Доном Джарчо? Він ветеринарний лікар. Ви собі навіть не уявляєте, який це чудовий хлопець. І Вір теж... Вір Інгліш — це наречений моєї Біверлі. Вона знала, кого вибрати. Якщо зі мною щось станеться, я певен, що можу на них звіритись. Адже Бонні сама... Ні, Бонні не дасть собі з усім цим ради...

Джонсон, якому не первина було слухати такі звіряння, відчув, що час уже й собі докинути слівце.

— Ну, Гербе,— мовив він,— ви ж іще не старий. Що там ті сорок вісім років! А як подивитись на вас та послухати, що кажуть медики, то ви ще поживете на цьому світі.

Містер Клаттер випростався й знову взяв у руки перо.

— Як по правді, то почуваю я себе зовсім непогано. І настрій у мене бадьорий. Здається мені, в найближчі кілька років тут ще можна буде взяти добрячі гроші...

Викладаючи далі свої плани підвищення прибутків, він підписав чек і посунув його через стіл.

Було вже десять хвилин на сьому, і агент поспішав, щоб не змушувати дружину чекати його до вечері.

— Радий, що ми дійшли згоди, Гербе.

— Я також, друже.

Вони потиснули руки. Заслужено вважаючи себе переможцем, Джонсон узяв зі столу чек і поклав його до портфелика. То був перший внесок по страхувальному полісу

на сорок тисяч доларів, що гарантував подвійне відшкодування в разі смерті від нещасливого випадку.

*

Він веде мене, він горне мене,

Мені каже тихо: "Ти моя..."

І як любо нам, як нам хороше,

Знаєм в світі лише він і я...

Співаючи й акомпануючи собі на гітарі, Перрі трохи повеселішав. Він знав добрих дві сотні пісень та балад, і репертуар його сягав від "Святого славного хреста" аж до останніх пісеньок Кола Портера. Перрі вмів грати не тільки на гітарі, а й на гармонійці, акордеоні, банджо та ксилофоні й дуже любив уявляти себе перед публікою Перрі О'Парсонсом, славнозвісним естрадним актором, під ім'ям якого на афішах значилося: "Людина-оркестр".

— Чи не випити нам? обізвався Дік.

Перрі ніколи не зважав на те, що він п'є, бо взагалі не дуже тягнувся до чарки. Зате Дік був щодо цього перебірливий і в барах звичайно замовляв "Цвіт помаранчі".

Перрі витяг із шухлядки обіч керма півлітрову пляшку готового коктейлю з горілки та апельсинового соку. Вони по черзі прикладалися до пляшки, передаючи її один одному. Надворі посутеніло, одначе Дік, весь час підтримуючи швидкість шістдесят миль на годину, не вмикав фар. А втім, дорога була пряма, місцевість рівна, мов поверхня озера, та й

машини траплялися рідко. Вони вже були десь "ген там" чи принаймні під'їжджали.

— Хай йому чорт! — мовив Перрі, похмуро дивлячись на неозору пласку околицю, що лежала під холодним, ледь зеленкуватим небом безлюдною пусткою, серед якої лиш де-не-де мріли поодинокі вогники віддалених ферм. Він ненавидів її так само, як і рівнини Техасу, як пустелі Невади; та й будь-яка простора незалюднена площина пригнічувала його, викликала хворобливий острах. Його серцю були любі портові міста — велелюдні, гомінкі, зі скупченням суден у гавані, просякнуті духом стічних вод,— такі, як Йокогама, де він, бувши рядовим американської армії, провів ціле літо під час корейської війни.— Хай йому чорт! А мені ще наказували ніколи більше не потикатися до Канзасу! Щоб ноги моєї тут більше не було. Так, неначе з раю виганяли. А ти поглянь навколо. Помилуйся.

Дік віддав йому наполовину спорожнену пляшку.

— Сховай,— мовив він.— Може, знадобиться потім.

— Ти пригадуєш, Діку, наші балачки про власне суденце? То я оце подумав: у Мексіці ми змогли б його купити. Щось недороге, але міцне. І податися на ньому до Японії. Просто через Тихий океан. Нічого страшного — його вже скільки людей перепливало. Серйозно, Діку, тобі треба побачити Японію. Які там чудові люди — добрі, лагідні, наче квіти. По-справжньому дбайливі, а не тому, що в тебе грубий гаман. А жінки... Ти ж ніколи в житті не знав справжньої жінки...

— Чому ні, знав,— заперечив Дік, що й досі казав, ніби кохає свою першу дружину, хоч вона й знову вийшла заміж.

— А оті їхні купальні... Одна зветься "Затока мрій". Ти лягаєш собі, і прегарні, аж запаморочливі дівчата шарують тебе всього з голови до ніг.

— Ти вже казав про це,— буркнув Дік.

— То й що? Хіба мені не можна сказати ще раз?

— Потім. Поговоримо про це потім. Зараз у мене в голові й так достобіса клопоту.

Дік увімкнув радіоприймач. Перрі тут-таки його вимкнув. Не зважаючи на Дікові протести, він почав бренькати на гітарі.

Цвіли троянди, сад в росу убрався,

Гуляв я в тім саду на самоті,

І голос ніжний там мені вчувався...

Над небокраєм сходив повний місяць.

*

У понеділок, даючи попереднє свідчення, що його потім мали перевірити з допомогою "детектора брехні", Боббі Рапп розповів про свої останні відвідини дому Клаттерів:

"Стояв повний місяць, і я подумав, що, коли Ненсі захоче, ми могли б десь поїхати... До озера Мак-Кінні чи в кіно до Гарден-Сіті. Та коли я подзвонив їй — це було хвилин за десять до сьомої,— вона сказала, що піде спитається в батька. А тоді вернулась і каже: "Ні, він не дозволяє, бо ми вчора дуже пізно

приїхали. А чому б тобі не прийти до нас дивитися телевізор?" Я часто ходив до Клаттерів на телевізор. Адже, крім Ненсі, я ні з ким із дівчат ніколи не зустрічався. А її знав усе життя, ми й у школі від першого класу разом училися. І відколи я її пам'ятаю, вона завжди була славна, товариська... ну, одне слово, якась особлива, ще змалку. Цебто, я хочу сказати, що з нею всім завжди було хороше. Перший раз я запросив її погуляти у восьмому класі. Чи не кожен з наших хлопців домагався бути її кавалером на вечірці по закінченні навчального року, і я навіть здивувався, що вона обрала мене, й дуже з того пишався. Нам було тоді по тринадцять років. Батько дозволив мені взяти його машину, і я повіз її на ту вечірку. І що далі ми зустрічалися, то дужче вона мені подобалась, і вона, і вся їхня родина — іншої такої родини в околиці нема, я принаймні не знаю. Можливо, містер Клаттер де в чому бував надто суворий — щодо релігії там чи всякого такого,— але він ніколи не поводився так, наче тільки він один у світі правий.

Ми живемо за три милі на захід від садиби Клаттерів. Раніш я завжди ходив до них пішки — туди й назад. Але, щоліта працюючи, назбирав грошей і торік купив собі власну машину, "форд" зразка 1955 року. Отож і позавчора я приїхав туди машиною, десь невдовзі по сьомій. Ні на дорозі, ні на під'їзній алеї я нікого не бачив, і коло будинку теж. Тільки старий Тедді загавкав на мене. На першому поверсі світилося — у вітальні та кабінеті містера Клаттера. Нагорі вікна були темні, і я подумав, що місіс Клаттер, мабуть, уже спить, якщо вона вдома. А взагалі я ніколи не знав, удома вона чи ні, та й не питав про це. Але згодом я упевнився, що подумав таки правильно, бо коли Кеньйон схотів повправлятися на ріжку — він грав на ньому в шкільному оркестрі,— Пенсі не дозволила, бо він, мовляв, збудив би місіс Клаттер...

Так от, коли я приїхав, вони вже повечеряли, Ненсі прибрала зі столу й поскладала посуд у мийницю, і всі троє —

вона, Кеньйон і містер Клаттер — були у вітальні. Ми сиділи як звичайно — Ненсі і я на канапі, а містер Клаттер — у своїй м'якій гойдалці. Телевізор він майже не дивився, а більше читав "Маленького пірата" — то була Кеньйонова книжка. Один раз він вийшов до кухні й приніс звідти два яблука. Одне він запропонував мені, але я відмовився, і він сам з'їв обидва. У нього були дуже білі зуби — це від яблук, казав він. Ну, а Ненсі... Ненсі була в шкарпетках, капцях, синіх джинсах і, здається, в зеленому светрі. На руці вона мала золотий годинник з браслеткою, яку я подарував їй у січні на день народження — їй тоді минуло шістнадцять. З одного боку на браслетці стояло її ім'я, з другого — моє. На пальці в неї був тоненький срібний перстенець — вона купила його минулого літа, коли їздила з Кідвеллами до Колорадо. То був не мій, не наш перстень. Вона-бо тижнів зо два тому розсердилась на мене й сказала, що тимчасово знімає наш перстень. Коли дівчина таке робить, це означає, що тобі дано іспитовий термін. Траплялися, звісно, й між нами незгоди — у всіх вони бувають, коли зустрічаєшся з дівчиною. А цього разу сталося так: я пішов на весілля до одного знайомого і там випив пляшку пива, а Ненсі про це дізналася. Хтось натуркав їй, ніби я упився. Ну, от вона й затялась і цілий тиждень навіть не віталася до мене. Але останніми днями між нами все залагодилось, і я думаю, що вона от-от знову наділа б наш перстень.

Значить, так... Перша передача була "Людина і стихія", по одинадцятому каналу. Щось про дослідників Арктики. Потім ми подивилися ковбойський фільм, а після нього шпигунський детектив — "П'ять пальців". О пів на десяту почалася нова серія про Майка Геммера, тоді останні вісті. Але Кеньйонові нічого не подобалося — головним чином тому, що ми не давали йому перемикати програми. Він тільки те й робив, що все гудив, і Ненсі весь час угамовувала його. Вони завжди сперечалися, але насправді дуже любили одне одного —

дужче, ніж то здебільшого буває між братами й сестрами. Гадаю, це ще й тому, що їм так часто доводилось лишатися дома вдвох, коли місіс Клаттер була в лікарні, а містер Клаттер їздив до Вашінгтона або ще кудись. Я знаю, що Ненсі дуже любила Кеньйона, але, мабуть, ні вона, ні хто інший не розуміли його до кінця. Він завжди був наче десь далеко. Ніхто ніколи не знав, про що він думає, навіть коли він дивився просто на вас, бо очі в нього трохи косили. Дехто казав, що він дуже обдарований, і, мабуть, так воно й було. Справді-бо, книжок він прочитав без ліку. Але того вечора, як я вже казав, йому не сиділося на місці. Він не хотів дивитися телевізор, тоді надумався грати на ріжку, а коли Ненсі не дозволила, містер Клаттер — я оце згадав — запропонував йому піти грати до підвальної кімнати, де його ніхто не почує. Але він і на те не погодився.

Один раз задзвонив телефон. Чи, може, двічі?.. Ні, не пригадаю. Але один раз дзвонив напевне, і містер Клаттер пішов до свого кабінету зняти трубку. Двері були прочинені, і я почув, як він сказав "Ван", отож догадався, що він розмовляє зі своїм помічником, містером Ван-Флітом. Ще я почув, він казав, що в нього боліла голова, але тепер уже ніби полегшало. "Ну, до понеділка",— сказав він наостанку. Коли він повернувся до вітальні... так, серія про Майка Геммера вже скінчилась. П'ять хвилин були останні вісті, тоді почали читати прогноз погоди. Коли передавали прогноз, містер Клаттер завжди підводив голову. Він тільки цього й чекав щоразу. Так само, як я — спортивних новин, що починаються після того. О пів на одинадцяту спортивна передача закінчилась, і я зібрався їхати додому. Ненсі провела мене до машини. Ми ще трохи поговорили й умовились у неділю ввечері поїхати в кіно — мав іти фільм "Сині джинси", якого дуже чекали всі дівчата. Потім вона побігла в дім, а я поїхав собі. Світив ясний місяць, і було видно як удень. Ніч випала холодна й вітряна: по дорозі мені раз у раз траплялися клубки перекотиполя. Але нічого більше я

не бачив. І оце тільки тепер, як подумаю, то мені здається, що хтось там, мабуть, таки ховався. Можливо, десь поміж дерев. Вичікував, доки я поїду".

*

Подорожні зупинилися біля ресторанчика в Грейт-Бенді з наміром пообідати. Перрі, шкодуючи свої останні п'ятнадцять доларів, ладен був задовольнитися пивом та сандвічем, але Дік сказав ні, треба "напакуватись як слід", а на витрати начхати — він сам за все заплатить. Отож вони замовили два біфштекси з печеною картоплею, смажену рибу з цибулею, тушковану свинину з бобами, додатковий гарнір з макаронів та мамалиги, салат, рогалики з корицею, яблучний пиріг, морозиво і каву. А щоб гідно завершити трапезу, зайшли до аптеки й узяли кожен по добірній сигарі. Там-таки вони купили два широких рулончики клейкого пластиру.

Коли чорний "шевроле" знову виїхав на шосе й помчав уперед рівниною, що непомітно для ока підвищувалась, переходячи в широкі підгірні лани з холоднуватим сухим повітрям, Перрі заплющив очі й, розморений ситим обідом, поринув у півдрімоту, з якої його вивів лише голос радіодиктора, що читав нічний випуск останніх вістей. Перрі спустив віконце й підставив обличчя під холодний струмінь вітру. Дік сказав, що вони уже в окрузі Фінні — кордон лишився за десять миль позаду. Машина мчала на граничній швидкості. Обабіч шосе, вихоплювані з темряви світлом фар, мелькали рекламні щити: "Не забудьте побачити білих ведмедів!", "Компанія "Бертіс моторз"", "Найбільший у світі безкоштовний плавальний басейн", "Мотель "Пшеничні лани",— і нарешті, коли попереду вже видно стало вуличні ліхтарі: "Привіт подорожнім! Ласкаво просимо до Гарден-Сіті. Вас чекає гостинний прийом".

Вони їхали північною околицею міста. О цій пізній порі вулиці були безлюдні, все скрізь позачинено, окрім яскраво освітлених бензозаправних станцій уздовж дороги. Дік зупинив машину біля однієї з них. Тут-таки з'явився хлопець-черговий і спитав:

— Заправимось?

Дік кивнув головою. Перрі виліз із машини, зайшов до приміщення станції і замкнувся в чоловічій вбиральні. У нього боліли коліна,— це траплялося часто,— боліли так, наче ота давня лиха пригода сталася п'ять хвилин тому. Він витрусив із пляшечки три таблетки аспірину, повільно розжував їх (йому так смакувало) і запив водою з крана. Тоді сів на унітаз, випростав ноги й почав терти коліна, що майже втратили здатність згинатися. Дік казав, що їхати вже зовсім недалеко — "якихось сім миль". Перрі розстебнув кишеню штормівки й витяг звідти паперовий пакет з гумовими рукавичками, купленими по дорозі. Вони були тоненькі, лискучі й липкі. Коли він став натягати їх на руки, одна рукавичка розірвалася — майже непомітно, просто репнула між пальцями, але це видалось йому поганою прикметою.

Ручка дверей смикнулася, брязнула. Дік запитав!

— Хочеш цукерок? У них тут є автомат.

— Ні.

— З тобою все гаразд?

— Авжеж.

— То не сиди там цілу ніч.

Дік вкинув в автомат десятицентовик, потяг на себе важіль і вийняв з лотка пакетик льодяників. Хрумтячи ними, він подався назад до машини й знічев'я став дивитись, як хлопчина-заправник зчищає з вітрового скла канзаську пилюку та рештки розчавлених комах. Заправник, якого звали Джеймс Спор, почував себе неспокійно. Дікові очі й похмурий вигляд, а також незрозуміла затримка Перрі у вбиральні мимоволі насторожили його. (Другого дня він сказав господареві: "Тут у нас вночі спинялися якісь двоє підозрілих",— але ні тоді, ні в наступні дні йому й на думку не спало, що ті двоє причетні до голкомбської трагедії).

Дік сказав:

— Не дуже у вас людно.

— Еге ж,— озвався Джеймс Спор,— Оце за дві години тільки ви й зупинилися. Звідки їдете?

— Із Канзас-Сіті.

— До нас на полювання?

— Ні, далі. До Арізони. Дістали там роботу на будівництві. А ти не знаєш, скільки миль звідси до Тукумкарі в Нью-Мексіко?

— Ні, не знаю. З вас три долари шість центів.— Він узяв у Діка гроші, відлічив решту й сказав: — Вибачайте, сер. Я маю роботу. Треба поставити бампер на ваговоз.

Дік чекав, жуючи льодяники й раз по раз нетерпляче сигналячи. Невже він помилився в Перрі? Невже той — подумати лишень! — раптом почав "пускати бульки"? Рік тому, коли вони тільки-но познайомились, він визнав Перрі

"правильним хлопцем", хоча й трохи себелюбним, надміру "сентиментальним" і "мрійником". Перрі сподобався йому, але особливих надій Дік на нього не покладав, аж поки одного дня Перрі не розповів йому, як колись у Лас-Вегасі вбив чорношкірого — просто так, "із цікавості", забив на смерть велосипедним ланцюгом. Ця історія одразу піднесла "крихітку Перрі" в Дікових очах, і він став приділяти товаришеві по камері більше уваги, ніж доти, як і Віллі Джей, поступово відкриваючи в ньому все нові незвичайні та цінні якості. Серед в'язнів у Ленсінгу були і вбивці чи принаймні люди, що видавали себе за вбивць, були й такі, що нахвалялися, ніби ладні вчинити убивство, але Дік дійшов висновку, що Перрі являє собою рідкісний взірець "природженого вбивці" — людини, цілком здорової психічно, але зовсім позбавленої сумління і здатної холоднокровно заподіяти смерть кому завгодно й без будь-яких на те причин. А такий талант, як вважав Дік, можна було прибрати до рук з чималою користю для себе. Отож він почав упадати коло Перрі, підлещуватися до нього — приміром, удавати, ніби вірить отим вигадкам про сховані скарби й поділяє його прагнення до далеких мандрів, хоч насправді до всього того йому було байдуже і він хотів "спокійного життя" — власне діло, домівка, верховий кінь, нова машина й "ціла ватага блондиночок". Одначе він старанно приховував це від Перрі — принаймні доти, доки Перрі з отим своїм талантом допоможе йому справдити ці честолюбні мрії. А може, він, Дік, схибив, пошився в дурні? Коли так, коли виявиться, що Перрі — "звичайнісінький нікчема", тоді кінець "прогулянці", ні до чого плекані місяцями плани, і лишається тільки вертати назад ні з чим. Ні, цього допустити не можна!..

Дік знову зайшов до станції. Двері чоловічої вбиральні усе ще були на засувці. Він торохнув по них кулаком.

— Хай тобі чорт, Перрі!

— Зараз іду.

— Що сталося? Тобі недобре?

Перрі вхопився за край рукомийника і насилу звівся на рівні. Ноги його тремтіли, від болю в колінах він увесь аж спітнів. Він утер обличчя паперовою серветкою, тоді відчинив двері й сказав:

— Усе гаразд. Їдьмо.

*

Кімната Ненсі була найменша в будинку і найвиразніше говорила про свою власницю — така собі дівоча оселя, світла й веселенька, мов платтячко балерини. Стіни, стеля і всі речі, крім хіба одежної шафи й письмового столу, тішили зір рожевою, голубою та білою барвами. На рожево-білому ліжку з голубими подушками найперше впадав в око великий біло-рожевий плюшевий ведмедик — приз, що його здобув Боббі в тирі на окружному ярмарку. Над туалетним столиком з білою облямівкою висіла пофарбована в рожевий колір коркова пластина, до якої були пришпилені пучечок засохлих гарденій, старі листівки з вітаннями, кулінарні рецепти, повирізувані з журналів, та аматорські фотографії немовляти-племінника, Сьюзен Кідвелл, Боббі Раппа — Боббі був сфотографований у різних виглядах: з бейсбольною биткою, з м'ячем на баскетбольному майданчику, за кермом трактора, у плавках по коліна у воді в озері Мак-Кінні (заходити далі він ніколи не наважувався, бо не вмів плавати). На деяких фотографіях Ненсі й Боббі були зняті разом. Із цих їй найбільше подобався знімок, де вони сиділи вдвох серед блискіток світла, що пробивалося крізь листя дерев,— то було на якомусь пікнику,— і дивились одне на одного хоча й без усміху, але з видимою

радістю й замилуванням. Були там і фотографії коней, і покійних, але не забутих кошенят, як-от "бідолашного Пупсика", що сконав не так давно за дуже загадкових обставин (вона мала підозру, що його отруєно).

Ненсі завжди лягала спати остання. Як вона сама сказала одного разу своїй улюбленій вчительці домоведення місіс Поллі Стрінджер, о цій опівнічній порі вона дозволяла собі бути "себелюбною і марнославною". Щовечора перед сном вона "наводила красу" чепурила обличчя, змащувала його кремом, а по суботах ще й мила голову. Ось і того дня, висушивши й розчесавши волосся, Ненсі пов'язала голову прозорим шарфиком, а тоді приготувала одяг, щоб наступного ранку їхати до церкви: нейлонові панчохи, вихідні туфлі, червону вельветову сукню — свою найкращу, яку сама пошила. В тій сукні її і поховали.

Перше ніж помолитися на ніч, вона завжди записувала в щоденник події минулого дня ("Ось і літо. Якби ж то назавжди! Була Сью, ми їздили на Бейб до річки. Сью грала на флейті. Бачили світлячків"), а подеколи й давала волю почуттям ("Я люблю його, люблю!"). Книжка була розлінійована по днях на п'ять років, і Ненсі ось уже четвертий рік кожного вечора робила в ній записи. Щоправда, деякі події були такі радісні (весілля Івенни, народження племінника) чи драматичні ("перша справжня сварка з Боббі" — буквально залита слізьми сторінка), що їй не вистачало місця й доводилося залазити в наступні дні. Кожний рік відрізнявся кольором чорнила: 1956-го вона писала зеленим, 1957-го — червоним, наступного року — фіолетовим, а тепер, у 1959-му, спинила вибір на спокійному синьому. А от спинитися на якомусь певному почерку все не могла: то робила нахил праворуч, то ліворуч; то виводила круглі літери, то загострені; то писала розгонисто, то густо-густо. Наче запитувала: "Котра ж тут справжня Ненсі? Оця? Чи, може, ота? Де тут я?" (Одного разу місіс Ріггз, учителька

англійської мови, повернула їй перевірений твір з таким письмовим зауваженням: "Добре. Але чому різними почерками?" Ненсі пояснила: "Бо я ще не досить доросла, щоб мати сталий характер і сталий почерк"). І все ж за останні місяці вона досягла помітного поступу, і запис того вечора був зроблений майже дорослою рукою: "Приходила Джоліна К., і я навчила її пекти пиріг з вишнями. Репетирувала з Роксі. Увечері був Боббі, дивилися телевізор. Поїхав об одинадцятій".

*

— Так... так... оце вже воно — осьде школа, тепер гараж, а тепер повертаємо на південь...

Дікове бурмотіння видавалося Перрі тріумфальним заклинанням якогось африканського чаклуна.

Вони звернули з шосе, на повній швидкості проїхали через безлюдне містечко й перетнули залізницю.

— Так... банк, ось він, банк... Тепер повертаємо праворуч... Онде — бачиш дерева? Оце вже воно, атож, воно...

Фари висвітлили алею китайських в'язів, по якій котилися гнані вітром клубки перекотиполя. Дік вимкнув фари, загальмував і поволі спинився, дожидаючи, поки очі звикнуть до блідого місячного світла. Та ось машина знову рушила з місця й обережно, наче скрадаючись, поповзла вперед.

*

Голкомб лежить за дванадцять миль на схід від кордону часового пояса, що проходить по горах, і ця обставина спричиняє деякі нарікання тамтешніх жителів. Справді-бо, о

сьомій годині ранку, а взимку о восьмій і навіть пізніше, небо все ще темне, і за ясної погоди на ньому сяють зорі. Так було й тієї неділі, коли двоє синів Віка Ерсіка прийшли на ферму робити свою вранішню роботу. Але на дев'яту, коли вони все поробили (не помітивши при цьому нічого недоброго), зійшло сонце й провістило новий день удатного мисливського сезону.

Залишивши ферму й підтюпцем простуючи під'їзною алеєю, хлопці привітно помахали руками зустрічній машині, і дівчина, що сиділа в ній, помахала їм у відповідь. То була однокласниця Ненсі Клаттер, і її також звали Ненсі — Ненсі Юелт. Вона була єдина дочка містера Кларенса Юелта, літнього фермера-буряковода, що сидів за кермом. Ні сам містер Юелт, ні його дружина до церкви не ходили, але кожної неділі він завозив дочку на ферму "Долина", і вона разом з Клаттерами їхала на ранкове богослужіння до методистської церкви в Гарден-Сіті. В такий спосіб, як казав містер Юелт, він "заощаджував дві ходки". Як звичайно, він став дожидати, поки дочка зайде в будинок. Ненсі, зі смаком одягнена, статурна, мов кінозірка, продріботіла дорісшою до парадних дверей і натиснула кнопку дзвінка. В будинку було четверо дверей, і, марно подзвонивши й постукавши в ці, вона рушила до других, що вели в кабінет містера Клаттера. Вони були прочинені, і дівчина прочинила їх ще трохи, аби упевнитись, що в напівтемному, кабінеті нікого немає. Та, подумавши, що Клаттерам навряд чи сподобається, коли вона "отак сама всунеться в дім", вона знову подзвонила й постукала, а тоді подалася навколо будинку до задніх дверей. Там-таки був гараж, і вона завважила, що обидві машини господарів — два "шевроле" — стоять на місці. Це означало, що Клаттери напевне вдома. Та, не дочекавшись відповіді ні біля задніх, ні біля кухонних дверей, вона зрештою повернулася до батька.

— Мабуть, ще сплять,— сказав він.

— Та ні, не може бути! Щоб містер Клаттер не поїхав до церкви? Щоб він проспав?

— Ну що ж, сідай. Під'їдемо до вчительського будинку. Сьюзен повинна знати, в чому річ.

Учительський будинок, що стоїть напроти модерної школи, являє собою споруду древню, похмуру й жалюгідну. Його двадцять з чимось кімнат поділено на дешеві квартири для тих викладачів, що не можуть знайти або оплатити іншого помешкання. І все ж Сьюзен Кідвелл та її мати якось ухитрилися підсолодити собі пілюлю й надати затишного вигляду своїй квартирці на першому поверсі. У невеличкій вітальні, крім звичайних меблів для сидіння, не знати як уміщувалися фісгармонія, піаніно, квітник у вазонах, а до того ж непосидючий крихітний собачка й величезний сонний кіт.

Того недільного ранку Сьюзен стояла біля вікна згаданої вітальні, видивляючись на вулицю. Сьюзен — височенька на зріст, трохи млява дівчина з видовженим блідим обличчям і дуже гарними сіро-голубими очима; та найдужче вражають її руки: гнучкі, нервові, з довгими пальцями, вони напрочуд елегантні. Вона вже спорядилася до церкви й тепер виглядала Клаттерів, що от-от мали над'їхати своїм "шевроле": так само, як і Ненсі Юелт, Сьюзен завжди їздила на недільні богослужіння разом з їхньою сім'єю. Та натомість з'явилися Юелти й розказали свою дивну історію.

Але і Сьюзен не знала, в чому річ. Не знала цього і її мати.

— Якби в них щось змінилося,— сказала вона,— то я певна, що вони подзвонили б нам. А чому б тобі, Сьюзен, самій не подзвонити до них? Мабуть, вони все-таки заспали.

"Так я й зробила,— розповідала Сьюзен, складаючи згодом свідчення.— Набрала номер і чекала, поки дзвонив телефон... тобто мені здавалося що він дзвонить... хвилину чи, може, більше. Ніхто не відповів, і містер Юелт запропонував знову поїхати туди й спробувати "розбуркати їх". Та коли ми приїхали, я не схотіла йти... заходити в будинок. Мені стало лячно, я навіть не знаю чому, адже я й подумати не могла... хіба таке може спасти на думку... Сонце світило так весело, довкола було так ясно й тихо. А потім я побачила, що всі машини стоять у гаражі, навіть Кеньйонова "гроза койотів". Містер Юелт був у робочому одязі, в заляпаних грязюкою чоботах, і йому не хотілося заходити до Клаттерів у такому вигляді. Тим більше, що він ніколи у них не був... тобто в самому будинку. Нарешті Пенсі сказала, що піде зі мною. Ми рушили до кухонних дверей. Вони, звісно, не були замкнені. Двері в будинку замикала тільки місіс Гелм, а самі Клаттери ніколи цього не робили. Ми зайшли, і я одразу ж побачила, що вони ще не снідали: ніде не було видно тарілок, і плита стояла порожня. А тоді мені впала в око чудна річ: гаманець Пенсі — він лежав на підлозі розстебнутий. Ми перейшли їдальню і спинилися перед сходами. Кімната Ненсі нагорі біля самих сходів. Я гукнула її, тоді рушила нагору. Ненсі Юелт за мною. Найдужче мене страхав звук нашої ходи — кожен крок так гучно відлунював, а кругом була така тиша... Двері до кімнати Ненсі стояли прочинені. Завіски на вікні були відслонені, і кімнату заливало сонце. Я не пам'ятаю, як закричала. Ненсі Юелт каже, що я кричала — раз, потім ще і ще. Пам'ятаю тільки, що ведмедик Ненсі дивився просто на мене. І саму Ненсі... І як я кинулась бігти..."

Тим часом містер Юелт розважив, що, мабуть, не слід було пускати дівчат у дім самих. Він уже вилазив з машини, щоб піти за ними, коли почув крик, але не встиг він підійти до будинку, як дівчата вибігли йому назустріч.

— Вона мертва! — крикнула його дочка й припала до нього. — Це правда, тату! Ненсі мертва!

Сьюзен напустилася на неї:

— Ні, неправда! Не смій такого казати, не смій! Просто в неї кров з носа йде. У неї часто йде кров з носа, ото й тільки.

— Там надто багато крові. І на стінах кров. Ти не роздивилася.

"Я не міг дотямити, що й до чого,— свідчив потім містер Юелт.— Подумав, може, дівчинка поранилась абощо. Отож і вирішив, що насамперед треба викликати швидку допомогу. Міс Кідвелл... чи то пак Сьюзен... сказала мені, що в кухні є телефон. Я знайшов його саме там, де вона сказала. Але трубка була знята, а коли я взяв її, то побачив, що проводи перерізано".

*

Леррі Гендрікс, двадцятисемирічний викладач англійської мови, мешкав на другому поверсі вчительського будинку. Він хотів стати письменником, але його помешкання аж ніяк не являло собою ідеального притулку для майбутнього літератора. Воно було ще менше, ніш у Кідвеллів, а до того ж, крім самого Гендрікса, там тулилися його дружина, трійко моторних дітлахів і постійно ввімкнутий телевізор ("Це єдиний спосіб сяк-так угамувати малечу"), І хоч цей мужній молодик, колишній моряк з Оклахоми, ще ніде не друкувався, проте вигляд мав справжнього літератора й зі своєю люлькою, підстриженими вусами та буйною чорною чуприною таки чимало скидався на ранні фотографії Ернеста Хемінгуея, свого

улюбленого письменника. А щоб мати якийсь приробіток до вчительської платні, він працював водієм шкільного автобуса.

— Інколи доводиться робити по шістдесят миль на день,— розповідав він одному знайомому.— Отож на писання часу лишається небагато. Хіба що в неділю. І от тієї неділі, п'ятнадцятого листопада, сиджу я вдома й читаю газети. Я, знаєте, здебільшого в них і знаходжу сюжети для своїх оповідань. Ну, телевізор, як завжди, увімкнено, діти пустують, та навіть і за всім цим гуком я почув голоси. Нанизу, в квартирі Кідвеллів. Ет, думаю собі, не мій це клопіт, я тут людина нова, тільки від початку навчального року працюю. Аж раптом вбігає Шерлі — це моя дружина, вона саме вішала надворі білизну. Вбігає і каже: "Слухай, може б, ти спустився наниз. Там усі в істериці".

Атож, з дівчатами була справжня істерика. Сьюзен ще досі не відійшла. Та й ніколи, по-моєму, не відійде. І бідолашна місіс Кідвелл — вона й так не дуже міцна здоров'ям, і нерви у неї розладнані. То вона весь час примовляла: "Ой Бонні, Бонні, що ж це сталося? Ти ж була така радісна, казала, що все минулося, що тепер ти ніколи не хворітимеш..." — Може, не цими точно словами, але суть була така. Правда, я тільки потім зрозумів, що вона мала на думці.

Навіть містер Юелт був зовсім розхвильований, як на людину його вдачі. Він саме розмовляв по телефону з шерифом Гарден-Сіті.

"Щось там у Клаттерів скоїлось — аж надто страшне!"

Шериф пообіцяв негайно приїхати, і вони умовились зустрітися на шосе. Моя Шерлі теж прийшла наниз, щоб посидіти з жінками і якось заспокоїти їх — наче їх можна було

заспокоїти! А я поїхав з містером Юелтом на шосе зустрічати шерифа Робінсона. По дорозі Юелт розповів мені, як усе було. Коли він згадав про перерізані проводи, я подумав собі: еге, тут треба добре пильнувати, запам'ятовувати кожну дрібницю — може, ще й доведеться свідчити в суді.

Шериф під'їхав о дев'ятій тридцять п'ять — я подивився на годинник. Містер Юелт махнув йому, щоб він їхав за нами, і ми повернули до садиби Клаттерів. Я ніколи перед тим у них не був, тільки бачив здаля будинок. Загалом сім'ю їхню я, звісно, знав. Кеньйон учився в моєму класі, а Пенсі грала у виставі "Том Сойєр", якою я керував. Але обоє були напрочуд скромні, тож нікому й на думку не спало б, що вони багаті й живуть у такому великому будинку. Дерева, газони — все там було таке чепурне, дбайливо доглянуте.

Коли ми приїхали і шериф почув розповідь містера Юелта, він одразу ж зв'язався радіотелефоном із своєю конторою і звелів надіслати людей і швидку допомогу.

"Тут сталося якесь лихо",— сказав він.

Потім ми втрьох пішли в будинок. Проходячи через кухню, побачили жіночий гаманець на підлозі й перерізані проводи телефону. Шериф мав при боці пістолет, і, коли ми піднімалися нагору, до кімнати Ненсі, я помітив, що він держить руку на кобурі.

То був справді жах... Така славна дівчина — її не можна було впізнати. Їй вистрілили в потилицю з мисливської рушниці, майже впритул. Вона лежала на боці лицем до стіни, і вся стіна була залита кров'ю. До самих плечей її вкривала ковдра. Шериф відслонив ковдру, і ми побачили, що на дівчині купальний халат, піжама, шкарпетки й капці — отже, коли це

сталося, вона, мабуть, ще не лягала. Руки в неї були зв'язані за спиною, ноги теж стягнуті докупи біля кісточок — таким шнуром, як ото буває на шторах від сонця.

"Це Ненсі Клаттер?" — запитав шериф. Він ніколи раніше її не бачив.

"Так, так, це Ненсі",= сказав я.

Ми вийшли з кімнати й розглянулись довкола. Всі інші двері були зачинені. Ми відчинили ще одні — виявилося, що там ванна. Але щось у ній було начебто не так. Я збагнув — стілець... Там стояв такий стілець, які бувають у вітальнях, а у ванній він виглядав недоречно. За другими дверима була, як ми здогадалися, Кеньйонова кімната. Про це свідчили розкидані в ній речі. До того ж я впізнав його окуляри, що лежали на книжковій полиці при ліжку. Але на ліжку нікого не було, хоча все вказувало на те, що в ньому спали. Тоді ми пішли до останніх дверей і там, за ними, знайшли місіс Клаттер. Вона лежала в ліжку, також зв'язана, але вже по-іншому: руки були стягнуті попереду, так наче вона молилася, і в одній руці білів затиснутий носовичок. Шнур ішов від зап'ястків до ніг, обкручувався навколо щиколоток, а тоді спускався з ліжка й був прив'язаний до нижньої перекладки. Дуже складний і вигадливий спосіб. Подумати лишень, скільки часу на це пішло! А вона лежала й не тямилася з жаху... Ми побачили у неї на пальцях коштовності — дві каблучки,— і це, до речі, одна з причин, чому я виключаю вбивство з метою пограбування. Одягнена вона була в халат, білу нічну сорочку та білі шкарпетки. Рот їй заліпили пластиром, але стріляли збоку, зовсім близько, і силою пострілу стрічку зірвало. Очі її були розплющені. Широко розплющені. Так, наче вона все ще дивилася на вбивцю. Адже вона напевне бачила, як він це робив... як наставляв рушницю...

Ми всі мовчали — такі були приголомшені. Пригадую, шериф спробував пошукати, чи нема де порожньої гільзи. Але той, хто це зробив, був надто обачливий і холоднокровний, щоб лишити по собі такий доказ.

Певна річ, усіх нас цікавило, де містер Клаттер. І Кеньйон.

"Ходімо вниз",— сказав шериф.

Передусім ми заглянули до спальні господарів, де звичайно ночував містер Клаттер. Ковдра на ліжку була відкинута, і там-таки, скраю, лежав розкритий портфелик, з якого безладно повисипалися папірці. Скидалося на те, що хтось поспіхом перебирав їх, шукаючи чогось певного: може, якогось листа чи боргової розписки — хто-зна. Те, що там не було грошей, нічого не доводить. Адже портфелик належав містерові Клаттеру, а він ніколи не носив при собі готівки. Навіть я про це знав, хоч жив у Голкомбі всього якихось два місяці. І ще я знав, що ні містер Клаттер, ні Кеньйон нічого не бачать без окулярів. А тим часом окуляри містера Клаттера лежали на комоді. Отож я й розважив, що де б не були містер Клаттер і Кеньйон, вони пішли туди не з власної волі. Ми оглянули весь перший поверх і ніде не помітили чогось підозрілого — ніяких слідів боротьби, нічого не зрушено з місця. Тільки в кабінеті, так само як і в кухні, телефонна трубка була знята з апарата, а проводи перерізані. Шериф знайшов у стінній шафі кілька мисливських рушниць і понюхав дула, щоб визначити, чи не стріляли з них останнім часом.

*

"Ні,— сказав він, а тоді зовсім уже розгублепо спитав: Де ж це, в біса, міг подітися Герб?"

І тут-таки ми почули чиюсь ходу. Звуки йшли від підвальних сходів.

"Хто там?" — гукнув шериф таким тоном, наче от-от збирався стріляти.

"Це я — Вендл",— почули ми у відповідь.

Виявилося, що то Вендл Майєр, шерифів помічник. Мабуть, він зайшов до будинку й, не побачивши нас, вирішив оглянути підвал.

Шериф мовив до нього жалісним голосом:

"Вендле, я не знаю, що й думати. Там нагорі два трупи".

"Он як,— озвався Вендл.— Ну, то в підвалі ще один". І ми пішли за ним до підвалу. Чи, мабуть, краще сказати — до кімнати для ігор. Там було видно — вікна пропускали цілком досить світла. Кеньйон лежав на канапі в кутку. Рот його був заліплений пластиром, руки й ноги зв'язані, як і в матері, тим самим хитромудрим способом: шнур тягся від зап'ястків до щиколоток і був прикручений до бильця канапи. Не знаю чому, але вигляд Кеньйона вразив мене найдужче. Можливо, тому, що його легше було впізнати, він якось найбільше лишився схожий на себе, хоча стріляли йому просто в обличчя і теж зблизька. На ньому була теніска й джинси, а ноги босі, ніби вдягався він похапцем у що під руку попало. Голова його лежала на двох подушках — здавалося, їх підклали, щоб зручніше було стріляти.

Потім шериф спитав:

"А це куди?" — й показав на другі двері, що були в підвалі.

Він зайшов туди перший, ми за ним, але нічого не побачили в тій непроглядній темряві, доки містер Юелт не намацав вимикач. Виявилося, що то котельня. Там було дуже тепло. В цих краях люди встановлюють газові топки й беруть газ просто із землі. Опалення їм нічого не коштує, і через те в них скрізь аж надміру натоплено... Ну, а щодо містера Клаттера, то я поглянув на нього раз — і більше вже не хотів. Я одразу зрозумів, що від самого пострілу не може бути стільки крові. І не помилився. Щоправда, в нього також стріляли, як і в Кеньйона,— просто в обличчя. Але, мабуть, він на той час уже номер. Чи принаймні помирав. Бо йому спочатку перерізали горло. На ньому була тільки смугаста піжама й нічого більше. Рот заліплено пластиром — стрічку обкрутили навколо голови. Ноги зв'язані, а руки — ні. Цебто, він не знати вже як — чи то з болю, чи з люті,— спромігся розірвати пута на руках. Він лежав, простягтись перед самою топкою, на великій картонній коробці — скидалося на те, що її поклали там навмисне. Така довженна коробка від матраца.

"Дивіться-но, Вендле",— мовив шериф.

Він показав на кривавий слід. На отій матрацній коробці. То був відбиток підошви з двома круглими вічками посередині, чисто мов два ока. Тоді хтось,— здається" містер Юелт, я не пам'ятаю,— помітив ще одну річ. Мені цього ніколи не забути. Там нагорі проходить труба опалення. І от з неї звисав той самий шнур, яким користувався убивця. Як видно, містера Клаттера зв'язали були за руки й підвісили до тієї труби, а потім перерізали шнур. Але навіщо? Може, катували?.. Здається мені, ми ніколи про це не дізнаємось. Ніколи не дізнаємось, хто це зробив, навіщо і як усе воно діялося тієї ночі в будинку Клаттерів.

Невдовзі в будинку почали збиратися люди. Приїхали машини швидкої допомоги, медичний експерт, методистський

священик, судовий фотограф, полісмени, кореспонденти радіо та газет. Одне слово, цілий натовп. Більшість їх викликано просто з богослужіння, і вони поводилися так, наче й досі були в церкві. Ходили безгучно, розмовляли пошепки. Здавалося, ніхто ще не усвідомив того, що сталось. Один з полісменів спитав мене, чи маю я в будинку якісь офіційні справи, а коли я сказав, що ні, він запропонував мені вийти. На лужку перед будинком я побачив помічника шерифа, що розмовляв з Елфредом Стоклейном, робітником Клаттерової ферми. Той Стоклейн, як я зрозумів, жив не далі, як за сотню ярдів від будинку Клаттерів, одразу ж за стодолою. Та коли помічник шерифа запитав його, як могло статися, що він нічого не чув, він сказав:

"Та я й сном-духом нічого не відав, аж оце хвилин п'ять тому прибіг мій хлопець і каже: "Шериф приїхав!" Ми зі старою цю ніч і двох годин не спали, все клопоталися біля хворої дитини. Але єдине, що ми чули, це як десь над одинадцяту від будинку від'їхала машина. Я ще сказав своїй старій: "Це Боббі Рапп поїхав"".

Я рушив додому. По дорозі, десь посеред алеї, я побачив Кеньйонового старого собаку. Пес був видимо наполоханий. Стояв, підібгавши хвоста, не загавкав на мене й навіть не зрушив з місця. І лише тоді, як я його побачив, до мене знов повернулася здатність відчувати. До цього моменту я був немов уві сні, якось заціпенів і не міг збагнути всієї глибини лиха, всього того жаху. Вони були мертві — ціла сім'я. Славні, добрі люди, яких я знав, стали жертвами вбивства. І хоч як не хотілося цьому вірити, але це була правда.

*

Щодоби повз Голкомб проходять не спиняючись вісім пасажирських поїздів. Два з них приставляють і забирають

пошту. Ця операція, як свідчить відповідальна за неї особа, вимагає чималої вправності.

— Атож, сер, тут гав ловити не можна. Ті поїзди мчать, мов скажені, буває, що й по сто миль на годину. Так і гляди, щоб самим вітром з ніг не здуло. А вже коли починають летіти мішки з поштою, то й зовсім не до жартів. Достоту як у футболі: бац!.. бац!.. бац!!! Ні, ви не подумайте, я не нарікаю. Це служба почесна, державна, вона не дає мені старіти.

І справді, голкомбський поштовий експедитор, місіс Сейді Труїт — або тітонька Труїт, як звуть її в містечку,— в свої сімдесят п'ять років виглядає куди молодшою. Ця жилава, загартована бабуся, що пов'язує голову хусточкою і носить ковбойські чоботи ("Найзручніше взуття — м'яке, як гагачий пух"),— чи не найстаріша з голкомбських старожилів.

— Був час, коли всі тут доводились мені родичами. Тоді ми називали це містечко Шерлоком. А вже потім з'явився отой зайда. Голкомбом звався. Він свині розводив. Отож набив гамана й надумався, щоб і містечко своїм ім'ям назвати. Ну, назвали, а йому що? Він собі спродався й майнув до Каліфорнії. А ми — ані руш. Я тут народилася, і діти мої тут народилися. І звідси ми — ні-ку-ди!

Одна з її дочок — місіс Мертл Клер, місцева поштмейстерка.

— Тільки ви не подумайте, що я дістала цю посаду завдяки дочці. Мерт навіть не хотіла мене брати. Але ж це така робота, що її мов з торгів продають. Хто назвав найнижчу ціну, той і забирай. Хе-хе!.. Хлопчакам воно, звісно, кривдно. Вони майже всі хотіли б приймати пошту, атож, сер. От не знаю тільки, як

би воно їм сподобалось, коли снігу намете до пояса, вітер аж дух забиває, а ті мішки — бац!.. бац!..

Посада в тітоньки Труїт така, що для неї і неділя робочий день. Отож і 15 листопада вона, як завжди, чекала західного поїзда, що проходив о десятій тридцять дві, коли з подивом побачила, як дві машини швидкої допомоги, переїхавши залізничні колії, повернули до садиби Клаттерів. І ця надзвичайна подія штовхнула її на небувалий вчинок — вона покинула свій пост. Нехай собі пошта падає куди хоче, а про цю новину треба негайно сповістити Мерт.

Того недільного ранку місіс Клер тільки-но налила собі чашечку гарячої кави, як до приміщення пошти вбігла тітонька Труїт.

— Мерт!..— гукнула вона, але, перше ніж говорити далі, мусила звести дух.— Мерт, до Клаттерів поїхали дві швидкі допомоги.

— Де пошта з поїзда десять тридцять дві? — озвалася дочка.

— Швидка допомога... До Клаттерів...

— Ну то й що? Це до Бонні. Мабуть, знову їй погано. Де пошта?

Тітонька Труїт примовкла: Мерт, як завжди, мала рацію, і останнє слово лишилося за нею. Та раптом у неї сяйнула нова думка.

— Але ж, Мерт, якщо це до Бонні, то навіщо дві швидкі допомоги?

Місіс Клер, що поважала логіку, хоч часом і трактувала її досить своєрідно, не могла не визнати слушності цього запитання. Тому вирішила зателефонувати до місіс Гелм.

— Мейбл напевне знає,— сказала вона.

Розмова з місіс Гелм тривала кілька хвилин, та, на превелике розчарування тітоньки Труїт, вона чула тільки уривчасто підтакування дочки, з якого було важко щось добрати. Більше того — поклавши трубку, місіс Клер і не подумала вдовольнити її цікавість, а натомість спокійно допила свою каву, повернулася до конторки й почала штемпелювати листи.

— Мерт,— не витримала тітонька Труїт.— Бога ради! Що сказала Мейбл?

— Мене це анітрохи не дивує,— мовила місіс Клер.— Надто коли подумати, як цей Горб Клаттер усе своє життя поспішав. Наскочить, було, сюди по пошту, то ні привітатись, ні подякувати по встигне — і вже назад. Скрізь гасав мов навіжений, до клубів записувався, всім порядкував, хапався за всяку роботу, а вона, може, іншим була потрібна. Аж ось і урвалось йому. Атож, не гасатиме більше.

— Чому, Мерт? Чому?

Місіс Клер підвищила голос:

— Тому що він помер. І Бонні теж. І Пенсі. І хлопець їхній. Хтось постріляв їх.

— Мерт... що ти кажеш! Хто їх постріляв?

Не припиняючи орудувати штемпелем, місіс Клер відказала:

— Отой льотчик. Якого Герб позвав до суду за свої дерева. А коли не він, то, може, ти. Або хтось із сусідів. Усі сусіди — гадюки. Мерзотники, що тільки й ждуть нагоди плюнути тобі в обличчя. І так воно в цілому світі. Ти сама добре знаєш.

— Ні! — вигукнула тітонька Труїт, затуляючи вуха руками.— Нічого я не знаю!

— Мерзотники!

— Я боюся, Мерт...

— Чого? Як настане твій час, то нікуди не дінешся. І ніякі сльози не допоможуть.— Місіс Клер помітила, що в старої зволожніли очі.— Відколи одійшов мій Гомер, я не маю ні страху, ні сліз. І якщо хтось чатує тут поблизу, щоб перерізати мені горлянку, хай собі ріже на здоров'я. Чи мені не однаково? Усе це ніщо, як порівняти з вічністю. Затям собі: якби один птах узявся переносити через океан по піщинці за раз, то коли б він переніс усі, це був би тільки початок вічності. Отож краще висякай носа.

*

Страшна звістка, оголошена з церковних кафедр, рознесена по телефонних дротах, поширена радіостанцією в Гарден-Сіті ("Жахлива, неймовірна трагедія! В ніч із суботи на неділю, по-звірячому, без будь-яких видимих мотивів, убито сім'ю фермера Клаттера, що складалася з чотирьох чоловік..."), справила на рядових жителів приблизно таке саме враження, як і на тітоньку Труїт: вона приголомшила їх, вкинула в жах, і

це перше моторошне відчуття холодного ляку дедалі глибшало.

"Гартменове кафе", що складається з чотирьох грубих столів та довгого прилавка, могло вмістити лише невелику частину стривожених голкомбців (переважно чоловіків), які хотіли обмінятися чутками. Господиня кафе, місіс Бесс Гартмен, метикувата худорлява жінка з коротко підстриженим сріблясто-рудим волоссям та жвавими й розумними зеленими очима, доводиться двоюрідною сестрою поштмейстерці Клер і не поступається перед нею прямотою суджень, а може, навіть переважає її.

— Дехто каже, що мене, стріляну птаху, нічим не вразиш, але ця історія з Клаттерами просто-таки приголомшила мене,— розповідала вона згодом.— Уявіть собі, що буде, якщо всі почнуть викидати такі коники!.. Коли я вперше про це почула, коли люди почали сходитись сюди й розказувати всякі страхіття, я відразу подумала про Бонні. Звісно, це була дурниця, але ж тоді ми ще не знали нічого певного, й багато хто припускав таку можливість, зважаючи на оту її недугу. А тепер ми не знаємо, що й думати. Мабуть, це все-таки зловмисне вбивство. Той, хто його вчинив, добре знав, де й що в будинку. Але хто міг мати зло на Клаттерів? Я ніколи й слова лихого про них не чула. Усі до них ставилися так, що краще й бажати годі, і коли вже отаке сталося з ними, то скажіть мені, хто тепер може спати спокійно? Тієї неділі тут у нас сидів один старий, то він дуже влучно визначив причину цієї тривоги. "Єдине, що ми на цьому втрачаємо,— сказав він,— це довіру одне до одного. Ото й тільки". А як на мене, то це чи не найгірший наслідок злочину. Який жах, коли сусіди не можуть дивитися одне на одного без підозри! Нелегко жити з таким тягарем на душі, але якщо винуватця все-таки знайдуть, то, я певна, це буде ще більша сенсація, ніж саме вбивство.

Місіс Джонсон, дружина агента нью-йоркської страхувальної компанії,— чудова куховарка, але її недільний обід так і лишився нез'їдений — принаймні доки не захолов,— бо тільки-но її чоловік замірявся ножем на смаженого фазана, як йому подзвонив один приятель.

— Оце тоді,— досить скрушно згадує містер Джонсон,— я вперше почув про те, що сталося в Голкомбі. Спочатку я не повірив. Не міг повірити. Адже Клаттерів чек ще лежав у мене в кишені. Папірець вартістю вісімдесят тисяч доларів... Якщо, звісно, ця новина була правдива. Але я подумав: "Ні, не може бути, це якась помилка. Не може такого статися, щоб людина придбала страхувальний поліс і одразу померла. Та ще й від рук убивці. Це ж бо означає подвійне відшкодування". Я не знав, що мені робити. Тому зателефонував до Вічіти, управителеві нашої контори. Сказав йому, що маю Клаттерів чек, але не встиг його оформити, і спитав поради. Ситуація була досить делікатна. Виявилось, що по закону платити ми не зобов'язані, а от по совісті — це інша річ. Ну, то ми, звісно, вирішили чинити по совісті...

Дві особи, яким це благородне рішення було на користь,— Івенна Джарчо та її сестра Біверлі, єдині спадкоємниці батькового майна,— за кілька годин після того страшного відкриття вже їхали до Гарден-Сіті: Біверлі — з Вінфілда, штат Канзас, де вона гостювала у нареченого, Івенна — з дому в Маунт-Керролі, штат Іллінойс. Протягом дня одного по одному сповіщено й інших родичів у різних частинах країни, зокрема батька містера Клаттера, його двох братів, сестру та двоюрідну сестру, а також батьків місіс Клаттер і трьох її братів. По суті, майже всіх, хто значився у списку гостей, що мали приїхати до Клаттерів на День подяки, викликано телефоном чи телеграфом, і більшість їх одразу вирушили в дорогу, щоб встигнути на родинну зустріч — тільки не за святковим столом, а біля чотирьох домовин.

Тим часом в учительському будинку Вілма Кідвелл насилу опанувала себе, щоб мати змогу здержувати дочку, бо Сьюзен, із запухлими від сліз очима, знесилена нападами блювоти, відчайдушно поривалася зараз же йти — ні, бігти — на ферму до Раппів, що була за три милі.

— Невже ти не розумієш, мамо? — не вгавала вона.— Що буде, коли Боббі дізнається про це зненацька? Адже він любив її. Ми обоє її любили. І я повинна сказати йому перша.

Але Боббі вже знав. По дорозі додому містер Юелт заїхав на їхню ферму й порадився зі своїм приятелем Джонні Раппом, батьком вісьмох дітей (Боббі був третій). По тому вони разом пішли до "гуртожитку" — окремої будівлі у дворі фермерського дому, що був надто малий, аби вмістити всіх Раппових дітей. Отож хлопці мешкали в "гуртожитку", а дівчата — "вдома". Коли вони зайшли, Боббі застеляв своє ліжко. Він вислухав містера Юелта і, ні про що більше не питаючись, чемно подякував за те, що він заїхав. Потім вийшов надвір і довго стояв проти сонця. Садиба Раппів лежить на узвишші, на відкритій місцині, з якої добре видно лискучі жовті лани навколо ферми "Долина", і саме туди з добру годину невідривно дивилися хлопцеві очі. Його намагалися якось відволікти, але марно. Пролунав дзвін до обіду, і мати почала гукати Боббі в дім. Гукала й гукала, аж поки чоловік сказав їй:

— Не треба. Облиш його.

Леррі, один з молодших синів, також відмовився йти обідати. Він крутився коло брата, щиро прагнучи якось розрадити його, але не знав як. І хоч йому не раз казано "йти геть", він не відступався. А коли брат нарешті зрушив з місця й попростував на дорогу, що вела через поле до Голкомба, Леррі подався за ним.

— Гей, Боббі, слухай-но. Коли вже ми кудись зібралися, то чому б не поїхати машиною?

Брат нічого не відповів. Він уперто простував уперед, майже біг, проте Леррі легко встигав за ним. Хоч йому заледве минуло чотирнадцять, він був вищий на зріст і мав міцніші груди й довші ноги. Що ж до Боббі, то, незважаючи на всі його спортивні успіхи, атлетичною будовою він не відзначався і був хоча й досить міцно збитий, проте сухорлявий — такий собі ставний юнак з відкритим і симпатичним обличчям.

— Гей, Боббі, слухай. Тобі ж однаково не дадуть її побачити. Даремно ти туди йдеш.

Боббі обернувся й сказав:

— Ану керуй назад. Додому.

Молодший брат відстав і пішов оддалік. Хоч цієї пори року й, зокрема, того дня сонце вже більше світило, ніж гріло, обох хлопців пройняв піт, доки вони дісталися перепони, що її поставила поліція при в'їзді на ферму "Долина". Тут зібралося багато знайомих сім'ї Клаттерів, та й чужинців з усієї округи понаїхало чимало, але далі не пускали нікого. Тільки раз, невдовзі по тому, як прийшли брати Раппи, ту перепону на хвилину підняли, щоб пропустити чотири карети швидкої допомоги, викликані забрати тіла жертв, та машину з шерифовими підлеглими, що саме в цю мить згадували ім'я Боббі Раппа. Бо, як дізнався Боббі ще до кінця дня, найбільшу підозру вони мали на нього.

З вікна своєї вітальні Сьюзен Кідвелл бачила, як промчав назад кортеж білих машин, і проводжала їх поглядом, аж доки вони зникли за рогом і вляглася збита ними курява на

немощеній вулиці. Вона ще дивилася у вікно, коли в полі її зору з'явився Боббі; за ним тінню брів молодший брат. Похитуючись, наче п'яний, Боббі зайшов у двір і попростував до будинку. Сьюзен вибігла на ганок йому назустріч.

— Я так хотіла сама тобі сказати! — мовила вона.

І тут Боббі заплакав. Леррі стояв при вході в двір, прихилившись спиною до дерева. Він ще ніколи не бачив, щоб Боббі плакав, та й не хотів цього бачити, отож і втупив очі додолу.

*

Далеко звідти, у містечку Олейті, в затіненому від полудневого сонця номері готелю, спав Перрі, а поруч нього щось бурмотів сірий транзистор. Стягнувши з ніг чоботи, Перрі не завдав собі клопоту роздягтися далі. Він як стояв, так і повалився долілиць на ліжко, неначе сон зітнув його ударом ззаду. Його чобітки — чорні, із сріблястими пряжками — відмокали в рукомийнику, наповненому теплою водою, що стала ледь-ледь рожева.

А за кілька миль на північ, у затишній кухні скромного фермерського будинку, Дік залюбки наминав недільний обід. Мати, батько й молодший брат, що сиділи за столом разом з ним, не вбачали в його поведінці нічого незвичайного. Він повернувся додому опівдні, поцілував матір, охоче відповів на батькові запитання щодо його гаданої подорожі до Форт-Скотта, а тоді сів до столу й був з вигляду такий самий, як завжди.

Після обіду всі троє чоловіків розташувались у вітальні, щоб подивитися по телевізору баскетбольний матч. Та тільки-но

почалася передача, як батько, на свій превеликий подив, почув Дікове хропіння.

— От уже не сподівався дожити до такого, щоб Дік спав, коли передають баскетбол,— сказав він молодшому синові.

Він, звісно, не знав, як стомився Дік, навіть і гадки не мав, що його син за минулі двадцять чотири години, крім усього іншого, проїхав машиною понад вісімсот миль, сидячи сам за кермом.

Частина друга

Невідомі особи

У понеділок, 16 листопада, на підгірних ланах Західного Канзасу знову випала сприятлива для полювання погожа днина — на ясному небі весело сяяло сонце, і все довкола виблискувало, мов слюда. В минулі роки за такої погоди Енді Ергарт часто вирушав у цілоденні мисливські вилазки на ферму "Долина" до свого доброго приятеля Герба Клаттера. Здебільшого компанію йому складали ще троє Гербових близьких друзів — ветеринарний лікар Дж. Дейл, власник маслоробні Карл Майєрс і комерсант Еверетт Огберн. Усі вони, як і Ергарт, були визначні громадяни Гарден-Сіті.

Сьогодні ця четвірка давніх товаришів по полюванню знову вирушила в знайому дорогу, але зовсім не в мисливському гуморі, та й споряджена не по-мисливському: з відрами, скребачками, щітками й великим кошем, ущерть напакованим ганчір'ям та сильнодіючими мийними засобами. На всіх була найгірша і найстаріша одіж. Річ у тім, що ці чотири чоловіки, керуючись своїм людським і християнським обов'язком, добровільно зголосилися опорядити декотрі з чотирнадцяти

кімнат головного будинку на фермі "Долина" — саме ті, де четверо Клаттерів були вбиті, як значилось у свідоцтвах про смерть, "невідомою особою чи особами".

Ергарт і його товариші їхали мовчки. Згодом один із них казав: "Просто несила було говорити. Якесь дивне відчуття: отак їхати туди, де нас завжди так радо зустрічали".

Цього разу їх зустрів вартовий на шосе, біля перепони, поставленої властями при в'їзді до ферми. Він махнув їм рукою, і вони проїхали ще півмилі тінястою алеєю, що вела до будинку Клаттерів. Там на них уже чекав з ключами Елфред Стоклейн — єдиний робітник, що постійно жив на фермі.

Насамперед вони спустилися до котельні, де недільного ранку знайдено містера Клаттера, що лежав горілиць на величезній матрацній коробці, вдягнений у смугасту піжаму. Прибравши там, вони перейшли до кімнати для ігор, де застрелено Кеньйона. Старезна канапа, яку Кеньйон колись полагодив, а Ненсі оздобила чохлами та вишитими подушками, являла собою залиту кров'ю руїну, і її, так само, як і матрацну коробку, належало спалити. Трохи згодом, перейшовши з підвалу на другий поверх, до кімнат, де вбито в ліжках Пенсі та її матір, прибиральники долучили до поживи для невблаганного вогню закривавлені простирадла, ковдри, матраци, килимки, великого плюшевого ведмедика.

Елфред Стоклейн, що підносив їм гарячу воду і взагалі допомагав чим міг, звичайно був чоловік неговіркий, але цього разу він мав що сказати. Він хотів, "щоб люди перестали ляпати язиками" й зрозуміли, як це він і його дружина, живучи за якусь сотню ярдів від будинку, не почули в ніч злочину "ані тобі звуку", ані найменшого відлуння рушничних пострілів.

— Шериф зі своїми хлопцями винюхали тут кожен закуток, то вони мають голову, вони враз дотямили, що й як. Цебто чому ми нічого не чули. По-перше, вітер. Вітер був західний, отож і відносив усі звуки в інший бік. А по-друге, ота стодола — вона ж якраз між будинком і нашою хатиною. То вона й не дала тим звукам дійти до нас... А чи подумав хто з вас про таке? Адже той, хто це зробив, напевне знав, що ми нічого не почуємо. Інакше не наважився б він чотири рази бабахнути з рушниці серед ночі! Це ж треба бути божевільному... Ви, звісно, можете сказати, що він і був божевільний, коли вже пішов на таке. Але я собі міркую інакше: він усе досконально розрахував. Він знав. І я теж знаю дещо. Сьогодні ми із старою перебули тут останню ніч. Переїжджаємо в інше місце, ближче до шосе.

Вони працювали від полудня до смерку. Коли настав час палити речі, які вони одібрали, їх повантажили на ваговозик, і Стоклейн сів за кермо. Вони виїхали ген у поле на північ від будинку, на відкриту місцину, де панував один-єдиний колір — рудувато-жовтий колір листопадової стерні. Розвантаживши машину, поскладали докупи вишиті руками Пенсі подушки, постільну білизну, матраци, стару канапу. Стоклейн поплескав на ту купу гасом і запалив сірника...

*

Канзаське бюро розслідування (КБР), центр якого міститься в Топіці, має на службі дев'ятнадцять досвідчених агентів, розосереджених по всьому штату; до їхніх послуг вдаються щоразу, коли очевидно, що місцева влада неспроможна сама розплутати справу. Представником КБР у Гарден-Сіті, відповідальним за чималу частину Західного Канзасу, є сорокасемирічний уродженець цього штату, худорлявий і показний чоловік на ім'я Елвін Адамс Дьюї. Отож Ерл Робінсон, шериф округи Фінні, неодмінно мав запросити Ела Дьюї взяти

на себе розслідування в справі Клаттерів. Неодмінно й цілком закономірно, Адже Дьюї від 1947 до 1955 року сам був шерифом цієї округи, а перед тим — спеціальним агентом ФБР (в 1940—1945 роках він служив у Нью-Орлеані, Сан-Антоніо, Денвері, Майямі й Сан-Франціско) і, отже, мав достатню кваліфікацію, щоб дати собі раду навіть і з такою складною справою, як убивство Клаттерів — начебто нічим не вмотивоване, без жодного видимого доказу. До того ж він був, як казав сам, "особисто зацікавлений" у цій справі.

— Ми з дружиною,— пояснював він,— дуже любили Герба й Бонні, щонеділі бачилися з ними в церкві, часто бували у них, а вони у нас.— Потім додав: — Але якби я й не знав їх і не був з ними в добрих стосунках, то все одно почував би те саме. Бо мені траплялося бачити всякі страхіття, але з таким я зіткнувся вперше. І хоч би скільки часу це забрало, нехай і решту мого життя, я однаково дізнаюся, що сталось у будинку Клаттерів,— хто це зробив і чому.

До розслідування було залучено вісімнадцять чоловік, серед них трьох найкращих слідчих КБР — спеціальних агентів Гарольда Ная, Роя Черча й Кларенса Данца. Коли ця трійця прибула в Гарден-Сіті, Дьюї був дуже задоволений, що підібралася "така сильна команда".

— Нехай тепер дехто постережеться,— мовив він.

В понеділок удень Дьюї влаштував прес-конференцію.

— Я викладу вам самі факти, без будь-яких припущень,— сказав він журналістам.— Передусім треба пам'ятати, що ми маємо справу не з одним убивством, а з чотирма. І ми не знаємо, хто був головною мішенню. Основною жертвою. Це міг бути і Кеньйон, і Пенсі, і той чи той із батьків. Дехто каже, що

це напевне містер Клаттер: йому ж, мовляв, і горло перерізали, і взагалі найжорстокіше повелися. Але це тільки припущення, а не факт. Було б добре, якби ми знали послідовність убивств, але медичний експерт не може цього сказати, він констатує лиш те, що Клаттери померли десь між одинадцятою і другою ночі.

Потім Дьюї відповів на запитання. Ні, жодну з жінок не згвалтовано... Ні, наскільки з'ясовано на сьогодні, з будинку нічого не вкрадено. Так, він вважає за "дивний збіг обставин" те, що містер Клаттер за вісім годин до смерті придбав сорокатисячний страхувальний поліс із подвійним відшкодуванням. Одначе він, Дьюї, "ладен закластися", що між цією діловою операцією і злочином немає ніякого зв'язку. Та й як можна таке припускати, коли єдиними матеріально зацікавленими тут особами були б старші дочки містера Клаттера — місіс Івенна Джарчо та міс Біверлі Клаттер?.. Так, сказав Дьюї репортерам, він має певну думку щодо того, чи був убивця сам чи їх було двоє, але не вважає за потрібне її розголошувати.

Насправді на той час Дьюї ще не мав певної думки з цього приводу. Він вагався між двома припущеннями, або, як він казав, "концепціями", і, намагаючись відтворити картину злочину, виходив і з "одноосібної", і з "двоосібної" концепцій. Згідно з першою, вбивця мав бути добрим знайомим Клаттерів або принаймні мати більш-менш детальні відомості про будинок та його мешканців: зокрема, знати, що надвірні двері дуже рідко замикалися на ніч; що містер Клаттер ночував сам у хазяйській спальні на першому поверсі; що місіс Клаттер і діти займали окремі кімнати нагорі. На думку Дьюї, він підійшов до будинку пішки, десь близько півночі. У вікнах не світилося, Клаттери спали. Що ж до Тедді, їхнього двірського собаки, то хто ж не знає, що він боїться рушниць. Отож, забачивши в руках чужинця зброю, він, певне, заскавулів і поповз геть.

Зайшовши в будинок, убивця насамперед вивів з ладу телефони,— один у кабінеті господаря, другий у кухні,— а тоді вже пішов до великої спальні й збудив містера Клаттера. Перед лицем зброї містер Клаттер мусив коритись незваному гостеві й пішов з ним нагору, де вони збудили решту сім'ї. Потім убивця дав містерові Клаттеру шнур та пластир, і той зв'язав дружину й заліпив їй рот, зв'язав дочку (у неї єдиної, не знати чому, рот не був заліплений) і поприв'язував їх до ліжок. Далі батько з сином під дулом рушниці спустилися в підвал, і там містер Клаттер був примушений заліпити рот Кеньйонові й прив'язати його до канапи. А його самого вбивця завів у котельню, вдарив по голові, заліпив йому рот пластиром і зв'язав руки й ноги. Здобувши в такий спосіб свободу дій, убивця перестріляв їх по черзі, не забуваючи щоразу підібрати порожню гільзу. А коли покінчив з усіма, то вимкнув скрізь світло й подався геть.

Можливо, що все було саме так, цілком можливо. Але Дьюї мав сумніви.

— Коли б Герб знав, що його сім'я в небезпеці, в смертельній небезпеці, він бився б, як лев. А він же був не дурний, та й сили йому не бракувало. І Кеньйон був здоровий, кремезний хлопчина, ще й здоровіший за батька. Отож важко собі уявити, щоб один чоловік, нехай і озброєний, міг здолати їх обох. Тим більше, що всіх чотирьох, як видно, зв'язано однією рукою, бо вузол скрізь той самий.

Дьюї, як і більшість його колег, віддавав перевагу другій гіпотезі, котра багато в чому повторювала першу, з тією лиш істотною різницею, що вбивця був не сам, а мав спільника, який допомагав йому приборкати Клаттерів, позатуляти їм роти й позв'язувати їх. Але й це припущення мало свої вади. У Дьюї, приміром, не вкладалося в голові, як два чоловіки "могли

водночас дійти граничного ступеня люті, люті просто патологічної, без чого неможливо вчинити такий злочин".

Ось як він пояснював цю свою думку:

— Припустімо, що вбивця добре знав Клаттерів, що він сам із тутешніх... Припустімо, що це звичайний собі чоловік, окрім хіба того, що він дихав люттю, безтямною злобою проти Клаттерів або ж проти когось одного з них... Але де він міг знайти собі помічника, який настільки втратив глузд, що пристав до нього? Оце вже ніяк не в'яжеться. Суперечить здоровому глуздові. А втім, як сказати щиру правду, то нічого тут не в'яжеться.

Після прес-конференції Дьюї пішов до кабінету — кімнати, яку тимчасово надав йому шериф у своїй конторі. Там стояв письмовий стіл і два простих стільці. На столі лежали речі, що, як сподівався Дьюї, колись мали стати предметними доказами в суді: лейкопластир та шнур, зняті з жертв і тепер укладені в пластикові пакети (у розкритті злочину на них не покладалось особливих надій — і те, й те можна було придбати в першій-ліпшій крамниці по всіх Сполучених Штатах); зо два десятки збільшених глянсуватих фотознімків, зроблених фотографом з поліції на місці злочину,— розтрощений череп містера Клаттера, спотворене обличчя його сина, зв'язані руки Ненсі, закляклі мертві очі матері й таке інше. В наступні дні Дьюї просидів чимало годин над цими фотографіями, сподіваючись "раптом щось побачити", виявити якусь непомічену важливу деталь.

— Це як оті мальовані загадки, де питається: "Скільки тварин ви можете знайти на цьому малюнку?" От і я ніби розгадую таку загадку. Намагаюся знайти прихованих тварин. Я відчуваю, що вони тут є... аби тільки мені їх добачити.

І справді, одна з фотографій — то було зняте зблизька тіло містера Клаттера на матрацній коробці — вже дала важливе відкриття: сліди запорошених підошов з ромбічним рифленням. Ці відбитки, не видимі неозброєному оку, напрочуд чітко зафіксувалися на плівці під сліпучим сяйвом фотолампи. Разом з іншим слідом, знайденим на тій самій коробці,— виразним кривавим відбитком підошви з двома круглими вічками,— вони становили єдині "поважні докази", на які могло послатися слідство. Могло, але не посилалося, бо Дьюї та його "команда" визнали за краще тримати їх у таємниці.

Серед інших речей на столі Дьюї лежав і щоденник Ненсі Клаттер. Раніше він тільки перебіг очима записи, а тепер узявся уважно читати їх один по одному. Вони починались того дня, коли Ненсі минуло тринадцять, і уривалися десь за два місяці перед її сімнадцятиліттям. То був невигадливий життєпис досить розвиненої дитини, що кохалася в тваринах, любила читати, куховарити, шити, танцювати, їздити верхи. Чиста душею, славна дівчина, загальна улюбленица, вона вважала забавним "трохи дофліртувати", одначе "серйозно, по-справжньому любила тільки Боббі". Дьюї почав читати з останнього запису: "Приходила Джоліна К., і я навчила її пекти пиріг з вишнями. Репетирувала з Роксі. Увечері був Боббі, дивилися телевізор. Поїхав об одинадцятій".

Молодий Рапп, остання відома слідству особа, що бачила Клаттерів живих, уже був підданий детальному допитові, і хоч він цілком вірогідно розказав, як провів той "звичайний собі вечір" в їхньому домі, йому призначили повторний допит, із застосуванням "детектора брехні". Було очевидно, що поліція все-таки ще тримає його під підозрою. Сам Дьюї не вірив, що хлопець "хоч якимсь краєм" причетний до злочину, проте на початку розслідування Боббі був єдиною особою, якій можна було приписати хоч найменший мотив до вбивства. У своєму щоденнику Ненсі раз по раз згадувала про обставини, що

нібито, могли його спричинити: про наполегливі батькові умовляння "розірвати з Боббі", "не так часто з ним бачитись", про його застереження, що Клаттери, мовляв, методисти, а Раппи католики і, отже, для Ненсі з Боббі немає ніякої надії колись одружитися. Та запис, що ним найдужче сушив собі голову Дьюї, не мав відношення до тих релігійних матерій. У ньому йшлося про... кошеня, а саме — про загадкову смерть улюбленця Ненсі, Пупсика, котрого, як свідчив цей запис, зроблений за два тижні до її власної смерті, вона "знайшла неживого в стодолі" й мала підозру (хоча й не пояснювала чому), що його отруєно. "Бідолашний Пупсик. Я поховала його в затишній місцинці". Прочитавши це, Дьюї відчув, що тут "пахне неабияким відкриттям". Якщо кота й справді отруєно, то чи не був цей захід невеличкою лиховісною прелюдією до майбутнього вбивства? І він поклав собі будь-що знайти оту "затишну місцинку", навіть якби для цього довелося винишпорити всю територію ферми "Долина".

Тим часом як Дьюї вивчав щоденник, його головні помічники, агенти Черч, Данц і Най, никали по околиці, заходячи в розмови, як висловився Данц, "із кожним, хто міг що-небудь нам сказати": з викладачами Голкомбської школи, де Ненсі й Кеньйон були в числі найкращих учнів; з людьми, що працювали сезонно на фермі "Долина" (навесні та влітку їх кількість іноді сягала вісімнадцяти чоловік, але о цій надзимовій порі лишилися тільки Джералд Ван-Фліт, троє найманих робітників і містер Гелм); із знайомими Клаттерів, з їхніми сусідами й, певна річ, із родичами. На похорон, що мав відбутися в середу вранці, їх з'їхалося, зблизька й здалека, щось із двадцять чоловік.

Наймолодшому в групі КБР, Гарольдові Наю — невеличкому на зріст гарячкуватому чоловікові тридцяти чотирьох років, з бистрими недовірливими очима й гострим носом та підборіддям і не менш гострим розумом,— дісталось, як він сам

казав, "достобіса делікатне завдання": опитати родичів небіжчиків.

— І тобі самому це тяжко, і їм тяжко. Адже коли йдеться про вбивство, то де вже тут зважати на чуже горе, якісь там сімейні таємниці чи особисті почуття. Ти повинен ставити запитання. А деякі з них боляче ранять... Я ж мав розвідати інтимні сторони життя. Мені здавалося, що за всім цим може ховатися ще одна жінка — як то кажуть, "трикутник". Посудіть самі: містер Клаттер був ще досить молодий, цілком здоровий чоловік, а дружина його — наполовину інвалід, вона й спала в окремій кімнаті...

Та жоден з тих, кого опитав Най, хоч які він ставив хитрі запитання, не сказав нічого такого, що могло б стати в пригоді. Навіть дві старші дочки містера Клаттера не могли й уявити собі причини злочину. Словом, Най упевнився лиш в одному: з усіх людей у світі найменше підстав стати жертвами вбивства мали саме Клаттери.

На кінець дня, коли всі три агенти зібрались на нараду в кабінеті Дьюї, виявилося, що Данцові й Черчу пощастило куди більше, ніж Наю, або Братчикові, як звуть його колеги. (У КБР взагалі полюбляють давати прізвиська. Так, Данца там охрестили Старим, і то зовсім незаслужено, бо цьому огрядному, але прудконогому чолов'язі з широким котячим обличчям ще немає п'ятдесяти; а шістдесятирічного, чи десь близько того, рожевощокого Черча, що, незважаючи на свій професорський вигляд, відомий серед колег як "міцний горішок" і "найперший дока в Канзасі", прозивають Кучерявим — з огляду на його величезну лисину). Провадячи розпити, обидва вони натрапили на "перспективні нитки".

Данц розповів про батька й сина, яких ми назвемо тут Джоном-старшим і Джоном-молодшим. За кілька років перед

тим Джон-старший мав з містером Клаттером якусь невеличку справу й лишився дуже невдоволений її наслідками, вважаючи, що Клаттер "пошив його в дурні". Останнім часом Джон-старший і його син частенько "заглядали в пляшку", а Джон-молодший навіть став завсідником тюремної камери як невиправний п'яниця. Одного нещасливого дня батько й син, розпалені горілкою, заявилися до Клаттерової садиби з наміром "побалакати з Гербом навпростець". Та цьому намірові не судилося справдитись, бо містер Клаттер, запеклий ворог пияцтва й п'яниць, схопив рушницю і виставив їх із своїх володінь. Джони не забули йому тієї негостинної зустрічі, й не далі як місяць тому Джон-старший сказав одному приятелеві: "Щоразу, як подумаю про цього негідника, аж руки в мене сіпаються — так хочеться його придушити".

Черчева "нитка" була приблизно такого ж характеру. Він теж дізнався про особу, відому своїм ворожим ставленням до містера Клаттера,— про якогось Сміта (це не справжнє його прізвище), що забрав собі в голову, ніби господар ферми "Долина" застрелив його, Смітового, хорта. Черч оглянув Смітову ферму й побачив у стодолі мотузку, прив'язану до сволока таким самим вузлом, яким було зв'язано Клаттерів.

— Можливо, один із цих варіантів — саме те, що нам потрібно,— сказав Дьюї.— Особиста ворожість, непогамовна злоба...

— Якщо це все-таки не пограбування,— докинув Най, хоч цей мотив після тривалого обговорення було майже виключено. Проти нього висувалося чимало вагомих аргументів, а найголовніший — що нелюбов містера Клаттера до готівки була добре відома по всій околиці. До того ж, якщо припустити пограбування, то чому злочинець не забрав коштовностей, що були на місіс Клаттер: золотої обручки й перстенця з діамантом?

І все ж Най стояв на своєму:

— Уся обстановка вказує на пограбування. Пригадуєте Клаттерів портфелик? Хтось покинув його розкритим на ліжку — не думаю, що сам господар... А гаманець Ненсі? Він лежав на підлозі в кухні. Як він там опинився? А те, що в домі не було ані цента? О, пробачте — два долари. Ми знайшли їх у конверті на письмовому столі Ненсі... Тим часом ми знаємо, що тільки напередодні Клаттер узяв по чеку шістдесят доларів. Ми прикинули, що з них мало залишитись принаймні п'ятдесят. От деякі й кажуть: "Ніхто не став би вбивати чотирьох чоловік за якісь там півсотні". І ще таке: "Авжеж, можливо, вбивця й узяв гроші, але тільки з тим, щоб замилити нам очі, навести на думку, ніби його метою було пограбування". Не знаю, не знаю...

Коли надворі посутеніло, Дьюї на хвилину перервав нараду, щоб подзвонити додому й попередити дружину, Мері, що вечеряти він не прийде.

— Так, Елвіне, гаразд,— сказала вона, але Дьюї дочув у її голосі незвичну тривогу. Елвін і Мері були одружені вже сімнадцять років, мали двох хлопчиків, і Мері, колишня стенографістка КБР, з якою він познайомився, живучи в Новому Орлеані, завжди співчутливо ставилася до його нелегкої служби з її безладним розпорядком та несподіваними телефонними викликами в хтозна-яку далечінь.

— Щось сталося? — запитав він.

— Ні-ні, нічого,— заспокоїла його Мері.— Тільки, коли вернешся, подзвони біля дверей. Я поміняла всі замки.

Тепер він зрозумів, у чому річ.

— Не тривожся, люба. Замкни двері й засвіти лампочку над ганком.

Коли він поклав трубку, хтось запитав:

— Що таке? Мері боїться?

— Еге ж, хай йому абищо,— відказав Дьюї.— І вона, і всі кругом.

*

Проте боялися не всі. І вже, певна річ, аж ніяк не голкомбська поштмейстерка, безстрашна вдовиця місіс Мертл Клер, що зневажливо казала про своїх земляків:

— Страхополохи нещасні. Сидять ночами, тремтять, очі склепити бояться. А от я собі сплю спокійно,— хвалилась вона, — Нехай хто спробує утнути мені якусь штуку.

(Через одинадцять місяців група озброєних бандитів у масках спіймала її на слові: вони вдерлися на пошту й полегшили касу цієї достойної жінки на дев'ятсот п'ятдесят доларів).

Як звичайно, погляди місіс Клер не збігалися з думкою більшості її земляків.

— Тепер тут у нас величезний попит на замки та засувки,— казав власник господарчої крамниці в Гарден-Сіті.— Люди не дуже додивляються, що беруть,— їм аби лиш замикало.

Та, Зрештою, наполохана уява відчиняє будь-які двері: досить повернути ключ — і страхіття вже ось воно. У вівторок на світанку мисливці з Колорадо, проїжджаючи машиною через Голкомб (вони прибули здалека й не знали про нещастя, що сталось у містечку), дуже здивувалися, коли побачили у вікнах світло,— майже в кожному вікні, в кожному будинку,— і вдягнених людей, цілі сім'ї, що просиділи всю ніч без сну, нашорошивши вуха. Чого вони боялися? "Це може статися знову",— така була, з деякими відмінностями, звичайна відповідь.

А втім, одна жінка, шкільна вчителька, зауважила:

— Ніхто б так не боявся, коли б це спіткало когось іншого, тільки не Клаттерів. Не таку взірцеву для всіх сім'ю, не таку безбідну та міцну. Адже в ній уособлювалося все, що по-справжньому цінують і поважають тутешні люди. І раптом отаке лихо — це ж для них наче кінець світу. Тепер, мовляв, і жити ні до чого. По-моєму, люди не так налякані, як пригнічені.

Та була ще одна причина — найпростіша і найлиховісніша. Усі ці донедавна добрі сусіди та знайомі раптом пройнялися недовірою одне до одного. І то не дивно: адже вони вважали, що вбивця десь тут, серед них, і геть усі поділяли думку брата небіжчика, Артура Клаттера, що, розмовляючи 17 листопада з журналістами у вестибюлі готелю в Гарден-Сіті, заявив:

— Б'юсь об заклад: хто б це не зробив, він перебуває зараз не далі як за десять миль від місця, де ми з вами стоїмо.

*

Десь миль за чотириста на схід від того місця, де стояв тоді Артур Клаттер, два молодики сиділи собі в окремій кабіні

ресторанчика "Орел" у Канзас Сіті. Один з них, вузьколиций, з витатуйованою на правій руці синьою кішкою, швидко поглинув кілька сандвічів з курятиною і тепер їв очима страву товариша: незайманий біфштекс по-гамбурзькому й склянку пива, в якому розчинялися три таблетки аспірину.

— Перрі, дитинко,— мовив Дік,— ти ж не їси біфштекса. То я заберу його.

Перрі штовхнув тарілку через стіл.

— А чорт! Ти можеш хоч трохи помовчати?

— А ти б не читав сто разів те саме.

Ішлося про статтю на першій сторінці канзаської "Стар" від 17 листопада під заголовком: "У справі про вбивство чотирьох замало доказів". Стаття доповнювала опубліковане напередодні повідомлення про вбивство й закінчувалась так:

"Перед слідством стоїть складне завдання: знайти вбивцю або вбивць, чия вправність настільки ж очевидна, наскільки незбагненні мотиви вбивства. Як відомо, цей убивця або вбивці:

завбачливо перерізали проводи обох наявних у будинку телефонів;

майстерно позв'язували свої жертви й позаліплювали їм роти, причому в будинку не виявлено жодних слідів боротьби;

не залишили по собі ніяких доказів, ніяких ознак того, що вони чогось шукали,— за винятком хіба портфелика м-ра Клаттера;

застрелили чотирьох чоловік у різних приміщеннях будинку й спокійно підібрали порожні гільзи;

з'явилися й зникли, ніким не помічені, хоч були, як видно, озброєні;

діяли без будь-яких видимих мотивів, коли не вважати невдалої спроби пограбування, якої слідство до уваги не бере".

— "Цей убивця або вбивці..." — вголос прочитав Перрі.— Неправильно з погляду граматики. Треба: "цей убивця або ці вбивці".— Сьорбаючи присмачене аспірином пиво, він провадив далі: — Та хоч як воно є, а я їм не вірю. І ти теж не віриш. Признайся, Діку, тільки чесно. Адже ти не віриш цим брехням, ніби їм бракує доказів?

Учора, прочитавши газети, Перрі вже питав про це, і Дік гадав, що його відповідь поклала край розмові на цю тему ("Поміркуй сам,— сказав він.— Та якби тим ковбоям стало розуму щось запідозрити, ми б почули тупотіння їхніх коней за сотню миль"). Тож тепер, коли Перрі знову завів своєї, він навіть не мав сили заперечувати — так йому набридло все те слухати.

— Я завжди передчуваю такі штуки,— не вгавав Перрі.— Через те й досі живий. Пам'ятаєш Віллі Джея? Він казав, що я вроджений медіум, а він на цих речах добре знався. Казав, що в мене високорозвинене інтуїтивне чуття. Так, наче в мені радіолокатор, і я бачу все раніше, ніж його стає видно. Передчуваю майбутні події. Ось візьмімо хоч би випадок з моїм братом Джіммі та його дружиною. Вони безтямно кохали одне одного, але він був страшенно ревнивий і весь час підозрював її в зрадах. Ну, вона терпіла, терпіла, а тоді взяла та й застрелилась, а другого дня й Джіммі пустив собі кулю в

голову. Це сталося в сорок дев'ятому році, я був тоді з батьком на Алясці, недалеко від Серкл-Сіті. Отож я й сказав батькові: "Джіммі помер". А за тиждень ми одержали листа. Їй-богу, правда. А то ще раз у Японії я допомагав навантажувати пароплав і сів на хвилинку перепочити. Аж раптом якийсь внутрішній голос мені каже: "Тікай!" Я враз відскочив футів, мабуть, на десять, і тут-таки на самісіньке те місце, де я сидів, бебехнула не менш як тонна вантажу. Я можу навести тобі ще сотню прикладів. Мені байдуже, віриш ти чи ні. Ось, приміром, перед тим як мені розбитися, на мотоциклі, я бачив усе це в уяві: дощ, слизьку дорогу й себе на тій дорозі, закривавленого, з перебитими ногами. Отаке зі мною і тепер. Якесьпередчуття. Щось підказує мені, що це пастка.— Він постукав пальцями по газеті.— Забагатонедомовок.

Дік узяв собі ще один біфштекс. Останніми днями він весь час відчував такий голод, що його було не вгамувати ні трьома біфштексами, ні десятком шоколадних батончиків, ні фунтом цукерок. А Перрі, навпаки, зовсім утратив апетит і жив на самому пиві з аспірином та сигаретах.

— Ясна річ, ти просто перепудився,— сказав Дік.— Дарма, дитинко. Годі пускати бульки. Нам добре повелося. Все вийшло пречудово.

— Мені дивно таке чути, зважаючи на всі наші обставини,— мовив Перрі незворушним тоном, що тільки підкреслював лиховісне значення його слів.

Та Дік проковтнув це зауваження, навіть усміхнувся добре розрахованою показною усмішкою. "Ось який я хороший хлопець,— неначе говорила та усмішка.— І з виду приємний, і нелукавий, і зичливий. Ви можете сміливо мені довіритись".

— Ну що ж,— озвався він.— Можливо, не всі мої відомості були точні.

— Здорово сказано!

— Але загалом усе вийшло чудово. Комар носа не підточить. Усе шито й крито. Жодного доказу.

— А от я знаю один.— Перрі зайшов надто далеко, отож і випалив не спиняючись: — Його звуть Флойд, чи не так?

То був удар нижче пояса, але Дік заслужив на нього. Його самовпевненість не знала упину, мов той паперовий змій, доки не потягти його донизу. І все ж Перрі з деякою осторогою побачив ознаки люті, що спотворили Дійове обличчя: одвислу щелепу й нижню губу, бульбашки піни в кутиках рота. Ну що ж, коли дійде до бійки, він, Перрі, здужає постояти за себе. Малий на зріст, на кілька дюймів менший за Діка, і не дуже стійкий на своїх куцих покалічених ногах, він був, проте, важчий, масивніший, а руками міг би задушити ведмедя. Проте заводити бійку, щоб довести свою силу, йому аж ніяк не хотілось. Подобається йому Дік чи ні (Перрі не міг сказати, що зовсім не подобається, хоч раніше був прихильніший до Діка й більше поважав його), а розлучатись їм тепер небезпечно — це ж ясно як день. Обидва були згодні щодо цього, і Дік якось навіть сказав:

— Коли вже нас мають злапати, то краще разом. Тоді ми зможемо говорити в одне. Нехай тільки спробують зловити нас на "зізнанні".

До того ж, якщо він, Перрі, розірве з Діком, це означатиме кінець усіх тих принадних планів, які він, незважаючи на останні невдачі, й досі плекав у душі: вирушити разом на

пошуки затонулих скарбів, оселитися десь на островах чи на південному узбережжі.

Нарешті Дік обізвався:

— А, ти про містера Веллза! — Він узяв зі столу виделку.— Було б непогано, якби мене знову застукали з чеками. Зовсім непогано. Щоб знову туди потрапити.— Виделка встромилася в стіл.— Я б його отак, голубе, в самісіньке серце.

— Я ж не кажу, що він нас продасть,— мовив Перрі. Тепер, коли Діків гнів поминув його й перекинувся на інше, він ладен був і поступитись.— Побоїться.

— Авжеж,— погодився Дік.— Напевне побоїться.

Просто диво, як швидко змінювався в Діка настрій: з його обличчя вмить збіг лиховісний вираз люті й удаваної хоробрості.

— А про ті твої передчуття,— мовив він,— ти мені ось що скажи: коли ти так добре знав, що маєш розбитися, то чого ж їхав далі? Треба було злізти з мотоцикла — й нічого б з тобою не сталося. Хіба не так?

Перрі й сам не раз про це думав. Йому здавалося, що він знайшов відповідь, і хоч вона була цілком проста, але водночас якась ніби туманна.

— Ні. Бо коли вже щось має статися, ти можеш тільки сподіватись, що воно не станеться. Або навпаки — це вже як до чого. Поки ти живий, тебе завжди щось чекає, та навіть коли воно лихе й ти про це знаєш — що ти можеш вдіяти? Життя не зупиниш. Це як у моєму сні. Мені змалку часто

сниться один сон. Ніби я в Африці, у джунглях. Продираюся крізь хащі до великого дерева, що стоїть зовсім окремо. І такий від нього поганий дух, від того дерева, що просто страх. Мене аж нудить від його смороду. Зате на вигляд воно прекрасне — з голубим листям, усе обвішане діамантами. І кожен діамант завбільшки з апельсин. Тому я й пнуся туди — хочу назбирати повен кіш діамантів. Але я знаю, що тільки-но я добудуся до дерева, як на мене ту ж мить звалиться змій, такий величезний полоз. Цей гладенний гад живе серед гілля й стереже діаманти. Зверни увагу, я знаю все це наперед. До того ж, хоч убий, не вмію боротись із зміями. Але я собі міркую: "Ет, дарма, спробую!" Бо я все-таки дужче хочу діамантів, аніж боюся змія. Отож я хапаю рукою один діамант, тягну його до себе, і тут полоз нападає на мене. Ми починаємо боротись, але він, гад, слизький, і я не можу його вдержати. А він починає мене душити, і вже чутно, як тріщать мої кістки? А далі — мене аж піт проймає, як згадаю... Розумієш, він починає мене ковтати. Спочатку ноги. Так ото, наче затягає в трясовину...

Перрі затнувся. Йому впало в око, що Дік колупає виделкою під нігтями, не виявляючи ніякого інтересу до його сну.

— Ну то й що? — мовив Дік.— Він проковтнув тебе? Чи як?

— Та пусте. Це не має значення.

Насправді це мало значення, ще й яке! Кінець був дуже важливий, і Перрі чимало ним тішився. Одного разу він розповів про свій сон Віллі Джеєві й описав йому отого велетенського птаха — "щось ніби жовтий папуга". Звісна річ, Віллі Джей був зовсім інша людина — тонкого душевного складу, "святий". Він усе зрозумів. А Дік? Дік міг би й засміятися. А цього Перрі не зніс би: щоб хтось насміхався з папуги, який уперше явився йому вві сні років у сім. Оточений ненавистю і сповнений ненависті хлопчик-покруч, він жив тоді

в сирітському притулку під наглядом суворих черниць, що жорстоко били його за обмочені простирадла. Одну таку розправу він запам'ятав на все життя. ("Вона розбуркала мене. У неї був ліхтарик, ото ним вона й почала мене молотити. Била й била, аж поки ліхтарик зламався й погас, а тоді й далі била в темряві"). Саме тоді й приснився йому отой папуга — "більший за самого господа бога й жовтий, як соняшник", ангел-охоронець, що повидзьобував очі черницям, а тоді повбивав їх, хоч як вони "благали милосердя". Потім він обережно підняв Перрі, пригорнув до себе й поніс у рай.

Минали роки, й птах рятував його від усе нових і нових мук: на зміну черницям прийшли старші хлопці, батько, зрадлива дівчина, сержант у війську, але папуга, цей крилатий месник, не полишав Перрі. Отож і полоз, охоронець діамантового дерева, так і не міг його зжерти, бо його самого щоразу пожирав той птах. А потім — оте благословенне вознесіння! Вознесіння в рай, що являвся йому в двох подобах: одна з них була суто "чуттєва", коли Перрі почував себе могутнім, наділеним безмежною перевагою над іншими, а друга — цілком зрима.

— Наче десь у кіно. Та, мабуть, там я колись таке й бачив, у кіно, ото й запам'яталося. Бо де б іще я міг побачити такий сад? З білими мармуровими сходами. З фонтанами. А як спуститися в кінець того саду — видно океан. Колосальне видовище! Чисто як на Каліфорнійському узбережжі. Та найпривабливіше, що там було, це довженний стіл. Ти й уявити собі не можеш усього того їства. Устриці... Смажені індички... Сосиски... А садовини всякої, то вистачило б на мільйон великих ваз. І все те — розумієш, геть усе — безкоштовно. Цебто я можу не боятися й брати все, що очі бачать. Можу їсти донесхочу, і за це не треба платити ані цента. Через те я й знаю, що я в раю.

— А от я людина нормальна,— обізвався Дік.— Мені сняться тільки блондиночки. До речі, а ти чув, яке страхіття наснилося козі?..

Такий уже був Дік. Про що б не зайшла мова, він завжди мав напохваті якийсь соромітний анекдот. Але розповідав він добре, тож Перрі, хоча й любив показати себе цнотливим, і цього разу мимоволі засміявся.

*

Згадуючи про Ненсі Клаттер та їхню дружбу, Сьюзен Кідвелл розповідала:

— Ми були наче сестри. Принаймні таке відчуття мала я: немовби вона мені сестра. Перші кілька днів, як це сталося, я навіть не могла ходити до школи. Тільки вже після похорону пішла. І Боббі Рапп так само. У ті дні ми майже весь час були разом. Він хороший хлопець, у нього добре серце, але йому ніколи ще не випадало зазнати якогось страшного лиха. Скажімо, втратити близьку людину. А тут іще до всього отой допит з "детектором брехні". Він, звісно, не ремствував, бо розумів, що поліція має робити своє діло. Мені, бачте, траплялося звідати горя, а от йому — ніколи, тож для нього було тяжко дізнатися, що життя — це не тільки гра в баскетбол.

Здебільшого ми з Боббі в ті дні все їздили його стареньким фордиком — просто так, каталися по шосе. До аеропорту й назад. А то часом спинялись біля придорожнього кафе, брали кока-колу й сиділи собі в машині, слухаючи радіо. Приймач був весь час увімкнений, бо ми самі не мали чого казати одне одному. Лише вряди-годи Боббі прохоплювався кількома словами про те, як він любив Ненсі і що тепер йому ніколи й

дивитись не схочеться на якусь іншу дівчину. Ну, а я була певна, що Ненсі цього не схвалила б, отож так йому й казала. Ще пригадую, як ми поїхали до річки,— здається, це було в понеділок. Спинилися на мосту. Звідти добре видно будинок Клаттерів. І садок містера Клаттера, і лан, що тягнеться в далечінь. Ген оддалік серед поля горіло вогнище: то спалювали речі, винесені з будинку. Куди не кинь оком, скрізь щось нагадувало про лихо. На березі річки ми побачили людей з сітями й баграми, але то були не рибалки. Боббі сказав, що вони шукають зброю: ножа, рушницю...

Ненсі любила річку. Літніми вечорами ми часто їздили туди на їхній Бейб — на отій гладкій старій конячині. На березі не спинялись, а заїжджали просто у воду. Потім Бейб бродила собі по мілкому, а ми грали на флейтах і співали. Тішилися прохолодою... От я все думаю: що тепер з нею буде? З Бейб. Кеньйонового собаку Тедді взяла одна жінка з Гарден-Сіті. А він утік і прибіг назад до Голкомба. То вона знову приїхала й забрала його. Кошеня Ненсі, Жевжика, взяла я. А от Бейб... Мабуть, її продадуть. Уявляю собі, як розсердилася б Ненсі, як сварилася б...

А іншим разом, напередодні похорону, ми з Боббі сиділи обіч залізниці. Сиділи й дивилися, як проминають поїзди. Якесь на нас найшло заціпеніння, мов на тих овець у сніговій. Аж раптом Боббі прочнувся й каже: "Треба б піти провідати Ненсі, ми повинні бути з нею".

І ми поїхали до Гарден-Сіті. До похоронного бюро, воно на Головній вулиці. Здається, з памп був ще менший брат Боббі. Атож, таки був. Бо я пригадую, ми заїхали по нього до школи. Він ще сказав, що наступного дня уроків не буде, щоб усі голкомбські школярі могли піти на похорон. Потім став розповідати нам, що кажуть у школі. Мовляв, усі певні, що це діло рук "найманого вбивці". Мені й слухати його не хотілося.

Поголоски, чутки — Ненсі так цього не любила... Та й чи не однаково мені, хто це зробив? Якось не має воно для мене великого значення. Мою подругу вбито. І навіть якщо я знатиму, хто вбивця, її все одно не вернеш. А щось інше хіба важить?..

Спочатку нас не хотіли пускати. Це вже там, у похоронному бюро. Сказали, "до Клаттерів нікому не можна, крім родичів". Але Боббі не відступився, і зрештою хазяїн бюро — він знав Боббі й, мабуть, пожалів його — сказав: "Гаразд, заходьте, тільки щоб тихо". Ой, краще б нам туди не заходити...

...Чотири труни зайняли весь невеликий хол похоронного бюро, вщерть заповнений квітами. До початку похорону на труни мали накласти віка, і то цілком слушно, бо, незважаючи на всі зусилля хоч якось поліпшити вигляд жертв, враження вони справляли моторошне. Ненсі лежала в своїй червоній вельветовій сукні, її брат — у яскравій картатій сорочці; батьків убрали більш строго: містера Клаттера — в темно-синій фланелевий костюм, його дружину — в такого ж кольору крепову сукню. Особливо страшні в усій цій картині були голови небіжчиків, цілком обгорнені вагою,— наче розпухлі кокони, удвічі більші за дитячу повітряну кулю. Вата була чимось обприскана, мов штучний сніг на новорічній ялинці.

Сьюзен одразу ж подалася геть.

— Я вийшла надвір і сіла чекати на Боббі в машині,— згадувала вона.— На другому боці вулиці якийсь чоловік згрібав листя. От я і втупила в нього очі. Боялася їх заплющити, бо відчувала: як заплющу, то зразу зомлію. Так і сиділа, й весь час дивилася, як він згрібав те листя, а тоді почав його палити. Дивилася, але майже не бачила його, бо перед очима в мене все стояла ота сукня. Я ж так добре її знала! Ми разом з Ненсі добирали матерію. Вона сама придумала фасон і сама її

пошила. Пригадую, як вона хвилювалася, коли вперше її надягла. На якусь вечірку... Я тільки й бачила отой червоний вельвет. І в ньому Ненсі. Вона танцювала...

*

Канзаська "Стар" надрукувала великий звіт про похорон Клаттерів, але Перрі побачив той номер газети лише на третій день. Лежачи на ліжку в номері готелю, він навіть не те щоб читав, а ковзав очима по рядках, а деякі абзаци й зовсім пропускав.

"На заупокійну відправу по чотирьох жертвах злочину зібралося не менш як тисяча чоловік. Таке велике скупчення людей спостерігалось тут уперше за п'ять років існування методистської церкви... Цього не по сезону теплого дня понад шістсот чоловік прийшли на кладовище Веллі-В'ю, що на північній околиці Гарден-Сіті. Там, біля свіжовикопаної могили, вони звернули до бога свої молитви. Їхні притишені голоси, що зливалися в суцільний низький гул, було чути по всьому кладовищу..."

Тисяча чоловік! Перрі був вражений. Цікаво, скільки ж це коштував такий похорон?.. З голови в нього все не йшла думка про гроші, хоч уже й не така дошкульна, як уранці, коли він прокинувся, не маючи в кишені "ані мізерного цента". Та тепер, завдяки Дікові, їхні справи повернули на краще. Тепер вони мали "нічогенький гріш" — цілком досить, щоб добутися до Мексіки.

Ну й Дік! Ото вже штукар, ото пройда. Еге ж, тут треба віддати йому належне. Просто віри не йметься, як він уміє "напускати туману". Скажімо, отому продавцеві з крамниці готового одягу в Канзас-Сіті, яку Дік вирішив "обробити" для

початку. Сам Перрі ніколи не пробував "виписувати чеки". Він нервувався, але Дік сказав йому:

— Від тебе мені треба лиш одного: щоб ти стояв поруч. Не смійся й не дивуйся, що б я не плів. Це така музика, де треба грати на слух.

Як на таку гру, слух у Діка виявився чудовий. Він легко впурхнув у крамницю й весело заговорив до продавця:

— Знайомтеся — мій приятель. Надумав женитись. А я в нього за дружка. Допомагаю спорядитися до весілля. Придбати, так би мовити, посаг, ха-ха-ха!..

Продавець "ковтнув принаду", і за хвилину Перрі, вилізши із своїх грубих джинсів, уже приміряв похмурий темний костюм, що його продавець визнав за "найбільш відповідний до шлюбу". Зауваживши, що статура покупця не дуже пропорційна, він додав:

— Боюся, в нас не знайдеться нічого, що підійшло б без переробки.

— Ет, дарма,— відказав Дік.— До весілля ще цілий тиждень.

Розв'язавши це питання, вони відібрали добру паку різноколірних піджаків та штанів, що, на Дікову думку, мали пасувати для "медового місяця на Флоріді".

— Знаєте, де Іден-Рок? — спитав він продавця.— Це на узбережна біля Майямі. Номер у готелі вже замовлено. Подарунок від її батьків — два тижні по сорок доларів за день. Що ви на це скажете? Отакий собі курдупель, а дівчинку

підчепив дай боже — й при тілі, й при статках. А гожим хлопцям, як оце ми з вами...

Продавець подав йому рахунок. Дік поліз до кишені, та раптом нахмурився, клацнув пальцями й сказав:

— А чорт! Забув гаманця.

Перрі подумав, що такою грубою роботою не введеш в оману й "дурнуватого негра". Та продавець, як видно, міркував інакше. Він приніс чековий бланк, і, коли Дік заповнив його, написавши суму на вісімдесят доларів більшу, ніж була в рахунку, тут-таки віддав різницю готівкою.

Коли вони вийшли з крамниці, Дік сказав:

— Отже, в тебе через тиждень весілля? Тоді тобі потрібна обручка.

За кілька хвилин вони під'їхали Діковим старим "шевроле" до ювелірної крамниці. Придбавши по чеку дві обручки з діамантами, вони просто звідти подалися до ломбарду, щоб заставити їх. Коли вони віддавали обручки, Перрі відчув невиразний жаль. Він уже сам наполовину повірив у те, що в нього є наречена, хоч, на відміну від Діка, уявляв її собі не красунею і не багатійкою, а звичайною дівчиною — чепурною, лагідною, можливо, й "з університетською освітою", але в кожному разі — "інтелігентною". Він завжди мріяв познайомитися з такою дівчиною, але ця його мрія так і не справдилась.

Звісно, коли не брати до уваги Кукі, медичної сестри, з якою він познайомився, лежачи в лікарні після отієї лихої пригоди з мотоциклом. Кукі була славна дівчина, і Перрі їй

подобався. Вона жаліла його, доглядала, як дитину, заохочувала читати "серйозну літературу" — "Розвіяно вітром", "Моє кохання" тощо. Були між ними потаємні хвилини близькості, говорилося про кохання й навіть про одруження. Та скінчилося все тим, що, одужавши, Перрі розпрощався з нею і замість пояснення дав їй вірша, якого нібито написав сам:

Є плем'я неприкаяних мужчин,

Не всидіти на місці їм і дня;

Блукати по світах воліють без причин,

І хай собі там сльози ллє рідня.

Їм любий простір і морів блакить,

Їх ваблять крутогори верховин.

В них кров циганська буйно струменить,

Вони не знають, що таке спочин.

Коли вже йдуть, то йдуть без вороття,

Серця правдиві у сміливців тих,

Та осоружний їм буденний плин життя,

Нові дороги владно кличуть їх.

Він більше не бачив тієї дівчини й ніколи про неї не чув, проте через кілька років витатуював собі на руці її ім'я, а коли одного разу Дік спитав його, хто це Кукі, він одказав:

— Ніхто... Дівчина, з якою я мав одружитися.

(Те, що Дік був одружений, навіть двічі, й мав трьох синів, викликало в Перрі почуття заздрості. Дружина, діти — він вважав це за "належне для мужчини", хай би воно й "не дало ані щастя, ані взагалі чогось доброго", як-от Дійові).

Під заставу за обручки вони одержали півтори сотні доларів. Тоді заглянули до іншої ювелірної крамниці й поважно вийшли звідти з чоловічим золотим годинником. Дальшу зупинку зробили в "Фото-кіно", де "купили" найновішу кінокамеру.

— Кінокамери — це надійний капітал,— повчально сказав Дік.— Їх найлегше заставити чи збути за готівку. Кінокамери й телевізори.

На підтвердження цієї теорії вони вирішили придбати по телевізору, а тоді знову "вчинили напад" на великі магазини готового одягу. На кінець дня, коли торговельні заклади почали зачинятись, в кишенях у них було повно грошей, а машину вщерть заповнили товари, що їх "легко заставити чи збути за готівку". Осягаючи оком усе те багатство — сорочки, запальнички, дороге приладдя й дешеву галантерею,— Перрі почував себе окриленим: тепер — до Мексіки, де на них чекають нові можливості й "справжнє життя". Та Дік був видимо пригнічений. Коли Перрі почав його хвалити, він тільки плечима знизав.

— Правда, Діку, це було колосально. Часом я й сам тобі вірив.

Перрі не міг збагнути, чому Дік, завжди такий самовпевнений, раптом принишк і посмутнів, а надто тепер, маючи таку добру нагоду похизуватися.

— Ставлю випивку,— сказав Перрі.

Вони спинилися біля бару. Дік вихилив три "Цвіти помаранчі". Після третьої він уривчасто запитав:

— А з батьком як? Він же такий хороший старий... і мати... ти сам її бачив. Що станеться зними? Я собі буду ген у Мексіці чи ще десь. А вони ж зостануться тут, коли почнуть вигулькувати на світ божий всі оті чеки. Я свого батька знаю. Він неодмінно захоче все покрити. Так уже було. Та де там йому — він же старий, недужий і нічого не має.

— Співчуваю тобі,— щиро мовив Перрі. Хоч він не був добрий, проте душу мав доволі сентиментальну, і Дійова прихильність до батьків, невдавана турбота про них справді його зворушували,— Але ж, Діку, слухай. Усе дуже просто, щоб я пропав,— раптом заговорив він знову.— Ми самі оплатимо ті чеки. Ось нехай тільки дістанемось до Мексіки, як ураз почнемо гнати грошву. Та ще й яку грошву!

— Це ж як?

Як? Про що це він?.. Дікове запитання спантеличило Перрі. Вони ж обмірковували стільки можливих способів. Копання золота, пошуки затонулих скарбів — це тільки два варіанти з тих, що їх так палко обстоював Перрі. А ще ж є й інші. Хоч би, скажімо, рибальська шхуна. Вони не раз говорили про те, щоб

купити суденце для риболовлі у відкритому морі, рибалити самим і здавати його в найми туристам,— і це при тім, що жоден у житті своєму не правував навіть човном і не зловив найменшої рибинки. Або можна ще непогано заробляти, переганяючи через кордон у Південну Америку крадені машини. Перрі десь читав, що за кожний такий рейс платять по півтисячі. Та з усіх тих способів він вирішив нагадати Дікові лише про один: про скарб, що чекав їх на Кокосовому острові — манюсінькому клаптику суходолу десь проти берегів Коста-Ріки.

— Діло певне, Діку,— сказав Перрі.— Усе достеменно так. Я ж маю карту й добре знаю всю цю історію. Його закопали там у тисяча вісімсот двадцять першому році — перуанське золото, коштовності. Кажуть, усе воно оцінюється в шістдесят мільйонів доларів. Нехай ми навіть знайдемо не все, нехай хоч якусь частину... Ти згоден зі мною, Діку?

Раніше Дік завжди підохочував Перрі, уважно слухаючи всі його балачки про карти й про скарби, але тепер у душі Перрі зворухнувся не знаний досі сумнів: а чи не прикидався Дік увесь цей час, чи не морочив його?

А втім, ця пронизливо-болісна думка тут-таки відлетіла, бо Дік підморгнув, жартівливо тицьнув його в бік і сказав:

— Ну звісно ж, голубе. Згоден з тобою на всі сто.

*

Була третя година ночі, коли в скромному одноповерховому будинку знову задзвонив телефон. Та Ела Дьюї вже не дивували такі пізні дзвінки. Він однаково не спав, так само як і Мері, як і двоє їхніх синів — дев'ятирічний Пол та

дванадцятирічний Елвін Адамс Дьюї-молодший. Спробуйте-но поспати в домі, де кожні п'ять хвилин деренчить телефон!..

Встаючи з ліжка, Дьюї пообіцяв дружині:

— Ну, вже цього разу я залишу трубку зняту.

Але виконати свою обіцянку він усе не наважувався. Щоправда, чимало дзвонили охочі до новин журналісти, недолугі дотепники чи автори умоглядних теорій, як-от:

— Еле?.. Слухай, друже, я розгадав цю загадку. Це самовбивство і вбивство. Я випадководізнався, що останнім часом Горба спостигла матеріальна скрута. Його таки добряче підвело. То що він робить? Оформляє великий страхувальний поліс, убиває з рушниці Бонні та дітей, а тоді й себе самого — гранатою, начиненою шротом.

Дзвонили й аноніми:

— Ви знаєте сім'ю Л.? Отих іноземців? Не працюють. Влаштовують вечірки, та що й із коктейлями. А де ж це гроші на таке беруться? Я анітрохи не здивувався б, якби виявилось, що саме від них бере початок ця справа Клаттерів.

А часом Дьюї чув у трубці голос якоїсь нервової дами, наполоханої чутками й теревенями, що їм не було кінця-краю:

— Елвіне, я ж пам'ятаю вас іще малим хлопчиком. І я хочу, щоб ви сказали мені всю правду. Я любила й поважала містера Клаттера і не можу, рішуче не можу повірити, що цей достойний чоловік, цей правдивий християнин... щоб він бігав за жінками!

Та здебільшого телефонували поважні громадяни, щиро прагнучи прислужитися слідству.

— Ви ще не мали бесіди із Сью Кідвелл, подругою Ненсі? Я балакав з дівчиною і почув від неї одну річ, яка мене дуже вразила. Коли вона востаннє розмовляла з Ненсі, та сказала їй, що містер Клаттер уже тижнів зо три перед тим був не в гуморі. Ненсі здавалося, що його щось сильно непокоїть і він нібито навіть почав курити...

Або ще офіційні особи — урядовці, шерифи з інших округ штату:

— Може, воно чогось варте, а може й ні, але один тутешній бармен чув, як два молодики розмовляли між собою про вашу справу, і в нього склалося таке враження, що вони мають до неї дуже близьке відношення.

І хоч жодне з цих повідомлень поки що не дало слідству нічого, крім зайвої роботи, було цілком можливо, що саме наступний дзвінок стане, як казав Дьюї, "тією ниткою, що потягне за собою весь клубок".

Цього разу, тільки-но взявши трубку, Дьюї почув:

— Я хочу зізнатися.

— З ким я розмовляю? — спитав він.

Чоловік на другому кінці проводу повторив ті самі дивні слова, тоді додав:

— Це зробив я. Убив їх усіх.

— Он як,— мовив Дьюї.— То скажіть мені, будь ласка, своє прізвище й адресу...

— Е ні, не вийде! — обурено озвався невідомий хрипким п'яним голосом.— Нічого я вам не скажу. Спочатку дайте винагороду. Надішліть мені гроші, тоді скажу вам, хто я. Тільки так.

Дьюї повернувся до ліжка.

— Ні, люба,— мовив він до дружини.— Нічого важливого. Ще один п'яниця.

— Чого він дзвонив?

— Хотів зізнатися. Але за умови, що спочатку дістане винагороду.

(Канзаська "Ньюс" пообіцяла тисячу доларів за відомості, що приведуть до розкриття злочину).

— Елвіне, ти знову куриш? Слухай, може б, ти хоч спробував заснути?

Та спати Дьюї не міг, навіть якби вимкнути телефон. Він був надто збуджений, надто засмучений і роздратований невдачами. Жодна з його "ниток" нікуди не вела, хіба що в глухий кут. Боббі Рапп? Перевірка "детектором брехні" виключила Боббі. Містер Сміт, фермер, що в'язав такі самі вузли, як і вбивця... З нього також знято підозру, бо він довів, що в ніч злочину був "аж в Оклахомі". Залишалися батько й син Джони, але вони також мали безперечне алібі. Навіть пошуки могили улюбленого кошеняти Ненсі нічого не дали.

— Отже,— підсумовував Гарольд Най,— усе складається в гарну круглу цифру. В нуль.

І все ж принаймні дві істотні речі було виявлено. По-перше, прибираючи одіж Ненсі, місіс Елейн Селсор, її тітка, знайшла застромлений глибоко в туфлю золотий годинник. По-друге, коли місіс Гелм у супроводі агента КБР пильно оглядала кожну кімнату в будинку на фермі "Долина" — чи все на місцях, чи нічого не бракує,— вона таки дещо помітила. Це сталося в кімнаті Кеньйона. Місіс Гелм додивлялася, додивлялася, все ходила по кімнаті, міцно стуливши губи, торкала рукою то Кеньйонові старі бейсбольні рукавиці, то його брудні робочі черевики, то нікому тепер не потрібні окуляри, і весь час бурмотіла собі під ніс:

— Щось тут не так. Ось бачу я, відчуваю, але не доберу, в чому річ.—І раптом згадала: —Радіо! Де ж це Кеньйонів приймачик?

Ці два відкриття, зведені докупи, змусили Дьюї повернутися до "звичайнісінького пограбування" як можливого мотиву вбивства. Справді-бо, не міг же той годинник опинитися в туфлі Ненсі сам собою. Певно, дівчина, лежачи в темній кімнаті, раптом почула щось таке — звуки ходи, а може, й голоси,— що навело її на думку про злодіїв. Отож вона й поквапилася сховати годинник, батьків подарунок, яким дуже дорожила. Що ж до радіоприймача — сірого транзистора марки "Зеніт" — то тут не було жодного сумніву: він безслідно зник. Та все ж Дьюї не міг повірити, щоб цілу сім'ю було вбито задля такої мізерної поживи, як "жменька доларів і транзистор". Припустити таке — це означало геть перекреслити його уявлення про вбивцю чи, точніше, вбивць (Дьюї та його помічники дійшли певного висновку, що це слово треба вживати у множині). Ретельні помірковані дії злочинців свідчили про те, що принаймні один з них мав — і то

безперечно — надто холодний і гострий розум, щоб учинити таке без попереднього розрахунку. З другого боку, Дьюї помітив кілька деталей, які ще дужче впевнили його в тому, що принаймні один з убивць у душі співчував своїм жертвам і, навіть убиваючи, жалів їх якоюсь химерною жалістю. Бо як інакше пояснити оту матрацну коробку.

Ця обставина належала до речей, що весь час не давали Дьюї спокою. Навіщо було вбивцям морочитись: витягати ту коробку з далекого закутка в підвалі й класти перед топкою,— як не на те, щоб зробити містерові Клаттеру зручніше, щоб у ту хвилину, коли над ним буде занесено ніж, йому не лежати на твердій цементованій долівці?.. До того ж, вивчаючи фотографії з місця злочину, Дьюї добачив і інші деталі, які начебто підтверджували його здогад про те, що були моменти, коли вбивця виявляв щось ніби людяність.

— Чи як би це сказати...— Він часто не міг ураз добрати потрібного слова.— Якісь душевні порухи, чи що. А оті ковдри... Ну хто б міг таке зробити: зв'язати двох жінок, як були зв'язані Бонні й дівчина, а тоді накрити ковдрами та ще й підіткнути їх, немов бажаючи на добраніч? Або подушка під головою в Кеньйона. Спершу я подумав, що її, мабуть, підмостили на те, щоб легше було стріляти. Та тепер вважаю, що ні,— її покладено з тим самим наміром, що й матрацну коробку: щоб жертві було зручніше.

Та всі ці розумування, хоч як захоплювався ними Дьюї, не давали йому ні задоволення, ні почуття "чогось досягнутого". Такі справи рідко розкривалися шляхом "умоглядних теорій", і він більше вірив у факти — "здобуті потом, зате неспростовні". Ось і тепер належало зібрати й просіяти крізь густе сито стільки фактів, що поту мало пролитися більш ніж досить. Було ухвалено розшукати й "піддати перевірці" сотні людей: усіх колишніх робітників ферми "Долина", всіх знайомих і родичів

Клаттерів, усіх, з ким містер Клаттер мав хоч найменші справи. Одне слово, ступінь за ступнем, черепашачими темпами закопатись у минувшину.

— Ми повинні копати доти,— сказав Дьюї своїй "команді",— аж доки знатимемо Клаттерів краще, ніж вони самі себе будь-коли знали. Аж доки виявимо зв'язок між тим, що ми побачили минулої неділі, й чимось, що сталося нехай і п'ять років тому. Сполучну ланку. Вона має десь бути. Доконче має бути...

Місіс Дьюї трохи задрімала, але, відчувши, що чоловіка знову немає в ліжку, прокинулась. Вона знайшла його в кухні. На плиті парував кавник, а на столі перед Дьюї були розкладені фотографії з місця злочину — похмурі плями, що аж ніяк не пасували до барвистої клейонки з малюнками різної садовини. (Одного разу Дьюї запропонував дружині подивитися на ті фотографії. "Ні,— відмовилась вона.— Я хочу пам'ятати Бонні такою, яка вона була. І їх усіх...")

— Елвіне,— сказала місіс Дьюї,— як ти гадаєш: ми колись будемо знову жити по-людському?

Дьюї розкрив був рота, щоб відповісти, але його перебив телефонний дзвінок.

*

Суботнього вечора 21 листопада старий "шевроле" виїхав з Канзас-Сіті. Багажник був такий напакований, що не зачинявся, а частину вантажу довелося прив'язати на даху і навіть на бампері. Всередині машини, на задньому сидінні, стояли один на одному два телевізори, так що для пасажирів лишилося зовсім мало місця. Дік сидів за кермом, Перрі обіч нього, затиснувши в руках свій найдорожчий скарб —

стареньку гібсонівську гітару. Що ж до решти його майна — фіброві валізи, сірого транзистора "Зеніт", бутля з концентрованим імбировим пивом (Перрі боявся, що в Мексіці може не бути його улюбленого напою) та двох великих ящиків з книжками, рукописами й любими його душі пам'ятками,— то їх теж сяк-так примістили в машині. (А яку бучу зчинив Дік перед тим! Лаявся, штурхав ящики ногами, кричав: "Це ж п'ятсот фунтів свинячого лайна!").

Десь близько півночі вони перетнули кордон між Канзасом і Оклахомою. Перрі відчув радісну полегкість: нарешті вони видобулись із Канзасу! Тепер уже все це правда, вони в дорозі — "В дорозі, назавжди, без вороття",— і нема в душі ні краплі жалю, принаймні у нього, в Перрі, бо він не залишає позаду нічого, й ніхто навіть не поцікавиться, в які світи його понесло. Інша річ — Дік. Адже тут зосталися ті, кого він начебто любив: його троє сипів, мати, батько, брат,— люди, яким він не наважився звірити свої плани, навіть не міг з ними попрощатись, хоча й не сподівався вже ніколи їх побачити — у кожному разі, не в земному житті...

*

Машина стояла осторонь дороги. Перрі й Дік зробили тут зупинку, щоб підживитися просто неба. Був полудень. Дік узяв бінокль і став роздивлятись околицю. Гори. В білястому небі ширяють яструби. Курна дорога звивається через білясте закурене село. Другий день вони в Мексіці, і поки що йому, Дікові, все тут до вподоби, навіть їжа (якраз перед тим він упорав холодну масну тортилью[26]). Вони перетнули кордон уранці 23 листопада поблизу Ларедо, штат Техас, і першу ніч провели в борделі у Сан-Луїс-Потосі. Тепер вони були за двісті миль на північ від Мехіко-Сіті — наступної мети їхньої подорожі.

— Знаєш, про що я думаю? — обізвався Перрі.— Мабуть, ми з тобою трохи схибнуті. Вчинити таку річ...

— Про що це ти?

— Ну, про оте...

Дік сховав бінокль у розкішний шкіряний футляр з монограмою "Г. В. К." Його брала досада. Люта досада. Ну невже Перрі не може припнути свого язика? Якого біса весь час ворушити цю кляту історію? Просто несила вже цього терпіти. Адже вони начебто домовились не згадувати більше про оте. Геть забути.

— Певно, всі, хто таке чинить, не зовсім сповна розуму,— мовив Перрі.

— Ти за мене, голубе, не розписуйся,— відказав Дік.— Я людина нормальна.

Дік і справді так вважав. Він мав себе за людину цілком зрівноважену, із здоровим глуздом, може, навіть тямовитішу за багатьох інших. А от щодо Перрі, "крихітки Перрі", то він такинапевне "трохи схибнутий". І то ще м'яко кажучи. Минулої весни, коли вони сиділи в одній камері тюрми штату Канзас, Дік спостеріг у нього немало чудних рисочок. Де в чому Перрі був "чисто мов дитина": пудив у ліжко, плакав уві сні ("Тату, я скрізь тебе шукав! Де ти був, тату?"), а то ще "годинами сидів, смоктав пальця й усе роздивлявся оті свої бісові карти". Але в цьому проявлялася лиш одна сторона його вдачі, а були ще й інші. Хоч би його "диявольський норов". Перрі міг спалахнути люттю "швидше, ніж десяток п'яних індіанців", а проте ніхто цього й не помітив би. ("Навіть коли він ладен був тут-таки порішити тебе, ти про це й гадки не мав",— якось сказав про

нього Дік). Бо хоч яка б лють його опанувала, а на вигляд він завжди залишався тим самим Перрі — похмурим хлопчиною з незворушними, трохи сонними очима. Був час, коли Дік гадав, що зможе взяти владу над цими холодними спалахами люті в душі товариша й керувати ними на свій розсуд. Але він помилявся і, зрозумівши це, втратив певність щодо Перрі, не знав навіть, що про нього й думати. Відчував тільки, що Перрі треба пильно стерегтися, і дивувався сам собі, чому він цього не робить.

— Десь у душі,— провадив Перрі,— глибоко-глибоко, на самому денці, я ніколи не думав, що зможу таке вчинити.

— А як же з отим чорношкірим? — спитав Дік.

Запала мовчанка. Дік відчував, що Перрі пильно дивиться на нього. Тиждень тому Перрі купив у Канзас-Сіті темні окуляри — модерні окуляри з дзеркальними скельцями в сріблястій оправі. Дікові вони не сподобались. Він сказав Перрі, що йому соромно ходити по вулицях з людиною, яка носить "отаке чортзна-що". Насправді його дратували дзеркальні скельця: було неприємно, що очі товариша сховані за тими блискучими заслонами.

— Так то ж чорношкірий,— сказав Перрі.— Це зовсім інша річ.

Нехіть, з якою він промовив ці слова, збудила в Діка підозру.

— А ти справді вбив його? — запитав він.— Усе воно так, як ти розказував?

То було дуже важливе запитання, бо весь його інтерес до Перрі й оцінка його вдачі та можливостей грунтувалися саме на отій товаришевій розповіді, як він колись забив на смерть одного негра.

— Аякже. Тільки ж... то був чорношкірий. А це різні речі,— відказав Перрі.— Ти знаєш, що весь час не дає мені спокою? Я про оте діло... Не вірю я, що все воно може так просто минутися. От не вірю — і край. Вчинити таку річ — і кінці у воду? Ні, не може бути. Оце ж бо й не дає мені спокою... ні на мить не йде з голови. Щось таки має статися.

Хоча Дік у дитинстві ходив до церкви, проте віри в бога "й близько не мав". Та й забобонами ніколи не переймався. На відміну від Перрі, він не вірив, що розбите дзеркало тягне за собою сім років невдач, а відсвіт молодого місяця на склі віщує лихо. І все ж оті лиховісні передчуття Перрі збудили й в ньому непевність. Були тепер моменти, коли і в його голові снувалася болісна думка: чи можливо, щоб вони "замели всі сліди після такого діла"?..

І раптом він гримнув на Перрі:

— Ану замовч, ти!

Тоді ввімкнув мотор і вивів машину на курну дорогу. Ген попереду в теплому промінні сонця підтюпцем біг собака.

*

Гори. В білястому небі ширяють яструби.

Коли Перрі запитував Діка: "Знаєш, про що я думаю?" — він розумів, що починає неприємну для товариша розмову. Та й

сам він, хоча б тільки через це, волів би її уникнути. Він був згоден з Діком: до чого без кінця ворушити цю історію? Але інколи просто не міг себе стримати. Час від часу його охоплювало почуття безвиході, нараз "верталося оте все" — сліпучий голубий спалах у темній кімнаті, скляні очі великого іграшкового ведмедика,— і у вухах починали відлунювати ті самі кілька слів: "Ой ні! Ой, прошу вас! Ні! Ні! Ні! Не треба! Ой, прошу, не треба!" Зринали в пам'яті й інші звуки: дзенькіт срібного долара, що покотився по підлозі, обережні кроки на дерев'яних сходах, хрипкий віддих, сапання, судомне хлипання людини з перерізаним горлом.

"Мабуть, ми з тобою трохи схибнуті..." — цими словами Перрі признався в тому, в чому "страх як не любив" признаватися. Та й, зрештою, хіба не "боляче" усвідомлювати, що ти "не зовсім повноцінний", а надто коли ти не винен у своїх вадах, хоч які б вони були, а мабуть, "з ними й народився". Згадати лишень його сім'ю! Що з нею подіялось! Його мати, безпросипна п'яниця, померла, захлинувшись у власному блювотинні. З усіх її дітей — двох синів та двох дочок — лиш наймолодша, Барбара, жила по-людському: одружилась і мала свою сім'ю. Друга дочка, Ферн, вистрибнула з вікна готелю в Сан-Франціско. (Перрі завжди переконував себе, що вона "впала ненароком", бо він любив сестру. "Ферн була така славна дівчина, така обдарована — вона чудово танцювала й голос мала непоганий. Якби їй хоч трохи повелося, вона б чогось таки досягла, вибилася б у люди". Гірко було уявляти собі, як вона залазить на підвіконня й падає з п'ятнадцятого поверху). А старший брат, Джіммі,— він довів свою дружину до самогубства, а тоді й сам застрелився.

Потім Перрі почув Дікову відповідь: "Ти за мене, голубе, не розписуйся. Я людина нормальна". Ну хіба не сміхота? Та дарма, нехай собі... І Перрі провадив далі: "Десь у душі, глибоко-глибоко, на самому денці, я ніколи не думав, що

зможу таке вчинити". Він тут-таки збагнув свою помилку — адже Дік неодмінно мав запитати: "А як же з отим чорношкірим?" Колись він розповів Дійові цю історію, щоб здобути його дружбу, щоб Дік "поважав" його, мав за "кремінь", за "справжнього мужчину", яким, на думку Перрі, був він сам. Отож одного разу, коли вони вдвох прочитали й почали обговорювати надруковану в "Рідерс дайджесті" статтю "Чи ви можете визначити вдачу людини?" ("Сидячи в черзі до зубного лікаря або чекаючи поїзда на вокзалі, спробуйте придивитися до характерних прикмет людей, що вас оточують. Скажімо, зверніть увагу на те, як вони ходять. Тверда хода є ознакою сильної, непохитної вдачі, тим часом як невпевнена хода виказує натуру нерішучу"), Перрі сказав:

*

— Щодо мене, то я завжди мав неабиякий нюх на людей, бо інакше давно б уже був на тому світі. Цебто якби не вмів розпізнавати, на кого можна звіритись. Взагалі-то особливо вірити нікому не варто. Але тобі, Діку, я вірю. Ось ти сам зараз побачиш, бо після цього я буду цілком залежний від тебе. Я розкажу тобі таке, чого нікому ще не розказував. Навіть Віллі Джеєві. Про те, як я порішив одного типа.— Дік видимо зацікавився, і Перрі провадив далі: — Це було кілька років тому. В Лас-Вегасі. Я жив у старому пансіоні — колись там був розкішний "заклад". Але вся та розкіш пішла за вітром, і будинок давно годилося б розвалити. А втім, він і сам помалу розвалювався. Найдешевші кімнати були на горищі, то отам я й жив. І там-таки жив той негр. Його звали Кінг, і в місті він спинився тимчасово. На горищі нас мешкало тільки двоє — він і я, та ще мільйони тарганів. Той Кінг був не дуже молодий, але він працював на будівництві доріг і взагалі на вільному повітрі, отож статуру мав дай боже. Він носив окуляри й багато читав. Дверей він ніколи не зачиняв, і я щоразу, як проходив, бачив його на ліжку майже голого. Він тоді не працював: казав, що

відклав з останньої роботи трохи грошей і хоче відпочити. Отож і лежав собі в ліжку, читав, обмахувався віялом та цмулив пиво. Читав він усіляке казна-що — гумористичні книжечки, ковбойські історії. А загалом хлопець був непоганий. Інколи ми вдвох пили пиво, а одного разу він позичив мені десять доларів. Отож я не мав причини його кривдити. Та якось увечері ми сиділи на своєму горищі, задуха була така, що не заснути, і я сказав йому: "їдьмо, Кінгу, прокатаємося". В мене тоді була старезна машина, я пофарбував її в сріблястий колір і охрестив "Срібною примарою". І ми поїхали. Заїхали далеко, аж ген у пустелю. Там було не жарко. Ми спинились і знову взялися до пива. Потім Кінг вийшов з машини, а я за ним. Він не бачив, як я взяв той ланцюг. Велосипедний ланцюг, він лежав у мене під сидінням. Сказати правду, я й у гадці не мав нічого такого, доки не почав. Я оперіщив його по обличчю. Розбив окуляри. А тоді вже молотив без упину... Потім я нічого не відчував, анічогісінько. Я покинув його там і більше ніколи про нього не чув. Мабуть, ніхто його й не знайшов. Хіба що стерв'ятники...

В тій історії була частка правди. Перрі таки знав у Лас-Вегасі негра на ім'я Кінг. Але якщо той і помер, Перрі був до цього непричетний, бо ніколи не зачепив його й пальцем. А найімовірніше, що той Кінг і досі лежав собі десь на ліжку, обмахувався віялом і цмулив пиво...

І ось тепер Дік запитав: "А ти справді вбив його? Усе воно так, як ти розказував?" Перрі не мав хисту до брехні, проте, раз збрехавши, вперто стояв на своєму. "Аякже,— відповів він. — Тільки ж... то був чорношкірий. А це різні речі.— І раптом сказав: — Ти знаєш, що весь час не дає мені спокою? Я про оте діло... Не вірю я, що все воно може так просто минутися..."

Він мав велику підозру, що й Дік у це не вірить. Бо Дік нехай хоч трохи, а таки пройнявся його містичними передчуттями. Отож і крикнув: "Ану замовч, ти!.."

Машина рушила далі. Попереду, ярдів за сто, підтюпцем біг собака. Дік скерував на нього. То був дряхлий, ледве живий дворняга, облізлий та худокостий, і, коли машина заскочила його, удар вийшов хіба що трохи сильніший, аніж би від зіткнення з птахом. Дік був задоволений.

— Ага! — сказав він, як завжди, коли наїжджав на собаку (такої нагоди він ніколи не проминав).— Ага! Отут тобі й амба!

*

Минув День подяки, скінчився мисливський сезон, але чудове бабине літо й далі дарувало ясні, погожі дні. Останні приїжджі журналісти, втративши надію на те, що злочин буде колись розкрито, залишали Гарден-Сіті. Але жителі округи Фінні аж ніяк не вважали справу вичерпаною, а надто ті голкомбці, що вподобали для зустрічей "Гартменове кафе".

— Відколи зчинилася ця халепа, у нас тут тільки встигай повертатися,— сказала місіс Гартмен, озираючи своє затишне володіння, пропахле тютюном та кавою і вщерть заповнене фермерами, найманими робітниками й скотарями, що сиділи й стояли де тільки можна.

— Збіговисько старих плетух — зневажливо процідила її двоюрідна сестра, поштмейстерка Клер, що саме на той час заглянула до кафе.— Весною, коли повно роботи, вони б тут не байдикували. А так урожай зібрано, зима на носі, робити нема чого, от вони й стовбичать тут, лякаючи одне одного всякими страхіттями. Ти бачила статтю Вілла Брауна в "Телеграм"?

Вона зветься "А це не злочин?" То в ній говориться: "Час уже покласти край безвідповідальним балачкам". Бо це також злочин — плескати язиками свідомі брехні. Але чого іншого можна сподіватися? Поглянь навколо. Це ж усе гадюки, мерзотники, словоблуди. Ти бачиш тут хоч одну порядну людину? Ха! Де там у біса!

Одна поголоска, що пішла з "Гартменового кафе", стосувалася Тейлора Джонса, господаря, чиї володіння межують з фермою "Долина". На думку багатьох завсідників кафе, саме містер Джонс і його сім'я, а не Клаттери, мали бути жертвами вбивці.

— Воно ж куди логічніше,— доводив один з прибічників цього погляду.— Тейлор Джонс має такі статки, які Гербові ніколи й не снилися. То от уявіть собі, що злочинець був не тутешній. Можливо, його найняли на це діло, і він тільки з розповідей знав, як дістатися потрібного будинку. Отож і виходить, що він дуже легко міг помилитися: не там повернув — і замість Тейлорової садиби опинився в Гербовій.

Цю "версію Джонсів" переказували з уст в уста, а надто самим Джонсам — людям статечним і розважливим, що вперто не піддавалися паніці.

Довгий прилавок, кілька столиків, ніша з електричною жаровнею, холодильником і радіоприймачем — оце і все "Гартменове кафе".

— Але нашим гостям тут подобається,— каже господиня.— Хоч-не-хоч, а подобається. Бо більше податись їм нікуди. Хіба що їхати за сім миль в один бік чи за п'ятнадцять у другий. А втім, і в нас приємна місцинка, та й кава стала добра, відколи Мейбл тут робить.— (Мейбл — це місіс Гелм).— Після того

нещастя я сказала їй: "Мейбл, ти тепер без роботи, то чом би тобі не стати мені за помічницю в кафе? Будеш трохи куховарити, трохи стояти за прилавком". Отак і домовились... Єдине, що погано: кожен, хто сюди приходить, чіпляється до неї з розпитами. Як та що там було. Але Мейбл — це не сестриця Мерт. І не я. Вона жінка небалакуча. Та й не знає вона нічого особливого. Не більше, ніж будь-хто інший.

І все ж "Гартменова братія" не облишала підозри, що Мейбл Гелм дещо таки знає, але воліє тримати язика на припоні. І так воно, звісно, й було. Дьюї мав з нею кілька розмов і попрохав, щоб усе, про що вони говорили, лишилося таємницею. А особливо щоб вона ніде не прохопилася про зниклий радіоприймач та про годинник, знайдений у туфлі Пенсі. Тому вона й сказала одній знайомій:

— Кожен, хто читає газети, знає стільки ж, як і я. Навіть ще й більше. Бо я газет не читаю...

На початку грудня два завсідники кафе в один день заявили про свій намір спакувати речі й виїхати не лише з округи Фінні, а взагалі із штату Канзас. Один з них, фермер-орендар, що працював на Лестера Маккоя, відомого в Західному Канзасі великого землевласника, сказав:

— Я вже розмовляв з містером Маккоєм. Намагався пояснити йому, що тут діється — і в Голкомбі, та й у цілій околиці. Як люди не можуть спокійно спати. Моя стара й сама не спить, і мені не дає. Отож я й сказав містерові Маккою, що хоч місце мені тут до душі, але нехай шукає іншого орендаря. А ми подамося десь-інде. Поїдемо до Колорадо. Може, там буде трохи спокійніше...

*

Сяяло сонце. Невелике рибальське суденце "Естреліта" стояло на якорі в спокійному морі. На борту було четверо: Дік, Перрі, молодий мексіканець і Отто, багатий німець середніх літ.

— Ще раз, будь ласка,— попрохав Отто, і Перрі, акомпануючи собі на гітарі, заспівав приємним, трохи хрипкуватим голосом:

Сьогодні ми живі на цьому світі —

І люди ганять нас за кожний гріх.

А як умрем і ляжем в домовину —

Вони кладуть лілеї нам до ніг.

Приносьте ж квіти мені живому...

Перебувши тиждень у Мехіко-Сіті, Перрі з Діком гайнули на південь: Куернавака, Таско, Акапулько. Отам-то, в Акапулько, вони й познайомилися з добрягою Отто. "Підчепив" його Дік. Але той джентльмен, гамбурзький адвокат у відпустці, "вже мав приятеля" — молодого тубільця, що прозивав себе Ковбоєм.

— Виявилося, що на нього можна звіритись,— згодом казав Перрі про Ковбоя.— Де в чому підлий був, як Іуда, та загалом свій хлопець, молодчага. Дікові він теж сподобався. Ми добре поладнали.

Ковбой знайшов для татуйованих мандрівників кімнату в домі якогось свого дядька, взявся допомагати Перрі вдосконалюватись в іспанській мові, ділився з ними тим, що

перепадало йому від багатого відпускника з Гамбурга. Коштом останнього всі вони пили, їли й купували жінок, і їхній щедрий благодійник, як видно, вважав, що витрачає гроші недаремно, — хоч би тільки заради Дікових анекдотів, від яких був у захваті. Щодня Отто наймав "Естреліту", оту рибальську шхуну, і всі четверо вирушали в море. Ковбой керував судном; Отто малював олівцем і вудив рибу; Перрі наживлював гачки, мріяв, співав, а часом теж брався вудити; Дік не робив нічого — тільки бурчав, жалівся на хитавицю й лежав на сонці осовілий та байдужий, мов ящірка по обіді.

— Ось воно нарешті,— казав Перрі.— Оце і є справжнє життя.

Та він знав, що таке життя довго тривати не може. І справді, кінець йому мав настати того ж дня. Другого ранку Отто від'їжджав назад до Німеччини, а Перрі з Діком повертались до Мехіко-Сіті — цього домігся Дік.

— Авжеж, голубе,— сказав він, коли вони обговорювали свої дальші плани,— усе воно пречудово. Сонечко гріє спину і все таке інше. Але грошенята — кап-кап, та й нема! А як продамо машину, що в нас зостанеться?

Відповідь на це була дуже невтішна, бо на той час вони уже встигли спустити майже все добро, набуте внаслідок отого фокуса з чеками в Канзас-Сіті: й кінокамеру, й запонки, й телевізори. Продали навіть бінокль і сірий транзистор "Зеніт" — одному полісменові, з яким Дік познайомився в Мехіко-Сіті.

— Ось що нам треба робити: вертатися до Мехіко, продати машину, а тоді я, може, знайду роботу в якомусь гаражі. Та й взагалі там нам легше буде прожити. Більше можливостей. Е, слухай, та можна ж навіть вдатися до тої-таки Інес.

Інес була повія, що спинила Діка на сходах Палацу мистецтв у Мехіко-Сіті (ці відвідини входили до великої екскурсії по місту, на яку Дік погодився, аби тільки потішити Перрі). Їй було вісімнадцять років, і Дік обіцяв одружитися з нею. Але те саме він обіцяв і Марії — п'ятдесятилітній жінці, вдові "знаменитого мексіканського банкіра". Вони познайомились одного вечора в барі, а вранці він отримав свою винагороду — сім доларів.

— Ну, то як? — спитав Дік у Перрі.— Заженем тарадайку, знайдемо роботу й збиратимем грошву. А тоді побачиш, що буде.

Наче Перрі не міг сказати наперед, що з того буде! Припустімо, вони візьмуть за старий "шевроле" дві-три сотні. Коли він знає Діка — а тепер він таки, знав його,— той ураз проциндрить їх на випивку та жінок.

Поки Перрі співав, Отто побіжно замальовував його в невеличкому альбомі. Виходило досить схоже, художник вловив одну не дуже помітну рисочку в обличчі свого натурника: лиховісний усміх, вираз пустотливої, дитячої погрози — наче то був якийсь лихий амур, що націляється отруєною стрілою. Перрі сидів голий до пояса (він соромився скидати штани, соромився ходити в плавках, боячись, що іншим "буде гидко дивитися" на його покалічені ноги; отож, попри всі свої мрії про затонулі скарби, попри всі балачки про підводні пошуки, він сам і разу не зайшов у воду). Отто скрупульозно відтворив на малюнку численні татуювання, що прикрашали надміру розвинений торс натурника, і його маленькі, як у дівчини, хоча й мозолясті, руки. В тому ж таки альбомі, що його Отто подарував Перрі на прощання, було й кілька замальовок з Діка — "гола натура".

Отто згорнув альбом, Перрі поклав гітару, а Ковбой підняв якір і пустив мотор. Час було повертати назад. Вони запливли миль на десять у відкрите море, а вода вже почала темніти.

Перрі умовляв Діка порибалити.

— Хто зна, чи випаде ще колись така нагода,— сказав він.

— Яка нагода?

— Взяти велику здобич.

— А чорт, у мене знов оте паскудство. Погано мені,— сказав Дік. Його часто мучив нестерпний головний біль — "оте паскудство". Він гадав, що це наслідок давньої автомобільної катастрофи.— То зроби ласку, голубе, дай мені спокій.

Та трохи згодом Дік миттю забув про свій біль і з радісним криком підхопився на ноги. Отто з Ковбоєм і собі щось вигукували. Перрі таки зачепив на гачок "велику здобич". То була дебела риба-парус футів на десять завдовжки. Вона то вихоплювалась із води, то пірнала, вигиналася дугою, щосили смикала жилку, спливала на поверхню, знову пірнала — й так без кінця. Геть спітнілий рибалка морочився з нею години півтори, аж поки витяг на борт.

На набережній в Акапулько завжди можна побачити старого мексіканця з древнім дерев'яним фотоапаратом на тринозі, і, коли "Естреліта" причалила до берега, Отто загадав йому зробити шість знімків Перрі з його здобиччю. З технічного погляду ті фотографії вийшли досить убогі — якісь руді й немов подряпані,— але була в них одна прикметна риса: тріумфальний вигляд Перрі, вираз цілковитого блаженства,

неначе отой велетенський жовтий птах із снів нарешті заніс його на небо.

*

Одного грудневого дня Пол Гелм опоряджав уцілілі рослини в маленькому квітнику Бонні Клаттер. То була сумна робота: мимоволі спадав на пам'ять день, коли він так само порався в квітнику, тільки тоді йому допомагав Кеньйон, і ото саме тоді він бачив хлопця востаннє. І Ненсі, і їх усіх. Кілька тижнів, що минули відтоді, були нелегкі для містера Гелма. Він "щось підупав на силі" (і то гірше, ніж гадав, бо жити йому лишилося менш як чотири місяці), непокоїло його і ще багато всячини. От хоч би й робота. Мабуть, недовго вже йому тут працювати. Ніхто не знав нічого напевне, але він зрозумів, що "дівчата", тобто Біверлі й Івенна, хочуть продати ферму. (Щоправда, один із завсідників "Гартменового кафе" якось сказав: "Та хто її купить, оту пустку, поки злочин не розкрито". Від самої думки про те, що на "їхній" землі хазяйнуватиме хтось чужий, містерові Гелму ставало "не по собі". Він дуже переймався цим — переймався задля покійного Герба. Така садиба, як на нього, "мала вічно залишатися за родиною". Та й сам Герб казав йому: "Сподіваюся, тут завжди житимуть Клаттери. І Гелми". Усього рік минув відтоді, як Герб говорив з ним про це. Боже милий, а йому що ж діяти, коли ферму продадуть? Він надто старий, щоб прижитися десь-інде.

А тим часом йому треба працювати, і він сам цього хоче. Він не з тих, що згортають руки й сидять у теплі. Воно, правда, на фермі тепер невесело: будинок замкнено; коняка, мов сирота, стоїть у загоні; опалі яблука гниють під деревами; кругом тиша — Кеньйон не кличе Ненсі до телефону, не насвистує Герб, не чути його привітного "Добридень, Поле". Вони з Гербом чудово ладнали — ані слова лихого ніколи між ними не сказано. То чого ж шерифові люди не дають йому спокою із своїми

розпитами? Невже думають, ніби він щось приховує? Мабуть, даремно він тоді сказав про отих мексіканців...

Містер Гелм розповів Елові Дьюї, що тієї суботи, 14 листопада, години десь о четвертій, на фермі "Долина" з'явилися два мексіканці: один з вусами, другий — рябий на виду. Він бачив, як вони постукали в двері кабінету і як містер Клаттер вийшов надвір і про щось із ними балакав. А хвилин за десять незнайомці поплентали геть, "видимо невдоволені". Містер Гелм розважив, що то вони приходили питатися про роботу, але дістали відмову. На свою біду, він уперше розказав про цей випадок аж через два тижні після злочину, хоча й перед тим не раз уже давав свідчення. Та містер Гелм, як він пояснив Елові Дьюї, "оце лиш тепер згадав про тих двох". Одначе Дьюї та й дехто з його помічників, як видно, не повірили містерові Гелму й поводилися так, наче він усе це вигадав, щоб увести їх в оману. Вони більше вірили Бобові Джонсону, страхувальному агентові, що провів усю другу половину того дня в кабінеті містера Клаттера, розмовляючи з ним, і був "абсолютно певен" що від другої до десяти хвилин на сьому інших відвідувачів Герб не приймав. А проте містер Гелм так само вперто стояв на своєму: два мексіканці, один з вусами, другий рябий, десь о четвертій. Був би Герб, то підтвердив би, що він каже правду, втовкмачив би їм, що він, Пол Гелм, "шанує бога й чесно заробляє свій хліб". Та Герба вже не було серед живих...

Не було й Бонні. Вікно її кімнати виходило на квітник, і коли-не-коли, звичайно під час "отих запаморочень", містер Гелм бачив, як вона годинами стояла біля вікна й мов заворожена невідривно дивилася на квіти. ("У дитинстві,— колись розповідала вона одній подрузі,— я була певна, що дерева й квіти все одно як птахи чи люди. Що вони здатні думати й розмовляти між собою. І що можна їх почути, якщо дуже захотіти. Треба тільки викинути з голови всі інші звуки.

Стати зовсім тихесенько й пильно дослухатися. Іноді я й тепер цьому вірю. Але людина ніколи не може зробити, щоб було так тихо, як треба...")

Пригадавши, як Бонні стояла біля вікна, містер Гелм і тепер позирнув туди, неначе сподівався побачити за шибкою її привид. Та, мабуть, і це не вразило б його дужче, ніж те, що він побачив насправді: руку, що відслонила завісу, і чиїсь очі. Але, як він розказував згодом, "сонце тоді стояло якраз проти тої стіни", отож шибки виблискували й неначе мерехтіли, а коли містер Гелм прикрив очі долонею і поглянув удруге, завіса вже була запнута й у вікні нікого не видно.

— Очі в мене не дуже гострі, то я й подумав, чи не підвели вони мене,— згадував він.— Одначе я закластися ладен був, що ні. І так само був певен, що то не привид, бо в привиди я не вірю. Тоді хто ж там був? Хто проліз у будинок, куди не можна заходити нікому, крім влади? І як він туди потрапив? Адже все скрізь позамикано, мов перед буревієм. Ось чого я не міг збагнути. Та сам дошукуватись нічого не став. А кинув свою роботу та й подався навпрошки через поле до містечка. Там я одразу ж зателефонував шерифові Робінсону. Сказав, що в будинку Клаттерів хтось никає. Ну, вони примчали як на пожежу. Поліція, шериф зі своєю братією, оті хлопці з КБР, Ел Дьюї. Та саме як вони оточували будинок, чільні двері розчахнулись...

На порозі з'явився чоловік, якого ніхто з присутніх ніколи не бачив. Незнайомцеві було років тридцять п'ять, він мав невиразні очі й буйну чуприну; при боці в нього висіла кобура з пістолетом тридцять восьмого калібру.

— Мабуть, у всіх нас майнула одна думка: це він, той, що вбив їх,— розповідав далі містер Гелм.— Він не ворушився.

Стояв наче вкопаний. Тільки очима лупав. У нього одібрали пістолета, а тоді почали його допитувати...

Прізвище незнайомця було Едріен. Джонатан Деніел Едріен. Він їхав до Нью-Мексіко, а постійної адреси тим часом не мав. З якою метою він пробрався в будинок і, між іншим, в який спосіб? Він показав, в який спосіб (підняв ляду водогінного колодязя й через тунель, де прокладено труби, заліз у підвал). Що ж до мети, то він читав у газетах про цей випадок і просто хотів побачити місце злочину.

— А тоді,— як пригадував цей епізод містер Гелм,— хтось запитав його, як він їде до Нью-Мексіко. Попутними машинами? Ні, сказав він, своєю власного, онде вона стоїть. Усі пішли дивитися. Та коли заглянули всередину, хтось — може, й сам Ел Дьюї — сказав до нього, до отого Джонатана Деніела: "Ну що ж, містере, здається, нам з вами є про що побалакати". Бо вони знайшли в машині дванадцятикаліброву рушницю. І мисливського ножа.

*

У номері готелю в Мехіко-Сітї стояв неоковирний модерний комод із дзеркалом сизого відтінку. На ріжку дзеркала стриміла картка з друкованим попередженням адміністрації: "Su dia termina a las 2 p. т.— Ваша доба минає о 2-й год. дня". Іншими словами, на зазначену годину треба було або звільнити кімнату, або платити повністю за наступну добу — розкіш, якої теперішні пожильці дозволити собі не могли. Вони не знали навіть, як сплатити те, що вже заборговано. Бо все сталося саме так, як і передбачав Перрі: Дік продав машину, а через три дні від тих грошей — близько двохсот доларів — майже нічого не залишилося. На четвертий день Дік подався шукати чесної роботи, але того ж вечора заявив Перрі:

— Нема дурних! Ти знаєш, як вони платять? Скільки тут одержує кваліфікований механік? Два долари на день! Мексіка! Ні, голубе, з мене годі. Треба забиратися звідси. Назад до Штатів. Ні-ні, й слухати нічого не хочу. Діаманти... закопані скарби... Схаменися, дитинко. Нема ніяких скринь із золотом. Ніяких затонулих кораблів. А хоч би й були, то ти ж, хай тобі чорт, однаково не вмієш плавати!

Наступного дня, позичивши грошей у багатшої із своїх двох наречених, банкірової вдови, Дік купив квитки на автобус до Барстоу в Каліфорнії.

— А далі підемо пішки,— сказав він.

Звичайно, Перрі міг не погодитись на це й лишитися в Мексіці, а Дік нехай би собі їхав куди хоче. А чом би й ні? Адже він, Перрі, завжди був "самітником", ніколи не мав "справжніх друзів" (окрім хіба сивоголового й сіроокого "мудреця" Віллі Джея). І все ж він боявся розлучитися з Діком; від самої згадки про це йому "ставало млосно", наче він мав "зіскочити з поїзда на повному ходу". Цей його страх походив (принаймні сам Перрі так вважав) від новоз'явленого забобонного переконання: "нічого не станеться, поки вони з Діком держатимуться купи". Чимало вплинуло на нього й оте суворе Дікове "схаменися", різка відвертість, з якою він висловив свою так довго тамовану думку про його, Перрі, мрії та сподівання. Усе воно прикро вразило Перрі, але водночас, хоч як це дивно, і сподобалось йому, збудило в його душі пригаслу віру у вольового, практичного й рішучого Діка, в того "справжнього мужчину", якому він колись дозволяв верховодити над собою.

І ось одного прохолодного ранку на початку грудня, вставши зі сходом сонця, Перрі никав по нетопленому номеру готелю в Мехіко-Сіті, збираючи й укладаючи свої речі. Він

рухався безгучно, щоб не потривожити Діка й молодшу його наречену, Інес, що спали на одному з двох подвійних ліжок.

Один предмет із власності Перрі вже не потребував турботи про себе. Останнього вечора в Акапулько якийсь злодій потягнув його гібсонівську гітару й чкурнув з нею із приморського ресторанчика, де вони четверо — Отто, Перрі, Дік і Ковбой — влаштували бучну прощальну пиятику. Перрі гірко переживав цю втрату, почуваючи себе, як він висловився згодом, "неначе осиротілим".

— Коли гітара прослужить людині так довго, як ця мені,— пояснював він,— коли її чистиш і поліруєш, підладжуєш під неї свій голос, доглядаєш її, наче дівчину, до якої тобі не байдуже, — то вона стає для тебе... ну, заповітною, чи що...

Та коли вкрадена гітара не становила більше проблеми для свого власника, то про решту його добра сказати цього було не можна. Оскільки тепер їм з Діком випадало мандрувати пішки чи попутними машинами, то зрозуміла річ, що вони могли мати при собі не більш як по дві-три сорочки та по кілька змін шкарпеток. Решту свого майна вони вирішили послати поштою: Перрі вже напакував ним велику картонну коробку (разом з брудною білизною він поклав туди й дві пари чобітків, на одній з яких були підошви з двома круглими вічками, а на другій з ромбічним рифленням) і заадресував той пакунок сам собі до запитання у Лас-Вегас, штат Невада.

Але найдужче він уболівав душею за свої дорогоцінні пам'ятки: оті два величезні ящики, напаковані книжками, географічними картами, пожовклими листами, піснями, віршами й різними незвичайними сувенірами (шлейки та пояс із шкіри гримучих змій, що їх він сам убив у Неваді; окам'яніле карликове деревце з Японії; ведмежа лапа з Аляски тощо). Перрі не міг придумати нічого кращого, як полишити ті скарби

на Хесуса, бармена з кафе напроти готелю. Він вважав цього "симпатягу" цілком гідним довіри й був певен, що одержить свої ящики на першу вимогу (він сподівався повернути їх назад, як тільки матиме постійну адресу).

Одначе були серед тих речей і такі, якими Перрі надто дорожив, щоб ними ризикувати, отож, поки Дік зі своєю приятелькою досипали, а час поволі спливав, наближаючись до другої години дня, він переглядав старі листи, фотографії, вирізки з газет і відкладав те, що думав узяти із собою. Відклав він і невміло надрукований на машинці твір під назвою "Життя мого сина". Автором його був батько Перрі. У грудні минулого року він надіслав той документ до комісії по достроковому звільненню, щоб допомогти синові вийти з тюрми. Перрі читав його не менш як сто разів, ніколи не лишаючись байдужим.

Цей життєпис щоразу збуджував у ньому цілий вир почуттів: передусім — жаль до себе, потім любов і ненависть, які спочатку змагалися між собою на рівних, а далі ненависть брала гору. Спогади, що зринали в його пам'яті, були здебільшого неприємні, але не всі. Справді-бо, перші роки життя, що їх запам'ятав Перрі, пригадувались як уривки безперервного свята, сповненого оплесків і радощів.

Ось йому років зо три, і він сидить на трибуні разом із сестрами й старшим братом, спостерігаючи родео[27]. На арені стрункa молода індіанка з племені черокі об'їжджає дикого коня, "непокірного мустанга", і її розпущені коси мають навсібіч, мов у танцюристки в запальному фламенко. Індіанку звуть Фло Бакскін, вона професіональна наїзниця, "чемпіонка родео". Її чоловік, Текс Джон Сміт, також постійний учасник змагань. В одному з великих турне по західних штатах і заприязнилися між собою красуня індіанка й простацького виду ковбой-ірландець; згодом вони побрались і вже встигли

прижити четверо дітлахів, що оце й сиділи тепер на трибуні край арени...

Текс і Фло й далі мандрували по країні, виступаючи в родео, аж доки Перрі минуло п'ять років.

— Життя було не мед,— згадував він.— Ми, всі шестеро, їздили старезним ваговозиком, у ньому частенько й спали. Їли здебільшого кашу, печиво та згущене молоко. В ньому було надміру цукру, отож воно, те молоко, й занапастило мої нирки, відтоді я й почав обмочувати простирадла...

І все ж не можна було назвати те життя нещасливим. Особливо як на маленького хлопчика, що пишався своїми батьками, захоплювався їхньою вправністю й сміливістю. І вже, певна річ, вони жили тоді щасливіше, ніж потім, коли Текса й Фло обсіли недуги і їм довелося залишити арену. Вони оселилися поблизу Ріно, в штаті Невада, почали сваритись, і Фло приохотилася до чарки. Коли Перрі минуло шість років, вона забрала дітей і подалася до Сан-Франціско. Усе воно було точно так, як описував батько:

"Я її не вдержував, навіть побажав щасливої дороги. Вона забрала нашу машину, а я лишився ні з чим (тоді саме була криза). Діти аж заходилися від плачу, а вона лаяла їх на всі заставки й кричала, що з часом вони однаково прибіжать до мене".

І справді, протягом наступних трьох років Перрі кілька разів тікав від матері, намагаючись віднайти втраченого батька. На той час він, по суті, втратив і матір, бо вже навчився зневажати її. Від алкоголю обличчя її розпливлося, ще недавно гнучка й зграбна постать обважніла, вона стала "дражлива як чорт", до краю лиха на язик і так пустилася берега, що навіть

не питала імен тих вантажників, портових машиністів та іншого такого люду, що не гребував її ласкою (єдине, чого вона вимагала,— щоб перед тим з нею випили й потанцювали під патефон).

Згодом Перрі розповідав:

— Я весь час думав про батька, сподівався, що він забере мене до себе. Ніколи не забуду, як я знову його побачив. Він стояв на шкільному подвір'ї. Мене тоді наче струмом ударило. Але батько не схотів мені допомогти. Сказав, щоб я добре поводився, обняв мене на прощання й пішов собі. А невдовзі мати збула мене в католицький сирітський притулок. Оце там і знущалися з мене черниці. Без кінця лупцювали за те, що я пудив у ліжко. Відтоді я на все життя затаїв злобу проти черниць. І проти бога. І проти релігії. Та згодом я дізнався, що є на світі люди куди лихіші. Через кілька місяців ті божі сестри викинули мене геть, і вона (тобто мати) віддала мене в інше місце, ще гірше. В дитячий дім Армії спасіння[28]. Там мене також усі зненавиділи. За те саме. І за те, що я наполовину індіанець. Була там одна доглядачка, то вона мене інакше як "негритосом" і не називала, бо, мовляв, індіанці й негри — одне поріддя. Ото була гадюка! Суща відьма. Що вона робила: наливала у ванну крижаної води, занурювала мене туди з головою і тримала, аж поки я геть синів і починав захлинатися. Але її застукали, кляту відьму. Бо я схопив запалення легень. Мало дуба не врізав. Два місяці пролежав у лікарні. Саме тоді й повернувся батько. А коли я оклигав, він забрав мене з собою...

Майже рік батько з сином прожили в будиночку поблизу Ріно, і Перрі ходив до школи.

— Я закінчив третій клас, і то був справді кінець. До школи я більше не повернувся. Того літа батько змайстрував саморобний причеп до машини — "будинок на колесах". У

ньому було двоє дощаних ліжок і закуток з невеликою плитою, така собі кухня. Плита вийшла хоч куди, на ній можна було зготувати все, що завгодно. Ми навіть хліб самі пекли. А я займався консервуванням — маринував яблука, варив повидло. У такий-от спосіб ми й мандрували по країні цілих шість років. Надовго ніде не спинялися. А коли й траплялось затриматися десь трохи довше, люди починали дивитися на батька, мов на якогось пришелепу, і мене це страшенно дошкуляло й смутило. Бо тоді я ще любив батька. Хоч він часом був несправедливий до мене й свавільний як чорт. Але я любив його і завжди радів, коли ми рушали далі...

Отак вони їздили — все далі, далі: Вайомінг, Айдахо, Орегон і нарешті Аляска. На Алясці Текс Сміт прищепив синові мрію про золото й показав, як його шукати на піщаних берегах стрімких річечок з крижаною водою. Там-таки, на Алясці, Перрі навчився поводитись із рушницею, білувати ведмедів і висліджувати вовків та оленів.

— Ну й холоднеча ж там була!— згадував Перрі.— Ми з батьком спали, притиснувшись один до одного й позагортавшись у ковдри та ведмежі шкури. А ранком, ще вдосвіта, я нашвидкуруч готував сніданок — смажене м'ясо, сухе печиво з мелясою,— і ми вирушали колупатися в тому піску. Все було б гаразд, якби я не дорослішав, бо що старший я ставав, то менше лишалося в мені приязні до батька. З одного боку, він начебто знав і розумів усе, а з другого — не розумів нічого. Був сліпий і глухий до багатьох моїх інтересів. Анітрохи в них не вдавався. Ось, скажімо, я навчився грати на гармонійці, тільки-но взяв її до рук. І на гітарі так само. А батько цього не визнавав. Та й не хотів визнавати. Ще я любив читати, учився правильно говорити. Пісні складав. І малював непогано. Але я ніколи не чув жодного підбадьорливого слова ані від батька, ані від когось іншого. Ночами я часто лежав без сну — і тому, що боявся обмочити постіль, і через думки, що не

давали мені заснути. Довкола була така холоднеча, що аж дух забивало, а я думав про Гавайські острови. Колись я бачив їх у кіно, й мені страх як хотілося поїхати туди. Там завжди було сонце, і люди ходили убрані в саме листя та квіти...

Сам Перрі був убраний куди поважніше, коли одного теплого вечора 1945 року, під час війни, зайшов до одного з татуювальних салонів Гонолулу. Оце там і з'явилася на його лівій руці змія, обвинута навколо кинджала. А перед тим була сварка з батьком, подорож на попутних машинах від Анкоріджа до Сіетла й візит у тамтешню наймальну контору торговельного флоту.

Відслуживши кілька років у торговельному флоті, Перрі вступив до армії. На той час він уже помирився з батьком, який після їхнього розриву переїхав був до Невади, але потім знову повернувся на Аляску. В 1952 році, коли Перрі, "відбувши всю оту кляту корейську війну", закінчував військову службу, старий Сміт замислив грандіозний план, що мав назавжди покласти край його кочовому життю.

— Батько був як у гарячці,— згадував Перрі.— Писав мені, що купив ділянку землі край шосе поблизу Анкоріджа й має намір збудувати там мисливський заїзд для туристів. Навіть назву вже придумав; "Вігвам Звіробоя Дена". І тепер квапив мене, щоб я приїхав допоміг йому з тим будівництвом. А я, коли ще був в армії, у Форт-Люїсі, штат Вашінгтон, купив собі мотоцикл (краще б назвати його мотогробом!), отож, дістався розрахунок, сів на нього й подався на Аляску. Та доїхав тільки до Беллінгема, що на канадському кордоні. Йшов дощ, і моя тарадайка перекинулась на слизькій дорозі...

Ця лиха пригода на цілий рік відстрочила зустріч Перрі з батьком. Півроку пішло на операцію та лікарню, а ще півроку

він одужував у лісовій хатині поблизу Беллінгема. Господарем її був молодий індіанець, лісоруб і рибалка.

— Джо Джеймс. Він і його дружина дали мені притулок у своєму домі. Вони були старші за мене всього на два чи три роки, але доглядали мене як власну дитину. І це було неабищо, бо своїх дітей вони любили й піклувалися про них. На той час вони мали четверо, а вже потім з'явилося ще троє. Вони дуже добре ставились до мене — і Джо, і вся його сім'я. Я тоді ледве шкандибав на милицях, був зовсім безпорадний. Тільки те й міг, що сидіти. Отож, щоб знайти собі якесь діло, та й господарям бути хоч трохи корисним, я придумав щось на зразок школи. Учнями були дітлахи Джо та кілька їхніх товаришів, і ми проводили з ними у вітальні справжні уроки. Я навчив їх грати на гармонійці та гітарі, малювати, займався з ними краснописом. Усі завжди кажуть, що в мене дуже гарний почерк. Воно й справді так, бо колись давно я купив спеціальнинй посібник і вправлявся доти, доки став писати так, як там рекомендовано. Крім того, ми читали всілякі історії — вони по черзі читали, а я їх поправляв. Це мене розважало. Я люблю дітей. Малих дітей... То був непоганий час. Потім настала весна. Я вже міг ходити, хоч ноги в мене ще боліли. А батько все чекав на мене...

Чекав, проте не сидів без діла. На той час, коли Перрі приїхав на місце майбутнього мисливського заїзду, старий Сміт, працюючи сам-один, уже зробив усю найважчу роботу: розчистив ділянку, заготував колоди й дошки, наколов і понавозив купи дикого каменю.

— Але будувати не починав, доки я не приїду. Ми зробили там геть усе своїми руками. Лиш подеколи брали в підмогу якогось індіанця. Батько неначе знавіснів. Хай тобі хоч би що — хурделиця, злива, буревій,— ми однаково працювали. А того дня, коли закінчили покрівлю, він там-таки пустився танцювати

джигу й кричав та реготав мов божевільний. Воно правда, "вігвам" таки вийшов дай боже. Він міг прийняти на ночівлю двадцять чоловік зараз. У їдальні був великий камін. А поряд — бар. Передбачалося, що там я розважатиму гостей. Співатиму і все таке. Ми відкрили наш заїзд у кінці п'ятдесят третього року...

Одначе сподівані мисливці все не появлялися, та й поодинокі проїжджі туристи, хоч і спинялися вряди-годи, щоб сфотографувати зумисне примітивний на вигляд "Вігвам Звіробоя Дена", проте ночувати залишалися рідко.

— Якийсь час ми ще тішили себе марними надіями. Думали, от-от посунуть постояльці. Батько вигадував усілякі штуки, щоб принадити їх — "Садок спогадів", "Криницю бажань",— понастромляв обіч шосе строкатих рекламних об'яв. Але все те була дурна праця. І коли батько це зрозумів, коли до нього дійшло, що ми викинули всі наші гроші на вітер, він напався на мене. Чіплявся до кожної дрібниці, мало не казився з люті. Докоряв тим, що я не хочу як слід працювати... Винуватити його було годі, так само як і мене. У тій скруті, яка нас спіткала,— грошей чортма, харчі наприкінці,— ми вже просто не могли себе стримувати. А незабаром дійшло до того, що ми сиділи буквально голодні. Оце тоді й зчепилися вже відкрито. Через галету. Батько вихопив у мене з рук ту галету й почав кричати, що я ніяк не напхаюся, що я жадібний, себелюбний і щоб я забирався геть, бо він мене бачити більше не хоче. Він усе кричав і кричав, аж доки мені урвався терпець. Мої руки вчепились йому в горлянку. Вони-то були мої, але я вже ними не володів. Бо рухало їх одне прагнення: задушити його на смерть. Та батько в мене верткий, мастак боротися. Він випручався і гайнув по рушницю. А вернувшись, наставив її на мене й сказав: "Добре дивись на мене, Перрі, бо я останній, кого ти бачиш у житті". Я наче прикипів до місця. Але тут він збагнув, що рушниця навіть не заряджена, і раптом заплакав.

Повалився на стілець і ридав, як дитина. І я відчув, що вже не маю на нього зла. Мені стало жаль його. Жаль нас обох. Та сказати йому я однаково нічого не міг. Я вийшов надвір і подався бродити по околиці. Був квітень, але в лісі ще лежав глибокий сніг. Я бродив, аж поки зовсім споночіло. Коли повернувся, в будинку було темно й двері замкнені. А всі мої речі валялися просто в снігу — батько повикидав їх. Книжки, одежу, геть усе. Я їх так і залишив. Тільки гітару забрав. Тоді вийшов на шосе й попростував геть. У кишені в мене не було ані цента. Десь над північ я зупинив подорожній ваговоз. Водій спитав, куди мені треба. "Куди вам, туди й мені",— сказав я...

На кілька тижнів Перрі знову знайшов притулок у гостинних Джеймсів, а тоді надумав податись до Бустера, штат Массачусетс, де жив один його "армійський друзяка". Він сподівався, що той буде радий йому й допоможе знайти "пристойну роботу". Але ця подорож на схід затяглася, бо Перрі раз по раз робив непередбачені зупинки: то він найнявся мити посуд у ресторані в Омасі, то став бензозаправником у Оклахомі, то працював місяць на ранчо в Техасі. У липні 1955 року по дорозі до Бустера він дістався Філіпсберга, невеликого містечка в штаті Канзас, і там його спостигла "лиха доля", що цього разу прибрала подобу "непутящого товариша".

— Його прізвище було Сміт. Таке саме, як і в мене. А як його звали, я навіть не пам'ятаю. Та й познайомилися ми з ним зовсім випадково. У нього була машина, і він пообіцяв довезти мене до Чікаго. Отож ми й проїжджали по дорозі той паршивенький Філіпсберг і десь там спинилися, щоб подивитись по карті, як їхати далі. Здається, була неділя. Крамниці позачинювано, вулиці безлюдні. Отут мій товаришочок, хай йому лиха година, озирнувся довкола й запропонував одну річ...

Тією "одною річчю" було пограбування найближчого будинку — контори торговельної компанії "Чендлер". Перрі погодився. Вони залізли в порожнє приміщення й повиносили звідти всі друкарські та лічильні машинки. Все минулося б гаразд, якби через кілька днів злодії не проїхали на червоне світло у Сент-Джозефі, в штаті Міссурі.

— Увесь той реманент ще був у машині, і полісмен, який нас зупинив, зацікавився, де ми його взяли. А там перевірочна — і нас, як то кажуть, "завернули" назад у Філіпсберг. Тюрма там у них симпатична. Для тих, звісно, кому вона до вподоби...

Та не минуло й двох днів, як Перрі і його товариш натрапили на відчинене вікно, вилізли надвір, скочили в чиюсь машину й погнали на північний захід, до Мак-Кука, що в штаті Небраска.

— Невдовзі ми з тим Смітом розійшлися. Що з ним сталося далі, я не знаю. Обидва ми, звісно, потрапили в розшукні списки ФБР. Та, здається мені, то такий, що навряд чи вони його злапали...

Одного сльотавого листопадового дня міжміський автобус привіз Перрі до Бустера, промислового містечка в Массачусетсі, що його круті, горбасті вулиці навіть погожої днини видаються похмурими й неприязними.

— Я знайшов будинок, де жив мій товариш. Ми з ним разом воювали в Кореї. Але мені сказали, що він уже півроку як виїхав, а куди — ніхто не знав. От не пощастило, ну просто хоч плач!.. Знайшов я якусь винарню, купив бутельок червоного європейського та й подався назад до автобусної станції. Сів там і тягну собі винце. Вже й зігрівся був, і настрій у мене

покращав, аж тут з'явився якийсь один і заарештував мене за бродяжництво...

У поліції Перрі записали як "Боба Тернера" — він назвався так, знаючи, що його справжнє ім'я вже є у списках ФБР. Він одсидів два тижні в тюрмі, сплатив десять доларів штрафу й такого самого сльотавого листопадового дня попрощався з Бустером.

— Я поїхав до Нью-Йорка і найняв кімнату в готелі на Восьмій авеню, поблизу Сорок другої вулиці. Довго шукав роботи, потім усе-таки влаштувався. За попихача в одній нічній крамничці. Там-таки, на Сорок другій, поряд з кафе-автоматом. Я ходив туди їсти — коли взагалі ходив. Більш як три місяці я майже не витикався з тієї околиці Бродвею. Головне через те, що не мав пристойної одежі. Вдягнений я був по-західному — джинси, чоботи. На Сорок другій на такі речі ніхто не зважає, там хоч ти що на себе напни — байдуже. Ніколи в житті не бачив стільки всілякої чудасії...

Він прожив цілу зиму в цьому потворному кварталі, освітленому неоновими рекламами, де повітря просякнуте духом кукурудзяних пластівців, гарячих сосисок і апельсинового коктейлю. Та одного ясного березневого ранку...

— Двоє типів із ФБР стягли мене з ліжка. Просто з готелю забрали. Гоп! — і я знов опинився в Канзасі. У Філіпсберзі. В тій самій симпатичній тюрмі. Почали мене розпинати: тут тобі й пограбування, і втеча з тюрми, й крадіжка машини. Дістав за все від п'яти до десяти років. З відсидкою в Ленсінгу. Перебувши там деякий час, я написав батькові. Сповістив його про новину. І сестрі Барбарі написав. Більше родичів у мене не лишилося. Джіммі застрелився. Ферн вистрибнула з вікна.

Мати теж уже вісім років як померла. Нікого більше нема, тільки батько й Барбара...

Перрі й далі сортував і розкладав своє добро, і купка найдорожчих пам'яток, з якими він не хотів розлучатися й на час, усе росла та росла. Та що було діяти? Не міг же він ризикнути бронзовою медаллю за війну в Кореї чи атестатом про закінчення школи (його видав Лівенвортський окружний відділ освіти, бо саме в тюрмі Перрі завершив перерване колись навчання). Не хотів він втратити й цупкого конверта, напакованого фотографіями, здебільшого його самого — від юнацького портрета часів служби в торговельному флоті (на звороті був напис: "16 р. Невинна дитина") аж до недавніх знімків з Акапулько. Було ще з півсотні речей, що їх він неодмінно хотів узяти з собою, зокрема — карти місцевостей, де сховано скарби, альбом з малюнками Отто, два грубих зошити. Один з них, більший обсягом, являв собою особистий словник Перрі, куди він без певного ладу записував різні слова, які вважав "гарними", "корисними" чи принаймні "вартими, щоб їх запам'ятати" (як-от, наприклад: "летальний — смертельний; поліглот — людина, що знає багато мов; екзекуція — кара; агностик — той, що заперечує знання; троглодит — печерна людина; антипатія — неприязнь; антропофаг — людожер").

На обкладинці другого зошита каліграфічним почерком — предметом гордощів Перрі — було виведено: "Особистий щоденник Перрі Едварда Сміта". Але назва не відповідала змістові, бо то був ніякий не щоденник, а скоріше збірка маловідомих фактів ("Кожні п'ятнадцять років Марс наближається до Землі. 1958-й — саме такий рік"), віршів та літературних цитат ("Немає людини, що була б як острів, сама собі"), виписок з газет і книжок, або дослівних, або переказаних довільно, як-от:

"Знайомих у мене багато, друзів мало, а людей, що знають мене по-справжньому,— ще менше.

Читав про нову отруту на пацюків. Дуже сильна, не має запаху, смаку, враз засвоюється організмом, так що при розтині не можна виявити й сліду.

На випадок, коли б довелося виступати з промовою: "Хоч убийте, не пригадаю, що збирався сказати... Здається, ще ніколи присутність стількох людей не завдавала мені більшої втіхи. Це чудова, рідкісна мить, і нею я завдячую вам".

Прочитав цікаву статтю в лютневому номері "Між нами кажучи": "З ножем — до діамантових розсипів".

"Людині, яка тішиться волею та всіма її перевагами, ніколи не зрозуміти, що означає бути позбавленим її". Ерл Стенлі Гарднер.

"Що таке життя? Це — зблиск світлячка серед ночі. Це — зітхання бізона в зимову пору. Це — маленька тінь, що перебігає по траві й зникає із заходом сонця". Вороняча Нога, ватаг індіанського племені чорноногих".

Остання цитата була записана червоним чорнилом і обведена рамкою із зелених зірочок; отже, власник зошита хотів підкреслити свій "особистий інтерес" до неї. "Зітхання бізона в зимову пору" — це ж бо цілком відповідало його поглядам на життя. Навіщо клопотатися? Навіщо "гнути горба?" Адже людина — це ніщо, туман, тінь, яку поглинає темрява.

Але ж хай йому чорт, а ти таки клопочешся, щось плануєш і ладен собі нігті кусати через якесь там попередження готельної адміністрації: "Su dia termina a las 2 p. m.".

— Діку? Ти чуєш? Скоро перша.

Дік уже не спав і щось шепотів на вухо Інес. Дівчина мовчки курила сигарету. Минулого вечора, коли Дік привів її до готелю і сказав, що вона тут ночуватиме, Перрі хоча й погодився, проте був видимо невдоволений. Вони йому "страх як докучали". І все ж він почував жаль до Інес. Це "мале дурнятко" щиро вірило, що Дік справді думає одружитися, і навіть не підозрювало, що він того ж таки дня збирається покинути Мексіку.

— Бога ради, Діку! Поквапся, чуєш? Наша доба минає о другій.

*

Була остання субота перед різдвом, і потік машин на Головній вулиці Гарден-Сіті ледве посувався вперед. Затиснутий у цьому завозі, Дьюї подивився вгору на святкові гірлянди, сплетені з ялинового гілля й прикрашені червоними паперовими дзвониками, і нараз пригадав, що не купив ще різдвяних подарунків дружині й дітям. Його мозок автоматично відкидав усе, що не було пов'язане із справою Клаттерів.

Така цілковита зануреність уже почала непокоїти Мері та й декого з їхніх знайомих.

Один близький приятель Дьюї, молодий адвокат Кліффорд Р. Гоуп, сказав йому навпростець:

— Слухай, Еле, ти хоч сам тямиш, що з тобою діється? Ти ж увесь час тільки про одне говориш.

— Авжеж,— відказав Дьюї.— Бо я тільки про це й думаю. До того ж цілком можливо, що саме в розмові я раптом натраплю на щось таке, до чого не додумався раніш. На якесь нове рішення. Або й ти. Хай йому чорт, Кліффе, та я ж довіку спокою не матиму, якщо ця справа так і ляже в архів нерозв'язана. Хоч би скільки років минуло, а воно все не йтиме в мене з голови. Щоразу, як десь станеться вбивство, чимось подібне до цього, я просто не зможу не помчати туди стрімголов, не побачити на власні очі, що там і як,— а раптом виявиться якийсь зв'язок! Та й це ще не все. Головна причина ось у чому: я тепер знаю Клаттерів чи не краще, ніж вони самі себе знали, і думка про них буквально переслідує мене. І так буде доти, доки я дізнаюсь, як усе сталось.

Одержимість Дьюї цією справою мала ще один наслідок: він став дуже неуважливий, чого ніколи раніш за ним не помічалося. Ще тільки вранці того дня Мері попрохала його, щоб він не забув неодмінно... неодмінно... А от що саме — він ніяк не міг пригадати, аж поки, вибравшись нарешті з передсвяткової міської тисняви й давши повний газ на шосе № 50 у напрямі Голкомба, побачив попереду ветеринарну лікарню доктора Дейла. Ну звісно ж! Дружина просила забрати додому їхнього кота, Піта. То був дебелий п'ятнадцятифунтовий котисько тигрової масті, відомий у цілому Гарден-Сіті як невиправний забіяка, через що й опинився оце в лікарні: програвши битву з собакою-боксером, він дістав такі тяжкі поранення, що довелося накладати шви й застосовувати антибіотики. Та сьогодні доктор Дейл уже виписав його з лікарні, і Піт, умостившись на передньому сидінні в машині свого господаря, муркотів усю дорогу до Голкомба.

Дьюї їхав на ферму "Долина", але йому захотілося випили чашку гарячої кави, і він спинив машину біля "Гартменового кафе".

— Добридень, красеню,— сказала міс Гартмен.— Чим можу прислужитися?

— Чашечку кави, хазяйко, ото й тільки.

Вона налила йому чашку кави.

— Я не помиляюся? Здається, ви добряче схудли?

— Та трохи є.

Насправді за останні три тижні Дьюї схуд на двадцять фунтів. Костюми висіли на ньому так, наче він позичив їх у якогось огрядного приятеля. Обличчям він узагалі мало скидався на детектива, а тепер і поготів,— скоріше можна було подумати, що це якийсь аскет, заглиблений у потойбічні думи.

— Як ви себе почуваєте?

— Чудово.

— Вигляд у вас жахливий.

Атож, годі й заперечувати. Проте не гірший, ніж у його колег із КБР — в агентів Данца, Черча і Ная. І вже, певна річ, він, Дьюї, в кращій формі, ніж Гарольд Най, що незважаючи на грип і високу температуру, не полишав розслідування. Зокрема, ці четверо до краю стомлепих людей "піддали перевірці" щось із сімсот усіляких поголосок і чуток. Сам Дьюї,

приміром, згаяв два виснажливі дні, намагаючись натрапити на слід отих таємничих двох мексіканців, що, як присягався Пол Гелм, приходили до містера Клаттера напередодні вбивства.

— Ще чашечку, Елвіне?

— Та, мабуть, ні. Дякую, хазяйко.

Але місіс Гартмен уже принесла гарячий кавник.

— Це коштом фірми, шерифе. Як подивитися на вас, воно не завадить.

За столиком у кутку два скотарі з околишніх ферм грали в шашки. Один з них підвівся й перейшов до прилавка, де сидів Дьюї.

— Це правда, що ми чули? — запитав він.

— Залежно від того, що ви чули.

— Про отого типа, котрого ви схопили. Котрий заліз у будинок Клаттерів. Ніби він і є вбивця. Ось що ми чули.

— Тоді ви чули неправду, друже. Так, неправду.

Хоча в минулому Джонатана Деніела Едріена, що тепер сидів в окружній тюрмі по звинуваченню в незаконному носінні зброї, деякий час тримали в державній лікарні у Топіці як душевнохворого, проте перевірка показала: щодо справи Клаттерів він винен хіба що в нездоровій цікавості.

— Ну, а коли це не він, то якого ж біса ви не зловите справжнього винуватця? В мене повен дім жінок, то вони навіть у ванну бояться самі заходити.

Дьюї звик до подібних нападок — така вже була його робота. Він лише зітхнув і посміхнувся.

— Нічого смішного тут нема! Я кажу серйозно. Чому ви нікого не заарештуєте? Вам за це платять гроші.

— Ану без грубощів,— сказала місіс Гартмен.— Усім нам кепсько. Елвін робить що тільки може.

Дьюї підморгнув до неї.

— Розтлумачте йому, хазяйко. І дуже дякую за каву.

Скотар почекав, доки він дійде до дверей, тоді випалив навздогін:

— Якщо ви ще коли поткнетеся в шерифи, на мій голос не розраховуйте. Бо ви його недістанете!

— Ану без грубощів,— знову сказала місіс Гартмен.

*

Був полудень десь ген у пустелі Мохаве. Перрі сидів на валізі й награвав на гармонійці. Дік стояв обіч лискучого чорного шосе № 66, втупивши очі в безлюдну далечінь, неначе сподівався викликати машину силою свого погляду. Машини з'являлися рідко, та й ті не спинялись задля двох подорожніх. Щоправда, один водій ваговоза, що їхав до Нідлса, штат

Каліфорнія, запропонував підвезти їх, але Дік відмовився. Це була "не та нагода". Вони з Перрі чекали якогось самотнього мандрівника в пристойній машині й з повним гаманом — такого, щоб пограбувати його, задушити й покинути серед пустелі.

У пустелі звук часто випереджає появу. Дік зачув далекий стугін ще не видимої машини. Почув його й Перрі. Він сховав гармонійку в кишеню, узяв валізу й став поруч Діка на узбіччі шосе. (Валіза становила весь їхній багаж. Вона була вщерть напакована пам'ятками Перрі, до яких долучено три сорочки, п'ять пар білих шкарпеток, коробку аспірину, пляшку текіли[29], ножиці, безпечну бритву й пилочку для нігтів. Решту свого добра вони частково позаставляли, частково полишили на отого бармена-мексіканця, а частково надіслали поштою до Лас-Вегаса).

Вони чекали. Аж ось і машина. Вона швидко наближалась, і скоро стало видно, що то синій "додж", в якому немає нікого, крім водія — кощавого лисого чоловіка. Нагода була чудова. Дік підняв руку й помахав водієві. Той сповільнив швидкість, і Дік усміхнувся до нього променистою усмішкою. Машина вже майже спинилась, і водій пильно оглянув подорожніх з ніг до голови. Як видно, довіри вони в нього не викликали (після п'ятдесятигодинної автобусної подорожі з Мехіко-Сіті до Барстоу та півдня переходу по пустелі Мохаве обидва були оброслі, закурені й мали страхітливий вигляд). Він натиснув на газ і погнав геть. Дік приклав долоні до рота й гукнув навздогін:

— Твоє щастя, падлюко!

Тоді засміявся й завдав на плече валізу. Сердитись по-справжньому він просто не міг, бо, як пригадував потім, "був

надто радий, що знов опинився у добрих старих Штатах". Та й, зрештою, з'явиться ще якась машина, і в ній теж буде водій.

Перрі дістав свою гармонійку (він поцупив її вчора в універсальній крамниці в Барстоу) і заграв початкові такти їхнього "похідного маршу". То була одна з його улюблених пісень, і він навчив Діка всіх п'ятьох її куплетів. Вони марширували в ногу, пліч-о-пліч, і співали:

Уздріли мої очі, як господь іде до нас,

Він потопче грона гніву, що зріли в серцях.

Серед мовчазної пустелі дзвінко лунали їхні дужі молоді голоси:

Слава! Слава! Алілуя!

Слава! Слава! Алілуя!

Частина третя

Відповідь

Молодика звали Флойд Веллз. Він був низенький на зріст і майже зовсім не мав підборіддя. В минулому Веллз брався до багатьох справ: був солдатом, робітником на фермі, механіком і, нарешті, злодієм, за що й дістав строк "від трьох до п'яти" в тюрмі штату Канзас. У вівторок, 17 листопада, він лежав у своїй камері з навушниками на голові й слухав останні вісті. Та голос диктора й нудні події дня наганяли на нього сон ("Канцлер Конрад Аденауер прибув сьогодні до Лондона для переговорів з прем'єр-міністром Гарольдом Макмілланом... Президент Ейзенхауер приділив годину й десять хвилин на

обговорення планів та бюджету космічних досліджень з доктором Кейтом Гленнаном..."). Аж раптом він почув таке, що його дрімота враз розвіялась:

"Офіційні особи, що провадять розслідування трагічної загибелі чотирьох членів сім'ї Герберта Вільяма Клаттера, звернулися до громадськості з проханням дати будь-які відомості, що допомогли б розкрити цей загадковий злочин. Уранці минулої неділі самого Клаттера, його дружину та двох неповнолітніх дітей знайдено вбитих у їхньому будинку на фермі поблизу Гарден-Сіті. Злочинці зв'язали їх, позатуляли їм роти і вбили пострілами в голову з мисливської рушниці дванадцятого калібру. Як визнають слідчі органи, їм досі не вдалося виявити жодних мотивів злочину, що, за словами Логена Сенфорда, начальника Канзасского бюро розслідування, є найстрашнішим за всю історію Канзасу..."

Веллз був приголомшений. "Просто вухам своїм не повірив", — як він сам розповідав згодом. А тим часом йому таки випадало б повірити, бо він не тільки був знайомий з Клаттерами, але й добре знав, хто їх убив.

Це почалося давно, одинадцять років тому, восени 1948-го. Веллзові минав тоді двадцятий.

— Я мандрував по країні, брався до всякої, яка трапиться, роботи,— пригадував він.— В отакий спосіб і опинився ген у Західному Канзасі, десь недалеко від кордону з Колорадо. Ходив шукав місця, питав усіх, де б його влаштуватися. Хтось мені й сказав, що потрібен робітник на ферму "Долина" — так містер Клаттер називав свою садибу. І справді, він мене взяв. Я працював у нього щось із рік, в усякому разі — до наступної весни, і пішов тільки тому, що не сиділося мені. Тягло кудись-інде. Зовсім не тому, що не поладнав з містером Клаттером. Ні, він ставився до мене добре, так само, як і до всіх, хто в нього

працював. Бувало, не вистачить грошей до платні, то він завжди підкине тобі десятку чи п'ятірку наперед. І взагалі платив добре, а як заслужиш, то й премії давав охоче. Одне слово, дуже він мені подобався. Та й уся їхня сім'я — і місіс Клаттер, і діти. Коли я там жив, двоє менших, ті, яких убито,— Ненсі й хлопчик в окулярах,— були ще зовсім малі, років по п'ять-шість. А старші — Біверлі й ще одна дівчинка, я вже не пам'ятаю, як її звали,— ті вже ходили до школи. Славні були люди, дуже славні. Я й досі їх пам'ятаю...

Так от, пішов я звідти десь у сорок дев'ятому році. Одружився, розлучився, служив у війську і всяке таке інше. Час собі минав, і от у п'ятдесят дев'ятому, так, у червні п'ятдесят дев'ятого, через десять років, як я пішов від містера Клаттера, мене засадили в Ленсінг. Заліз я, бачте, в одну крамницю електротоварів. А чого — хотів потягти кілька газонокосарок. Не на продаж, ні. Думав давати їх напрокат. Завести, так би мовити, власне дільце. Та нічого, звісно, не вийшло, окрім того, що приклепали мені строк під трьох до п'яти років. Якби не це, я б ніколи не спізнався з Діком і, можливо, містер Клаттер був би досі живий. Та що вже б, те в. Видно, судилося мені зустріти Діка.

Він був моїм першим товаришем по камері. Сиділи ми разом щось із місяць. Червень і початок липня. Він тоді добував уже свої "від трьох до п'яти" і в серпні мав достроково вийти. Отож усе, було, патякав, що думає робити на волі. Казав, подасться до Невади, в якесь ракетне містечко, купить там військову форму й вдаватиме з себе офіцера-авіатора. Так, мовляв, можна настругати хтозна-скільки тих липових чеків. То був один з його планів. (Я в це не дуже вірив. Щоправда, хлопець він меткий, але на офіцера-авіатора аж ніяк не схожий). А іноді він згадував свого дружка, Перрі, якогось напівіндіанця, що сидів з ним у камері. І все нахвалявся, які вони діла разом закрутять, коли зустрінуться на волі. Я того Перрі не знав,

ніколи й не бачив. Його вже не було в Ленсінгу: випустили достроково. Але Дік завжди казав, що коли трапиться десь добрячий шмат, то на Перрі Сміта можна покластися напевне.

Я вже не пригадую точно, чого в нас зайшла мова про містера Клаттера. Мабуть, я згадав про нього, Коли ми розповідали один одному, хто де працював. Дік був добрий автомеханік, то здебільшого й робив за фахом. Колись, правда, він працював ще водієм швидкої допомоги й дуже з того пишався. Які там, мовляв, були медсестрички і як він розважався з ними в своїй машині... Ну, а я розказав йому, як відробив рік на великій фермі в Західному Канзасі. Цебто у містера Клаттера. Він спитав, чи багатий був хазяїн. Атож, сказав я, таки багатий, бо одного разу витратив за тиждень десять тисяч доларів, сам мені розповідав. Я, звісно, хотів сказати, які великі справи він часом вів. І от після того Дік усе розпитував мене про Клаттерів, Хто та хто живе в будинку? Скільки років тепер дітям? Як добутися в дім? Де там що? Чи є в містера Клаттера сейф?.. Не хочу брехати — я сказав, що є. Бо нібито пригадувалось мені щось таке — шафа чи, може, сейф,— за письмовим столом містера Клаттера, в тій кімнаті, де він звичайно працював. От тоді, пам'ятаю, Дік і почав говорити про вбивство. Казав, що вони з Перрі поїдуть туди, пограбують будинок, а всіх свідків повбивають — і Клаттерів, і кожного, хто трапиться під руку. Він без кінця розписував, як усе буде: як вони позв'язують господарів, а тоді перестріляють з рушниці. Я казав йому: "Нічого в тебе, Діку, не вийде". Але відмовляти його не відмовляв, брехати не буду. Бо й на мить не вірив, що він на таке зважиться. Думав, усе це просто балачки. В Ленсінгу воно не дивина. Там тільки й чуєш звідусіль: ось вийду на волю, то я й те, й те — нальоти, грабунки, усе що хочеш. Та здебільшого все це пусті нахваляння. Ніхто й не зважає на них. Отож коли я почув ті слова по радіо, то просто вухам своїм не повірив. А проте воно таки сталося. Достоту як казав Дік...

Така була розповідь Флойда Веллза, хоч тоді, в першу мить, він ще й не помишляв про неї. Боявся, що інші в'язні дізнаються про його виказ і тоді за життя його, як він сам висловився, "ніхто не дасть і дохлого койота".

Минув тиждень. Веллз слухав радіо, уважно стежив за повідомленнями в газетах і в одній з них прочитав, що канзаська "Ньюс" запропонувала винагороду в тисячу доларів за будь-які відомості, що допоможуть знайти й викрити злочинців. Це його зацікавило, і він майже зважився відкритись. Але все ще боявся, і не тільки інших в'язнів. А що, як власті визнають і його причетним до вбивства? Зрештою, саме він напровадив Діка на будинок Клаттерів. До того ж йому цілком можуть закинути, що він знав про Дікові наміри. Одне слово, хоч як на це дивитися, становище його дуже непевне, а виправдання сумнівні. Отож краще мовчати...

Минуло ще десять днів. Настав грудень. Судячи з дедалі коротших газетних повідомлень (радіо взагалі не згадувало більше про цю справу), слідство було так само безпорадне й не мало жодних доказів, як і того ранку, коли виявлено голкомбську трагедію.

А він знав. І нарешті, знеможений потребою "комусь звіритися", розповів про все одному товаришеві по камері.

— Близький приятель. Католик, страшенно побожний. Він спитав мене: "То що ти думаєш робити, Флойде?" А я й кажу: "Та от сам не знаю. А що б ти мені порадив?" Ну, він почав мене переконувати, що треба йти до начальника тюрми, бо як я, мовляв, житиму з таким тягарем на душі. Сказав, можна зробити так, що ніхто в тюрмі й не догадається про мій виказ, і пообіцяв усе влаштувати. Другого дня він пішов до начальникового заступника й передав йому нібито моє прохання, щоб мене викликали. Сказав, що, можливо, від мене

вони дізнаються, Хто вбив Клаттерів. Ну, той звісна річ, одразу ж послав по мене. Спочатку я боявся, та потім згадав містера Клаттера — який він був добрий до мене,— отож і розповів усе заступникові, а тоді й самому начальникові, Гендові. І коли я ще сидів там, в його кабінеті, він зняв телефонну трубку...

*

Начальник тюрми Генд зателефонував Логену Сенфордові. Вислухавши його, Сенфорд поклав трубку, віддав кілька розпоряджень, а тоді подзвонив Елвінові Дьюї.

Того вечора Дьюї повернувся додому з цупким конвертом. Мері була в кухні, готувала вчерею. Тільки-но Дьюї з'явився на порозі, вона одразу ж заходилась розповідати йому про домашні турботи. Їхній кіт напав на сусідського спанієля і, здається, серйозно пошкодив йому око. Дев'ятирічний Пол звалився з дерева. А дванадцятирічний батьків тезко взявся палити у дворі сміття й розвів такий вогонь, що він мало не перекинувся на сусідні садиби. Хтось — Мері не знала хто — навіть викликав пожежну команду..

Поки дружина змальовувала ці лихі пригоди, Дьюї наливав каву їй і собі. Аж раптом Мері спинилася на півслові й втупила в нього очі. З того, як пашіло його обличчя, вона здогадалася, що він радісно збуджений.

— Елвіне, любий... Приємні новини? — спитала вона.

Дьюї мовчки подав їй конверт. Вона витерла мокрі руки, сіла до столу й, розкривши конверт, видобула звідти фотографії двох молодиків — білявого й брюнета із смаглявим обличчям,— так звані поліцейські портрети. До фотографій

були долучені дві особові справи з короткими умовними записами. В анкеті білявого говорилося:

"Гікок, Річард Юджін. Чол. КБР — 97 093. ФБР — 859 273. Адреса: Еджертон, Канзас. Нар. 6.6.31, К.-С, Канз. Зріст: 5 ф. 10 д. Вага: 175 ф. Волосся: біляве. Очі: голубі. Будова: міцна. Колір обличчя: червонуватий. Фах: фарбар машин. Злочин: шахрайство, підробка чеків. Звільнений достр. 8.8.59".

Друга анкета була така:

"Сміт, Перрі Едвард. Чол. Місце нар.: Невада. Зріст: 5 ф. 4 д. Вага: 156 ф. Волосся: темно-кашт. Злочин: крад., втеча. Заарештований: (не заповнено). Ким: (не заповнено). Заходи: передано до тюрми шт. Канзас із окр. Філіпс. 5—10 р. Звільнений достр. 7.6.59".

Мері роздивлялася Смітове обличчя, сфотографоване в профіль і анфас,— обличчя самовдоволене, неприязне, проте по-своєму гоже: гарно окреслені уста й ніс, імлисті мрійливі очі, також досить гарні і, як визначила вона подумки, виразисті, наче в актора. Виразисті, але водночас і лихі. Хоча й не такі лихі, не такі "відверто злочинницькі", як у Річарда Юджіна Гікока. Вражена поглядом Дікових очей, Мері несамохіть пригадала один випадок із свого дитинства: якось вона побачила рись, що попалася в пастку, й підійшла ближче із щирим бажанням визволити її, та очі тварини, сповнені болю і ненависті, вмить розвіяли співчуття і вкинули її в жах.

— Хто вони? — спитала Мері.

Дьюї переповів їй Веллзову історію, тоді сказав:

— Дивна річ. Ось уже три тижні ми тільки те й робимо, що розшукуємо людей, які будь-коли працювали на Клаттеровій фермі. Можна подумати, що нам оце просто пощастило. Та ще день-два — і ми самі натрапили б на цього Веллза. Дізналися б, що він у тюрмі. А тоді однаково докопалися б до правди.

— А ти певен, що це правда? — спитала Мері. Дьюї та його помічники вже прослідкували сотні ниток, що нікуди не вели, і вона хотіла застерегти чоловіка від нового розчарування, побоюючись за його здоров'я. Він був зовсім знервований, висотаний до краю і викурював по три пачки сигарет на день.

— Ні, не певен,— відказав Дьюї,— але нюхом чую, що так.

Його тон майже переконав Мері. Вона знову схилилася над фотографіями на кухонному столі.

— Поглянь на нього,— показала пальцем на обличчя білявого молодика.— Які страшні очі! Наче пронизують тебе.— Тоді сховала фотографії назад у конверт.— Краще б ти мені їх не показував.

*

Того ж таки вечора інша жінка, в іншій кухні, відклала набік недоштопану шкарпетку, зняла окуляри в пластмасовій оправі і, немов націляючись ними на гостя, сказала:

— Сподіваюся, ви розшукаєте його, містере Най. Задля нього самого. У нас двоє синів, він первісток. Ми його любимо, але ж... Ну звісно, я розумію. Він ніколи б не поїхав так зненацька. Не подався б геть, не сказавши нікому й слова — ні батькові, ні братові. Мабуть, знову вскочив в якусь халепу. І що це з ним діється? Чого він такий?

Вона повела очима через невеличку, тепло натоплену кухню туди, де, згорбившись у кріслі-гойдалці, сидів Уолтер Гікок — її чоловік, батько Річарда Юджіна. Він був худий, виснажений, із бляклими, повними зневіри очима й зашкарублими руками, а коли заговорив, голос його звучав так, наче давно вже не був у вжитку.

— У дитинстві мій син був нічим не гірший за інших, містере Най,— сказав містер Гікок.— Чудовий спортсмен, завжди серед перших у школі. Баскетбол, бейсбол, футбол — скрізь відзначався. І вчився добре, з деяких предметів тільки відмінні оцінки мав. З історії, з креслення... Школу він закінчив у червні сорок дев'ятого й хотів піти до коледжу. Вчитися на інженера. Та ми не могли йому допомогти. Просто грошей не було. Їх у нас ніколи нема. Ферма наша вся кругом сорок чотири акри, то й так ледве животіємо. Мабуть, Діка тоді пригнітило те, що в нього не вигоріло з коледжем. Спочатку він пішов працювати на залізницю в Канзас-Сіті. Заробляв сімдесят п'ять доларів на тиждень. Він собі розважив, ніби цього досить, щоб завести сім'ю, отож вони з Керол і одружилися. Їй тоді було всього шістнадцять, а йому дев'ятнадцять. Я завжди вважав, що нічого доброго з того не вийде. Так воно й сталося.

Місіс Гікок, опасиста кругловида жінка, що її м'яких рис не огрубило життя, сповнене цілоденної праці, докірливо мовила:

— Трійко милих хлопчаків, онуки наші — ось що з того вийшло. Та й Керол дівчина хороша. Вона нічим не винна.

Містер Гікок провадив далі:

— Вони найняли собі чималий будинок, купили новісіньку машину й відтоді вже не вилазили з боргів. Навіть коли Дік працював на швидкій допомозі й мав кращі заробітки. А потім

він знайшов місце в "Марші Б'юїк" — це велика майстерня в Канзас-Сіті. Був там механіком і фарбарем. Та вони з Керол жили надто розкішно, купували речі аж ніяк не по своїх грошах, і Дік почав шахрувати з чеками. Я все-таки гадаю, що якось воно пов'язане з тою катастрофою. Коли він розбився в машині й дістав струс мозку. Після того він дуже змінився. Став грати в карти, підробляти чеки. Раніше він ніколи такого не робив. Десь тоді ж таки й з тією другого зв'язався. Через неї і Керол покинув.

Місіс Гікок сказала:

— Дік не мав іншої ради. Ти ж пам'ятаєш, як Маргарет Една до нього горнулася.

— Хіба треба піддаватися кожній жінці, яка тебе вподобала? — заперечив містер Гікок.— Ну, а далі, містере Най, ви, мабуть, знаєте все не гірше за нас. Чому нашого сина засадили в тюрму. Він одбув там сімнадцять місяців тільки за те, що позичив мисливську рушницю. Узяв в одному будинку тут по сусідству. Нехай там кажуть що хочуть, а красти її він і не думав, я певен... Оце його й згубило. Відколи вийшов з Ленсінгу, він став до нас однаково що чужий. Слова йому не можна було сказати. Вважав, що весь світ проти нього, проти Діка Гікока. Навіть друга жінка його покинула, подала на розлучення, коли він був у тюрмі. Одначе трохи згодом він нібито заспокоївся. Працював у майстерні Боба Сендза в Олейті. Жив удома, з нами, рано лягав спати, нічим не порушував умов дострокового звільнення. Мушу вам сказати, містере Най, я на цьому світі не житець, у мене рак, і Дік про це знав — цебто що я хворий. Якось недавно — ще й місяця, мабуть, не минуло,— саме перед тим, як утекти, він сказав мені: "Ти завжди був для мене добрим батьком. Я ніколи більше не завдам тобі прикрощів". Він сказав те, що думав, я знаю. Бо душа в нього добра. Коли б ви побачили його на

футбольному полі чи зі своїми дітьми, ви б мені повірили. О господи, і що це з ним знову сталося? Просто не знаю, що й думати.

— А я знаю,— озвалась його дружинаг Вона знову взялася була штопати, але сльози застилали їй очі.— Це все отой його товариш. Ось що з ним сталося.

Їхній гість, агент КБР Гарольд Най, заклопотано нотував щось у записнику, де вже було чимало відомостей, здобутих за довгий день, що пішов у нього на перевірку свідчень Флойда Веллза. Поки що всі зібрані факти переконливо підтверджували Ведлзову версію. 20 листопада підозрюваний Річард Юджін Гікок прогулявся по крамницях у Канзас-Сіті, залишивши в них аж сім "липових" чеків. Най обійшов усіх потерпілих — торговців фото— й радіотоварами, ювеліра, продавця з крамниці готового одягу,— і кожен з них, поглянувши на фотографії Гікока й Перрі Едварда Сміта, впізнавав у першому того, хто виписував чеки, а в другому — його "мовчазного супутника".

Один ошуканий торговець сказав:

— Головним був оцей (Гікок). Такий балакун, що куди там, не хочеш — а повіриш. А другий і рота не розтулив. Я ще подумав, чи він не іноземець який — може, мексіканець абощо.

Потім Пай поїхав до околишнього містечка Олейта, де мав розмову з останнім хазяїном Гікока, власником автомайстерні Бобом Сендзом.

Так, він працював у мене,— сказав містер Сендз.— Від серпня до... Здається, востаннє я його бачив дев'ятнадцятого листопада. Чи, може, двадцятого. Він покинув роботу, не

попередивши мене. Просто подався геть, а куди — я не знаю, та й батько його не знає... Чи здивувався я? Ну звісно, що здивувався. У нас із ним були добрі стосунки. Щось таке, знаєте, в ньому є, в Дікові. Уміє він подобатися людям, Іноді він заходив до мене додому. Та от навіть за тиждень перед тим, як він зник, ми зібрались у мене з товаришами, влаштували таку собі вечірку. Дік ще привів свого приятеля, одного хлопця з Невади, що приїхав з ним побачитись. Його звали Перрі Сміт. Чудово грав на гітарі. Грав і пісні співав, а потім вони з Ділом задля сміху завелися змагатись — хто підніме більшу вагу. Той Перрі Сміт, хоч на зріст малий — може, десь трохи над п'ять футів,— а підняв би, мабуть, доброго коня... Ні, я не сказав би, що вони нервували, ні той, пі той. Скоріш навпаки — веселилися на всю губу... Коли це було? Ну звісно, пам'ятаю. Тринадцятого числа. У п'ятницю, тринадцятого листопада...

З Олейта Най повернув на північ і поїхав нерівними польовими дорогами. Під'їжджаючи до ферми Гікоків, він спинився біля кількох сусідніх садиб, нібито розпитати про дорогу, а насправді — довідатися щось про підозрюваного Річарда Юджіна.

— Дік Гікок? — сказала одна фермерка,— Вуха б мої не чули про Діка Гікока! Та знаю, знаю я цього бісового сина!.. Чи не крав, питаєте? То такий, що й з покійника потягне. А от мати його, Юніс, хороша жінка. Добра, щиросерда. Та й батько такий. Обоє вони прості, чесні люди... А той Дік згнив би вже у тюрмі, тільки ніхто в околиці до суду не хотів позивати. Батьків його жаліли...

Уже посутеніло, коли Най постукав у двері пошарпаного негодами чотирикімнатного фермерського будиночка Уолтера Гікока. Здавалося, господарі чекали такого візиту. Містер Гікок запросив детектива до кухні, а місіс Гікок запропонувала йому кави. Мабуть, коли б вони знали, з чим прийшов до них цей

чоловік, то не зустріли б його так гостинно й поводилися б стриманіше. Але вони нічого не знали, і за той час, поки всі троє сиділи й балакали, жодного разу не було згадане прізвище Клаттерів і не вимовлене слово "вбивство". Старих цілком задовольнило Наєве пояснення, ніби він розшукує їхнього сина тільки через порушення умов, на яких його звільнено, та через оту аферу з чеками.

— Одного вечора Дік привів того хлопця (тобто Перрі) сюди й сказав, що це його приятель,— розповідала місіс Гікок.— Він, мовляв, щойно приїхав автобусом з Лас-Вегаса, то чи не можна йому в нас заночувати і взагалі перебути якийсь час. Та я тільки на нього глянула, як подумала собі: "Е ні, мені такого в домі не треба". Одразу ж побачила, що то за птиця. Напахчений, чуприна лисніє від помади. Ясно було як божий день, де це Дік з ним заприятелював. А його ж бо звільнено з умовою, що він не знатиметься ні з ким, хто там був (тобто в Ленсінгу). Я застерегла Діка, але він і слухати нічого не хотів. Повіз свого товариша до Олейта, знайшов йому кімнату в готелі й відтоді увесь свій вільний час був тільки з ним. Навіть десь їздили разом із суботи на неділю. Ви вже мені повірте, містере Най, це отой Перрі Сміт підбив його шахрувати з чеками.

Най згорнув записник і сховав до кишені авторучку. Сховав він і свої руки, що затремтіли з хвилювання.

— Ви кажете, вони їздили разом. А куди, не знаєте?

— До Форт-Скотта,— мовив містер Гікок.— Як я зрозумів, там живе сестра Перрі Сміта. У неї нібито мали бути якісь його гроші. Щось вони згадували тут про півтори тисячі доларів. На те він і приїхав до Канзасу — щоб забрати в сестри свої гроші. Отож Дік повіз його до Форт-Скотта. А другого дня вже й

повернулися, Дік був удома десь перед самим полуднем. Якраз до обіду встиг.

— Зрозуміло,— озвався Най.— Другого дня й повернулися. Отже, вони виїхали звідси в суботу. Чотирнадцятого листопада, так?.

Старий кивнув головою.

— А повернулися в неділю, п'ятнадцятого?

— В неділю опівдні.

Най дещо прикинув подумки й лишився задоволений наслідком своїх обчислень: двадцяти, а то й двадцяти чотирьох годин було цілком досить, щоб проїхати понад вісімсот миль в обидва кінці, а під час зупинки вбити чотирьох чоловік.

— Ще одне запитання, містере Гікок,— мовив Най.— У неділю ваш син повернувся додому сам? Чи разом з Перрі Смітом?

— Ні, сам. Він сказав, що Перрі лишився у готелі в Олейті.

Най, чий різкий голос звичайно аж лящить у вухах, намагався говорити якомога м'якше та лагідніше:

— А ви не пригадуєте, чи не видався він вам трохи не таким, як завжди?

— Хто?

— Ваш син.

Містер Гікок трохи подумав, тоді відказав:

— Поводився він начебто як звичайно. Ми одразу ж сіли обідати. Дік був страшенно голодний. Я й молитви не докінчив, як він заходився набирати собі на тарілку. То я ще сказав йому: "Ти, Діку, гребеш, мов лопатою. Так і нам нічого не зостанеться". Хоч він завжди ласий до їжі. Особливо до маринаду. Сам цілу банку може впорати.

— А що він робив після обіду?

— Заснув,— сказав містер Гікок, як видно, й сам трохи здивований своєю відповіддю.— Тут-таки заснув. Оце-то, мабуть, і незвичайне. Ми сіли біля телевізора дивитися баскетбол. Я, Дік і Девід, наш другий син. Дік одразу ж захропів, мов кінь. Пригадую, я сказав його братові: "От уже не сподівався дожити до такого, щоб Дік заснув, коли передають баскетбол". А він собі спав. І проспав усю гру. Лише потім десь на часинку прокинувся, підвечеряв і одразу ж подався до ліжка.

Місіс Гікок засилювала нитку в голку; її чоловік погойдувався в кріслі й смоктав незапалену люльку. Натреновані очі детектива нишпорили по скромній чепурній кухоньці. У кутку, прихилена до стіни, стояла рушниця. Най уже давно запримітив її. Він підвівся, узяв рушницю й сказав:

— Ви мисливець, містере Гікок?

— Це його рушниця, Дікова. Вони з Девідом часом ходили полювати. Здебільшого на кролів.

То був дванадцятикаліброві "Севідж", модель 300. Приклад його прикрашала тонка гравіровка: фазани в польоті.

— Давно вона в Діка?

Це запитання вивело місіс Гікок з рівноваги.

— Рушниця коштує більш як сто доларів! Дік купив її на виплат, а тепер вони не хочуть узяти її назад. Ще ж і місяця не минуло, як її куплено, та й у ділі була тільки раз, коли ото вони з Девідом їздили до Гріннела полювати фазанів. Десь на початку листопада. Дік купив її на наше ім'я — батько йому дозволив,— отож і мусимо тепер платити. А Уолтер такий хворий, і стільки всього треба, і хто зна, де його взяти...— Вона затримала віддих, немов силкуючись спинити гикавку.— А може, все-таки вип'єте чашечку кави, містере Най? Я миттю приготую.

Детектив прихилив рушницю до стіни й відійшов від неї, хоч уже не сумнівався, що Клаттерів убито саме з цієї зброї.

— Ні, дякую, година вже пізня, а мені ще їхати до Топіки,— сказав він, а тоді зазирнув у свій записник.— Я хотів би перевірити, чи все правильно зрозумів. Отже, Перрі Сміт прибув до Канзасу в четвер, дванадцятого листопада. Ваш син сказав, що той приїхав забрати свої гроші в сестри, яка живе у Форт-Скотті. У суботу вони вдвох поїхали до Форт-Скотта і там заночували... Як я розумію, у Смітової сестри?

— Ні,— озвався містер Гікок.— Вони її не знайшли. Здається, вона виїхали звідти.

Най усміхнувся.

— Так чи так, а тут їх ту ніч не було. А наступний тиждень — тобто від п'ятнадцятого до двадцять першого — Дік і далі зустрічався з Перрі Смітом, але щодо всього іншого, наскільки ви можете судити, жив, як звичайно,— ночував удома й щодня ходив на роботу. Двадцять першого числа він зник, і Перрі Сміт також. Відтоді ви не мали від нього звістки? Він нічого вам не написав?

— Він боїться,— сказала місіс Гікок.— До того ж йому соромно.

— Соромно? Чого?

— Що він таке зробив. Що знову завдав вам горя. Отож і боїться, що ми йому не пробачимо. Та ми завжди пробачали. І тепер так буде. Ви маєте дітей, містере Най?

Він кивнув головою.

— Тоді ви нас зрозумієте.

— І ще одне запитання. Чи не маєте ви хоч якоїсь гадки, куди б він міг податися?

— Розгорніть карту,— відказав містер Гікок.— Тицьніть пальцем куди попало,— може, він якраз там.

*

Було вже надвечір, і чоловіка за кермом — уже немолодого торговельного агента, що його назвемо тут містер Белл,— змагала втома. Йому хотілося спинитись і трохи здрімнути. Та їхати лишилося всього сто миль — до Омахи, штат Небраска, де містилось правління великої м'ясоконсервної компанії, в якій

він працював. Правила компанії забороняють роз'їзним агентам підвозити подорожніх, але містер Белл частенько нехтував цей припис, а надто коли йому ставало нудно й хилило на сон. Отож і тепер, забачивши край дороги двох молодиків, він одразу ж натиснув на гальма.

Вони справляли враження "пристойних хлопців". Вищий на зріст, хлопчина міцної будови, з коротко підстриженим рудуватим чубом і приємною усмішкою, поводився дуже чемно. Його товариш, "такий собі коротун", що тримав в одній руці гармонійку, а в другій розбухлу валізу, теж видавався "цілком симпатичним", хоча й трохи соромливим. У кожному разі, містер Белл, і гадки не маючи про наміри своїх пасажирів — задушити його поясом і, забравши машину й гроші, покинути мертвого серед прерії,— зрадів, що тепер буде з ким поговорити й розвіяти дрімоту.

Він одрекомендувався, тоді спитав, як звуть їх. Чемний молодик, що сів поруч нього, назвався Діком.

— А це Перрі,— сказав він, підморгнувши товаришеві, що вмостився позаду.

— Ну що ж, хлопці, я можу довезти вас до Омахи.

— Дуже вдячні, сер,— мовив Дік.— Нам туди й треба. Може, знайдемо там роботу.

А якої роботи вони шукають? Містер Белл подумав, що міг би їм посприяти.

Дік відказав:

— Я першокласний фарбар автомобілів, а також механік. Заробляв завжди дай боже. Ми з дружком оце щойно з Мексики. Думали там осісти. Та вони, хай їй біс, таку мізерію платять, що білій людині аж ніяк не прожити.

А, з Мексіки... Містер Белл пояснив, що колись провів у Куернаваці свій медовий місяць.

— Усе хотіли якось ще туди поїхати. Та коли в тебе п'ятеро дітей, не дуже помандруєш.

У Перрі, як він згадував потім, майнула думка: "П'ятеро дітей.— ой, як погано!" Слухаючи самовдоволене Дійове патякання про його "любовні перемоги" в Мексіці, він думав, як усе це "не по-людському, бездушно" — вихвалятися перед людиною, котру збираєшся вбити, котра за десять хвилин має померти. Звісно, коли все вийде так, як замислили вони з Діком. А чого б не вийшло? Нагода чудова — саме такої вони чекали вже три дні, мандруючи попутними машинами з Каліфорнії до Невади, а тоді через усю Неваду й Вайомінг до Небраски. Та підхожої жертви все не траплялося. Містер Белл був перший заможний з вигляду й самотній переїжджий, що підібрав їх на дорозі. Досі їх підвозили водії вантажних машин, солдати, навіть два негри, боксери-професіонали, що їхали блідо-ліловим "кадилаком". А от містер Белл — це саме те, що їм потрібно. Перрі засунув руку в кишеню своєї шкіряної штормівки. Там лежав флакончик з таблетками аспірину й чималий, з кулак завбільшки, камінь з гострими краями, загорнутий у жовту ковбойську хустинку. Тоді розстебнув пояс — оздоблений бірюзою індіанський плетений пасок із сріблястою пряжкою,— зняв його і, скрутивши кільцем, поклав на коліна. Він чекав. Дивився на прерію обабіч дороги, награвав на гармонійці і чекав, коли Дік скаже умовну фразу: "Гей, Перрі, дай-но сірника". По тому Дік мав перехопити кермо, а Перрі — торохнути містера Белла загорнутим у

хусточку каменем, "розчерепити йому голову". А тоді вже, звернувши на якусь глуху бічну дорогу, вони збиралися пустити в діло пасок з бірюзовими намистинами.

Тим часом Дік і приречений на смерть торговельний агент розповідали один одному непристойні анекдоти. Їхні веселощі дратували Перрі, особливо уривистий, схожий на гавкання сміх містера Белла; майже так само сміявся Текс Джон Сміт, батько Перрі. Від згадки про батька нерви його ще дужче напружились, заломило в скронях, біль пронизав коліна. Він розжував три таблетки аспірину й проковтнув, нічим не запивши. О боже! Якщо Дік і далі "тягтиме гуму", він просто не витримає — або виблює, або ж зомліє... Надворі смеркалося, дорога була пряма, ніде ні оселі, пі душі живої, тільки гола зимова прерія, похмура, мов іржава бляха. Ііу, час уже, час! Перрі втупився поглядом у Діка, наче хотів передати йому свою думку, та, побачивши, як сіпається в нього повіка, а на верхній губі проступають росинки поту, зрозумів, що той і сам дійшов такого рішення.

Одначе, коли Дік заговорив знову, то був лише ще один анекдот.

— А знаєте, що спільного між убиральнею і кладовищем? — Він вишкірився.— Не знаєте?

— Ні.

— Як уже треба туди, то треба!.

Містер Белл зайшовся реготом.

— Гей, Перрі, дай-но сірника!

Але тієї миті, коли Перрі вже заніс руку з каменем, сталося щось незбагненне, "якесь бісове чудо", казав він згодом. Тим чудом була несподівана поява ще одного подорожнього — солдата-негра, що стояв край шосе, піднявши руку. Добросердий торговельний агент одразу ж загальмував.

— Ну й сміхота,— сказав він, поки його рятівник біг до машини.— "Як уже треба, то треба!"

*

16 грудня 1959 року. Місто Лас-Вегас у штаті Невада. Час і негода стерли перші дві літери напису на збляклій, покривленій вивісці, й тепер на ній ледь видніло трохи загадкове слово"тель". Та й сам будинок являв собою, як написав Гарольд Най у службовому звіті до КБР, "брудну, занедбану пустку, найгірший зразок дешевого готелю, чи, точніше, мебльованих кімнат". У так званому вестибюлі не було жодних меблів, крім грубо збитої конторки, за якою ніхто не сидів, та ще шаплика з величезним, футів на шість, кактусом.

Детектив кілька разів плеснув у долоні.

— Іду! — обізвався нарешті голос, що належав жінці, проте дуже мало скидався на жіночий.

Та минуло ще п'ять хвилин, поки з'явилася та жінка. На ній був засмальцьований халат і позолочені сандалети на високих підборах. У ріденьких жовтих косах стриміли папільйотки. Широке вилицювате обличчя вкривав шар пудри та рум'ян. У руках вона тримала бляшанку консервованого пива. Від жінки тхнуло пивом, тютюном і лаком для нігтів. Їй було сімдесят чотири роки, але, як визначив Най, "виглядала вона молодшою — так днів, може, на десять".

Вона пильно оглянула детектива, його чепурний коричневий костюм і такого ж кольору капелюх з вузькими крисами. Коли він показав свій поліцейський жетон, уста її розтулилися в посмішці, і Най побачив два ряди штучних зубів.

— Еге ж, я так і подумала,— сказала вона.— Гаразд, я слухаю.

Най показав їй фотографію Річарда Гікока.

— Цього типа знаєте?

— Ні,— буркнула вона.

— А цього?

— Еге ж... Спинявся в мене разів зо два. Але тепер його тут нема. Вже другий місяць, як вибрався. Дати реєстраційну книгу?

Най сперся на конторку й спостерігав, як господиня веде довгим налакованим нігтем по колонці прізвищ, надряпаних олівцем. Лас-Вегас був перший з трьох пунктів, куди його відрядило начальство. Усі три мали певне відношення до Перрі Сміта. Крім Лас-Вегаса, Най мав відвідати Ріно, де сподівався розшукати Смітового батька, і Сан-Франціско, де жила Смітова сестра, що фігуруватиме тут як місіс Фредерік Джонсон. Він планував собі опитати цих родичів та й узагалі всіх, хто знав би хоч приблизно, куди міг податися Сміт, проте головне його завдання було зайти в контакт з місцевими властями. Так, прибувши до Лас-Вегаса він ознайомив із справою Клаттерів лейтенанта Б. Дж. Гендлона, начальника розшукного відділу тамтешньої поліції. Після цього лейтенант видав письмове розпорядження, що зобов'язувало всіх поліційних службовців

чатувати на Гікока й Сміта, "розшукуваних канзаською поліцією у зв'язку з порушенням умов дострокового звільнення; є припущення, що вони подорожують машиною "шевроле" зразка 1949 року з канзаським номером Дж — 58269; можливо, озброєні й, отже, небезпечні". Крім того, Гендлон виділив одного місцевого детектива допомогти Наєві "потрусити ломбарди". Разом з лас-вегаським детективом Най переглянув усі заставні квитанції за останній місяць. Зокрема, він сподівався натрапити на транзисторний приймач "Зеніт", що його, як гадали, вкрадено в будинку Клаттерів у ніч злочину, але пошуки нічого не дали. Щоправда, один оцінювач пригадав Сміта ("Він уже років десять до нас вчащає") і знайшов квитанцію на ведмежу шкуру, заставлену в перших числах листопада. Саме з тієї квитанції Най і дізнався про адресу мебльованих кімнат.

— Записався тридцятого жовтня,— сказала господиня.— Вибув одинадцятого листопада.

Най поглянув на Смітів підпис. Цей химерний, кучерявий розчерк здивував його. Як видно, господиня помітила це, бо сказала:

— Еге ж... А послухали б ви, як він говорить. Слова, все які вигадливі, та ще й так поважно — ледве рота розтуляє. Ну чисто мов яка велика персона. А навіщо він вам, той малий поганець? Що він такого вчинив?

— Порушив умови дострокового звільнення.

— Еге ж! І через це ви приteліпалися сюди, аж із Канзасу. Ну, нехай я дурна, то вже повірю вам. Але ви хоч іншим цього не кажіть.— Вона допила своє пиво й замислено крутила порожню бляшанку в ластатих руках з набряклими венами.—

Та хоч би там що, а то напевне не бозна-яке діло. Де там йому! Не було ще людини, якій би я не склала справжньої ціни. А цей — просто малий поганець. Як він улещував мене, щоб не платити за останній тиждень!..— Вона аж засміялася, згадавши про ті нісенітні намагання.

Детектив запитав, Скільки коштувала кімната.

— Як і всі. Дев'ять доларів за тиждень. Плюс п'ятдесят центів застава за ключ. Тільки готівкою і тільки наперед.

— А чим він займався, коли тут жив? Чи є в нього друзі? — спитав Най.

— Ви що, гадаєте, я пильную кожного злидня, який у мене живе? — одрубала господиня.— Дуже вони мені потрібні, ці халамидники! У мене зять хіба ж така персона...— Тоді сказала: — Ні, нема в нього ніяких друзів. Принаймні я ніколи не бачила, щоб він з кимось водився. Останнім разом, коли був тут, то все чепурив свою тарадайку, вона отам на вулиці стояла. Старезний такий "форд" — ще чи не з тих часів, коли його самого на світі не було. То він заходився його фарбувати. Дах зробив чорний, а боки сріблясті. А тоді написав на шибі: "Продається". Спинився був якийсь дурень, то, я чула, давав йому сорок доларів — якраз на сорок більше, ніж та машина коштувала. А він правив не менш як дев'яносто. Казав, потрібні гроші на автобусний квиток. Уже перед тим, як він виїхав, її нібито купив якийсь негр.

— Він казав, що йому потрібні гроші на автобусний квиток? А ви не знаєте, куди він збирався їхати?

Господиня вклала в уста сигарету й міцно стулила їх, не спускаючи очей з детектива.

— Давайте по щирості. Грішми тут пахне? Винагородою?..— Вона чекала відповіді, та, не почувши її, як видно, подумки зважила всі "за" й "проти" і визнала за краще говорити далі.— Бо здається мені, хоч би куди він подався, це ненадовго. І, мабуть, думав ще вернутися сюди. Отож, гадаю, він не сьогодні-завтра може появитися.— Вона кивнула в глибину будинку.— Ходім, я покажу вам йому.

Сходи. Похмурі коридори. Най вдихав сморід, у кожному коридорі свій: карболовий дух убиральні, винний перегар, застояний сигарний дим. За одними дверима якийсь п'яний пожилець репетував і щось виспівував — чи то з радощів, чи, може, з горя.

— Ану вгамуйся, бісове поріддя! Заткни свою пельку, а то враз вилетиш у мене звідси!..— крикнула господиня.— Сюди,— мовила до Ная, заводячи його до темної комори, і ввімкнула світло.— Онде, бачите — коробка. Він просив зберегти її, доки повернеться.

То була чимала картонна коробка, незагорнута, але обв'язана мотузкою. Нагорі був застережний напис олівцем, щось на зразок єгипетського закликання: "Не чіпати! Власність Перрі Е. Сміта! Не чіпати!"

Най розв'язав мотузку, розчаровано відзначивши про себе, що вузол не такий, яким убивці зв'язували Клаттерів. Тоді підняв стулки, і з коробки виліз тарган. Господиня роздушила його своєю позолоченою сандалетою.

— Еге! — вигукнула вона, стежачи, як Най обережно виймає і неквапливо оглядає Смітове добро.— Ач злодюга! Це ж мій рушник!

На додачу до рушника скрупульозний Най занотував у своєму записнику: "Брудна подушечка з написом "На спомин про Гонолулу"; рожеве дитяче укривало; штани військового зразка; алюмінієва сковорідка..." Серед інших речей у коробці була ще тека, повна фотографій, повирізуваних із спортивних журналів (важкоатлетичні вправи, виконувані спітнілими важкоатлетами), а також своєрідна аптечка в коробці від черевиків: різні засоби для зміцнення ясен і сила-силенна аспірину — не менш як десяток флаконів, декотрі вже порожні.

— Мотлох,— зауважила господиня.— Хоч зараз усе на смітник.

Здобич і справді була нікчемна, навіть для доскіпливого детектива. А проте Най почував себе задоволеним, бо всі ті речі — і засоби для зміцнення ясен, і засмальцьована подушечка "на спомин про Гонолулу" — давали йому певніше уявлення про їхнього власника та про його самотнє безрадісне життя.

Другого дня, уже в Ріно, готуючи офіційний звіт, Най записав:

"О 9.00 зустрівся з м-ром Біллом Дрісколлом, головним кримінальним інспектором округи Вуошу, Ріно, штат Невада. Коротко ознайомивши м-ра Дрісколла з обставинами даної справи, передав йому фотографії, відбитки пальців та ордери на арешт Гікока й Сміта.

О 10.30 мав зустріч із сержантом Ейбом Ферроу з розшукного відділу місцевої поліції. Разом переглянули поліційну картотеку. Ні Сміт, ні Гікок у ній не зареєстровані. Перевіркою заставних квитанцій ніяких слідів зниклого радіоприймача не виявлено. Дано відповідні вказівки на той

випадок, якщо приймач буде принесено в заставу до котрогось ломбарду в Ріно. Показував фотографії Сміта й Гікока в кожному ломбарді міста і особисто перевірив квитанції з метою виявлення приймача. Службовці ломбардів упізнали Сміта, але ніяких інших відомостей дати не могли".

Так минув ранок. А пополудні Най заходився розшукувати Текса Джона Сміта. Та в першому ж місці, куди він звернувся, — на пошті,— службовець у віконці "до запитання" сказав йому, що шукати "цього суб'єкта" — марна праця, принаймні в Неваді, бо він виїхав ще в серпні й тепер живе на Алясці, десь в околицях Серкл-Сіті. В кожному разі, пошту йому пересилають туди.

— Е, не так воно просто! — сказав службовець у відповідь на прохання Ная розповісти про Сміта-старшого.— То чолов'яга химерний, мов з якогось роману. Він називає себе Самотнім Вовком. Навіть і пошту йому здебільшого так адресують — "Самотньому Вовкові"... Ні, листів він отримує небагато, а от усіляких проспектів і рекламних брошур — цілі паки. Просто диво, скільки людей виписують цей мотлох — мабуть, аби, лиш одержувати якусь пошту... Скільки років? Та так десь із шістдесят. Одягається по-західному — ковбойські чоботи, високий крислатим капелюх. Він казав мені, що колись виступав у родео. Ми з ним, було, чимало розмовляли. Останні кілька років він заходив сюди майже щодня. Час від часу десь зникав, на місяць чи біля того,— потім завжди казав, що їздив шукати золото. А оце в серпні прийшов до мене один молодик. Сказав, що шукає свого батька, Текса Джона Сміта, то чи не знаю я, де він може бути. З вигляду на батька аж ніяк не схожий: Вовк, той тонкогубий, типовий ірландець, а цей хлопчина скидався більше на індіанця — волосся чорне, мов вакса, і очі до масті. Аж коли другого ранку з'являється Вовк і каже: так, син повернувся з армії, і вони разом їдуть на Аляску. Він там не раз бував. Здається, навіть мав якийсь готель чи

щось ніби мисливський заїзд. А тепер сказав, що їде туди знову, десь років на два. Ні, відтоді я його більше не бачив, ні його самого, ані того хлопця.

*

Подружжя Джонсонів приїхало до Сан-Франціско зовсім недавно й придбало будинок у нагірній північній частині міста — районі приватної забудови, де селилися люди середнього достатку. Надвечір 18 грудня 1959 року молода місіс Джонсон дожидала гостей: трьох сусідок, що мали прийти посидіти за чашкою кави, а може, і в карти пограти. Господиня хвилювалася вона вперше запросила гостей у свій новий будинок і тепер, з хвилини на хвилину чекаючи дзвінка біля дверей, востаннє оглядала все, стирала то тут, то там невидимі порошинки чи перевішувала прикраси на різдвяній ялинці.

Як і всі інші будинки на їхній вулиці, що піднімалася схилом, то був стандартний приміський котедж на зразок фермерського, невигадливий і чепурний. Місіс Джонсои подобалося там геть усе: дерев'яні панелі на стінах, вкриті килимами підлоги, широкі вікна, краєвид, що відкривався позад будинку: горби, долина, а ген далі — небо й океан. Пишалася вона й невеликим садочком у дворі. Її чоловік, страхувальний агент за фахом і тесляр за покликанням, обніс його білим штахетником, а всередині змайстрував будку для собаки й пісочницю та гойдалку для дітей. Оце й тепер усі четверо — собака, два малих хлопчики й дівчинка — гралися там на осонні, і місіс Джонсон сподівалась, що вони розважатимуться самі, аж поки підуть гості.

Почувши дзвінок, місіс Джонсон метнулася до дверей. На ній була жовта плетена сукня, що, на думку місіс Джонсон, найкраще личила їй, щільно облягаючи стан і гарно відтіняючи

індіанську смагу обличчя та коротко підстрижене чорне волосся. Вона відчинила двері, та замість сподіваних сусідок побачила двох незнайомців, що чемно торкнулися капелюхів і показали свої жетони.

— Місіс Джонсон? — спитав один.— Моє прізвище Най. А це інспектор Гатрі. Ми щойно одержали запит із Канзасу відносно вашого брата, Перрі Едварда Сміта. Він нібито не з'явився до урядовця, що наглядає за достроково звільненими. То чи не могли б ви нам підказати, де вія може бути?

Місіс Джонсон не засмутило й анітрохи не здивувало, що поліція знову цікавиться її братом. Єдине, що її стривожило,— це думка, що ось зараз прийдуть гості, а в неї тут ці агенти.

— Ні,— відказала попа.— Я нічого не знаю. Ось уже чотири роки не бачила Перрі.

— Місіс Джонсон, це серйозна справа,— мовив Най.— Нам треба з вами поговорити.

Місіс Джонсон довелося поступитись. Вона запросила їх у дім і запропонувала кави. Вони не відмовились.

— Я вже чотири роки не бачила Перрі,— сказала вона знову.— І навіть листів од нього не одержувала, відколи він вийшов з тюрми. Влітку, коли його випустили, він поїхав до нашого батька в Ріно. Батько писав мені, що повертається на Аляску і хоче взяти з собою Перрі. Потім написав знову,— здається, у вересні,— й був дуже сердитий. Мовляв, вони з Перрі посварились і розлучилися, навіть не доїхавши до кордону. Перрі вернувся назад, і батько поїхав на Аляску сам.

— І відтоді він більше вам не писав?

— Ні.

— Тоді можливо, що ваш брат приїхав до нього десь останнім часом. Скажімо, минулого місяця.

— Не знаю. Мене це не обходить.

— Не поладнали?

— З Перрі? Так. Я його боюся.

— А коли він був у тюрмі, ви часто йому писали. Принаймні так повідомили нас канзаські власті,— сказав Най. Його супутник, інспектор Гатрі, задовольнявся роллю спостерігача.

— Я хотіла допомогти йому. Сподівалася, що він змінить деякі свої погляди. Та тепер бачу, що помилилася. До інших людей йому байдуже. Він зважає тільки на самого себе.

— А чи є в нього друзі? Чи не знаєте ви кого-небудь, у кого він міг би знайти пристановище?

— У Джо Джеймса,— відказала вона й пояснила, що Джеймс — це один молодий індіанець, рибалка й лісоруб, що живе у лісі десь поблизу Беллінгема, в штаті Вашінгтон. Ні, вона сама з ним не знайома, але знає, що він і його сім'я — дуже гостинні люди й що вони не раз допомагали Перрі в минулому. Із друзів Перрі вона бачила тільки одну молоду особу, що з'явилася в дім до Джонсонів у червні 1955 року з листом від Перрі, де він рекомендував її як свою дружину.

— Писав, що в нього скрутні обставини, й просив подбати про його дружину, доки він зможе її забрати. З вигляду дівчині було років двадцять, але потім виявилось, що насправді їй

чотирнадцять. І ніяка вона, звісно, була йому не дружина. Але спершу я повірила, пожаліла її і дозволила пожити у нас. Тільки прожила вона не довго. Щось із тиждень. А тоді подалася геть, прихопивши наші валізи й усе, що могла в них напакувати: майже весь одяг, і мій, і чоловіків, столове срібло, навіть годинник з кухні.

— Де ви жили, коли це сталося?

— У Денвері.

— А у Форт-Скотті, штат Канзас, ви коли-небудь жили?

— Ні. Я взагалі ніколи не була в Канзасі.

— А чи нема у вас сестри у Форт-Скотті?

— Моя сестра померла. Єдина сестра.

Най усміхнувся.

— Розумієте, місіс Джонсон, ми виходимо з того, що ваш брат спробує якось зв'язатися з вами. Напише чи зателефонує. А може, сам приїде вас навідати.

— Не думаю. Він навіть не знає, що ми переїхали. Мабуть, і досі вважає, що я живу в Денвері. Дуже вас прошу, якщо ви його все-таки знайдете, не кажіть йому моєї адреси. Я боюся.

— Ви гадаєте, він може заподіяти вам якусь шкоду? Суто фізичну?

Вона подумала й сказала, що не знає.

— Але я боюся його. І завжди боялася. Він може прикинутись таким добрим та щиросердим, таким лагідним. Йому нічого не варто заплакати. Іноді його до сліз зворушує музика, а коли був малий, то плакав, дивлячись на захід сонця, — така видавалась йому краса. Або на місяць. О, він кого хочете круг пальця обведе! То такий, що ви його ще й пожалієте...

Біля дверей подзвонили. Завваживши, як розгубилася місіс Джонсон, Най зрозумів ситуацію і простяг руку по свій брунатний капелюх.

— Пробачте, що потурбували вас, місіс Джонсон. Але якщо одержите звістку від Перрі, то, сподіваюсь, зателефонуєте нам. Попросіть інспектора Гатрі.

(Згодом він написав про неї: "Протягом усієї розмови трималася спокійно і невимушено. Жінка винятково сильної вдачі").

Коли детективи пішли, витримка, що так вразила Ная, зрадила місіс Джонсон, і її почало опановувати знайоме почуття розпачу. Вона опиралась йому, силкувалася погамувати, не дати волі, аж поки провела гостей, аж поки нагодувала, скупала й поклала спати дітлахів. А вже тоді цей розпач заполонив їй душу, мов вечірній туман з океану, що оповивав тим часом вуличні ліхтарі. Вона сказала, що боїться Перрі, і таки боялася його, але не просто як людину — він був для неї немовби живий образ тієї лихої долі, що, як видно, судилася дітям Флоренс Бакскін і Текса Джона Сміта. Найстарший, її улюблений брат, застрелився; Ферн упала чи вистрибнула з вікна; Перрі став злочинцем. Отже, тільки вона поки що уникала лиха, і їй не давала спокою думка, що це до пори, що колись і її спіткає щось страшне: чи то божевілля, чи

невиліковна хвороба, чи пожежа, яка знищить усе, що їй дороге,— дім, чоловіка, дітей.

Її чоловік поїхав кудись у своїх службових справах. Залишаючись удома сама, вона ніколи й не помишляла про те, щоб випити. Але того вечора приготувала собі міцний коктейль, а тоді лягла на канапі у вітальні, примостивши на колінах альбом з фотографіями.

Перша сторінка відкривалася фотографією батька — портретом, зробленим 1922 року, того року, коли він оженився на молодій індіанці, чемпіонці родео міс Флоренс Бакскін. Місіс Джонсон завжди затримувала погляд на цій фотографії. Дивлячись на неї, вона розуміла, чому її мати вийшла заміж за батька, хоч, по суті, вони зовсім не підходили одне одному. Молодик на портреті немов випромінював мужність. Усе в ньому — і хвацько зачесана рудувата чуприна, і трохи примружене ліве око (наче він націлявся в мішень), і ковбойська хусточка, пов'язана вузлом на шиї,— вабило зір. Загалом місіс Джонсон ставилася до батька не дуже прихильно, але одну рису в ньому завжди поважала — його силу духу. Вона добре знала, яким диваком він видавався іншим, та, зрештою, й сама поділяла цю думку. І все ж він був "справжній мужчина". Багато чого вмів, і все давалося йому легко. Він міг повалити дерево точнісінько на те місце, куди задумав. Міг оббілувати ведмедя, полагодити годинник, збудувати дім, спекти пиріг, заштопати шкарпетки, зловити форель на зігнуту шпильку, прив'язану до шнурка. Колись він перебув сам-один цілу зиму десь у глушині на Алясці.

Сам-один — отак, на думку місіс Джонсон, і належить жити таким людям. Дружина, діти, тихе життя — це не для них.

Вона перегорнула кілька сторінок з дитячими аматорськими фотографіями, зробленими в Юті й Неваді, в

Айдахо й Орегоні. На той час Текс із Фло вже полишили виступи в родео, і вся сім'я, не маючи іншої домівки, крім старого ваговоза з будкою, мандрувала по країні в пошуках роботи (а знайти її в 1933 році було нелегко). Під фотографією чотирьох босих дітлахів у комбінезонах, з однаково змученими, виснаженими личками, стояв підпис: "Діти збирають ягоди. Ореон, 1933 р." Ягоди й черствий хліб, присмачений згущеним молоком,— ото була тоді майже вся їхня їжа. Барбара Джонсон пригадала, як одного разу вся сім'я кілька днів харчувалася самими гнилими бананами, від чого на Перрі напали кольки. Він цілу ніч кричав з болю, а Бобо, як звали тоді Барбару, гірко плакала, думаючи, що він помирає.

Старша від Перрі на три роки, Бобо душі не чула в братикові. Він був її єдиною забавкою, живою лялькою, яку вона мила, причісувала, цілувала, а часом і ляскала нижче спини. Була в альбомі фотографія, де їх знято вдвох, коли вони купалися голяка в якійсь колорадській річечці з прозорою, мов кришталь, водою. Засмаглий до чорного малюк з рахітичним животиком міцно вчепився за руку сестри й заходився сміхом, наче той швидкоплинний потік лоскотав його. А ще на одному знімку (місіс Джонсон не пам'ятала напевне, але начебто його зроблено на далекому ранчо в Неваді, де сім'я Смітів Знайшла тимчасове пристановище після отієї жахливої бійки між батьками, що поклала край їхньому подружньому життю,— за зброю в ній правили гарапники, окріп, гасові лампи) вони з Перрі сиділи верхи на поні, прихиливши голівки одне до одного, а позаду видніли розжарені сонцем гори.

З часом, коли діти переїхали з матір'ю до Сан-Франціско, любов Бобо до меншого братика потроху згасала, аж поки геть минулася. Її милий крихітка обернувся тепер на дике створіння, на вуркагана й злодюжку. Його перший арешт зареєстровано 27 жовтня 1936 року — того дня, коли йому минуло вісім. Нарешті, після кількох ув'язнень у дитячих

виправних закладах, Перрі віддали під батькову опіку, і відтоді Бобо не бачила його багато років — хіба що на фотографіях, які Текс Джон Сміт час від часу надсилав іншим своїм дітям; ці знімки з наклеєними внизу підписами також були в альбомі. "Перрі й тато із собакою лайкою"... "Перрі й тата промивають золото"... "Перрі на полюванні. Аляска"... З останньої фотографії дивився п'ятнадцятирічний хлопчина в хутряній шапці, що стояв на лижах серед засніжених дерев, тримаючи під рукою рушницю; обличчя його було похмуре, очі стомлені й дуже смутні. І місіс Джонсон пригадала "сцену", яку влаштував їй Перрі, коли гостював у неї в Денвері. Власне, тоді вона й бачила його востаннє — весною 1955 року. Вони розмовляли про його дитячі літа, коли він жив з батьком, і раптом Перрі, що влив у себе забагато спиртного, штовхнув її до стіни й притиснув, не даючи зрушити з місця.

— Я був для нього негром,— сказав він,— Ото й тільки. Він примушував мене працювати, як проклятого, і ніколи не давав ані цента... Ні, Бобо, зараз я говорю! А ти краще помовч, бо я кину тебе в річку. Як ото колись в Японії — я йшов через міст, а там стояв якийсь тип, я його ніколи не бачив. То я схопив його та й кинув у воду... Ну прошу тебе, Бобо. Дуже прошу — вислухай мене. Ти думаєш, я сам собі подобаюсь? О, ким би я міг стати! Але той мерзотник не давав мені дороги. Навіть до школи не пускав. Так, так, я був поганий хлопчисько. Але ж настав час, коли я сам просився до школи. У мене ж від природи чудовий розум, якщо ти цього не знаєш. Чудовий розум, а до того й талант. А от освіти я не маю, бо він не хотів, щоб я вчився, а тільки щоб гнув горба на нього. Щоб був тупою і темною худобою. Ось яким він хотів мене бачити. Щоб я ніколи не вибився з-під його влади. А ти, Бобо? Ти ходила до школи. І ти, і Джіммі, і Ферн. Ви, хай вам чорт, усі здобули освіту. Всі, крім мене. Отож я й ненавиджу вас, усіх вас — і батька, і всіх!..

Місіс Джонсон перегорнула ще кілька сторінок і спинила погляд на фотографії Перрі в уніформі. То була вирізка з газети, а під нею — друкований текст:

"Аляска. Рядовий Перрі Е. Сміт, 23 років,— перший учасник війни у Кореї, що повернувся до Анкоріджа. На фото: капітан Мейсон, офіцер відділу інформації, вітає його з прибуттям на військову авіабазу в Елмендорфі. Сміт прослужив 15 місяців в одному з саперних підрозділів 24-ї дивізії. Переліт від Сіетла до Анкоріджа — подарунок Смітові од Північно-Тихоокеанської авіакомпанії. (Фото армійської служби інформації)".

Капітан Мейсон, простигши руку, дивився на рядового Сміта, а рядовий Сміт дивився в об'єктив фотокамери. У виразі його обличчя місіс Джонсон вбачала,— чи, може, їй це тільки здавалося,— не вдячність, а зневагу, й не гордість, а безмежну пиху. Атож, не так уже й важко повірити, що, зустрівши на мосту якогось незнайомця, він скинув його в річку. Напевне скинув. Вона ніколи в цьому й не сумнівалася.

Місіс Джонсон згорнула альбом і ввімкнула телевізор, але й це її не розрадило. А що, як він і справді з'явиться сюди? Адже знайшли її детективи, то чого ж не знайде Перрі? Та хай не сподівається, що вона йому допомагатиме. Ні, навіть у дім не пустить...

Двері на вулицю були замкнені, а до садка — ні. Надворі стояв густий білий туман, і здавалося, ніби там бродять привиди — мати, Джіммі, Ферн... Замикаючи двері, місіс Джонсон думала й про живих, і про мертвих.

*

Ішов дощ. Злива. Лило мов з відра. Дік біг чимдуж. Перрі — за ним, але не так швидко: ноги його були коротші, та й валіза добре заважала. І коли він добіг до якогось сарая, що стояв край шосе, Дік давно вже був там.

Залишивши Омаху, де вони переночували в притулку Армії спасіння, Дік і Перрі доїхали попутним ваговозом до Айови, Та останні кілька годин довелося йти пішки. Дощ почався, коли вони пройшли шістнадцять миль на північ від невеликого айовського містечка Тенвілла.

У сараї було темно.

— Діку, де ти? — спитав Перрі.

— Тут,— озвався Дік, лежачи на сіні.

Змоклий до рубця, увесь тремтячи, Перрі повалився поряд.

— Я так змерз,— мовив він, зариваючись у сіно,— так змерз, що ладен, аби все це зайнялося і я згорів би живцем.

До того ж він був голодний. Просто помирав з голоду. Минулого вечора вони з'їли по тарілці супу Армії спасіння, а зранку ще не мали в роті нічого, крім кількох шоколадних батончиків та жувальної гумки, що їх Дік поцупив з прилавка в одній аптеці-закусочній.

— Шоколад ще є? — спитав Перрі.

Шоколаду не було, зате лишився ще пакетик жувальної гумки. Вони поділили його порівну, й кожному, дісталося по дві з половиною палички "М'ятної", Дікової улюбленої (Перрі віддавав перевагу "Фруктовій").

Дошкуляло безгрішшя. Вони не мали ані цента, і зрештою Дік розважив, що їм треба повернутися до Канзас-Сіті.

— Божевільна вигадка,— сказав Перрі, коли Дік уперше заговорив про це.— Тобі треба лікуватися.

І ось тепер, скулившись на сіні в холодному темному сараї і чуючи, як надворі періщить холодний дощ, вони знову завели суперечку. Повертатися до Канзас-Сіті небезпечно, доводив Перрі, бо Діка, мовляв, уже напевне розшукують за порушення умов дострокового звільнення, та й "добре, коли тільки за це". Але переконати Діка було неможливо. Він і далі твердив, що Канзас-Сіті — саме те місто, де йому напевне пощастить "настругати добру купу липи".

— Авжеж, я знаю, що нам треба стерегтися. Ордера на арешт вони, звісно, вже мають. Ще за ті папери. Та ми обернемося швидко. Вистачить одного дня. Якщо хапнемо добрий гріш, можна буде податися й до Флоріди. Проведемо різдво в Майямі. А сподобається — і до весни там поживем.

Але Перрі жував гумку, трусився з холоду й похмуро мовчав.

— Що з тобою, голубе? — спитав Дік.— Ти знов про оте? Може, годі вже, хай йому чорт! Ніколи вони на нас не подумають. Ніколи.

— А що, як ти помиляєшся? — відказав Перрі.— Тоді нам одна дорога — в "закуток".

Досі жоден з них не згадував про найвищу міру покарання в штаті Канзас — про шибеницю, про смерть у "закутку", як

називали в'язні канзаської тюрми сарай, обладнаний усім необхідним для смертної кари.

Дік сказав:

— Жартівник. З тобою помреш зо сміху.

Він чиркнув сірником, щоб закурити сигарету, але те, що він побачив при спалаху сірника, миттю зірвало його з місця, і він кинувся в протилежний кінець сарая, до коров'ячого стійла. Там стояла машина — чорно-білий "шевроле" зразка 1956 року. Ключ був на місці.

*

Дьюї вирішив приховати від громадськості те, що в справі Клаттерів відбулося докорінне зрушення. Мотивуючи своє рішення, він сказав:

— Пам'ятайте — цілком можливо, що ці двоє не винні.

То була надто вагома обставина, щоб нехтувати нею.

Флойд Веллз міг просто вигадати всю оту історію — в'язні нерідко вдавалися до таких побрехеньок, сподіваючись зажити ласки в тюремного начальства чи привернути до себе увагу. Та коли б навіть кожне Веллзове слово було святою правдою, Дьюї та його помічники ще не розкопали жодного "доказу для суду". Все, що вони виявили, можна було витлумачити як цілком імовірний, хоча й винятковий, збіг обставини. Так, Сміт їздив до Канзасу навідати свого приятеля Гікока; так, Гікок мав рушницю того самого калібру, що й та, яка була знаряддям убивства; так, підозрювані підготували собі фальшиве алібі на

ніч 14 листопада,— але все це ще не доводило, що саме вони вбили Клаттерів.

— І все ж ми певні, що це вони. Ми всі так думаємо. Бо інакше не зчинили б тривоги по сімнадцяти штатах — від Арканзасу до Орегону. Але майте на увазі: можливо, мине кілька років, доки ми їх зловимо. Вони могли розлучитися. Або й виїхати за кордон. Могли податися на Аляску — а там загубитись неважко. І що довше вони гулятимуть на волі, то менше доказів ми матимем. Сказати правду, в нас їх поки що зовсім обмаль. І якби ми завтра злапали цих сучих синів, то не змогли б нічого довести.

Дьюї не перебільшував. Крім двох слідів підошов — з ромбічним рифленням і з двома круглими вічками,— убивці не залишили жодного доказу. А що вони так пильно стереглися, то напевне давно вже позбулися того взуття. І радіоприймача теж — коли припустити, що саме вони його вкрали, в чому Дьюї й досі сумнівався. Це здавалось йому "сміховинно несумісним" з розмахом злочину й очевидною вправністю злочинців. Неймовірно, щоб люди, які прийшли в дім, сподіваючись знайти напакований грішми сейф, вирішили вбити чотирьох чоловік задля якоїсь жменьки доларів і транзисторного приймачика.

— Без їхнього зізнання нам ніколи не домогтись обвинувального вироку,— сказав він.— Така моя думка. Ось чому нам треба бути вкрай обережними. Вони гадають, що замели всі сліди. Нехай, це нам на руку. Чим безпечніше вони себе почуватимуть, тим скоріше ми їх накриємо.

Але в такому невеликому містечку, як Гарден-Сіті, таємницю зберегти важко. Кожен, хто заходив до шерифової контори — трьох скупо вмебльованих перелюднених кімнат на третьому поверсі будинку окружного суду,— одразу вловлював

незвичайну, наче передгрозову атмосферу. Метушня й сердитий гомін останніх тижнів поступилися місцем сторожкій, напруженій тиші. Місіс Річардсон, шерифова секретарка, особа дуже поважна, від минулого вечора говорила тільки пошепки й ходила навшпиньках, і сам шериф, його підлеглі, Дьюї з групою приїжджих агентів КБР мимоволі притишували голоси до шепоту. Вони поводились, наче мисливці в лісі, що бояться необережним звуком чи порухом сполохати дичину.

А в місті говорили. Кафе при готелі Уоррена, що править місцевому діловому людові за своєрідний клуб, аж гуло від чуток і здогадів. Хтось десь чув, ніби от-от мають заарештувати одного відомого городянина. Інші твердили, що злочин вчинили наймані вбивці, підіслані ворогами Канзаської спілки фермерів, прогресивної організації, в якій містер Клаттер відігравав чималу роль. Із багатьох переказуваних версій найближча до істини була та, що її розповів один поважний автомобільний комерсант (сказати, звідки вона йде, він відмовився).

— Десь у році сорок сьомому чи сорок восьмому працював у Герба один тип. Звичайний собі найманий робітник. Потім він попав у тюрму, в Ленсінг, і там усе думав, який Герб багатий. Отож місяць тому, коли його випустили, він одразу гайнув сюди, щоб пограбувати й убити Клаттерів.

Тим часом за сім миль на захід, у Голкомбі, ніхто й сном-духом не відав про наближення великих подій. Почасти тому, що віднедавна трагічна загибель Клаттерів була забороненою темою в обох головних осередках чуток — у поштовій конторі й "Гартменовому кафе".

— Щодо мене, то я не хочу більше й слова про це чути,— заявила місіс Гартмен.— Я сказала: далі так не можна. Підозрювати одне одного, залякувати до смерті. Отож щоб усі

знали: кому хочеться про це говорити, нехай сюди не потикається.

Таку ж непохитну позицію зайняла і Мерт Клер.

— Люди приходять купити на п'ять центів марок і думають, що це дає їм право стовбичити тут по три години й вивертати весь підспідок Клаттерів. Та й іншим кісточки перемивати. Справжнісінький гадючник! А я не маю часу слухати плітки. Я тут на державній службі...

*

Година була рання, ще не минуло й дев'ятої, і Перрі зайшов до пральні самообслуговування перший. Він відімкнув валізу, витяг звідти купу брудних трусів, шкарпеток та сорочок (своїх і Дікових), заклав їх в автомат і вкинув в отвір замість монети олов'яне кружальце з тих, що ними з лишком забезпечився в Мексіці.

Перрі добре орієнтувався в таких закладах, бо відвідував їх часто й охоче — звичайно він "спочивав душею", сидячи й спостерігаючи, як білизна стає чистою. Але не сьогодні. Йому не давали спокою лихі передчуття. Незважаючи на всі його застереження, Дік таки наполіг на своєму. І ось вони знову в Канзас-Сіті — злидарі злидарями, та ще й на краденій машині! Цілу ніч вони гнали айовський "шевроле" крізь дощ, лише двічі спинившись підзаправитись бензином; обидва рази — з чужих машин, що стояли на безлюдних вулицях сплячих містечок. (То була робота Перрі. "Я в цьому ділі неперевершений мастак,— казав він.— Урізок гумового шланга — моя транзитна картка"). Дістався на світанку Канзас-Сіті, мандрівники передусім поїхали до аеропорту, де в чоловічій убиральні вмилися, поголились і почистили зуби. А за дві години, трохи

подрімавши в залі чекання, приїхали назад до міста. Дік залишив товариша біля пральні, пообіцявши вернутися через годину.

Забравши з автомата чисту й суху білизну, Перрі поскладав її назад у валізу. Був уже початок одинадцятої. Дік, що, мабуть, десь там "стругав липу", спізнювався. Перрі сів його чекати, уподобавши лаву, де на віддалі простягнутої руки лежала жіноча сумка. У нього аж руки свербіли туди залізти, але вигляд власниці, найдебелішої з кількох жінок, що прийшли прати білизну, відстрашив його. Колись, ще як був вуличним хлопчаком у Сан-Франціско, він у парі з одним китайчам ("Як це його звали? Томмі Чен? Томмі Лі?") "шарудів по сумочках". Перрі любив згадувати про деякі їхні витівки, це його тішило.

"Одного разу ми підкралися до старої такої пані, зовсім старої, і Томмі схопив її сумочку. Та стара вчепилася в неї і не пускала. Він до себе чимдуж тягне, а вона до себе. Тоді побачила мене та й каже: "Ану поможи мені! Поможи!" А я їй: "Дзуськи, пані, я йому помагаю!" — та як смикну! Вона аж перекинулась. А в тій сумочці всього дев'яносто центів було, я добре запам'ятав. Ми пішли в китайський ресторанчик і проїли їх".

Відтоді мало що змінилося. Перрі став на двадцять з чимось років старший і на сотню фунтів важчий, але із скрути так і не вибився. Він і досі був вуличним хлопчиськом і жив на крадені гроші (подумати тільки — і це з його розумом та здібностями!).

Він раз у раз поглядав на стінний годинник. О пів на одинадцяту його охопила тривога, а під одинадцяту ноги його аж судомило з болю — певна ознака того, що він починає панікувати, "пускати бульки". Перрі зжував таблетку аспірину й намагався відігнати геть — чи хоч би пригасити — напрочуд

виразні страхітливі видіння, що низкою перебігали в його свідомості: ось Дік у руках охоронців закону, спійманий на гарячому з липовим чеком чи, може, затриманий за якесь дрібне порушення правил вуличного руху (а машина, виявляється, крадена!). Цілком імовірно, що саме в цю мить Дік сидить в оточенні злющих детективів. І розмова йде не про дрібниці — не про чеки чи вкрадені машини. Убивство — ось тема цієї розмови, бо хоч як був певен Дік, що ніхто на них не подумає, а таки подумали. І ось уже повна машина полісменів керує до пральні.

Та пі, це вже він казна-що собі уявив! Дік ніколи такого не зробить — не розв'яже язика. Скільки-бо разів він повторював: "Хай мене хоч убивають — однаково нічого не скажу". Дік, звісно, "дзвонар", і його хвалена залізна витримка, як упевнився Перрі, виявлялася лише тоді, коли він був господарем становища. І раптом Перрі спала на думку інша, не така страшна причипа Дійового спізнення. Можливо, він поїхав навідати батьків. Це теж було ризиковано, але Дік "шанував" їх — принаймні сам так казав. Минулої ночі, коли вони їхали крізь зливу, він признався Перрі:

— Страх як хочеться побачити своїх. Вони й слова нікому не скажуть. Цебто не повідомлять наглядача і взагалі не зроблять нічого такого, що могло б нам зашкодити. Тільки соромно мені. Боюся, що скаже мати. Про оті чеки й про нашу втечу. От коли б можна було їм подзвонити, дізнатись, як вони живуть...

Та це було неможливо, бо Гікоки не мали вдома телефону; інакше Перрі й сам подзвонив би, спитав, чи там Дік.

Минуло ще кілька хвилин, і ним знову заволоділа тривога: ні, Діка таки напевне заарештовано. Біль обпік ноги, пішов по всьому тілу, і від брудних випарів пральні Перрі враз занудило. Він підхопився з місця й вискочив на вулицю. Стояв край

тротуару, і його вивертало, "мов з перепою". Канзас-Сіті! Чи не казав він, що в Канзас-Сіті їх спіткає нещастя, чи не благав Діка не їхати сюди? Тепер Дік уже, мабуть, шкодує, що не послухався його. І раптом Перрі подумав: а як же він сам? З кількома центами й жменею олов'янок у кишені? Куди податися? Хто йому допоможе? Бобо? Де там у біса! А от її чоловік міг би. Коли б Фред Джонсон жив власним розумом, він ще тоді допоміг би Перрі достроково звільнитися, гарантувавши йому роботу після тюрми. Та Бобо цього не дозволила: мовляв, нічого, крім зайвих прикрощів, це не дасть, а то ще й на небезпеку наразить. Так-таки й в листі до Перрі написала. Дарма, колись він поквитається з нею, розкаже їй, на що він здатний, детально змалює всі ті речі, що їх може заподіяти таким, як вона, шановним людям, забезпеченим і самовдоволеним, достоту як Бобо. Атож, нехай дізнається, що з ним жарти погані, а він дивитиметься на її очі. Мабуть, варто поїхати задля цього в Денвер. Так він і зробить — поїде в Денвер, до Джонсонів. Фред Джонсон допоможе йому почати життя наново, змушений буде допомогти, бо інакше довіку його не здихається.

Цієї миті до нього підійшов Дік.

— Гей, Перрі,— мовив він.— Тобі погано?

Діків голос вилинув на Перрі, мов добряча доза сильного наркотика, збудивши в ньому вир суперечливих почуттів: напруження й полегкість, лють і приязнь. Стиснувши кулаки, він підступив до Діка.

— Сучий ти син!..

Дік вищирив зуби й сказав:

— Гайда. Можемо знову підхарчитися.

Не обійшлося без пояснень та вибачень: Дік належним чином відбув їх, коли вони з Перрі засіли в "Орлі" — улюбленому Діковому ресторанчику в Канзас-Сіті.

— Ти вже даруй мені, голубе. Я знав, що на тебе корчі нападуть. Що ти подумаєш, ніби я вже у фараонів. Але мені так повелося, що гріх було спинитись.

Він пояснив, що, залишивши Перрі, подався до Марклового гаража, де колись працював: сподівався знайти там якісь номери, щоб поставити на вкрадений "шевроле" замість небезпечних айовських.

— Ніхто й не побачив, як я прийшов і як пішов. Той Маркл завжди мав неабиякий зиск з розбитих машин. Прокрався я на задвірок, аж глядь — так і є, стоїть потрощений "де сото" з канзаськими номерами. Як ти думаєш, де вони тепер? На нашому "шевролику", друже!

Зробивши цю заміну, Дік викинув айовські номери в каналізацію. Тоді спинився біля бензозаправної станції, де працював один його приятель, колишній однокласник, якого звали Стів, і умовив того розміняти готівкою чек на п'ятдесят доларів. Досі він ніколи "не обкрадав своїх". Та пусте, більше він Стіва не побачить, бо цього ж таки вечора розпрощається з Канзас-Сіті, тепер уже назавжди. То чом би й не "потрусити" декого з давніх знайомих? Маючи це на думці, Дік навідав ще одного товариша по школі, що працював продавцем в аптеці. Після цього прибуток його зріс до сімдесяти п'яти доларів.

— А до вечора заокруглимо до двох сотень. Я вже намітив, куди нам зробити візити. Шість чи сім місць. А почнемо тут-

таки.— Він мав на увазі "Орел", де його знали всі, від офіціантів до бармена, й приязно прозивали Маринадом (то була його улюблена страва).— А потім — до Флоріди! То як, голубе? Чи я тобі не обіцяв, що ми святкуватимем різдво у Майямі, як усі мільйонери?

*

Дьюї прокинувся. В кімнаті шерифової контори, де він заснув, зробивши голову на стіл, було майже темно. У суміжному кабінеті, на столі місіс Річардсон, задзвонив телефон. Але зняти трубку не було кому — всі уже давно розійшлися. Виходячи з контори, Дьюї твердо вирішив поминути телефон, що й далі дзвонив без упину, та в останню мить завагався. А може, то Мері хоче спитати, чи він ще працює і чи ждати його до вечері?

— Прошу містера Дьюї. Його викликає Канзас-Сіті.

— Я містер Дьюї.

— Говоріть, Канзас-Сіті. Ваш абонент на проводі.

— Еле? Це Най.

— Слухаю вас, Братчику.

— Приготуйтеся почути важливі новини.

— Готовий.

— Наші друзі тут. У Канзас-Сіті.

— Як ви дізналися?

— А вони й не дуже ховаються. Гікок понапідписував чеків по всьому місту. Та ще й своїм власним ім'ям.

— Своїм ім'ям? Це напевне означає, що він не думає затримуватись надовго... Або ж він надто самовпевнений. То, кажете, і Сміт з ним?

— Атож, обидва тут. Але на іншій машині. Чорно-білий "шевроле" п'ятдесят шостого року.

— Номери канзаські?

— Канзаські. І слухайте, Еле, як нам пощастило! Вони купили телевізор, розумієте? Гікок виписав продавцеві чек. А коли вони вже від'їжджали, в того вистачило розуму записати номер машини. Там-таки, на звороті чека. Округа Джонсон, шістнадцять двісті дванадцять.

— Перевірили?

— І що ви думаєте?

— Машина крадена.

— Це само собою. Але номери підмінені. Вони зняли їх з розбитого "де сото" в одному з тутешніх гаражів.

— А коли, ви знаєте?

— Учора вранці. Шеф (Логен Сенфорд) уже розіслав попередження з новим номером і описом машини.

— А щодо ферми Гікоків? Якщо вони ще десь в околиці, то рано чи пізно можуть туди з'явитися.

— Не турбуйтеся. Ми пильнуємо... Слухайте, Еле...

— Ну?

— От би мені такий подарунок на різдво. Нічого більше не хочу. Тільки б поставити на цьому крапку. Поставити крапку й заснути до Нового року. Як ви на це дивитесь?

— Ну що ж, сподіваюся, ви дістанете цей подарунок.

— Сподіваюся, ми обидва його дістанемо.

Трохи згодом, замислено йдучи через огорнуту вечірнім присмерком площу перед будинком суду, де під ногами шаруділо неприбране сухе листя, Дьюї з подивом подумав про те, що не відчуває ніякого піднесення. Здавалося б, тепер, дізнавшись, що гадані злочинці не зникли назавжди десь на Алясці чи в Мексіці й що їх от-от буде заарештовано, він мав би радіти, але чомусь не радів. Навіть сумнівався, чи правдиве Наєве повідомлення, й начебто не до кінця повірив йому. Не вірив він і в те, що Гікока й Сміта буде схоплено в Канзас-Сіті. Йому видавалося, що цих двох узагалі неможливо спіймати.

*

Майямі-Біч, Оушен-драйв, 335 — така адреса готелю "Сомерсет", невеликого квадратного будинку з погано побіленими стінами в синявих патьоках і синявим рекламним написом: "Вільні кімнати. Найнижчі ціни. Комфортабельний пляж. Свіже морське повітря". Він стоїть у довгому ряду таких самих невеликих поштукатурених готелів, що вишикувалися

вздовж невеселої білої вулиці. У грудні 1959 року його "комфортабельний пляж" являв собою піщану смужку позад будинку, з двома парасолями, встромленими в пісок. Один був рожевий, з написом: "У нас подають морозиво Валентайн". Того різдвяного полудня коло нього розташувалося четверо жінок, і транзисторний радіоприймач потішав їх серенадами. Під другим парасолем — голубим, що закликав: "Засмагайте з кремом Коппертон!" — примостилися Дік і Перрі. Вони вже п'ять днів мешкали в "Сомерсеті", наймаючи кімнату на двох за вісімнадцять доларів на тиждень.

— Ти навіть не поздоровив мене з різдвом,— мовив Перрі.

— З різдвом тебе, голубе! І з Новим роком!

Дік був у плавках, а Перрі, так само як і в Акапулько, не схотів показувати свої покалічені ноги, щоб іншим "не було бридко", й сидів одягнений, навіть не роззувся. А втім, настрій у нього був непоганий і, поки Дік робив стойки на голові, намагаючись привернути увагу дам під рожевим парасолем, він узявся читати "Майямі геральд". Розгорнувши газету, він натрапив на статтю, що цілком захопила його. В ній розповідалося про вбивство цілої сім'ї в штаті Флоріда: містера Кліффорда Уокера, його дружини та двох їхніх дітей — чотирирічного хлопчика й дворічної дівчинки. Їх не позв'язували, не позатуляли роти, проте всіх чотирьох убито пострілами в голову з гвинтівки 22-го калібру. Цей загадковий, нічим не вмотивований злочин вчинено в суботню ніч 19 грудня в будинку Уокерів, на фермі поблизу Таллахассі.

Перрі урвав Дікові вправи і, прочитавши йому статтю, запитав:

— Де ми ночували минулої суботи?

— Чи не в Таллахассі?

— От я тебе й питаю.

Дік напружив пам'ять. У четвер увечері вони вирушили в дорогу і, змінюючи один одного за кермом, проїхали з Канзасу через Міссурі й Арканзас аж до Луїзіани, де в п'ятницю вранці мусили спинитися, бо в машині згорів генератор (уживаний генератор, куплений у Шрівпорті, коштував їм двадцять два з половиною долари). Ніч з п'ятниці на суботу переспали в машині десь край дороги біля кордону Алабами й Флоріди. Наступного дня їхали вже не кваплячись і навіть дозволили собі деякі туристські розваги: відвідали розплідники алігаторів і гримучих змій, покатался на човні із скляним дном по прозорому мальовничому озеру, а надвечір довго сиділи в придорожньому ресторані, ласуючи печеним омаром. Чудовий був день! Але в Таллахассі вони приїхали зовсім знесилені й вирішили там заночувати.

— Так, у Таллахассі,— сказав Дік.

— Неймовірно! — Перрі знову перебіг очима статтю в газеті.— А знаєш, я анітрохи не здивуюсь, коли виявиться, що це вчинив божевільний. Якийсь псих, що прочитав про отой випадок у Канзасі.

Не бажаючи слухати "знов про те саме", Дік гмукнув, знизав плечима й подався до води. Він спроквола ступав по вогкому піску, раз по раз нахиляючись, щоб підняти черепашку. Колись у дитинстві він страшенно заздрив одному сусідському хлопчикові, що поїхав на літо до моря й привіз звідти повну коробку черепашок. Дік так зненавидів його, що вкрав ті черепашки й одну по одній потрощив молотком. Він

усе життя комусь заздрив і вважав за ворога кожного, ким йому самому хотілося б стати й хто мав те, чого прагнув він.

Узяти хоча б отого чоловіка, якого він бачив біля басейну в готелі "Фонтенбло". За кілька миль, оповиті серпанком гарячого повітря й мерехтливими блискітками моря, бовваніли вежки розкішних готелів — "Фонтенбло", "Іден-Рок", "Роні-Пласа". Другого дня в Майямі Дік запропонував Перрі піти подивитися на ті палаци. "Може, підчепимо собі по якійсь багатійці",— сказав він. Перрі вагався: йому здавалося, що всі дивитимуться на їхні штани кольору хакі й простенькі теніски. Та насправді їхня поява в стінах "Фонтепбло", серед чоловіків у строкатих шовкових шортах і жінок у норкових боа поверх купальних костюмів, не привернула нічиєї уваги. Незвані гості постояли у вестибюлі, потинялися по саду й спинились біля плавального басейну. Отам Дік і побачив того чоловіка, приблизно однакових з ним років — так десь коло тридцяти,— що з вигляду міг бути "картярем чи адвокатом, а може, й чікагським гангстером". Та хоч ким би він був, а, як видно, скуштував усіх принад багатства й влади. Білява дівчина, схожа на Мерілін Монро, натирала його кремом для засмаги, а він мляво простягав винизану перснями руку до склянки з холодним апельсиновим соком. Усе це мало б належати йому, Дікові, але ніколи не належатиме. Чому цей сучий син має все, а він — нічого? За віщо стільки розкошів такому гладкому виродкові?.. Та дарма, з ножем у руці й він, Дік, має владу. Тож нехай отакі гладкі виродки стережуться, а то він випустить з них тельбухи... І все ж день для Діка був зіпсований. Через оту біляву красуню, що втирала крем для засмаги. "Ходімо звідси к бісу",— буркнув він до Перрі...

У повітрі бриніли різдвяні гімни, що линули з транзистора чотирьох пляжниць, дивно контрастуючи з сонячним сяйвом та безугавним криком чайок. "Прославмо господа, прославмо господа!" — виспівував церковний хор, і ця врочиста мелодія

розчулювала Перрі до сліз, що навертались йому на очі й після того, як музика змовкла. І, як звичайно в такі хвилини душевного зворушення, в нього виникла заворожлива думка про самогубство. У дитинстві він часто хотів накласти на себе руки, щоб покарати в такий спосіб батьків чи інших своїх напасників, але то були суто сентиментальні поривання. Та коли дійшов юнацьких літ, перспектива самогубства стала набирати дедалі реальніших обрисів. Адже саме так "розрубали вузол" Джіммі й Ферн. А останнім часом Перрі почало здаватися, що йому просто суджено вмерти саме такою смертю.

Так чи так, а він справді вважав, що йому ні до чого жити. Розвіялися мрії про сонячні острови, про закопане золото, про сховані у пломенисто-голубих глибинах моря скарби. Пішов у небуття і Перрі О'Парсонс — вигаданий славнозвісний співак, зірка естради й екрана, яким він майже серйозно думав колись стати. Перрі О'Парсонс умер, навіть не народившись. То чого ж тепер сподіватися? Вони з Діком ведуть гонку без фінішу, сяйнула в нього думка. От і тепер, не пробувши й тижня в Майямі, треба знов вирушати в дорогу. Дік, попрацювавши день у компанії "Ей-Бі-Сі", що обслуговувала автотуристів, заявив:

— Тут ще гірше, ніж у Мексіці. Шістдесят п'ять центів за годину! Нема дурних. Я ще не негр.

Отож завтра, маючи в кишені усього двадцять сім доларів з тих, що придбали в Канзас-Сіті, вони знову пустяться кудись на захід — до Техасу, Невади, "куди очі світять".

Повернувся Дік, що встиг уже скупатись. Мокрий і засапаний, він долілиць упав на пісок.

— Ну, як вода?

— Чудова.

Перрі помітив їх ще здаля — хлопця й старого чоловіка на узбіччі шосе, що дожидали попутньої машини. За плечима в обох були саморобні рюкзаки; незважаючи на холодний, пронизливий техаський вітер, обидва стояли в самих комбінезонах та благеньких бавовняних сорочках.

— Підвезімо їх — сказав Перрі.

Дік опирався. Взагалі він був не проти пасажирів, але волів брати таких, що могли заплатити — хоч би "підітнути трохи на бензин". Але Перрі, жалісливий крихітка Перрі, завжди надокучав йому, вимагаючи підбирати найжалюгідніших злидарів.

Зрештою Дік поступився й зупинив машину.

Хлопець — балакучий і меткий білявий здоровань років дванадцяти — не знав, як і дякувати. Жовте, пооране зморшками обличчя старого лишилося незворушне. Він мовчки заліз у машину й знеможено повалився на заднє сидіння.

— От спасибі вам,— сказав хлопець.— А то Джонні зовсім охляв. Від самого Галвестона пішки тюпаємо.

Перрі й Дік виїхали з цього портового міста за годину перед тим. Вони провели там цілий ранок, никаючи по пароплавних конторах, щоб найнятися десь матросами. В одній компанії їм запропонували негайно стати до роботи на танкері, що відпливав до Бразілії, і обидва напевно вже були б десь у відкритому морі, якби обачливий управитель не виявив, що ні в

того, ні в того немає профспілкового квитка й паспорта. Хоч як це дивно, Дік засмутився навіть дужче, ніж Перрі. "Бразілія! Вони ж там будують нову столицю. На голому місці. Уявляєш собі, коли б потрапити на самий початок! Будь-який дурень заживе багатства".

— Куди вам їхати? — спитав Перрі хлопця.

— До Світвотера.

— А де це Світвотер?

— Та начебто десь тут. У Техасі. Оце мій дідусь, Джонні. Його сестра живе у Світвотері. Має там жити. Ми думали, що вона живе в Джеспері, але там нам сказали, що вона переїхала до Галвестона. Але й у Галвестоні ми її не знайшли. Одна жінка сказала, що тепер вона у Світвотері. То, може, вже таки знайдемо її. Джонні,— мовив він, розтираючи старому закляклі руки.— Ти чуєш, Джонні? Ми з тобою їдемо в гарному теплому "шевроле".

Старий закашлявся, ледь повернув голову, розплющив очі, тоді заплющив і знов зайшовся кашлем.

— Гей, слухай-но,— сказав Дік,— Що це з ним?

— Це від переміни,— пояснив хлопець,— і від довгої дороги. Адже ми вирушили ще перед різдвом. Мабуть, добру половину Техасу пішки відміряли.

І, далі розтираючи старому руки, він спокійно, наче йшлося про найбуденніші речі, розповів, що перед тим вони з дідом і тіткою жили в Луїзіані, але недавно тітка померла.

— Джонні вже рік як нездужає, отож усе робила тітонька. Ну, і я їй допомагав. Якось ми запасали дрова на зиму, рубали корч. І раптом тітонька каже: "Не можу більше, сили нема". Ви бачили коли-небудь, як падає коняка і вже не може звестися? Я бачив. Отак і з тітонькою було... А за кілька днів перед різдвом хазяїн, у якого дідусь орендував ферму, витурив нас звідти,— провадив хлопець.— Отож ми й подалися до Техасу. Шукати ту місіс Джексон. Я сам її ніколи не бачив, але ж вона Джонні рідна сестра. Треба ж комусь нас прихистити. Хоч би вже його самого. Він уже й так мало з ніг не падає. А тут ще дощ уночі пішов, то ми геть змокли...

Машина спинилася. Перрі запитав Діка, в чому річ.

— Цей старий зовсім хворий,— відказав Дік.

— Ну? То що ти думаєш зробити? Висадити його?

— А ти поміркуй головою. Хоч раз у житті.

— Ти таки справді падлюка.

— А що, як він помре?

— Він не помре,— сказав хлопець.— Коли ми вже аж сюди добулися, він почекає.

— А як помре? — не вгавав Дік.— Подумай, що буде. Почнуться розпити.

— Ну й начхати. Ти хочеш їх висадити? Гаразд...— Перрі подивився на немічного старого, що куняв собі, не чуючи й не бачачи нічого навколо, тоді на хлопчину, який спокійно зустрів його погляд і навіть не намагався просити чи умовляти. Перрі

пригадалося, як він сам був такий і так само мандрував з одним старим.— Ну ж бо, висаджуй. Але я теж далі не поїду.

— Ну, все, все, все,— сказав Дік.— Тільки не забудь, на кого потім нарікати.

Він увімкнув швидкість. Аж раптом, коли машина вже рушила, хлопець закричав:

— Стривайте!

Він швидко вискочив, з машини, побіг на узбіччя шосе й, раз по раз нахиляючись, підібрав кілька порожніх пляшок від кока-коли. Тоді, радісно всміхаючись, повернувся на місце.

— Пляшки — це ті самі гроші,— пояснив він Дікові.— Якщо ви, сер, поїдете не так швидко, то будьте певні, ми назбираємо цілу жменю срібла. Ми з Джонні отак і годуємося. Здаємо пляшки.

Діка це розважило, але водночас і зацікавило, тож коли хлопець знову скомандував зупинитися, він одразу ж загальмував. Зупинятися довелося так часто, що за наступну годину вони проїхали всього п'ять миль. Але час згаяли не марно. Хлопчина мав "справжнісінький талант", і, здавалося, нюхом чув ті пляшки серед каміння і в траві край дороги. Незабаром і Перрі відкрив у собі такий хист. Спочатку він просто показував хлопцеві ті місця, де запримічав пляшки, бо вважав за принизливе гасати за ними самому. То було "дурне діло, дитяча забавка". А втім, ця гра збуджувала мисливський азарт, і зрештою він теж приєднався до неї. І Дік так само, але Дік сприймав усе цілком серйозно. Хай воно й дріб'язок, а все ж можна розжитися на гроші, хоч на якісь два-три долари.

Воли їм з Перрі аж ніяк не завадять. На той час у їхній спільній касі не лишилося й п'яти доларів.

Тепер усі троє — Дік, хлопець і Перрі — наввипередки вискакували з машини й відверто змагалися між собою. Тільки вечірні сутінки поклали край цьому змаганню. Та й місця більше не було — зібрані пляшки ледве влізли в машину. Багажник напакували вщерть, а на задньому сидінні виблискувала справжня гора. Навіть хлопчина не помітив, як його сплячого діда майже геть завалили тим хитким брязкітливим вантажем.

— Ото буде сміху, як на нас хтось наїде,— сказав Дік.

Попереду замерехтіли вогні мотелю "Новина". Виявилося, що то ціле містечко з окремими котеджами, гаражем, рестораном і баром. Беручи ініціативу на себе, хлопець сказав Дікові:

— Тягніть отуди. Може, щось вигорить. Тільки я сам розмовлятиму. В мене є досвід. Часом вони намагаються обдурити.

"Де там, такого обдуриш!" — подумав Перрі. Згодом він розповідав:

— Отак і пішов з усіма тими пляшками, і хоч би тобі що. Я б ніколи не зміг. Згорів би з сорому. Та обслуга в мотелі прийняла його добре, тільки посміялися. Виявилося, що пляшок там на дванадцять доларів шістдесят центів.

Хлопець поділив гроші порівну: половину залишив собі, а решту віддав Дікові й Перрі. Тоді сказав:

— Знаєте що? Я думаю смачно повечеряти, та й Джонні треба нагодувати. А ви, друзі, їсти не хочете?

Дік, як завжди, був голодний. Навіть Перрі, добре попрацювавши, відчув апетит. Ось як він розказував про це згодом:

— Ми затягли старого в ресторан і примостили біля столу. Він усе так само був наче неживий. І словом не озвався. Та ви подивилися б, як він наминав! Малий узяв йому оладки — мовляв, Джонні їх страх як любить. Присягаюся, він упорав їх десятків зо три, не менш. А до них фунти два масла й кварту патоки. Та й сам хлопчисько молотив дай боже. Він брав тільки смажену картоплю і морозиво, але запхав у себе стільки того й того, що й уявити важко. Просто дивно, як його не занудило.

Там-таки за столом Дік подивився по карті й заявив, що Світвотер лежить за сто, а то й більше миль на захід від дороги, якою їм треба їхати — через Нью-Мексіко й Арізону до Невади, у Лас-Вегас. Хоч так було насправді, але Перрі зрозумів, що Дік просто хоче позбутися хлопця й старого. Збагнув це і хлопець, проте повівся чемно й сказав тільки:

— Ну, ви за нас не турбуйтеся. Мабуть, тут спиняється багато машин. Хтось підвезе.

Залишивши старого в ресторані поглинати нову порцію оладок, він провів Діка й Перрі до машини. Потиснув їм руки, побажав щасливого Нового року й помахав услід машині, що зникла в темряві.

*

Вечір 30 грудня надовго залишиться в пам'яті сім'ї інспектора Елвіна Адамса Дьюї. Згадуючи про нього, дружина Дьюї розповідала:

— Елвін сидів у ванні й виспівував "Жовту троянду Техасу". Діти дивилися телевізор. А я накривала на стіл. Готувалася зустрічати гостей. Я сама з Нового Орлеана, то люблю куховарити, пригощати друзів. А тут якраз мати прислала мені кошик свіжої садовини — чого там тільки не було! От я й вирішила: влаштуємо таку собі легеньку вечерю, запросимо декого з друзів — Мерреїв, Кліффа й Доді Гоуп... Елвін не хотів, але я наполягла на своєму. Де ж пак! Та справа могла тягтися ще хтозна-скільки, а він од самого початку й хвилини не перепочив. Отож, коли задзвонив телефон, я саме накривала на стіл і попросила одного з наших хлопчиків, Пола, взяти трубку. Пол прибіг і каже: "Це татові". А я йому: "Скажи, що тато у ванні". Але він ще раз мене перепитав, бо то дзвонив містер Сенфорд із Топіки. Елвінів шеф. Елвін як був, так і підійшов до телефону, тільки рушником обгорнувся. Я страшенно розсердилась, бо з нього враз набігла калюжа. Та коли пішла до кухні по ганчірку, побачила ще гірше: наш кіт, отой дурнуватий Піт, заліз на стіл і об'їдав салат з крабами!..

Аж раптом Елвін підскакує до мене й хапає в обійми. Я тільки й встигла крикнути: "Елвіне, чи ти збожеволів?!" Жарти жартами, але він був мокрий як хлющ і геть зіпсував мені сукню. Я ж бо вже прибралася до вечері. Та коли зрозуміла, в чому річ, сама кинулася його обіймати. Ви ж уявляєте собі, яка це була радість для Елвіна дізнатися, що тих двох заарештовано. У Лас-Вегасі. Він заявив, що негайно виїжджає до Лас-Вегаса, а я ще спитала, чи не думає він спочатку щось надягти на себе. Аж тоді, все ще не тямлячись із радощів, він сказав: "Ой люба, здається, я зіпсував тобі сукню!"

Але я тільки раділа з того, та й як було не радіти — це ж означало, що скоро ми знову заживемо по-людському. Елвін сміявся. Як мене тішив його сміх! Адже два останні тижні були чи не найгірші. Бо за тиждень перед різдвом ті двоє раптом з'явилися в Канзас-Сіті й так само раптово поїхали геть. Схопити їх не встигли. Я ще ніколи не бачила Елвіна таким пригніченим, хіба лише тоді, коли наш малий Ел лежав у лікарні з енцефалітом і ми вже думали, що він не виживе. Ой, не хочу про це й згадувати...

Потім я зварила йому каву й понесла до спальні — він пішов туди одягатися. Але не одягався. Сидів на краю ліжка й тримався руками за скроні, наче в нього боліла голова. Навіть шкарпеток не натягнув.

"Ти що собі думаєш? — напустилася на нього я.— Хочеш дістати запалення легень?"

А він подивився на мене та й каже: "Слухай, Мері, все-таки це мають бути вони, доконче вони... Це єдина логічна можливість".

Елвін дивак. Коли він уперше балотувався на шерифа округи Фінні, то вже й вибори скінчилися, і майже всі голоси було підраховано, й стало ясно як день, що він узяв гору, а він усе повторював: "Нічого не відомо до останнього моменту". Я тоді просто ладна була його вбити!..

То я йому кажу: "Ой Елвіне, облиш ти ці розмови. Ну звісно ж, це вони". А він мені: "А де докази? Чим ми зможемо довести, що вони коли-небудь хоч ногою ступнули на поріг дому Клаттерів?"

"Як на мене, то саме це найлегше було довести: хіба ж не залишили ті недолюдки своїх слідів? Отих відбитків підошов?"

"Так, усе це дуже добре,— відповів Елвін,— але треба, щоб вони й досі ходили в тому самому взутті. Бо самі собою ці сліди нічого не варті".

"Ну гаразд, любий,— сказала я.— Пий каву, а я допоможу тобі спакуватися".

Та з Елвіном часом неможливо розмовляти. Він майже переконав мене, що Гікок і Сміт не винні. А якщо вони й винні, то ніколи не зізнаються; а якщо не зізнаються, їх ніколи не вдасться засудити, бо прямих доказів немає. Та найдужче непокоїло його те, щоб десь щось не спливло на поверхню, щоб ті двоє не дізналися правди, аж поки їх не почнуть допитувати в КБР. Досі вони думали, що їх узято за порушення умов дострокового звільнення. Та ще за афери з чеками. І Елвін вважав за потрібне, щоб вони й далі так думали. "Треба, щоб перша згадка про Клаттерів приголомшила їх, ударила мов грім з ясного неба",— сказав він.

Перед тим я послала Пола принести Елвінові в дорогу кілька пар шкарпеток. Тепер він повернувся й стояв дивився, як я спаковую валізу. Тоді спитав, куди це тато їде. Елвін узяв його на руки й сказав:

"Ти вмієш зберігати таємниці, Поле?"

Про це не треба було й питати. Обидва хлопчики знають, що про батькову роботу говорити не можна, і те, що вони часом чують удома, нікуди далі не йде. Отож Елвін і сказав:

"Ти пам'ятаєш, синку, про тих двох людей, які ми весь час шукали? Так от, тепер ми знаємо, де вони, і тато їде забрати їх і привезти сюди, до Гарден-Сіті".

Та Пол почав його прохати:

"Не треба, таточку, не привозь їх сюди!"

Хлопчик злякався. Та й яка дитина не злякалася б у дев'ять років. Елвін поцілував його і сказав:

"Не бійся, синку, ми не дамо їм нікого кривдити. Вони більше не заподіють зла нікому".

*

О п'ятій годині пополудні, хвилин за двадцять після того, як украдений "шевроле" в'їхав із невадської пустелі до Лас-Вегаса, його довгій подорожі настав кінець. Але перед тим Перрі ще встиг зайти на пошту й забрати пакунок, що його надіслав сам собі до запитання з Мексіки: велику картонну коробку, оцінену ним у сто доларів — зухвалу суму, яка набагато перевищувала справжню вартість її вмісту: бавовняних штанів, ношених сорочок, спідньої білизни й двох пар чобітків з металевими пряжками.

Чекаючи на Перрі біля пошти, Дік почував радісне піднесення. Він надумав таке, що напевне мало покласти край усім його знегодам і відкрити перед ним нові ясні обрії. Вирішив удати з себе офіцера авіації. Ця ідея давно полонила його, а Лас-Вегас був саме тим містом, де він вважав за найкраще її здійснити. Дік уже обрав собі офіцерське звання і прізвище, запозичивши його в одного колишнього знайомого — Трейсі Генда, що був свого часу начальником тюрми штату

Канзас. Як капітан Трейсі Генд, убравшись у пошиту на замовлення форму, він "прогуляється по точках" — тобто по відкритих цілу добу казино, що низкою тягнуться вздовж одної з вулиць Лас-Вегаса. Жодного не промине і скрізь залишатиме "липу". Отак, розмінюючи на готівку нічого не варті чеки, він сподівався протягом доби хапнути тисячі три, а то й чотири доларів. Це була перша половина його задуму. А друга ось яка: "Прощавай, Перрі". Діка вже аж нудило від нього — від його гармонійки, безнастанних недуг, забобонів, від його тонкосльозих, мов у жінки, очей, від невдоволеного тихого голосу. Підозріливий, себелюбний, сварливий, Перрі скидався на осоружну дружину, що її несила далі терпіти, а позбутись можна лише в один спосіб: нишком утекти — і край.

Заглибившись у свої думки, Дік навіть не помітив патрульної машини, що, проїхавши повз нього, сповільнила швидкість і зайняла позицію для спостереження. Не помітив нічого й Перрі, що спускався з ганку пошти зі своєю мексіканською коробкою на плечі,— ні самої машини, ні полісменів у ній.

Агенти Осі Пігфорд і Френсіс Маколі добре затямили всі одержані відомості, у тім числі й прикмети чорно-білого "шевроле" зразка 1956 року з канзаським номером Дж — 16212. Від'їжджаючи від пошти, ні Перрі ні Дік і гадки не мали, що за ними вже слідкує поліція. Дік сидів за кермом, Перрі показував дорогу. Так вони поминули п'ять кварталів на північ, повернули ліворуч, тоді праворуч, проїхали ще чверть милі й спинилися перед хирлявою пальмою і побляклою від негоди вивіскою, на якій ледь видніло химерне слово "гель".

— Тут? — запитав Дік.

І саме в ту мить, коли Перрі кивнув головою, поряд спинилася патрульна машина.

*

При розшукному відділі лас-вегаської міської тюрми є дві камери для допитів. Це однакові розміром кімнати, десять на дванадцять футів, з лампами денного світла й обшитими пластиком стінами. В кожній — легкий металевий стіл, такі самі складані стільці, електричне віяло під стелею, замасковані мікрофони й магнітофони, а в дверях — приховане спостережне вічко. У суботу, 2 січня 1960 року, на другу годину дня обидві камери було надано в розпорядження чотирьох канзаських детективів — вони самі обрали цей час для першої зустрічі з Гікоком і Смітом.

Незадовго до призначеної години вся четвірка з КБР — Гарольд Най, Рой Черч, Елвін Дьюї та Кларенс Данц — зібралася в коридорі під дверима камер. У Ная була підвищена температура.

— Почасти від грішу, але головним чином від хвилювання,— розповідав він згодом одному журналістові.— На той час я чекав у Лас-Вегасі вже два дні, бо вилетів першим же літаком, тільки-но ми в Топіці одержали звістку про арешт. Усі інші — Ел, Рой і Кларенс — їхали машиною, і то була пекельна подорож. Через погоду. Новий рік вони зустріли десь у заметеному снігом мотелі в Олбукерку. Ви б побачили їх, коли вони зрештою прибилися до Лас-Вегаса! Збадьорити їх могло тільки віскі та ще добрі новини. А в мене було наготові й те і друге. Акт про передачу заарештованих нам було вже підписано. А головне, ми мали чоботи, обидві пари, і підошви їх — з круглими вічками й з ромбічним рифленням — точно збігалися з фотографіями слідів, знайдених у будинку Клаттерів. Ті чоботи були в коробці з усяким мотлохом, яку двоє друзів забрали з пошти перед самим фіналом. Я ще сказав Елові Дьюї: "А що, якби їх схопили на п'ять хвилин раніше?.."

І все ж наша позиція була досить хитка, бо ніщо не держалося купи. Але, пригадую, коли ми стояли там, у коридорі, мене аж тіпало з гарячки й хвилювання, одначе я вірив в успіх. Та й усі ми вірили. Відчували, що от-от дізнаємося правду. Ми з Черчем мали витягти її з Гікока. А Сміта взяли на себе Ел і Старий, цебто Данц. На той час я ще не бачив заарештованих, тільки оглянув їхні речі й оформив передачу. Гікока вперше побачив тоді, коли його ввели до камери для допитів. Я уявляв його собі більшим. Кремезнішим. Не таким кощавим хирляком. Йому було двадцять вісім, але виглядав він на хлопчика. Худющий — аж боки позападали. Голуба сорочка, штани кольору хакі, білі шкарпетки, чорні черевики... Я подав йому руку. Долоня в нього була сухіша, ніж моя. Охайний, ввічливий, з приємним голосом і чіткою дикцією — цілком пристойний хлопчина. І усмішка така мила — а всміхався він на початку мало не за кожним словом...

Я сказав:

"Містере Гікок, мене звуть Гарольд Най, а це містер Рой Черч. Ми спеціальні агенти Канзаського бюро розслідування, приїхали поговорити про порушення вами умов дострокового звільнення. Звичайно, ви не зобов'язані відповідати на наші запитання, і все, що ви скажете, може бути використане як доказ проти вас. Ви маєте беззастережне право на юридичний захист. Ми не будемо вдаватися ні до сили, ні до погроз, але й нічого вам не гарантуємо".

Він був абсолютно спокійний.

*

— Порядок я знаю,— сказав Дік.— Не вперше на допиті.

— Так от, містере Гікок...

— Звіть мене Дік.

— Так от, Діку, ми хотіли б поговорити про те, що ви робили, відколи вас звільнено. Як нам відомо, за цей час ви вчинили в Канзас-Сіті принаймні дві великі афери з чеками.

— Еге ж. Таки чимало липи настругав.

— А не пригадуєте, де саме?

Заарештований, видимо пишаючись своєю чудовою пам'яттю, перелічив назви та адреси двадцяти канзаських крамниць, кафе й гаражів, точно пригадав усі "покупки" й суми, на які виписував чеки.

— Цікаво б знати, Діку, чому всі ці люди приймали від вас чеки? В чім тут штука?

— Люди дурні,— ото й уся штука.

— Чудово, Діку,— сказав Рой Черн.— Дуже дотепно. Але забудьмо на час про ті чеки.— Незважаючи на хрипкий, скреготливий голос і залізні кулаки, якими він розбиває цеглину (до речі, це його улюблений трюк), з першого погляду Черч здається декому таким собі добродушним коротуном, рожевощоким лисим дядечком.— Може б, ви, Діку, розказали нам трохи про своє життя, про батьків.

Заарештований почав згадувати. Одного разу, коли йому було років дев'ять чи десять, батька звалила хвороба, туляремія. Він слабував кілька місяців, і весь цей час сім'я жила тільки завдяки допомозі церковної парафії та милосердю

сусідів ("а то сконали б з голоду"). Коли ж не брати до уваги цього нещасливого періоду, жилося йому в дитинстві непогано.

— Великих грошей у нас ніколи не було, але й злиднів не знали,— розповідав Гікок.— Ходили завжди в чистому і їсти мали що. От тільки вдача в батька сувора. Не заспокоїться, було, доки не знайде мені якоїсь роботи. Та ми з ним ладнали непогано, до серйозних сварок не доходило. І між собою батьки ніколи не сварилися. Не? пригадаю жодної сутички. Мати в мене золота. Та й батько хороший чолов'яга. По-моєму, вони робили для мене все, що могли...

Школа? Що ж, мабуть, він міг би стати більш ніж просто середнім учнем, коли б приділяв книжкам хоч частину того часу, який витрачав на спорт.

— Бейсбол. Футбол. Завжди в перших командах грав. Міг би після школи вступити до коледжу й мати стипендію як футболіст. Я хотів учитися на інженера, але самої стипендії для цього було замало. Не знаю, мені здавалося, що певніше буде, як я піду працювати.

Йому не минув ще двадцять перший, а він встиг попрацювати й колійником на залізниці, й водієм швидкої допомоги, й фарбарем машин, і автомеханіком, а до того ще й одружитися з шістнадцятирічною дівчиною.

— Керол. Батько її був священик. Він проти мене чортом дихав. Казав, що я цілковите ніщо. Перешкоджав як тільки міг. Та я за Керол аж гопки скакав. І досі заспокоїтись не можу. Вона чисто мов принцеса. Але ж... троє дітей. Хлопчики. Зарано нам було мати трьох. Може, якби ми не залізли в борги... якби я міг більше заробляти... Я пробував...

Він пробував щастя в азартній грі, почав шахрувати з чеками, красти. 1958 року суд округи Джонсон засудив його на п'ять років тюрми по звинуваченню в квартирній крадіжці. На той час він уже розлучився з Керол і оженився на іншій шістнадцятирічній дівчині.

— Лиха була, як відьма. І вона, і вся їхня родина. Вона взяла розлучення, поки я сидів. Та я й не нарікаю. У серпні я вийшов на волю і вирішив почати нове життя. Влаштувався на роботу в Олейті, жив з батьками, ночував удома. Одне слово, поводився зразково.

— До двадцятого листопада,— мовив Най.

Гікок, як видно, не зрозумів його.

— До того дня, коли ви перестали поводитись зразково й знову взялися до чеків. Чому?

Гікок зітхнув і сказав:

— Про це хоч книжку пиши.— Він попросив у Ная сигарету, прикурив від сірника, якого послужливо підніс йому Черч, і почав розповідати: — Перрі, цебто мій товаришок Перрі Сміт, вийшов достроково ще навесні. А потім, коли й мене випустили, прислав листа. На конверті був штемпель Айдахо. Він питав, чи не забув я про справу, яку ми не раз обмірковували. Про подорож до Мексіки. Ми хотіли поїхати в Акапулько — є там таке,— купити рибальського човна й давати його напрокат туристам.

— Щодо човна,— зауважив Най.— На які гроші ви думали його купити?

— От до цього ж я й веду,— сказав Гікок.— Бачите, Перрі написав мені, що в нього у Форт-Скотті є сестра. І нібито в тої сестри лежать для нього гроші. Кілька тисяч доларів. Нібито ті гроші був винен йому батько за якесь там продане на Алясці майно. То він збирався приїхати по них до Канзасу.

— І на ті гроші ви мали купити човна.

— Атож.

— Але з цього нічого не вийшло.

— Ось як усе було. Перрі приїхав десь через місяць. Я зустрів його на автобусній станції в Канзас-Сіті...

— Коли? — спитав Черч.— В який день?

— У четвер.

— А коли ви поїхали до Форт-Скотта?

— У суботу.

— Тобто чотирнадцятого листопада.

Гікокові очі насторожено спалахнули. Його видимо здивувало, звідки це Черч так точно знає число. Та збуджувати в нього підозру було ще рано, і детектив квапливо спитав:

— О котрій годині ви виїхали?

— Після обіду. Ми трохи опорядили мою машину, а потім зайшли перекусити до кафе "Вест-Сайд". Мабуть, десь близько третьої.

— Близько третьої... Смітова сестра чекала на вас?

— Ні. Розумієте, Перрі загубив її адресу. А телефону в неї не було.

— То як же ви думали знайти її?

— Довідатись на пошті.

— І довідались?

— Перрі ходив. Йому сказали, що вона переїхала. Нібито до Орегону. Але нової адреси не залишила.

— Уявляю собі ваше розчарування. Адже ви сподівались одержати такі великі гроші.

— Ну звісно... Ми ж уже твердо надумали їхати до Мексіки. Інакше я нізащо не поліз би в оту халепу з чеками. Але я сподівався... слухайте, я кажу щиру правду... Я думав, коли ми потрапимо в Мексіку й почнемо заробляти гроші, то я зможу розплатитися. За оті чеки.

Слово взяв Най.

— Стривайте, Діку...— Най невисокий на зріст, гарячкуватий, йому нелегко тримати себе в руках; язик у нього гострий і відвертий.— Я хотів би ще трохи спинитися на вашій поїздці до Форт-Скотта,— обережно почав він.— Коли ви

дізналися, що Смітова сестра там уже не живе, як ви вчинили далі?

— Погуляли по місту. Випили пива. Тоді поїхали назад.

— Тобто додому?

— Ні. До Канзас-Сіті. Спинилися в заїзді "Зесто". З'їли по біфштексу. Потім подалися до Вишневого ряду.

Ні Най, ні Черч не знали, що таке Вишневий ряд.

— Ви жартуєте? — здивувався Гікок.— Та його ж з пав кожен канзаський полісмен!

Коли обидва детективи підтвердили свою необізнаність, він пояснив, що це паркова алея, де завжди прогулюються "професіоналки". Тоді додав:

— Але чимало й аматорок. Медсестри, секретарки. Мені там не раз добряче щастило.

— Ну, а того вечора як? Пощастило?

— Не сказав би. Довелося підчепити по звичайній шльондрі.

— Як їх звали?

— Мілдред... А другу, ту, що була з Перрі, здається, Джоан.

— Опишіть їх.

— Мабуть, вони були сестри. Обидві біляві. Пухкенькі... Я не дуже добре пам'ятаю. Ми, розумієте, купили пляшку "Цвіту помаранчі",— це горілка з апельсиновим соком,— і я трохи захмелів. Почастували й дівчат, а тоді повезли їх до "Веселої гавані". Ви, певне, й про "Веселу гавань" не чули?

Ні, вони не чули.

Гікок усміхнувся й знизав плечима.

— Це по дорозі на Блу-Рідж. Вісім миль на південь від Канзас-Сіті. Такий собі мотель з нічним клубом. Платиш десять доларів і дістаєш ключ від окремої хатинки.

Він описав будиночок, у якому вони вчотирьох нібито провели ніч: два широких ліжка, старий рекламний календар на стіні, радіо, що його можна послухати, лише заплативши двадцять п'ять центів... Його спокійна, детальна розповідь вразила Ная — адже хлопець, безперечно, брехав. А що, як ні?.. Чи то від грипу й температури, чи то від раптового сумніву, Ная нараз пройняв холодний піт.

— А вранці ми прокинулися й побачили, що вони обікрали нас і вшились,— провадив далі Гікок.— Ну, з мене вони не дуже поживилися. А от у Перрі забрали гаманця — там було щось сорок чи п'ятдесят доларів.

— Що ж ви зробили?

— А що було робити?

— Могли заявити в поліцію.

— Ха! Заявити в поліцію! Наче ви не знаєте, що достроково звільненим не можна випивати. Ані зустрічатися ні з ким із колишніх...

— Ну гаразд, Діну. Отже, маємо вже неділю. П'ятнадцяте листопада. Розкажіть нам, що ви робили того дня, відколи покинули "Веселу гавань".

— Ми поснідали в придорожній закусочній біля Хеппі-Гілла. Тоді поїхали до Олейта, і я залишив Перрі в готелі, де він спинився. Здається, це було десь близько одинадцятої. Потім поїхав додому й пообідав зі своїми. Як завжди в неділю. Потім дивився телевізор — передавали баскетбол чи, може, футбол. Я страшенно стомився.

— Коли ви зустрілися зі Смітом після того?

— У понеділок. Він прийшов до мене на роботу. До автомайстерні Боба Сендза.

— Про що ви розмовляли? Про Мексіку?

— Атож, ми не облишили свого наміру. Хоча й не дістали грошей, на які сподівалися там влаштуватись і пристати до якогось діла. Але нам дуже хотілося поїхати, і ми розважили, що варто ризикнути.

— Щоб знову сісти в Ленсінг?

— Та, розумієте, ми про це й не думали. Адже ми не збиралися повертатись до Штатів.

Най, занотовуючи щось у записник, сказав:

— Другого дня після чекової афери, тобто двадцять першого листопада, ви і ваш товариш Сміт зникли. То прошу вас, Діку, розкажіть, де ви були від того дня й аж до моменту, коли вас заарештували в Лас-Вегасі. Коротенько, в загальних рисах.

Гікок свиснув і завів очі догори.

— Ого! — мовив він, а тоді, напруживши свою надзвичайну пам'ять, почав розповідати про їхню довгу дорогу — про оті майже десять тисяч миль, що їх вони з Перрі покрили за останні півтора місяця. Він говорив годину й двадцять п'ять хвилин — від двох п'ятдесяти до чотирьох п'ятнадцяти,— називаючи автостради й готелі, мотелі, річки, міста й містечка, так що Най ледве встигав записувати всі ті нескінченні назви: Апаче, Ель-Пасо, Корпус-Крісті, Сантілло, Сан-Луїс-Потосі, Акапулько, Сан-Дієго, Даллас, Омаха, Світвотер, Стілвотер, Тенвілл, Таллахассі, Нідлс, Майямі, готель "Нуево Уолдорф", готель "Сомерсет", готель "Сімон", мотель "Ероухед", мотель "Черокі" й безліч інших. Він назвав прізвище чоловіка, якому продав свій "шевроле" 1949 року, й признався, що вкрав в Айові, новішу машину. Описав людей, з якими він і його товариш зустрічалися під час своїх мандрів: багату й похітливу вдову-мексіканку, німецького "мільйонера" Отто, двох "паршивих" негрів-боксерів у "паршивому" ліловому "кадилаку", сліпого власника розплідника гримучих змій у Флоріді, немічного діда з онуком та багатьох інших. А закінчивши, згорнув руки й задоволено всміхнувся, ніби чекав похвали за свою щиру, жваву й дотепну розповідь.

Але Най ще не встиг занотувати його останні слова й швидко водив пером по паперу, а Черч ліниво постукував кулаком об долоню й байдужно мовчав. Аж раптом він сказав:

— Гадаю, ви знаєте, чому ми тут.

Гікок підібгав губи й випростався на стільці.

— Мабуть, ви розумієте, що ми не стали б забиватись аж у Неваду, аби тільки погомоніти з двома дрібними шахраями?

Най згорнув записник і, втупившись очима в заарештованого, помітив, як набрякли в того жили на скроні.

— То як, Діку?

— Що?

— Чи їхали б ми в таку далечінь, щоб розмовляти про якісь там чеки?

— Іншої причини я не знаю.

Малюючи кинджал на обкладинці свого записника, Най спитав:

— А скажіть, Діку, чи відомо вам щось про вбивство сім'ї Клаттерів?

Згодом він написав в офіційному звіті про допит: "Заарештований помітно змінився на обличчі. Він зблід, очі його забігали".

— Е ні! — сказав Гікок.— Це ви облиште. Ніякий я вам не вбивця.

— Вас запитали,— нагадав йому Най,— чи знаєте ви про вбивство Клаттерів?

— Можливо, щось і читав про це,— відказав Гікок.

— Мерзенний злочин. Мерзенний і підлий,— мовив Черч.

— І майже бездоганний,— докинув Най.— Але ви, Діку, припустилися двох помилок. По-перше, залишили свідка. Живого свідка. Він виступить у суді. Стане перед присяжними й розкаже їм, як Річард Гікок і Перрі Сміт зв'язали чотирьох безпорадних людей, позатуляли їм роти, а тоді по-звірячому вбили.

Обличчя Гікока спалахнуло.

— Живий свідок? Не може такого бути!

— Бо ви гадаєте, що позбулися всіх?

— Я сказав: облиште! Нема чого пришивати мені якесь кляте вбивство. Чеки. Дрібні крадіжки. Але я вам не вбивця!

— Тоді чому ви брешете? — роздратовано спитав Най.

— Я сказав саму правду.

— Дещо. Але не все. От хоч би щодо суботи чотирнадцятого листопада. Ви кажете, що того дня після обіду їздили до Форт-Скотта.

— Так.

— А коли приїхали туди, пішли на пошту.

— Так.

— Щоб дізнатись адресу Смітової сестри.

— Атож.

Най підвівся, зайшов за стілець, на якому сидів заарештований, і, поклавши руки на спинку стільця, нахилився так, наче хотів щось сказати Гікокові на вухо.

— У Перрі Сміта немає ніякої сестри у Форт-Скотті,— мовив він.— І ніколи не було. А пошта там по суботах працює тільки зранку.— Тоді додав: — Подумайте, Діку. На сьогодні досить. Ми ще поговоримо з вами.

Коли Гікока вивели, Най і Черч перейшли коридор і стали дивитись у спостережне вічко другої камери, як допитують Перрі Сміта, хоч нічого й не чули. Най уперше побачив Сміта і здивовано розглядав його ноги — такі короткі, що малі, наче в дитини, ступні майже не торкалися підлоги. Обличчя заарештованого, в якому індіанська смаглявість поєдналася з грубуватими ірландськими рисами, і його цупке темне волосся нагадували Наєві гарну Смітову сестру, місіс Джонсон. Але цей масивний, непропорційно збудований хлопчик-мужчина був негарний. Він раз по раз облизував губи, і рожевий кінчик його язика вистромлявся й зникав, мов у ящірки. З того, як він спокійно й рівно затягувався сигаретою, Най дійшов висновку, що він ще "темний", тобто нічого не знає про справжню мету розмови.

*

Най не помилився. Дьюї й Данц, досвідчені слідчі, терпляче, крок за кроком, скеровували розповідь заарештованого на події останніх сімох тижнів, тоді обмежили його спогади двома критичними днями — суботою і неділею, 14 і 15 листопада. І

тепер, витративши три години на підготовку, підійшли нарешті до суті справи.

Дьюї сказав:

— Отже, що ми маємо, Перрі? Коли вас достроково звільнювали, ви дали слово ніколи не повертатися до Канзасу.

— Соняшниковий штат! Усі очі за ним виплакав.

— А коли так, то чого ви туди поїхали? На те мала бути якась особлива причина.

— Я вже вам сказав. Поїхав навідати сестру. Забрати в неї свої гроші.

— Авжеж, А й забув. Сестру, яку ви з Гікоком шукали у Форт-Скотті. Перрі, скільки миль від Канзас-Сіті до Форт-Скотта?

Сміт похитав головою. Він не знав.

— Ну, а скільки часу ви туди їхали?

Сміт мовчав.

— Годину? Дві? Три? Чотири?

Заарештований сказав, що не пам'ятає.

— Ну звісно, не пам'ятаєте. Бо ви ніколи в житті не були у Форт-Скотті.

Досі жоден з детективів не піддав сумніву ані слова із Смітової розповіді. Він засовався на стільці й облизав губи кінчиком язика.

— Усе, що ви тут казали,— неправда. Ви ніколи й близько не були у Форт-Скотті. Не брали ви ніяких дівчат і не возили їх до мотелю...

— Возили. Я не брешу.

— Як їх звали?

— Я не питав.

— Ви й Гікок провели з ними ніч і не спитали, як їх звуть?

— То були просто повії.

— Тоді скажіть нам назву мотелю.

— Спитайте в Діка. Він знає. Я ніколи не запам'ятовую таких дрібниць.

Дьюї обернувся до свого помічника.

— Кларенсе, гадаю, час уже з'ясувати Перрі ситуацію.

Данц нахилився над столом. Він типовий важковаговик з прихованим зарядом невичерпної енергії. Але очі в нього ліниві й наче сонні. Говорить він спроквола, розтягуючи слова, з виразним західним акцентом.

— Так, сер,— мовив він.— Мабуть, час.

— Слухайте уважно, Перрі. Зараз містер Данц розкаже вам, де ви насправді були в ту суботу вночі. Де були й що робили.

Данц сказав:

— Ви вбивали сім'ю Клаттерів.

Сміт не озвався ані словом і почав терти коліна.

— Ви були в Голкомбі, штат Канзас. У домі містера Герберта Вільяма Клаттера. А перед тим як піти, вбили всіх, хто там був.

— Ні. Ніколи...

— Що "ніколи"?

— Я ніколи не чув такого прізвища... Клаттер...

Дьюї назвав його брехуном, а тоді викинув козиря, про який четверо детективів умовилися заздалегідь. Він сказав:

— У нас є живий свідок, Перрі. Ви, хлопці, його недогледіли.

Минула ціла хвилина. На превелику радість Дьюї, Сміт мовчав. Адже невинний неодмінно спитав би, хто цей свідок, і хто такі Клаттери, і чому саме на нього впала підозра,— в кожному разі, сказав би що-небудь. Але Сміт сидів мовчки, стискаючи руками коліна.

— Ну, Перрі?

— Чи нема у вас аспірину? В мене забрали аспірин.

— Вам погано?

— Ноги болять.

Було пів на шосту. Дьюї, зумисне раптово, припинив допит.

— Ми повернемось до цього завтра,— сказав він.— До речі, знаєте, який завтра день? День народження Ненсі Клаттер. Їй минуло б сімнадцять років.

*

"Їй минуло б сімнадцять років..." На світанку, лежачи без сну, Перрі (як він згадував потім) міркував, чи правда, що сьогодні день народження тієї дівчини. Та ні, розважив він, це просто ще один хитрий гачок, як і ота нікчемна вигадка про свідка — "живого свідка". Де б то йому взятися! Чи, може, вони мають на увазі... Якби ж то він міг поговорити з Діком! Але їх тримали порізно: Дік був у камері на іншому поверсі. "Слухайте уважно, Перрі. Зараз містер Данц розкаже вам, де ви насправді були..." Десь посередині допиту, коли Перрі почав помічати, що детективи весь час хилять до тієї листопадової суботи, він приготувався до неминучої розв'язки. Та коли вона настала, коли отой здоровенний ковбой сказав своїм млявим голосом: "Ви вбивали сім'ю Клаттерів",— він мало духу не пустився. Певно, за ті лічені секунди втратив не менш як десяток фунтів ваги. Та, хвалити бога, не виказав себе. Чи сподівався, що не виказав. А Дік? Що, як вони утнули таку штуку і йому? Дік стріляний горобець і прикидатися добре вміє, але кишка в нього тонка, він швидко впадає в паніку. І все ж Перрі був певен, що Дік вистоїть, хоч як би вони на нього тиснули. Хіба що йому дуже захотілося на шибеницю. "А перед тим, як піти, вбили всіх, хто там був". Він, Перрі, анітрохи не здивується, якщо всі колишні в'язні у Канзасі вже чули ці слова. Адже

допитано, мабуть, сотні людей, і десятки звинувачено. Вони з Діком просто ще двоє таких. Та з другого боку... Справді, чи стали б там, у Канзасі, посилати за тисячу миль аж чотирьох спеціальних агентів, щоб забрати двох якихось порушників умов дострокового звільнення? А може, вони таки натрапили на щось... чи на когось... На "живого свідка". Ні, це неможливо. Хіба тільки... Він ладен був дати відтяти собі руку чи ногу, аби лиш п'ять хвилин поговорити з Діком...

А тим часом Дік теж не спав у своїй камері поверхом нижче і (як він розповідав згодом) так само хотів поговорити з Перрі, аби дізнатися, що сказав їм той слимак. Хай йому чорт, не можна ж навіть бути певним, що він затямив до ладу оту історію з "Веселою гаванню", хоч вони не раз обмірковували її, готуючи собі алібі. А якщо ті негідники пристрашили його живим свідком? Десять проти одного, що малий страхополох подумав, ніби вони кажуть про очевидця. От він, Дік, одразу зметикував, що то в них за свідок. Флойд Веллз, його колишній приятель і сусід по камері. Відбуваючи останні тижні в тюрмі, Дік замислив прирізати Флойда — штрикнути в серце саморобним "пером". Який він дурень, що не зробив цього! Адже, крім Перрі, Флойд Веллз — єдиний, хто може пов'язати прізвища Гікок і Клаттер. Флойд, з його похилими плечима й паче обрубаним підборіддям... Дік подумав тоді, що він просто побоїться. Мабуть, цей сучий син сподівається на якусь небувалу винагороду — дострокове звільнення чи гроші, або й те і те. Але ні біса він не дістане! Бо патякання якогось в'язня — це не доказ. Докази — це сліди, відбитки пальців, свідчення очевидців, зізнання. Хай йому чорт, та якщо ці ковбої думають далі їхати на Веллзових байках, то нема чого так уже й тремтіти. Коли помізкувати, Флойд Веллз куди менш небезпечний, ніж Перрі. Якщо Перрі не витримає і почне пускати бульки, він підведе їх обох під "закуток". І раптом Дік збагнув: Перрі — ось кого треба було знешкодити! Десь на

гірській дорозі в Мексіці. Чи в пустелі Мохаве. І як він не дотямив цього раніше? А тепер уже запізно...

*

Другого дня у п'ять хвилин на четверту Сміт зрештою визнав, що версія про поїздку до Форт-Скотта — вигадана.

— Це Дік тільки батькам так сказав. Щоб дома не ночувати. Ми хотіли трохи випити. А Діків батько весь час пильнував за ним, боявся, щоб він не порушив умов звільнення. От ми й вигадали історію про мою сестру. Аби тільки заспокоїти містера Гікока.

Що ж до всього іншого, то він знову й знову повторював свої попередні свідчення, і хоч як Дьюї з Данцом намагалися заплутати його чи спіймати на слові, проте вдіяти нічого не могли — він послідовно тримався своєї історії і лише додавав до неї деякі нові деталі. Так, він згадав імена двох повій: Мілдред і Джейн (чи, може, Джоан).

— Вони обікрали нас,— додав він.— Забрали всі наші гроші й втекли, поки ми ще спали.

Навіть Данцові урвався терпець — здавалося, разом з піджаком і краваткою він скинув з себе всю сонливість та поважність,— а заарештований сидів собі, мов нічого й не сталось, і не поступався ні на йоту. Ні, він ніколи не чув про Клаттерів чи про Голкомб, ані про Гарден-Сіті.

Тим часом у геть закуреній камері навпроти, де відбувався другий допит Гікока, Най і Черч методично провадили далекогляднішу стратегію. Розмова точилася вже три години, а жоден з них і словом не згадав про вбивство; це весь час

тримало заарештованого в напруженому чеканні. Говорили про що завгодно: про релігійні погляди Гікока ("Що таке пекло, я знаю. Траплялося там бувати. Можливо, існує і рай. Багатії в нього вірять"), про його статеве життя ("Я завжди поводився як стопроцентно нормальний мужчина"), знову поверталися до їхньої із Смітом недавньої мандрівки через усю країну ("Чому ми весь час переїжджали з місця на місце? Хотіли знайти роботу, ото й тільки. Але нічого пристойного не траплялось. Я навіть землекопом був найнявся..."). Але все крутилося навколо отого головного, про що мовчали детективи, і вони були певні, що ця обставина дедалі дужче непокоїть Гікока. Незабаром він заплющив очі й торкнувся рукою повік. Пальці його тремтіли.

— Щось негаразд? — спитав Черч.

— Голова болить. Несила терпіти.

Тоді Най сказав:

— Подивіться на мене, Діку.

Гікок слухняно звів очі. Вони, як здавалося Паєві, мовчки благали його щось говорити, звинувачувати, щоб заарештований міг знайти опору в захисті, у впертому запереченні.

— Можливо, ви пригадуєте, я сказав учора, що вважаю вбивство Клаттерів майже бездоганним злочином. Убивці припустилися лише двох помилок. По-перше, залишили свідка. А по-друге... ну що ж, я покажу вам...

Він підвівся, пішов у куток і приніс коробку й портфель, що їх поклав там до початку допиту. Потім дістав із портфеля велику фотографію.

— Це,— сказав він, кладучи фотографію на стіл,— точне розміром зображення слідів, знайдених біля тіла містера Клаттера. А оце...— Він розкрив коробку.— Оце чоботи, які їх залишили. Ваші чоботи, Діку.

Гікок подивився й одвів очі. Упершись ліктями в коліна, він обхопив руками голову.

— Щодо Сміта,— сказав Най,— то він був ще необачніший. Ми маємо і його чоботи, і вони точно збігаються з іншими слідами. З кривавими.

До Гікока підійшов Черч.

— Ось що з вами буде, Гікок,— мовив він.— Вас одвезуть у Канзас і звинуватять у злонавмисному вбивстві по чотирьох пунктах. Пункт перший: в ніч на п'ятнадцяте листопада тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятого року Річард Юджін Гікок вчинив карний злочин, свідомо і з наперед обміркованим наміром заподіявши смерть Герберту Вільяму Клаттерові. Пункт другий: в ніч на п'ятнадцяте листопада тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятого року той-таки Річард Юджін Гікок вчинив карний злочин...

Клаттерів убив Перрі Сміт,— сказав Гікок. Він підвів голову й повільно випростувався на стільці, мов боксер, що зводиться на ноги після нокдауна.— Це Перрі. Я не міг його зупинити. Він убив їх усіх.

*

Поштмейстерка Клер, сидячи за чашкою кави в "Гартменовому кафе", невдоволено зауважила, що радіо говорить надто тихо.

— Підкрутіть звук,— зажадала вона.

Приймач був настроєний на Гарден-Сіті. Місіс Клер почула:

"...Після того як Гікок видушив із себе страшне признання, його вивели з камери для допитів, і в коридорі він знепритомнів. Співробітники КБР ледве встигли підтримати його. Як переказують згадані співробітники, Гікок визнав, що він і Сміт пробралися в будинок Клаттерів, сподіваючись знайти у сейфі не менш як десять тисяч доларів. Не виявивши сейфа, вони позв'язували господарів і перестріляли одного по одному. Сміт не підтверджує, але й не заперечує своєї участі в убивстві. Дізнавшись про те, що Гікок підписав признання, він сказав: "Я хотів би побачити заяву мого приятеля". Але це прохання було відхилене. Офіційні особи відмовилися повідомити, хто саме вбив Клаттерів — Гікок чи Сміт. Вони наголосили, що заява Гікока — це тільки його версія. Співробітники КБР, що мають привезти злочинців до Канзасу, вже виїхали машинами з Лас-Вегаса. Передбачається, що вони прибудуть до Гарден-Сіті в середу надвечір. Тим часом окружний прокурор Дуейн Вест..."

— Одного по одному...— промовила місіс Гартмен.— Ви собі уявляєте? Не дивно, що той мерзотник зомлів.

Інші присутні в кафе — місіс Клер, Мейбл Гелм і кремезний молодий фермер, що зайшов купити плитку жувального тютюну,— ледве промимрили щось у відповідь. Місіс Гелм приклала до очей паперову серветку.

— Я не хочу цього чути,— сказала вона.— Не хочу, не можу...

"...Звістка про те, що злочин розкрито, не викликала особливої реакції в містечку Голкомб, яке лежить за пів-милі від садиби Клаттерів. Але більшість членів місцевої громади, що налічує двісті сімдесят чоловік, зустріла її з полегкістю..."

— З полегкістю! — чмихнув молодий фермер.— Знаєте, що стало з моєю жінкою, коли ми вчора ввечері почули це по телевізору? Ревіла, як дитина.

— Цить! — сказала місіс Клер.— Це про мене.

"...Як заявила голкомбська поштмейстерка, місіс Мертл Клер, жителі містечка задоволені, що злочин нарешті розкрито, але дехто з них вважає, що до нього можуть бути причетні й інші особи. Місіс Клер сказала, що багато хто й тепер замикає двері на всі замки і тримає зброю напоготові..."

— Ой Мерт! — засміялася місіс Гартмен.— Кому це ти таке казала?

— Репортерові з "Телеграм".

Більшість знайомих чоловіків ставилися до місіс Клер так, наче й вона належала до їхнього роду. Отож фермер, що був у кафе, ляснув її по спині й сказав:

— Слухай, Мерт, хай тобі абищо! Невже ти справді вважаєш, що тут замішаний хтось із нас, тутешніх жителів?

Авжеж, місіс Клер саме так вважала і, хоч досі ніхто не поділяв її поглядів, цього разу вона була не самотня. Більшість

голкомбців, проживши сім тижнів серед лиховісних чуток, взаємної недовіри й підозріливості, виказували видиме розчарування, коли дізналися, що вбивця не з їхнього середовища. Багато хто просто відмовлявся вірити, що в усьому винні якісь двоє невідомих, заїжджі злодії. Тож і тепер місіс Клер сказала:

— Можливо, це зробили таки вони, оті двоє. Але це ще не кінець. Ось постривайте. Нехай докопаються до самого денця, тоді побачимо, хто за цим ховається. Кому Клаттер стояв поперек дороги. Призвідник...

Місіс Гартмен зітхнула.

— Сподіваюсь, ти помиляєшся, Мерт.

— А я сподіваюсь,— обізвалася місіс Гелм,— я сподіваюсь, що їх міцно замикають. Бо я й хвилини спокою не матиму, знаючи, що вони десь тут поблизу.

— Е, гадаю, вам нема чого тривожитись, мем,— сказав молодий фермер.— Тепер тим хлопцям треба більше боятися нас, аніж нам їх.

Арізонською автострадою, серед широкого, порослого шавлією узгір'я з поодинокими червоними скелями, в краю шулік і гримучих змій, стрімко мчать дві машини. У першій за кермом Дьюї, поруч нього Сміт і на задньому сидінні Данц. Сміт у наручниках, з'єднаних коротким ланцюгом із запобіжним поясом, і це настільки обмежує його рухи, що він навіть курити сам не може. Коли він хоче закурити, Дьюї доводиться припалювати сигарету і вкладати йому в губи. Це для Дьюї "справжня гидота", бо, як йому здається, тут є щось інтимне — саме так він колись давав закурювати своїй майбутній дружині.

А загалом заарештований ігнорує своїх охоронців, хоч вони часом намагаються розворушити його, переказуючи окремі свідчення Гікока, записані на магнітофон.

— Він каже, що хотів зупинити вас, Перрі, але не зміг. Каже, боявся, що ви і його застрелите...

Або:

— Отак, Перрі. В усьому винні ви. Гікок каже, що сам він і мухи не скривдить...

Та ніщо не виводить Сміта з рівноваги, принаймні зовні. Він і далі незворушно роздивляється довкола, читає недолугі рекламні віршики на щитах обіч дороги й лічить трупи застрелених койотів, почеплені на огорожах ранчо.

Не сподіваючись особливої реакції, Дьюї каже:

— Гікок твердить, що ви природжений убивця. Каже, вам убити — все одно що плюнути. Він розповів, як одного разу в Лас-Вегасі ви напали з велосипедним ланцюгом на якогось негра. Каже, забили його до смерті. Просто задля розваги.

На превеликий подив Дьюї, заарештованому аж дух перехоплює. Він рвучко обертається і дивиться крізь задню шибу на другу машину.

Залізний хлопець! — Тоді сідає, як перше, і втуплює очі в темну смугу шосе.— Я думав, усе це брехні. Не вірив, що Дік розв'язав язика. Залізний Дік!.. Справжній мужчина!.. Мухи він не скривдить. Тільки собаку переїде.— Він аж плюнув спересердя.— Не вбивав я того чорношкірого.

Данц може це підтвердити. Він перевірив усі справи про нерозкриті вбивства у Лас-Вегасі й знає, що Сміт каже правду.

— І взагалі ніколи не вбив жодного чорношкірого. Але ж він думає, що вбив. Я завжди знав: якщо нас колись злапають і якщо Дік таки розв'яже свого клятого язика й почне вивертатись, він неодмінно скаже про того негра.— Сміт знову плюнув,— То, кажете, він мене боявся? Ну й комедія. Аж сміх бере. Він навіть не знає, що я справді мало не пристрелив його.

Дьюї запалив дві сигарети: одну собі, другу — заарештованому.

— Розкажіть про це, Перрі.

Сміт заплющує очі, курить, тоді пояснює:

— Я думаю. Хочу пригадати, як воно все насправді було.— Він з хвилину мовчить.— Так от, усе почалося з листа, якого я отримав у Б'юлі, в штаті Айдахо. Десь у вересні чи жовтні. Лист був від Діка. Він писав, що замислив одне дільце. Добрячий шмат. Я не відповів, але він написав знову, щоб я приїхав до Канзасу й приєднався до нього. Що воно таке, він не пояснював — просто "певне діло". А сталося так, що мені й самому десь на той час треба було поїхати до Канзасу. Це справа особиста, і я не хочу зараз про неї говорити, тим більше, що ніякого відношення до цього вона не має. Я тільки хочу сказати, що якби не вона, то я б ніколи туди не поїхав. А так поїхав...

Дік зустрів мене на автобусній станції в Канзас-Сіті, й ми поїхали на ферму до його батьків. Але вони не хотіли, щоб я там був. У мене дуже гостра інтуїція, і я завжди відчуваю, як ставляться до мене люди... От хоч би ви,— мовив він до Дьюї,

не дивлячись на нього — Вам страшенно гидко давати мені закурювати. Справа ваша, я не нарікаю. Так само не нарікав і на Дікову матір. Вона дуже мила, жінка. Але вона знала, хто я такий — товариш по тюрмі,— і не хотіла бачити мене в своєму домі, їй-богу, я аж зрадів, коли ми поїхали звідти.

Дік одвіз мене до готелю в Олейті. Ми купили пива й узяли з собою в номер. От тоді він і виклав усе, що мав на думці. Виявляється, після того як я вийшов із тюрми, він сидів разом з якимсь типом, що колись працював у одного багатого фермера в Західному Канзасі. У містера Клаттера. Дік намалював мені план будинку Клаттерів. Він знав достеменно, де там що — двері, коридори, спальні. В одній з кімнат першого поверху був кабінет, а в тому кабінеті сейф. У стіні. Дік казав, що містер Клаттер завжди тримає напохваті багато готівки. Не менш як десять тисяч доларів. То він задумав пограбувати той сейф, а якщо нас застукають... ну, одне слово, хто б нас не побачив, тому не жити. Дік чи не мільйон разів казав: "Жодного свідка".

Дьюї спитав:

— Скільки ж свідків він мав на думці? Тобто, скільки чоловік сподівався застати в будинку Клаттерів?

— Оце ж і я хотів знати. Але він не міг сказати напевне. Щонайменше чотири. А може, шість. Але в них могли ще бути якісь гості. Отож він вважав, що треба наготуватися чоловік на дванадцять.

Дьюї аж крекнув, Данц присвиснув, а Сміт, мляво усміхнувшись, додав:

— Мені теж здавалося, що це занадто. Дванадцять чоловік. Але Дік сказав: "Не бійся, діло певне. Ось побачиш, тільки

волосся по стінах полетить". У мене тоді був такий настрій, що я не дуже й опирався. До того ж — не хочу брехати — я вірив у Діка, мав його за людину дуже практичну, за справжнього мужчину. Та й безгрішшя мені дошкуляло не менш, ніж йому. Хотів розжитися на гроші й поїхати до Мексіки. Але я сподівався, що ми не вдамося до насильства. Думав, можна буде обійтися так, якщо надягти маски. Ми ще тоді посперечалися через це. По дорозі туди, в Голкомб, я хотів спинитися й купити чорні шовкові панчохи, щоб закрити обличчя. Але Дік вважав, що його однаково впізнають — запримітять пошкоджене око. І все ж коли ми були в Емпорії...

— Стривайте, Перрі,— сказав Данц.— Ви забігаєте вперед. Вернімося в Олейт. О котрій годині ви звідти виїхали?

— О першій. Чи о пів на другу. Підобідали трохи й одразу поїхали до Емпорії. Там купили гумові рукавички й моток шнура. Ніж, рушницю і набої Дік узяв з дому. А шукати чорних панчіх він не схотів. Ото ми й завелися сперечатись. Десь на околиці Емпорії ми проїжджали повз католицьку лікарню, і я переконав його спинитися, піти туди й спробувати купити панчохи в черниць. Я знав, що черниці їх носять. Та він тільки вдав, ніби погодився. А тоді прийшов і каже — ні, не продають. Я був певен, що він і не питав, та й він сам потім признався. Сказав, що то дурна вигадка. Мовляв, на нього подивилися б як на божевільного. Далі ми не спинялись, аж до Грейт-Бенда. Там купили лейкопластир. Тоді пообідали, добре напакувалися. Мене аж сон узяв. А коли я прокинувся, ми саме в'їжджали в Гарден-Сіті. Тихе таке містечко, наче вимерле. Зупинилися біля бензозаправної станції...

Дьюї спитав, чи не пам'ятає він, біля якої саме.

— Здається, "Філіпс-66".

— О котрій годині це було?

— Десь близько півночі. Дік сказав, що до Голкомба лишилося сім миль. Далі він усе бурмотів собі під ніс: оце те, а оце те,— пригадував, як йому казали їхати. Я й незчувся, коли ми поминули Голкомб,— таке воно мале селище. Тоді переїхали залізничну колію, і раптом Дік каже: "Оце вже воно, атож, воно". Там починалася під'їзна дорога, обсаджена деревами. Ми сповільнили швидкість і вимкнули фари. Вони були непотрібні, бо світив місяць. Ані хмаринки на небі, тільки повний місяць. Видно було наче вдень. Коли ми повернули на ту алею, Дік сказав: "Ти поглянь на ці поля! На комори! А будинок який! Нехай хто мені скаже, що в цього хазяїна мало грошей!". Але мені щось воно було не так, якась не та атмосфера, наче гнітило щось. Ми зупинилися в затінку під деревами. Коли ще сиділи в машині, засвітилося світло — не в самому будинку, а в хатині кроків за сто ліворуч. Дік сказав, що там живе найманий робітник,— він знав це з плану. Але виявилося, що це набагато ближче до будинку Клаттерів, ніж він гадав. Потім світло згасло... Містере Дьюї, коли ви казали про свідка, то мали на увазі того робітника?

— Ні. Він нічого не чув. Але його дружина доглядала хвору дитину. Він каже, що вони цілу ніч раз у раз вставали до неї.

— Хвору дитину, он як. Тепер зрозуміло. Бо поки ми там сиділи, світло знову засвітилось і згасло. І тоді я по-справжньому почав пускати бульки. Сказав Дікові, щоб він на мене не розраховував. Коли думає щось робити, нехай робить сам. Він увімкнув мотор і повернув назад. "Хвалити бога",— подумав я. Я завжди вірю своїм передчуттям, вони не раз мене рятували. Та десь посередині тієї алеї Дік спинив машину. Він був лютий як чорт. Я догадувався, про що він думає. Ось він, мовляв, надибав такий ласий шмат, уже приїхали, все, а тепер цей поганець злякався. Він сказав: "Ти, може, гадаєш, що в

мене кишка тонка зробити все самому? А дзуськи, я таки покажу тобі, в кого вона тонка!.." У машині в нас була пляшка. Ми ковтнули з неї, і я сказав: "Гаразд, Діку, я з тобою". Ми знову повернули до будинку й спинилися там, де перше. В затінку дерев. Дік надягнув рукавички. Свої я надягнув раніше. Він узяв ножа й ліхтарика, я — рушницю. При місячному світлі будинок здавався величезним. І наче порожнім. Я ще, пригадую, подумав: от добре, якби нікого не було вдома...

— Але ж собаку ви бачили? спитав Дьюї.

— Ні.

— У Клаттерів був старий собака, що боявся рушниці, Ми ніяк не могли збагнути, чому він не загавкав. Хіба що побачив зброю і втік.

— Ні, я не бачив нікого й нічого. Тому й не повірив, коли ви сказали про очевидця.

— Не про очевидця. Про свідка. Про людину, чиї свідчення пов'язують вас і Гікока з цією справою.

А-а, он воно що... То це ви про нього. А Дік усе казав, що він побоїться. Ха!

Данц, не бажаючи ухилятись, нагадав йому:

— Отже, Гікок узяв ножа, а ви — рушницю. Як ви потрапили в будинок?

— Двері були незамкнені. Бічні двері. Через них ми зайшли до кабінету містера Клаттера. Постояли трохи в темряві, прислухаючись. Але чули тільки вітер. Він був зовсім легенький

і ворушив листя на деревах, ото воно й шелестіло. На вікні були жалюзі, але вони пропускали місячне світло. Я поправив їх, і Дік увімкнув ліхтарик. Ми побачили письмовий стіл. Сейф мав бути просто за столом, у стіні, але ми не могли його знайти. Стіна була обшита панелями, на ній висіли книжкові полиці, карти. На одній полиці я побачив розкішний бінокль і вирішив, що, як будемо йти звідти, я його заберу.

— І забрали? — спитав Дьюї, бо про те, що зник бінокль, мови не було.

Сміт кивнув головою.

— Ми продали його в Мексіці.

— Пробачте, що перебив. Прошу, далі.

— Так от, коли ми не, знайшли сейфа, Дік загасив ліхтарик, ми в темряві вийшли з кабінету й потрапили у вітальню. Дік цитькав на мене, щоб я ступав тихіше. А сам теж гупав незгірш. За кожним кроком аж гуло. Ми вийшли в передпокій, там були ще якісь двері, і Дік, пригадавши план, сказав, що то спальня. Він засвітив ліхтарик і відчинив двері.

"Що тобі, люба?" — почувся чоловічий голос. Перед тим містер Клаттер уже спав і тепер розгублено блимав очима. "Люба, це ти?" — спитав він.

"Ви містер Клаттер?" — мовив Дік.

Містер Клаттер уже отямився. Він сів на ліжку й запитав: "Хто це? Чого вам треба?" А Дік чемненько так, наче ми з ним два торговельні агенти, каже йому; "Ми хотіли б поговорити з вами, хазяїне. У кабінеті, коли ваша ласка".

Містер Клаттер босий, у самій піжамі, пішов за нами до кабінету, і ми ввімкнули світло.

"Ну, а тепер, хазяїне,— каже Дік,— покажіть, де ваш сейф. Це все, що нам од вас потрібно".

"Який сейф? — спитав містер Клаттер.— У мене нема ніякого сейфа".

Я одразу зрозумів, що він каже правду. Таке вже було у нього обличчя. Відчувалося, що він ніколи не бреше. Але Дік закричав: "Ану не крути, сучий сину! Я ж добре знаю, що в тебе є сейф!"

Мені здалося, що ніхто ще ніколи не розмовляв з містером Клаттером таким тоном. Але він подивився Дікові просто у вічі й дуже лагідно відказав, що, на жаль, сейфа у нього справді нема. Дік ляснув його ножем по грудях і звелів: "Зараз же показуй, де сейф, а то буде тобі не такий жаль!"

Містер Клаттер, звісно, перелякався, це було видно, але голос його звучав так само лагідно й рівно. І він так само твердив, що сейфа у нього немає.

Тим часом я вимкнув телефон. Той, що в кабінеті. Просто обірвав проводи. Тоді спитав містера Клаттера, чи є в домі ще телефони. Він сказав, що є в кухні. Я взяв ліхтарик і подався до кухні — вона в них у протилежному кінці будинку. Знайшов телефон, зняв трубку й кусачками перерізав проводи. А кати вертався, почув якийсь звук. Щось наче рипнуло нагорі. Я спинився перед сходами на другий поверх. Було темно, а присвітити ліхтариком я побоявся. І все ж знав напевне, що там хтось є. На площадці сходів, проти вікна. Якась темна постать. Потім вона зникла...

Дьюї подумав, що то була Ненсі. Після того, як її золотий годинник знайшли в туфлі, Дьюї не раз висловлював припущення, що дівчина прокинулась, почула внизу шум і, побоюючись злодіїв, завбачливо сховала годинник — свою найбільшу коштовність.

— Зрештою, звідки було знати, чи не чатує там хто з рушницею. Та Дік мене й слухати не схотів — так захопився своєю роллю залізного верховоди. Він усе попихав містером Клаттером. Привів його назад до спальні й тепер лічив гроші в його гамані. Там було щось доларів із тридцять. Дік жбурнув гаман на ліжко й сказав: "У цьому домі є більші гроші. Щоб у такого багатія їх не було! Он який у тебе маєток!"

Містер Клаттер відказав, що готівки в домі більше нема, бо всі справи він веде з допомогою чеків. І запропонував виписати нам чек. Тут Дік немов сказився.

"Та ти нас за дурнів маєш, чи що?!" — гримнув він.

Я відчував, що він от-от дасть волю рукам, і сказав: "Слухай, Діку. Там нагорі хтось прокинувся".

Містер Клаттер пояснив, що нагорі тільки його дружина, син і дочка. Дік захотів знати, чи є гроші у його дружини, і містер Клаттер сказав, що коли й є, то дуже мало — може, яких кілька доларів. Тоді став просити, ну просто слізно благав, щоб ми її не турбували, бо вона, мовляв, дуже немічна й віддавна хворіє. Але Дік затявся: нагору — і край. І звелів, щоб містер Клаттер ішов перший.

Перед сходами містер Клаттер увімкнув нагорі світло і, коли ми стали підніматися, сказав:

"Ну навіщо вам це потрібно, хлопці? Я не зробив вам нічого лихого, та й взагалі ніколи в житті вас не бачив".

Тут Дік знову як гримне на нього:

"Ану заткнися! Коли нам буде потрібно, щоб ти говорив, ми тобі скажемо!"

У передпокої нагорі нікого не було, двері стояли позачинені. Містер Клаттер показав нам, де кімнати сина й дочки, тоді відчинив двері до жінчиної спальні. Він засвітив нічник біля ліжка й сказав:

"Не тривожся, голубонько. Тобі нема чого боятися. Просто цим людям потрібні гроші".

Вона була така худенька, тендітна жінка в довгій білій нічній сорочці. І тільки-но розплющила очі, відразу ж почала плакати. Тоді сказала чоловікові:

"Любий, у мене немає грошей".

Він заспокійливо гладив її по руці:

"Ну-ну, не плач, голубонько. Не треба боятися. Я віддав їм ті гроші, що в мене були, але їм треба ще. Вони гадають, що у нас в домі є сейф. А я їм сказав, що немає".

Дік заніс руку, наче хотів ударити його по обличчю, і сказав:

"Хіба я не звелів тобі заткнутися?"

Тут озвалася місіс Клаттер:

"Мій чоловік каже щиру правду. У нас немає ніякого сейфа".

Та Дік не вгавав:

"А я певен, що є! І поки не знайду його, нікуди звідси не піду. Так і знайте".

Потім він спитав місіс Клаттер, де її гаманець. Гаманець лежав у шухлядці в столі. Дік вивернув його назовні. Там були якісь дрібні монети та ще долар чи два. Я зробив йому знак вийти в передпокій. Хотів обміркувати ситуацію. Ми вийшли, і я сказав...

Данц перепинив його, щоб спитати, чи не могли містер і місіс Клаттери почути їхню розмову.

— Ні. Ми стояли одразу ж за порогом, щоб не спускати їх з ока. Але говорили пошепки. Я сказав Дікові:

"Вони кажуть правду. Якщо хто й набрехав, то це твій дружок Флойд Веллз. Нема у них ніякого сейфа, отож забираймося звідси к бісу".

Але Дікові було соромно визнати правду. Він сказав, що не повірить, доки не обшукає весь будинок. Треба, мовляв, позв'язувати їх усіх, а тоді добре розглянутися скрізь. Сперечатися з ним було марно, бо він уже завівся. Наче сп'янів од свідомості своєї влади над тими людьми. Там, поряд з кімнатою місіс Клаттер, була ванна. От він і запропонував замкнути батьків у ванній, потім збудити дітей і теж привести

туди. А тоді вже брати їх по одному й зв'язувати в різних кінцях будинку.

"А коли знайдемо сейф,— сказав Дік,— поперерізаємо їм горлянки. Стріляти не можна — буде забагато грому..."

Перрі нахмурився й потер коліна скутими руками.

— Дайте хвилину подумати. Бо далі все якось наче плутається... Ага, згадав. Саме так. Я взяв у передпокої стілець і поставив у ванній. Щоб місіс Клаттер могла сісти. Адже вона була зовсім немічна. Коли ми їх замикали, вона все плакала й прохала нас: "Тільки, будь ласка, нікого не чіпайте... Будь ласка, не чіпайте дітей..."

Чоловік обняв її і сказав: "Голубонько, ці хлопці не заподіють нікому зла. Їм потрібні тільки гроші".

Ми пішли до кімнати хлопця. Він не спав. Лежав на ліжку так, наче заціпенів з переляку. Дік звелів йому встати, але він чи то не рухався, чи то рухався не досить швидко, бо Дік ударив його і стягнув з ліжка. "Не треба бити, Діку",— втрутився я. Тоді сказав хлопцеві надягти штани — він був у самій тенісці. Він натягнув джинси. І саме коли ми замикали його у ванній, з'явилася дівчина. Вийшла із своєї кімнати. Вона була вдягнена — видно, прокинулася ще раніше. У шкарпетках, капцях, халаті, волосся пов'язане косинкою. Силкуючись усміхнутися, вона спитала: "Боже мій, що тут діється? Це жарт якийсь, чи що?"

Та, по-моєму, вона добре розуміла, що ніякий то не жарт. А надто коли Дік відчинив двері до ванної і заштовхнув її туди...

Дьюї уявляє собі тих чотирьох бранців: покірливі й налякані, вони ще не знали, що їх чекає. Просто не міг Герб цього знати, бо неодмінно боронився б. Він був лагідний чоловік, але при добрій силі й не боягуз. Елвін Дьюї не мав анінайменшого сумніву, що його друг Герб бився б на смерть, боронячи життя Бонні та дітей.

— Дік лишився сторожити біля дверей ванної, а я подався на пошуки. Обнишпорив кімнату дівчини й знайшов гаманець — маленький такий, наче ляльковий. Там був срібний долар. Якось я його упустив, і він покотився по підлозі. Закотився під стілець. Довелось мені стати навколішки. І саме тут я ніби побачив себе збоку. Мов у якомусь дурному кінофільмі. Мене аж занудило — так стало бридко. Скільки я наслухався того Дікового патякання про набитий грішми сейф — і от маєш, рачкую, щоб забрати в дитини срібний долар. Один долар! І я плазую за ним по підлозі...

*

Перрі стискає руками коліна й просить таблетку. Подякувавши Данцові, розжовує аспірин і розповідає далі:

— Та, як кажуть, нікуди не дінешся. Бери що є. Обшукав і хлопцеву кімнату. Анічогісінько. Але там стояв маленький транзисторний приймач, і я вирішив його забрати. Тут-таки згадав і про бінокль, якого бачив у кабінеті містера Клаттера. Я спустився по нього наниз. Тоді поніс приймач і бінокль до машини. Надворі було холодно, вітер — проймало добре. Місяць світив так, що видно на кілька миль кругом. І я подумав собі: а чи не кинути все це й не податися геть? Дійти до шосе, спіймати якусь попутну машину... Страх як не хотілося мені вертатись у той будинок. А проте... Як би це пояснити... Таке було в мене відчуття, немов усе діється без мене. Ніби я читаю про це в книжці. Й хочу дізнатися, що буде далі. Чим усе

скінчиться... Отож я знову пішов нагору. І тоді... стривайте, пригадаю... еге ж, тоді ми їх і позв'язували. Першого містера Клаттера. Ми викликали його з ванної, і я зв'язав йому руки. А тоді повів до підвалу...

— Самі, беззбройний? — запитав Дьюї.

— У мене був ніж.

— А Гікок лишився сторожити нагорі?

— Щоб вони не зчинили галасу. Та мені й не потрібна була допомога. З линвами справу мав не раз.

— Світили ви ліхтариком чи вмикали в підвалі світло? — спитав Дьюї.

— Увімкнув світло. Підвал у них переділений на дві частини. Одна щось ніби кімната для ігор. Я повів його у другу, в котельню. Там стояла велика картонна коробка, прихилена до стіни. Упаковка від матраца. Мені якось незручно було казати йому лягти на холодну долівку, то я й підклав ту коробку, а тоді вже звелів йому лягати.

Сидячи за кермом, Дьюї спіймав у дзеркальці погляд Данца, і Данц ледь помітно кивнув йому головою. Дьюї весь час доводив, що матрацну коробку підклали саме задля зручностімістера Клаттера, і, добачивши ще деякі малопомітні ознаки якогось чудного, химерного співчуття, висловлював припущення, що принаймні один з убивць не був остаточно позбавлений жалю.

— Я зв'язав йому ноги, тоді шнуром з'єднав їх з руками. Спитав, чи не туго. Він сказав "ні" і знову почав просити, щоб

ми дали спокій його дружині. Мовляв, не треба її зв'язувати, бо вона вже багато років хворіє, а оце їй тільки-но трохи полегшало, то він боїться, щоб такий струс не викликав нового загострення хвороби. Я знаю, сміятися тут не було чого, але просто не міг втриматись — він ще говорив про якісь загострення!

Потім я відвів наниз хлопця. Спочатку примістив його в котельні, разом з батьком. Скрутив руки й прив'язав до труби опалення під стелею. Але потім розважив, що це небезпечно. Він міг якось вивільнитись і розв'язати старого. Або навпаки. Тоді я перерізав шнур і вивів хлопця в оту кімнату для ігор. Там була зручна з вигляду канапа. Я прикрутив йому ноги до бильця, потім зв'язав руки й обвинув кінець мотузки зашморгом навколо шиї так, що якби він став випручуватись, то задушився б. Зв'язуючи його, я поклав ніж на якусь там скриню чи щось таке — свіжополаковане, аж по всьому підвалу лаком тхнуло. Хлопець попросив не класти туди ножа, бо це, мовляв, весільний дарунок, він сам його для когось зробив. Здається, для сестри... Коли я вже виходив, на нього напав кашель, і я підмостив йому під голову подушку. Тоді вимкнув світло...

— А роти ви їм не позаліплювали? — спитав Дьюї.

— Ні. Це вже потім, коли зв'язав матір і дочку в їхніх кімнатах. Місіс Клаттер не переставала плакати і все просила мене наглядати за Діком. Вона не довіряла йому, а я, мовляв, юнак порядний, вона це одразу відчула. "Я певна, що ви не такий",— казала вона й витягла з мене обіцянку, що я не дозволю Дікові нікого кривдити. По-моєму, вона турбувалася найбільше за дочку. Мене й самого це непокоїло. Я відчув, що Дік щось таке замишляє, чого я не зможу допустити. І справді, поки я зв'язував місіс Клаттер, він уже одвів дівчину до її спальні. Вона лежала на ліжку, а він сидів скраєчку і щось їй

говорив. Ну, я цю балачку одразу перепинив. Сказав йому, щоб він ішов шукав сейф, а я тим часом зв'яжу дівчину. Коли він пішов, я стягнув їй ноги шнуром, а руки зв'язав за спиною. Тоді накрив її ковдрою й підіткнув з боків, так що назовні видно було тільки голову. Поруч ліжка стояло кріселко, і я вирішив сісти й трохи перепочити — від усього того ходіння та вовтуження коліна в мене мов огнем пекло. Я спитав Ненсі, чи є в неї хлопець. Вона сказала, що є. І взагалі трималась як могла привітно й невимушено. Одне слово, сподобалася мені. Дуже мила дівчина — гарненька, не розбещена, нічого такого нема. Вона чимало розповіла мені про себе. Про те, як учиться; що думає після школи вступити до університету вивчати музику й живопис. Про коней. Сказала, що друга її улюблена розвага після танців — їздити верхи. Я й собі докинув, що колись моя мати була чемпіонкою родео.

Потім ми заговорили про Діка. Мені, бачте, було цікаво, що він їй казав. Здається, вона спитала, чому він таке чинить. Тобто грабує людей. То він як почав плакатись, що куди твоє діло! Він, мовляв, сирота, виріс у притулку, і ніхто його ніколи не любив, і родичів у нього нема — лиш одна-єдина сестра, та й то така, що їй тільки коханці в голові... А поки ми з нею отак балакали, весь час було чути, як той навіжений никає внизу, шукає сейфа. Він залазив на стільці й дивився за картинами, стукав по стінах — тук-тук-тук! Наче дятел. А коли повернувся, я, зловтішаючись у душі, спитав, чи знайшов він сейф. Ніякого біса він, звісно, не знайшов. Але в кухні надибав ще один гаманець і в ньому сім доларів...

Данц запитав:

— Скільки ви вже на той час пробули в будинку?

— Мабуть, з годину.

— А коли позаліплювали їм роти?

— Одразу ж після того. Почали з місіс Клаттер. Я примусив Діка допомагати мені, бо не хотів залишати його самого з дівчиною. Отож я відрізав від рулона довгі смуги пластиру, а він обмотував їх навколо голови місіс Клаттер — як ото мумії завивають.

"І чого ви весь час рюмсаєте? — спитав він її.— Ніхто ж не робить вам шкоди.— А тоді вимкнув світло й сказав: — На добраніч, місіс Клаттер. Спіть собі".

Ми вийшли в передпокій і рушили до кімнати Ненсі. Дік сказав: "Я думаю побавитися з дівчинкою".— "Давай,— озвався я.— Тільки спершу тобі доведеться вбити мене".

Він зиркнув на мене так, ніби не повірив своїм вухам. Тоді сказав: "Чи тобі не все одно? Можеш і ти, коли охота..."

Оце вже те, чого я терпіти не можу. Коли хтось отак розперізується. Просто ненавиджу такі штуки. Отож і відрубав йому навпростець: "Краще не займай її. Бо я не жартую".

Він, звісно, аж скипів, але збагнув, що зчиняти колотнечу не час, і тільки сказав: "Гаразд, голубе. Коли вже ти так наполягаєш..."

Скінчилося тим, що ми навіть не обмотали їй рота. Вимкнули світло в передпокої і пішли до підвалу.

Данц сказав:

— Перрі, я весь час слідкую, як було зі світлом. По-моєму виходить, що коли ви погасили світло в передпокої, то в будинку стало зовсім темно.

— Так воно й було. І ми більше ні разу не вмикали електрику. Тільки свій ліхтарик. Дік тримав його, коли ми взялися заліплювати роти містерові Клаттеру й хлопцеві. Перед тим містер Клаттер запитав мене,— то були його останні слова,— як там дружина, чи все з нею гаразд. Я відказав, що все добре, вона зараз засне. Мовляв, скоро ранок, а там їх хтось знайде, і все це — і я, і Дік, і все інше — видасться їм моторошним сном. Я не кривив душею. Мені й справді не хотілося завдавати йому шкоди. Він був дуже приємний чоловік. Спокійний, ввічливий. Так я й думав про нього весь час, аж поки перерізав йому горлянку... Ні, стривайте. Щось я не так кажу...

Перрі хмуриться, тре коліна. Побрязкують наручники.

— Потім... після того, як позаліплювали їм роти, ми з Діком одійшли в куток. Порадитись, що робити далі. Коли пригадуєте, ми перед тим трохи зчепились. І тепер у мене аж усередині все переверталося від думки, що я міг ним колись захоплюватись і слухати його вихваляння.

"Ну що, Діку? — спитав я.— Жижки трусяться? — Він нічого не відповів. Я сказав: — Залишити їх живих — це тобі недешево обійдеться. Як мінімум, у десяток років".

Він мовчав. Ніж був у нього. Я сказав: "Дай-но мені,— і забрав ножа. А тоді знов до нього: — Гаразд, Діку. Почнемо..."

Насправді я й на думці такого не мав. Просто хотів викликати його на суперечку, щоб він почав мене відмовляти,

щоб показав, що він таки дзвонар і боягуз. Ми наче змагалися між собою...

Я уклякнув біля містера Клаттера, і біль у колінах враз нагадав мені про отой клятий долар. Срібний долар. Яка ганьба! Яка бридота! А мені ж казали ніколи не повертатися до Канзасу... Я не тямив, що роблю, аж доки почув якийсь звук. Неначе хтось потопав... Кричав, захлинаючись під водою...

Я віддав ніж Дікові й сказав: "Докінчи його. Тобі одразу полегшає".

Дік намагався щось зробити... чи, може, тільки вдавав. Але в того чоловіка сили вистачило б на десятьох. Вія уже наполовину випручався з пут, вивільнив руки. І Дік на смерть перелякався. Хотів кинути все к бісу й тікати. Але я не дав. Той чоловік усе одно помер би, я знав це, проте залишити його так не міг. Я звелів Дікові присвітити ліхтариком. Тоді націлився з рушниці. Кімната так і вибухнула. Сяйнуло синім. Наче блискавка вдарила. Їй-богу, я й досі не збагну, як усі на двадцять миль в окрузі не почули того грому...

Постріл лящить у вухах Дьюї, майже заглушаючи Смітів тихий голос. Але той голос і далі звучить, випалюючи, мов з кулемета, все нові звуки та образи: ось Гікок шукає порожню гільзу — швидше, швидше,— і тепер уже голова Кеньйона в світляному колі — і знову Гікок рачкує за гільзою... Кімната Ненсі — дівчина дослухається до стуку чобіт на дерев'яних сходах — риплять східці — ближче, ближче,— і ось уже очі Ненсі слідкують за променем ліхтарика, що шукає ціль ("Вона благала: "Ой ні! Ой, прошу вас! Ні! Ні! Ні! Не треба! Ой, прошу, не треба!" Я віддав рушницю Дікові. Сказав: "Я зробив усе, що міг". Він націлився, і вона відвернула лице до стіни")... Темний передпокій — убивці поспішають до останніх дверей... Мабуть, Бонні, чувши те все, була рада, що вони прийшли так скоро...

— Ту бісову останню гільзу ми ледве знайшли. Дікові довелося лізти під ліжко. Потім ми зачинили двері кімнати місіс Клаттер і зійшли вниз, до кабінету. Там трохи постояли, як і перше, коли прийшли. Подивилися крізь жалюзі, чи не видно десь того їхнього робітника чи ще кого, хто міг почути постріли. Але кругом було так само тихо. Тільки вітер шелестів у листі... та ще Дік сапав поруч, наче за ним гналася зграя вовків. Саме отам, у ті лічені секунди, перш ніж ми побігли до машини, я вирішив убити Діка. Він-бо сам увесь час мені товкмачив: жодного свідка! Ото я й подумав: а він же сам свідок. Не знаю, що мене тоді стримало. Їй-богу, треба було так зробити. Пальнути з рушниці, й край. А тоді в машину — і ходу, аж поки загубився б десь у Мексіці.

Запала тиша. Миль з десять чи навіть більше ніхто не озивається і словом.

Мовчання Дьюї сповнене смутку та глибокої втоми. Він так хотів "дізнатися точно, що і як діялося в будинку Клаттерів тієї ночі". І ось тепер йому двічі розказали про це, і обидві версії були дуже подібні між собою, з тією лиш істотною різницею, що Гікок приписував усі чотири вбивства Смітові, а Сміт твердив, що жінок застрелив Гікок. Але їхні признання, хоча й відповідали на всі "як" і "чому", не вкладалися в його схему свідомо обміркованого злочину. Психологічно це вбивство було нещасливим випадком, безособовим по своїй суті: адже жертви його так само могли загинути від удару блискавки. Тільки тоді вони не натерпілися б такого страху, не зазнали б страждань. А забути про їхні страждання Дьюї не міг. І все ж він вважав за можливе дивитися без ненависті на людину, що сиділа поруч нього,— та навіть і з деяким співчуттям, бо життя для Перрі Сміта було аж ніяк не святом: жалюгідний і самотній, він тільки те й знав, що ганятися за щораз новою примарою. Проте співчуття Дьюї було далеке від усепрощення чи милосердя. Він

сподівався побачити Перрі та його товариша у зашморгах — рядком на одній шибениці.

Данц запитав Сміта:

— Скільки ж загалом грошей ви взяли у Клаттерів?

— Та щось доларів сорок чи п'ятдесят...

Частина четверта

"Закуток"

На четвертому поверсі будинку окружного суду в Гарден-Сіті мирно співіснують сувора атмосфера офіційної установи і веселий домашній затишок. Перше походить від окружної тюрми, друге — від так званої шерифової резиденції: гарного помешкання, відокремленого від самої тюрми сталевими дверима й коротким коридором.

Та в січні 1960 року шерифову резиденцію займав не шериф Ерл Робінсон, а його помічник Вендл Майєр з дружиною Джозефіною (Джозі). Майєри вже понад двадцять років як одружені; вони разюче подібні з вигляду: обоє високі на зріст, дебелі й дужі, з міцними руками й спокійними та добрими широкими обличчями. Місіс Майєр — жінка проста й діловита, та водночас уся її подоба немовби випромінює якийсь неземний спокій. День у дружини шерифового помічника довгий: від п'ятої години ранку й до десятої вечора вона на ногах — куховарить і шиє для в'язнів, пере й штопає їм білизну, дбайливо доглядає чоловіка, прибирає в кімнатах. У Майєрів є заміжня дочка, єдина дитина, але вона переїхала до чоловіка в Канзас-Сіті, отож тепер подружжя живе вдвох або, як уточнює

місіс Майєр, "двоє нас та ще оті, кому трапляється сидіти в жіночій камері".

Тюрма складається з шістьох камер. Одна з них, призначена для жінок,— цілком окреме приміщення в самій шерифовій резиденції, поряд 8 кухнею Майєрів.

— Та мені це не вадить,— каже Джозі Майєр.— Я люблю товариство. Хоч маю з ким погомоніти, пораючись у кухні. А ті жінки — більшість їх можна лише пожаліти. Як то кажуть, лихий попутав — ото й тільки. Ілу, Гікок і Сміт — це, звісно, інша річ. Скільки я знаю, до Перрі Сміта ще жоден чоловік не сидів у жіночій камері. А тут шериф захотів, щоб вони з Гікоком аж до кінця суду були порізно. Того дня, як їх мали привезти, я пекла яблучні пироги й весь час позирала, що там діється нанизу. Вікно моєї кухні виходить якраз на площу, то кращого огляду годі й бажати. Не беруся казати точно, але кількасот чоловік таки зібралося, щоб подивитися на людей, які вбили Клаттерів. Сама я нікого з Клаттерів ніколи не бачила, але з усього, що про них чула, то були, мабуть, дуже хороші люди. Те, що з ними вчинено, важко простити, і я знаю, що Вендла тривожило, як поведеться натовп, коли побачить Гікока й Сміта. Він боявся, що хтось може спробувати на них напасти. Ото і в мене аж серце завмирало, коли я дивилася на всі ті машини, що над'їжджали звідусіль, та на юрби газетярів, що снували довкола. Але на той час, як їх привезли, надворі посутеніло — було вже по шостій,— та й морозець брав добрячий, от більшість людей і не дочекалася, подалась по домівках. А ті, що лишилися, не зронили й слова. Тільки стояли й дивились.

Потім, коли вже їх привели сюди нагору, першого я побачила Гікока. На ньому були благенькі літні штани та стара бавовняна сорочка. Просто диво, як він не схопив запалення легень на такій холоднечі. Та він без того виглядав зовсім

хворим. Блідий був як мрець. Бо воно ж і справді жах — пройти отак крізь натовп чужинців, коли всі вони на тебе дивляться й знають, хто ти такий і що вчинив. Трохи згодом привели й Сміта. Я вже мала напохваті вечерю, щоб подати їм у камери,— гарячий суп, каву з сандвічами, пиріг. Узагалі ми годуємо в'язнів двічі на день: о пів на восьму ранку сніданок, а о пів на п'яту дня — обід. Але я не хотіла, щоб ті хлопці лягли спати натщесерце. Їм і так було не з медом. Та коли принесла Смітові вечеряти — як годиться, на підносі,— він сказав, що не хоче їсти. Стояв до мене спиною і дивився з вікна жіночої камери. Звідти те саме видно, що й з кухні: площу, дерева, дахи будинків.

Я сказала йому: "Ви хоч супу покуштуйте. Це овочевий, не з концентрату. Я сама його зварила. І пиріг свіжий".

Десь за годину я прийшла забрати посуд. Та він так ні до чого й не доторкнувся. Усе ще стояв біля вікна. Наче й з місця не зрушав. Надворі йшов сніг, і я ще, пригадую, сказала, що це перший сніг, а перед тим, мовляв, була чудова довга осінь. Потім спитала його, чи в в нього якась улюблена страва: коли є, то я спробую її приготувати другого дня. Він обернувся й поглянув на мене. Сторожко так, наче думав, що я з нього глузую. Тоді заговорив про якесь кіно — зовсім тихо, майже пошепки. Спитав, чи я бачила ту картину. Я забула, яку він назвав, та й однак її не бачила — я до кіно не дуже охоча. Він сказав, що в тій картині все діється за біблійних часів і що там є така сцена, коли якогось чоловіка кидають з балкона в натовп і люди роздирають його на шматки. Оце йому й пригадалося, коли він побачив натовп на площі. Як людину роздирають на шматки. І він подумав, що це можуть зробити й з ним. Так, каже, злякався, що й досі в животі млосно. Через те і їсти не міг. Це він, звісно, даремне, я так йому й сказала: ніхто б його і пальцем не зачепив, хоч який би він був злочинець,— у нас тут люди не такі.

Ми ще трохи побалакали. Він тримався дуже боязко, але потім сказав: "Єдине, що я насправді люблю, це рис по-іспанському".

Ну, то я пообіцяла йому приготувати, і він навіть ніби всміхнувся. Я ще подумала собі: е, це далеко не найгірший з тих, кого я бачила. Увечері, коли ми лягли спати, я сказала те саме чоловікові. Та Вендл тільки чмихнув. Він був один з перших на місці злочину, коли знайшли трупи. Отож і сказав, що добре б і мені було побачити все те на власні очі, тоді б я сама могла судити, який він хороший, цей містер Сміт. Він і його приятель Гікок. Мовляв, вони тобі серце видеруть і навіть оком не змигнуть. Воно звісно, нічого тут не скажеш — адже тих чотирьох таки замордовано. Я довго не могла заснути, все думала, чи гризе хоч одного з них сумління на згадку про ті чотири могили.

*

Минув місяць, за ним другий, і тепер сніг ішов мало не щодня. Він вибілив руді навколишні лани, запорошив вулиці містечка, притишив усі звуки.

Обтяжені снігом віти високого в'яза черкали об вікно жіночої камери. На дереві жили білки, і Перрі, кілька тижнів терпляче принаджуючи їх на недоїдки сніданків, зрештою заманив одну з гілки на підвіконня, а тоді й до себе за грати. То був чималий самчик з темно-рудим хутром. Перрі назвав його Рудиком, і звірятко швидко звикло до нового приятеля, залюбки поділяючи з ним ув'язнення. Перрі навчив його кількох нехитрих штук: гратися паперовою кулькою, просити подачки, сидіти на плечі. Усе це допомагало згаяти час, але у в'язня залишалося ще багато довгих годин, що їх треба було чимось заповнити. Читати газети не дозволяли, а ті старі жіночі журнали, які принесла місіс Майєр, йому вже обридли. І все ж

він знаходив собі діло: обточував пилочкою нігті й полірував їх до блиску, без кінця розчісував свою намащену й напахчену чуприну, по три-чотири рази на день чистив зуби, майже так само часто голився і приймав душ. Не менш дбайливо, ніж себе, чепурив він і камеру, де були туалет, душова кабіна, залізне ліжко, стіл і стілець. Більшу частину дня він проводив біля столу: там він їв, там же сидів малював — Рудика, квіти, лик Христа, обличчя та фігурки уявних жінок,— і там-таки вів щось на зразок щоденника, коротко записуючи поточні події на аркушах дешевого лінійованого паперу.

"Четвер, 7 січня. Заходив Дьюї. Приніс блок сигарет і віддруковані примірники заяви, щоб я підписав. Я відмовився".

Так звана заява — документ на сімдесят вісім сторінок, продиктований стенографістці окружного суду,— містила в собі зізнання, що їх Перрі вже зробив Елвінові Дьюї та Кларенсові Данцу. Пригадуючи свою зустріч з Перрі Смітом того дня, Дьюї розповідав, що був дуже здивований, коли Перрі відмовився підписати заяву.

— Само собою це не мало майже ніякого значення. Я міг у будь-який час засвідчити в суді його усне зізнання, зроблене Данцові й мені. До того ж ми мали підписану ще в Лас-Вегасі заяву Гікока — ту, де він звинувачував Сміта в усіх чотирьох убивствах. Але мені було цікаво. Я спитав Перрі, чому він передумав. І він сказав: "Усе в моїй заяві правильно, крім двох пунктів. Якщо ви дозволите мені їх виправити, я підпишу".

Я, звісно, догадувався, які саме пункти він мав на думці. Бо між його і Гікоковою версіями була лише одна істотна розбіжність: Перрі заперечував, що вбив усіх Клаттерів сам. До того дня він присягався, що Ненсі та її матір застрелив Гікок.

І я не помилився! Саме це він і хотів зробити: визнати, що Гікок казав правду, тобто що всіх чотирьох Клаттерів убив він, Перрі Сміт. Він сказав, що раніше брехав, і пояснив це тай: "Я хотів утопити Діка за те, що він такий слимак. За те, що розв'язав свого клятого язика".

Що ж до причини, чому він вирішив зректися своєї брехні, то, за його власними словами, зробив він це аж ніяк не тому, що раптом подобрішав до Діка,— ні, тільки через старих Гікоків. Йому нібито стало жаль Дікову матір. "Вона така мила жінка,— сказав він.— То, може, їй буде хоч трохи легше, коли вона знатиме, що Дік не натискав курок. Звісно, якби не він, то нічого цього не було б, отже, якоюсь мірою саме він головний винуватець, але факт залишається фактом: убив їх я один".

Та я не дуже йому повірив. У кожному разі, не настільки, щоб дозволити виправляти заяву. Як я вже казав, нам не обов'язково було потрібне формальне зізнання Сміта, щоб довести будь-який пункт обвинувачення. Ми й без нього мали цілком досить доказів, щоб повісити їх, і то не раз, а десять...

Одним із чинників, на яких грунтувалася впевненість Дьюї, було те, що слідству пощастило знайти радіоприймач і бінокль, що їх убивці забрали з будинку Клаттерів, а згодом збули в Мехіко-Сіті (агент КБР Гарольд Най спеціально злітав туди й простежив їх шлях аж до ломбарду). Більше того — диктуючи свою заяву, Сміт назвав місце, де вони сховали інші вагомі докази.

— Ми виїхали на шосе й помчали на схід,— розповідав він, згадуючи, що вони з Гікоком робили, покинувши будинок Клаттерів.— Дік гнав мов скажений. По-моєму, нас обох охопило якесь радісне піднесення. Щодо мене, то так воно й було. Піднесення й водночас величезна полегкість. Ми весь час сміялися, ну просто спинитись не могли. Все раптом видалося

таким кумедним — не знаю чому, але це так. Одначе з рушниці капала кров, та й одяг на мені забризкало, навіть у волоссі кров була. Тоді ми звернули на бічну дорогу й проїхали миль, мабуть, з вісім, аж поки опинилися ген у прерії. Чути було, як виють койоти. Ми викурили по сигареті, і Дік усе жартував з приводу того, що діялося там, звідки ми щойно втекли. Я вийшов з машини, підсмоктав трохи води з радіатора і змив кров з рушниці. Потім узяв Діків мисливський ніж — той самий, яким зарізав містера Клаттера,— викопав ямку, поклав у неї стріляні гільзи, залишки нейлонового шнура та лейкопластиру і прикидав землею. Тоді ми виїхали на шосе і знову повернули на схід, до Канзас-Сіті й Олейта. На світанку Дік спинився біля одної з отих ділянок для заміських виїздів, що їх називають зонами відпочинку. Там є такі відкриті коминки. Ми розклали вогнище й спалили гумові рукавички та мою сорочку. Дік сказав, що залюбки засмажив би на тому вогнищі вола, бо ще ніколи не був такий голодний. В Олейт ми приїхали над полудень. Дік висадив мене біля готелю, а сам поїхав додому обідати в сімейному колі... Так, ніж він забрав із собою. І рушницю теж...

Агенти КБР, відряджені до Гікока додому, знайшли ніж у коробці з рибальським приладдям, а рушницю — як і раніш, недбало прихилену до стіни в кухні. (Батько Гікока відмовився повірити, що його "хлопчик" міг піти на "такий жахливий злочин", і вперто доводив, що рушницю не виносили з дому від перших днів листопада, а отже, вона не могла бути знаряддям убивства). Що ж до порожніх гільз, шнура й лейкопластиру, то їх розшукали з допомогою Вірджіла Пайєца, робітника окружної дорожньої управи,— він сів на скрепер і дюйм по дюйму зрізав грунт у районі, який указав Перрі, аж поки вивернув із землі сховані предмети. Так було зведено докупи останні кінці, і тепер агенти КБР мали непохитні докази, бо експертиза встановила, що знайденими набоями стріляли саме з Гікокової рушниці, а залишки шнура та лейкопластиру цілком

тотожні з тими, якими користувалися вбивці, зв'язуючи свої жертви й заліплюючи їм роти.

"Понеділок, 11 січня. Приходив адвокат, містер Флемінг. Старий чоловік у червоній краватці".

Дізнавшись від обвинувачених, що вони не мають коштів найняти собі захисників, суд в особі судді Роланда Г. Тейта доручив їх захист двом місцевим адвокатам — містерові Артуру Флемінгу й містерові Гаррісону Сміту. Флемінгові сімдесят один рік, він колишній міський голова Гарден-Сіті; це невисокого зросту чоловік з непримітною зовнішністю, яку він намагається прикрасити яскравими краватками. Доручення містер Флемінг прийняв неохоче.

— Не маю ніякого бажання до цього братися,— сказав він судді.— Та коли суд визнав за потрібне мене призначити, нічого не вдієш.

Оборонець Гікока, Гаррісон Сміт, сорока п'яти років, шести футів на зріст, завзятий гравець у гольф, покірливо дав згоду:

— Комусь же треба це робити. І я робитиму все, що зможу. Хоча сумніваюся, чи здобуду тим велику славу.

"П'ятниця, 15 січня. В кухні у місіс Майер увімкнене радіо, і я почув, як сказали,що окружний прокурор вимагатиме страти. Багатих ніколи не вішають. Тільки бідних і беззахисних".

У заяві журналістам окружний прокурор Дуейн Вест, честолюбний і статечний двадцятивосьмирічний чоловік, що виглядає на сорок, а часом і на всі п'ятдесят, сказав:

— Якщо справу розглядатимуть присяжні, я проситиму їх по визнанні підсудних винними ухвалити смертний вирок. Якщо підсудні відмовляться від присяжних і стануть перед суддею, я проситиму його винести смертний вирок. Це рішення далося мені нелегко, але іншої ради я не мав. Зважаючи на особливу жорстокість злочину й граничну безжальність, виявлену обвинуваченими щодо їхніх жертв, я вбачаю лиш одну можливість знешкодити цих злочинців — засудити їх до страти. Це тим більш справедливо, що в Канзасі довічного ув'язнення, по суті, не існує, бо воно не виключає можливості дострокового звільнення. Особи, засуджені на довічне ув'язнення, відбувають у середньому менш ніж п'ятнадцять років.

"Середа, 20 січня. Запропонували пройти перевірку "детектором брехні" у зв'язку із справою Уокерів".

Злочини такого масштабу, як убивство Клаттерів, незмінно привертають загальну увагу юристів, а надто слідчих, обтяжених нерозв'язаними, але подібними справами,— адже цілком можливо, що розгадка однієї таємниці стане ключем до іншої. Серед багатьох офіційних осіб, зацікавлених подіями в Гарден-Сіті, був і шериф округи Сарасота, штат Флоріда, до якої входить рибальське селище Оспрі, де трохи більш як за місяць після вбивства Клаттерів стався подібний випадок на одній відлюдній фермі — саме про нього Сміт прочитав у газеті того різдвяного полудня в Майямі. Жертвами стали знову ж таки четверо членів однієї сім'ї — молоде подружжя Уокерів та двоє їхніх дітей, хлопчик і дівчинка,— причому всіх їх було вбито пострілами в голову з гвинтівки. А оскільки вбивці Клаттерів того дня, 19 грудня, ночували в готелі у Таллахассі, то цілком природно, що тамтешній шериф, не маючи жодного іншого сліду, зажадав, щоб їх обох допитали із застосуванням "детектора брехні".

І Гікок, і Сміт погодилися на таку перевірку, причому Сміт заявив канзаським слідчим:

— Я ще тоді сказав Дікові: іду, мовляв, у заклад, що це міг зробити тільки той, хто прочитав про випадок у Канзасі. Якийсь псих.

На превелике розчарування шерифа з Оспрі, перевірка дала рішуче негативні наслідки. Убивцю сім'ї Уокерів так і не знайдено.

"Неділя, 31 січня. Приїхав Дікiв батько, Йому дозволили побачення з Діком. Коли він проходив повз мене (повз двері камери), я привітався, але він не спинився. Можливо, не почув. Із слів місіс М. (Майєр) я зрозумів, що місіс Г. (Гікок) приїхати не змогла, бо їй дуже погано. Надворі мете й мете. Вночі снилося, що я з батьком на Алясці. Прокинувся в холодній калюжі!"

Містер Гікок провів із сином три години. А тоді подибав крізь сніговій до станції — зігнутий і немічний старий чоловік, вкрай виснажений страшною хворобою, що за кілька місяців після того звела його в домовину. На станції, чекаючи поїзда, він сказав одному репортерові:

— Еге ж, я бачив Діка. Ми з ним довго розмовляли. І можете мені повірити, все воно не так, як кажуть люди. І як пишуть газети. Коли хлопці йшли в той дім, вони й не думали чинити насильства. Хто-хто, а мій син — ні. Може, в нього і є свої вади, але до такого він ще не дійшов. Сміт — ось хто в усьому винен. Дік казав мені, що навіть не знав, коли Сміт напав на того чоловіка й перерізав йому горло, Діка і в тій кімнаті не було. Він прибіг уже тоді, коли почув, як вони борються. В руках у Діка була рушниця, то ось як він розповідає, що сталося далі: "Сміт

вихопив у мене рушницю та як пальне — так враз півголови йому і зніс".

А потім Дік мені каже: "Тату, треба було мені забрати назад рушницю і пристрелити Сміта. Вбити його самого, поки він не вбив решту сім'ї. Якби я це зробив, то був би в кращому становищі, ніж тепер". І я теж так думаю. А то з усього видно, що порятунку йому нема. Люди тут настроєні вороже. Повісять їх обох...

Містер Гікок помовчав, тоді з безмежною втомою та безнадією в очах додав:

— А чи може бути щось гірше, аніж знати, що твого сина мають повісити?..

До Перрі Сміта не приїхали ні батько, ні сестра, навіть листа ніхто не прислав. Текс Джон Сміт нібито шукав золото десь на Алясці, хоч, незважаючи на всі зусилля властей, встановити його місцеперебування так і не вдалося. Що ж до місіс Джонсон, то вона ще раніше заявила слідчим, що боїться свого брата, й дуже просила не давати йому її нової адреси. (Коли Смітові розказали про це, він ледь помітно всміхнувся і мовив: "Хотів би я, щоб вона була там у будинку тієї ночі. Ото мала б на що подивитися!").

Коли не брати до уваги білки, подружжя Майєрів та адвоката, містера Флемінга, що вряди-годи навідував свого підзахисного, Перрі був зовсім самотній. Йому бракувало Діка. "Часто думаю про Діка",— записав він одного дня в своєму примітивному щоденнику. Після арешту їм не давали спілкуватися, і чи не найбільше, окрім волі, Перрі жадав саме цього: поговорити з Діком, знову бути з ним разом. Щоправда, Дік виявився аж ніяк не "кременем", не тим практичним і

мужнім "залізним хлопцем", за якого Перрі мав його колись,— він показав себе "легкодухим і нікчемним слимаком". І все ж на той час Дік видавався йому найближчою людиною в світі — принаймні вони були рівня, обидва належали до проклятого каїнового Поріддя. Розлучений з Діком, Перрі ночував себе "одним один, мов той прокажений, з яким захоче знатися хіба що послідущий дурень"...

*

У камері Гікока вікна не було, і він бачив тільки широкий коридор та гратчасті двері інших камер. Зате він не був ізольований і завжди мав з ким перекинутися словом — у тюрмі не виводились п'яниці, шахраї, бешкетники, бродяги-мексіканці, отож Дік, з його легкою, "компанійською" вдачею, непристойними анекдотами й грубуватими жартами, дуже скоро став загальним улюбленцем (хоч один з в'язнів, якийсь старий, пройнявся до Діка непримиренною ворожістю, весь час сичав: "Убивця! Убивця!" — а якось при нагоді вихлюпнув на нього відро помиїв).

З вигляду Гікок видавався усім, хто його бачив, навдивовижу безтурботним хлопцем. Коли він не розмовляв з сусідами чи не спав, то лежав на ліжку, курив, жував гумку, читав спортивні журнали та дешеві детективи. А то й просто лежав, насвистуючи давні улюблені мелодії ("Ти крихітка добра і мила", "Поїдьмо в Буффало") і споглядаючи голу лампочку, що день і ніч світилася лід стелею камери. Він ненавидів це невсипуще електричне око: світло заважало йому спати, а ще більше загрожувало небезпекою його таємному задумові — втечі. Бо в'язень був зовсім не такий безтурботний, як здавалося, не скорився своїй долі й мав твердий намір будь-що уникнути "великої гойдалки". Не сумніваючись, що саме туди його пошле суд, він вирішив: "Утечу з тюрми, а там скочу в якусь машину — і шукай вітра в полі". Та для цього насамперед

потрібна була зброя, і ось уже кілька тижнів він майстрував "перо" — щось на зразок великого шила,— яке сподівався загнати точно в те місце між лопаток шерифового помічника Майєра, де удар буде смертельний. Складники цієї зброї — дерев'яна колодка та цупкий металевий стрижень — були колись частинами щітки, яку в'язень поцупив з туалету, розламав і сховав під матрац. Пізно вночі, коли кругом було чути лише хропіння, кахикання та жалібні гудки поїздів, що гуркотіли через темне містечко, він гострив той стрижень об бетоновану долівку камери і обмірковував свій план.

Колись, іще першої зими після закінчення школи, Гікок мандрував попутними машинами по Канзасу й Колорадо.

— Я тоді шукав роботи. Ото їду одного разу ваговозом, і чогось ми з водієм засперечалися. Почалося, власне, з нічого, але він добре мене помолотив і викинув з машини. Просто серед дороги, десь там у біса в Скелястих горах. Ліпив мокрий сніг, а я тюпав милю за милею, і з носа в мене так і цебеніла кров. Потім натрапив на кілька хатин серед лісу на гірському схилі. Такі собі літні дачки, що в ту пору року стояли порожні й позамикувані. От я й заліз в одну з тих хатин. У ній були дрова й консерви, навіть трохи віскі. Я прожив там більш як тиждень, і то були чи не найкращі дні в моєму житті. Хоч ніс болів страшенно, а в очах мерехтіли жовті й зелені кола. А коли сніг перестав, засяяло сонце. Ніде я більше не бачив такого неба. Хіба що в Мексіці, тільки ж там клімат зовсім інший. Я обнишпорив сусідні хатини і знайшов чималий шмат шинки, радіоприймач і рушницю. Ото було життя! Цілими днями бродив собі з рушницею, вигрівався на сонечку. Почував себе пречудово. Мов той Тарзан. А вечорами їв консервовані боби зі смаженою шинкою, тоді загортався в ковдру й слухав музику, аж поки засинав. Ніхто там і близько не показувався. Тож я любісінько міг прожити в тій хатині до весни.

І тепер Дік постановив собі: якщо йому пощастить утекти, він знову подасться туди, в гори Колорадо, знайде таку саму хатину й перебуде в ній до весни (певна річ, сам-один, бо доля Перрі його не обходила). Ця ідилічна перспектива додавала йому снаги, і він ще завзятіше гострив свій стрижень, відшліфовуючи його, мов справжній стилет.

*

"Четвер, 10 березня. Шериф влаштував трус. Обшукав усі камери й знайшов у Д.під матрацом "перо". Цікаво, що це він замишляв (ха-ха)".

Та насправді Перрі сприйняв це аж ніяк не жартома, бо Дік, маючи в руках оту свою смертоносну зброю, міг би відіграти вирішальну роль у планах, що їх плекав він сам. За минулі тижні, спостерігаючи з вікна, він багато чого дізнався про завсідників Судової площі та їхні звичаї.

Особливу увагу Перрі привертав один з них — кремезний і ставний чоловік з буйною сріблястою чуприною; його повне обличчя з виразно окресленим вольовим підборіддям було звичайно ніби невдоволене, кутики рота загнуті донизу, очі похмуро опущені — ну просто живий образ непохитної суворості. І все ж то було не зовсім правдиве враження, бо подеколи в'язень бачив, як цей чоловік спинявся перемовитись з іншими: він жартував, сміявся і здавався в такі хвилини зовсім іншою людиною — веселою, товариською, добросердою. "Такий здатен розібратися по-людському",— дійшов висновку Перрі і вважав це за неабиякий плюс, бо той чоловік був не хто інший, як Роланд Г. Тейт — суддя 32-ї судової дільниці, що мав головувати на процесі "Штат Канзас проти Сміта й Гікока". Тейти, як незабаром дізнався Перрі,— рід давній і дуже шанований у Західному Канзасі. Суддя був чоловік багатий, мав власну конеферму, чимало землі. Дружину його вважали

справжньою красунею. У них народилося двоє синів, але молодший помер, і то було страшне горе для обох батьків; трохи згодом вони всиновили маленького хлопчика, покинуту, безпритульну дитину.

— Здається, цей чоловік має душу,— сказав якось Перрі місіс Майєр.— Може, дасть нам трохи попуску.

Та великих сподівань на це він не покладав, бо розумів, що його злочин "непростимий" і що йому таки не минути "отих тринадцяти східців". А втім, і надії не втрачав, бо, так само як і Дік, замислив утечу. Все залежало від двох юнаків, яких він часто бачив під вікном своєї камери. Один був рудий, другий чорнявий. Стоячи на площі, під великим деревом, що його віти заглядали до камери, ті двоє часом усміхалися до Перрі й робили якісь знаки — принаймні так йому здавалося. Вони не озивались ані словом і щоразу, постоявши після того ще з хвилину, йшли геть. Але в'язень переконав себе, що ті хлопці, спонукувані, як видно, жагою пригод, хочуть допомогти йому втекти. Отож він намалював план площі, позначив місце, де найкраще поставити машину для втечі, а внизу написав:

"Мені потрібне тільки полотно лучкової пилки, більше нічого. Та чи розумієте ви, що вас чекає в разі невдачі? (Якщо так, кивніть головою). Вас можуть надовго засадити в тюрму. Або ж убити. І все це задля людини, якої ви не знаєте. Добре про все подумайте! Серйозно! Крім того, звідки мені знати, чи можу я вам вірити? А що, як це просто пастка, щоб виманити мене вниз і вбити? Як буде з Гікоком? Усі приготування мають враховувати і його".

Перрі зібгав записку грудочкою і поклав напохваті, щоб кинути у вікно, коли знову з'являться ті хлопці. Але вони більше не прийшли, і ніде він їх потім не бачив. Зрештою він навіть почав сумніватися, чи були вони насправді: а може, це

йому тільки здавалося (його завжди непокоїла думка, що він "не зовсім нормальний", хворий психічно,— "навіть у дитинстві, коли сестри сміялися з мене, бо я міг годинами дивитися на місяць"), Та хоч би хто були ті двоє — живі люди чи примари,— він перестав думати про них і тепер обмірковував інший спосіб порятунку — самогубство. Він уже винайшов, як це можна зробити всупереч усім пересторогам тюремного начальства (в'язням не давали дзеркал, поясів, краваток, шнурків до черевиків). Під стелею його камери також увесь час світилася лампочка, але, на відміну від Гікока, він мав у камері щітку з довгим держаком і, притиснувши ту щітку до лампочки, міг викрутити її з патрона. Одного разу йому навіть приснилося, що він викрутив лампочку, розбив її і гострою скалкою перерізав собі вени.

— Я виразно відчував, як мене залишає життя,— розповідав він згодом.— Стіни камери наче провалилися, наді мною спустилося небо, і я побачив великого жовтого птаха...

Усе життя Перрі — і коли він був нещасним затурканим хлопчиськом, і неприкаяним юнаком, і коли сидів у тюрмі — йому в сновидіннях незмінно являвся той величезний жовтий птах, схожий на папугу, ангел-месник, що люто карав його ворогів чи, як оце тепер, рятував його в хвилини смертельної небезпеки.

— Він підняв мене, мов пір'їнку, і ми злетіли вгору, все вище й вище. Я бачив під собою площу, людей, які безладно метушились і кричали, шерифа, що стріляв нам навздогін. Усі вони аж казилися з люті, бо я був вільний, летів у височінь, виявився кращим за них усіх.

*

Суд був призначений на 22 березня 1960 року. Протягом попередніх тижнів обидва адвокати часто відвідували обвинувачених. Ішлося, зокрема, про те, чи є рація просити суд перенести слухання справи в іншу округу. Але бувалий у бувальцях містер Флемінг відраджував свого підзахисного:

— Не має значення, в якому місті Канзасу буде суд. Почуття людей скрізь однакові. А в Гарден-Сіті для нас, може, навіть краще. Тут дуже релігійна громада. Двадцять дві церкви на одинадцять тисяч населення. Причому більшість священиків виступає проти смертної кари, бо вона, мовляв, несумісна з принципами християнської моралі. Навіть отець Кауен, духівник і близький друг Клаттерів, висловився проти її застосування у вашій справі. Пам'ятайте, найбільше, на що ми можемо сподіватися,— це зберегти вам життя. І я вважаю, що тут у нас не гірші шанси, ніж будь-де.

Невдовзі після того, як Смітові й Гікокові було поставлено обвинувачення, захисники з'явилися до судді Тейта з клопотанням про кваліфіковане психіатричне обстеження їхніх підзахисних. Зокрема, вони просили суд дозволити примістити обох ув'язнених до державної лікарні в Ларнеді — зразково обладнаної психіатричної клініки — з метою встановити, "чи не є вони душевнохворими або розумово неповноцінними і чи здатні усвідомлювати своє становище й захищатися в суді".

Ларнед лежить за сто миль на схід від Гарден-Сіті. Гікоків захисник, Гаррісон Сміт, повідомив суд, що він їздив туди напередодні й радився з кількома лікарями.

— У нашій окрузі кваліфікованих психіатрів немає. По суті, Ларнед — єдине місце в радіусі двохсот з лишком миль, де можна знайти фахівців, здатних провести серйозне психіатричне обстеження. Звісно, на це потрібен час. Від чотирьох до восьми тижнів. Але лікарі, з якими я розмовляв,

кажуть, що вони згодні взятися до діла негайно, а оскільки це державний заклад, то все воно не коштуватиме громаді ані цента.

Проти цього плану виступив спеціальний помічник прокурора, Логен Грін. Він був певен, що супротивна сторона спробує висунути на суді версію "тимчасового потьмарення розуму", і боявся, що пропозиція захисту зрештою потягне за собою, як він висловився у приватній розмові, появу перед судом "цілої бригади свідків-ескулапів", що співчуватимуть підсудним ("Знаю я таких — завжди ллють сльози над убивцями. А до жертв їм байдужісінько"). Приземкуватий і зачіпливий уродженець Кентуккі, Грін передусім нагадав, що в питаннях визначення осудності закон штату Канзас виходить з так званого припису Мак-Нотена, запозиченого із старобританського права, а саме: якщо обвинувачений знав, що він чинить злочин, то він є цілком осудним і повинен відповідати за свої вчинки. До того ж, провадив далі Грін, у жодному з канзаських законоположень нічого не говориться про те, що лікарі, залучені до визначення розумового стану обвинувачених, повинні мати якусь спеціальну кваліфікацію.

— Звичайні лікарі. Дипломовані медики з загальною практикою. Оце все, чого вимагає закон. Нам щоразу доводиться встановлювати осудність обвинувачених, і ніколи ми не залучали до цього людей ні з Ларнеда, ні з будь-яких психіатричних закладів. Цим завжди займаються наші місцеві лікарі. Не така вже велика штука визначити божевілля, душевну хворобу чи розумову неповноцінність... Тож немає ніякої потреби витрачати час і посилати обвинувачених до Ларнеда.

Заперечуючи йому, адвокат Сміт сказав:

— У даному разі питання виходить далеко за межі звичайного встановлення осудності в якійсь цивільній справі. Йдеться-бо про життя двох людей. Хоч який тяжкий їхній злочин, але вони мають право на те, щоб їх обстежили досвідчені фахівці. За останні двадцять років,— додав він, звертаючись безпосередньо до судді,— психіатрія зробила величезний крок уперед. Федеральні суди все ширше починають застосовувати здобутки цієї науки при розгляді карних злочинів. І мені здається, що ми маємо чудову нагоду прилучитися до нових досягнень у цій галузі.

Та суддя визнав за краще знехтувати цю нагоду, бо, як зауважив один його колега: "Тейт — типовий взірець юриста-буквоїда. Він ніколи не експериментує, ні на йоту не відійде від букви закону". Але той самий критик сказав про нього й таке: "Він перший, кого я хотів би бачити в суддівському кріслі, якби був невинний, і останній, перед ким волів би стати, маючи за собою вину".

Щоправда, суддя Тейт не відхилив клопотання захисту як такого. Він вчинив точно так, як вимагав закон: призначив комісію з трьох місцевих лікарів і доручив їм зробити висновок щодо розумового стану обвинувачених. (У належний час ця медична трійця відвідала кожного в'язня і, порозмовлявши з ними якусь годину, оголосила, що обидва цілком нормальні психічно. Коли Перрі Сміта повідомили про цей діагноз, він сказав: "Звідки їм знати? Адже вони прийшли тільки задля розваги. Почути жахливі подробиці з кривавих уст самого вбивці. Я ж бачив, як блищали їхні очі!" Адвокат Гікока також був обурений. Він ще раз поїхав до Ларнедської клініки просити когось із психіатрів безплатно приїхати в Гарден-Сіті й перевірити обвинувачених. Єдиний, хто на це зголосився, був доктор В. Мітчел Джонс, молодий літами — йому не минуло й тридцяти,— але дуже досвідчений фахівець у галузі криміналістичної психології та психіатрії, що навчався і

працював у Європі й Сполучених Штатах. Він погодився обстежити Сміта й Гікока і в разі позитивних наслідків посвідчити на їхню користь).

Уранці 14 березня представники захисту знову з'явилися до судді Тейта, цього разу з проханням відкласти процес, що мав початися через вісім днів. Вони висунули дві причини. По-перше, "надзвичайно важливий свідок", батько Гікока, дуже погано себе почував і не міг стати перед судом. Друга причина була делікатнішого характеру. Протягом останнього тижня у вітринах та в громадських місцях Гарден-Сіті — банках, ресторанах, на залізничній станції почали з'являтися віддруковані великими літерами афішки: "Продаж з торгів майна Г. В. Клаттера.—21 березня 1960 року в садибі Клаттерів".

— Я розумію,— сказав Гаррісон Сміт, звертаючись до судді, — що довести будь-яке упередження майже неможливо. Але ці торги, цей розпродаж майна жертви призначено рівно через тиждень від сьогодні, тобто якраз напередодні початку суду. Чи це зумисний підступ проти обвинувачених, я сказали не беруся. Але оті афішки, разом з газетними об'явами та оголошеннями по радіо, щоразу нагадуватимуть про вбивство кожному членові громади, з якої сто п'ятдесят чоловік названо кандидатами в присяжні.

Та на суддю Тейта це не справило враження. Він відхилив клопотання захисту без будь-яких пояснень.

*

Напередодні суду місцева "Телеграм" надрукувала передову статтю, в якій говорилося:

"Здавалося б, у ці дні сенсаційного процесу над двома вбивцями очі всієї нації мають бути звернені до Гарден-Сіті. Але це зовсім не так. Навіть за сто миль на захід, у Колорадо, мало хто знає про цю справу, та й ті заледве пригадають, що вбито якусь заможну сім'ю. Дуже сумне свідчення стану злочинності в нашій країні. Не минуло й півроку, відколи вбито чотирьох членів сім'ї Клаттерів, а в різних кінцях країни вчинено ще кілька подібних групових убивств. Тільки протягом, останніх днів газети повідомили принаймні про три випадки. Отже, і цей злочин, і судовий процес над убивцями — цілком буденні явища з ряду тих, про які люди читають і одразу ж забувають..."

Та хоч очі нації й не були звернені до них, головні дійові особи процесу — від судового секретаря й до самого судді — з'явилися на перше засідання сповнені почуття власної ваги. Всі четверо юристів убралися в нові костюми, а нові черевики на дебелих ногах окружного прокурора рипіли за кожним кроком. Гікок теж причепурився, одягтись у привезені батьками ретельно відпрасовані сіро-голубі штани та білу сорочку з вузенькою синьою краваткою. Лише Сміт, що не мав ні піджака, ні краватки, аж ніяк не пасував своїм виглядом до урочистої обстановки. У сорочці з відкритим коміром (позиченій у містера Майєра) та підкочених унизу старих джинсах він був наче самотній зальотний птах — як ото морська чайка серед пшеничного лану.

Судовий зал — це звичайна собі велика кімната на третьому поверсі окружного суду, з тьмяно-білими стінами та вкритими темним лаком меблями. Лави для публіки вміщують душ сто шістдесят. Уранці 22 березня на тих лавах сиділи виключно чоловіки — громадяни округи Фінні, що їх викликано до суду як кандидатів у присяжні, Було очевидно, що особливої охоти до цього ніхто не має (один кандидат у розмові з другим сказав: "Мене не можна призначати, я недочуваю",— на що

його товариш, трохи помовчавши, відповів: "Та як подумати, то і я тугий на вухо"), отож усі вважали, що добір присяжних триватиме добрих кілька днів. Та обернулося так, що цю процедуру було завершено за чотири години, причому повний склад присяжних, включаючи й двох запасних, відібрано з перших же сорока чотирьох кандидатів. Сім кандидатур відхилено на вимогу захисту, проти трьох заперечили представники обвинувачення, решта двадцять дістали відводи з двох причин: одні не визнавали смертної кари, другі, за їхніми словами, вже мали тверду думку щодо вини підсудних.

Зрештою до складу відібраних чотирнадцяти чоловік увійшли шість фермерів, аптекар, завідувач дитячого садка, службовець аеропорту, бурильник колодязів, два торговельні агенти, механік і розпорядник кегельбану. Всі вони були сімейні люди (дехто мав п'ятеро й більше дітей) і ревні парафіяни місцевих церков. Під час попереднього опиту четверо визнали, що були особисто, хоча й не близько, знайомі з містером Клаттером, але на дальші запитання всі відповіли, що ця обставина аж ніяк не завадить їм винести безсторонній присуд. Службовець аеропорту, середніх літ чоловік на прізвище Н. Л. Даннен, коли спитали його думку про смертну кару, сказав: "Загалом я проти страти. Але в цій справі — ні". Декому з тих, що чули цю заяву, вона видалася відвертим проявом упередженості. І все ж Даннена включили до складу присяжних.

Обвинувачені не дуже дослухалися до опиту кандидатів. Напередодні доктор Джонс, психіатр, що зголосився їх обстежити, близько двох годин розмовляв з кожним окремо, а тоді попросив їх написати автобіографії. Отож, поки суд відбирав присяжних, обидва сиділи біля столів своїх захисників і складали ті життєписи. Гікок орудував пером, Сміт — олівцем.

Сміт писав:

"Я, Перрі Едвард Сміт, народився 28 жовтня 1928 року в Гантінгтоні, округа Елько, штат Невада. 1929 року наша сім'я переїхала на Аляску, в Джуно. У сім'ї, крім батьків, були мій брат Текс-молодший (згодом він поміняв ім'я на Джеймс, бо Текс звучить кумедно, а мабуть, ще й тому, що з дитинства незлюбив батька — під впливом матері), сестра Ферн (вона теж поміняла ім'я на Джой), сестра Барбара і я. В Джуно батько гнав і продавав горілку. По-моєму, саме тоді мати приохотилася до алкоголю. Вони з батьком почали сваритись. Пам'ятаю, як одного разу, коли батька не було вдома, мати приймала якихось моряків. Коли батько повернувся, зчинилась бійка, і він зрештою витурив геть тих моряків, а тоді заходився бити матір. Я страшенно перелякався, та й усі ми, малеча, тремтіли й плакали. Я боявся, що батько битиме й мене, і за матір теж боявся. Не міг збагнути, чому батько б'є її, але відчував, що вона вчинила щось дуже погане...

Далі я невиразно пригадую, як ми жили у Форт-Бреггу, в Каліфорнії. Братові подарували духову рушницю, і він підстрелив колібрі, а тоді йому стало жаль пташки. Я почав просити, щоб він дав постріляти й мені. Та він відштовхнув мене й сказав, що я замалий. Я аж заревів з люті. А коли виплакався, мене знов узяла злість. Підкравшись до стільця, на якому сидів брат, я схопив рушницю (вона була прихилена до стільця), приставив йому до вуха й закричав на все горло: "Бабах!" Не пам'ятаю вже, хто з батьків одлупцював мене й звелів попросити пробачення. Потім брат узяв собі за звичай стріляти у великого білого коня, яким один сусід їздив повз дім до містечка. Одного разу той сусід зловив брата й мене в кущах і одвів до батька. Нам добре перепало, і батько забрав у брата рушницю, а я радів з того! Оце майже все, що я пригадую про життя у Форт-Бреггу. (Ага, ще ми, малеча, стрибали з парасолем з повітки на купу сіна).

Дальший спомин — уже десь за кілька років, коли ми жили в Каліфорнії... чи то в Неваді? Пригадую дуже соромітну сцену між матір'ю і одним негром. Ми, дітлахи, влітку спали на веранді, і одне з наших ліжок стояло під самим вікном кімнати батьків. Отож кожен з нас підглядав під нещільно спущену завіску й бачив усе, що там діялось. Батько найняв того негра, Сема, допомагати на фермі, бо сам десь працював. Він їздив на роботу своїм старим ваговозиком і повертався пізно. Я вже не пригадую добре, як воно все було, але, мабуть, батько знав чи підозрював про це, бо скінчилося тим, що вони з матір'ю розлучилися і мати переїхала з нами до Сан-Франціско. Вона забрала батькову машину і всі ті пам'ятки, що він привіз з Аляски. Здається, це було в 1935 році, точно не пригадую...

У Сан-Франціско й почалися мої знегоди. Я зв'язався з ватагою вуличних хлопців, старших за мене віком. Мати ніколи не прохмелялася й зовсім не дбала про нас, своїх дітей. Я ріс справжнім безпритульником і дикуном. Не знав ніякої влади чи дисципліни, ніхто не вчив мене відрізняти добре від лихого. Я йшов з дому й приходив коли хотів, аж поки вперше попав у біду. Відтоді я хтозна-скільки разів побував у виправних будинках — за втечі з дому, за крадіжки. Особливо запам'ятався мені один такий заклад. У мене були слабкі нирки, і я щоночі обмочував постіль. Я дуже соромився цього, але стримувати себе ніяк не міг. Наглядачка жорстоко била мене, прозивала дошкульними словами й висміювала перед іншими хлопцями. Кожної ночі вона ходила й дивилась, чи я не обмочився, а тоді здирала ковдру й лупцювала мене великим чорним ременем. Потім тягла за волосся до ванни, штовхала туди, пускала холодну воду й наказувала, щоб я мився і прав простирадла. Кожна ніч була для мене страхіттям... Згодом ту наглядачку звільнили, але я ніколи їй цього не забуду, ні їй, ні будь-кому, хто знущався з мене..."

Згадавши, що містер Джонс казав віддати йому написане того ж таки дня, Сміт одразу перескочив до тих років, коли підлітком жив разом з батьком і вони вдвох об'їздили весь Захід і Далекий Захід, шукаючи золота, полюючи звірину, беручись до будь-якої роботи.

"...Я любив батька, але часом любов і прихильність до нього спливали геть з мого серця, мов вода після дощу. Так було завжди, коли він не бажав розуміти моїх інтересів і прагнень. Він майже не рахувався зі мною, не давав права голосу, самостійності. І зрештою я був змушений покинути його. В шістнадцять років я найнявся в торговельний флот, а 1948 року вступив до армії — офіцер на призовному пункті поставився до мене поблажливо й завищив іспитову оцінку. Відтоді я почав усвідомлювати, як багато важить освіта. Це ще дужче розпалило в мені досаду й ненависть до інших. Я став зчиняти бійки. Одного разу в Японії скинув з моста в річку полісмена. Потім підпав під трибунал за погром в одному японському кафе. Там-таки, в Кіото, мене вдруге судив трибунал — за крадіжку таксі. В армії я прослужив майже чотири роки. В Японії і Кореї у мене часто були напади несамовитої люті. Я відбув у Кореї п'ятнадцять місяців, потім під час чергової зміни мене відіслали назад до Штатів. Як першому учасникові корейської війни, що повернувся на Аляску, мені влаштували урочисту зустріч: безкоштовно привезли туди літаком, написали про мене в газеті, навіть фото надрукували. Військову службу я закінчив у Форт-Люїсі, штат Вашінгтон..."

Сміт писав похапцем, майже нерозбірливо, щоб встигнути розповісти й про події ближчого минулого: як він покалічився на мотоциклі, як вчинив крадіжку в Філіпсберзі, штат Канзас, і дістав за неї свій перший тюремний присуд.

"...Мені дали від п'яти до десяти років за велику крадіжку і втечу з тюрми. Я вважав, що зі мною повелися вкрай несправедливо. В тюрмі серце моє ще дужче запеклося. Після звільнення я збирався їхати з батьком на Аляску, але не поїхав. Деякий час працював у Неваді й Айдахо, потім виїхав до Лас-Вегаса і, нарешті, до Канзасу, де й опинився в тому становищі, в якому тепер перебуваю... Більше писати не маю часу".

Він підписався, тоді додав ще кілька слів:

"Я хотів би ще раз поговорити з Вами. Не встиг сказати багато такого, що могло б Вас зацікавити. Мені завжди приємно спілкуватися з людьми, які знають, чого хочуть, і вперто йдуть до поставленої мети. По-моєму, ви саме така людина".

Гікок писав не так старанно, як його товариш. Він часто підводив голову і слухав відповіді чергового кандидата в присяжні чи роздивлявся обличчя людей навколо. Особливо довго і з видимою неприязню він спиняв погляд на енергійному обличчі окружного прокурора Дуейна Веста, свого однолітка — обидва мали по двадцять вісім років. Одначе Дікова біографія, написана гарним почерком, що нагадував скісний дощ, була готова ще перед тим, як суддя оголосив перерву до наступного дня.

"Спробую розповісти про себе все, що зможу, хоч раннє дитинство, років до десяти, пригадую дуже невиразно. Шкільні літа минали так само, як і в більшості моїх ровесників. Бився з хлопцями, водився з дівчатами — усе, що належить у цьому віці. Життя вдома також було нормальне, але, як я вже Вам розказував, мене рідко відпускали з двору гуляти з товаришами. Щодо цього батько стежив за нами суворо. (Гікок має на увазі себе й молодшого брата). До того ж мені доводилося чимало допомагати йому в господарстві... За все

життя пригадую лиш одну суперечку між батьками, та й то вони одразу ж помирилися. Яка була її причина, я не знаю...

Якось батько купив мені велосипед, і я почував себе найщасливішим хлопцем у містечку. Велосипед був уживаний, дівочий, але батько переробив його на хлопчачий, пофарбував, і він став як новий. Та й інших іграшок я мав у дитинстві чимало, коли зважити на можливості батьків. Ми завжди були, як то кажуть, не багаті й не бідні. Ніколи не знали злиднів, але кілька разів опинялися на грані. Батько все життя гнув горба, аби ми мали все, що треба. Мати теж працювала в поті чола. У домі в неї завжди було чисто, й діти ходили охайні. Пригадую, батько полюбляв старомодні картузи з пласким верхом і хотів, щоб я теж такі носив, але мені вони не подобались...

Учився я непогано, перші кілька років навіть вище середнього, але потім пішло трохи гірше. Десь того ж таки часу я потоваришував з одною дівчиною. Вона була гарненька й мила, але нічого такого я собі з нею не дозволяв, ми тільки цілувалися. Просто були хорошими товаришами...

У школі я брав участь в усіх спортивних змаганнях. Найкраще відзначався у баскетболі, футболі, легкій атлетиці, бейсболі. Особливо у випускному класі. Постійної подружки я тоді не мав, бо весь вільний час у мене забирав спорт. Тоді ж таки я вперше звідав близькість з дівчиною, хоч перед товаришами, звичайно, хвалився, що вже мав їх хтозна-скільки...

Як доброго футболіста мене запрошували до двох коледжів, але я не схотів. Закінчивши школу, я пішов працювати на залізницю, але взимку мене звільнили. Наступної весни влаштувався на роботу в автокомпанію "Рорк". Попрацювавши там півроку, попав на машині компанії в автомобільну катастрофу. Дістав тяжкі пошкодження голови,

лежав у лікарні. Після того знайти іншої роботи я не міг і майже цілу зиму був безробітний. А тим часом познайомився з одною дівчиною і закохався в неї. Батько її був баптистський проповідник і не дозволяв їй водитися зі мною. У липні ми одружилися. Старий мало не сказився з люті, коли дізнався, що вона вагітна. Та й потім так і не подобрішав, ледве терпів мене. Коли ми одружились, я влаштувався на бензозаправну станцію поблизу Канзас-Сіті. Працював з восьмої вечора до восьмої ранку. Іноді дружина лишалася зі мною на цілу піч — вона боялася, щоб я не заснув, то приходила мені допомагати. Згодом мені запропонували місце в Перрі Понтіака, і я залюбки погодився. Робота була пристойна, хоч заробляв я не так уже й багато — 75 доларів на тиждень. Стосунки з усіма мав добрі, та й хазяїн мене поважав. Я працював там п'ять років...

Із здоров'ям у мене негаразд. Мабуть, це наслідки отої автомобільної катастрофи. Часто наморочиться в голові, бувають кровотечі з носа й лівого вуха. Не так давно з голови в мене вийшла скалка скла — виткнулася в куточку ока. Батько допоміг мені її витягти...

Гадаю, слід розповісти Вам і про те, що спричинилося до мого розлучення і чому я попав у тюрму. Це сталося на початку 1957 року. Ми з дружиною наймали квартиру в Канзас-Сіті. На той час я вже покинув роботу в автомобільній компанії і завів самостійне діло. Я орендував гараж в одної жінки. В неї була невістка, Маргарет. Якось я познайомився з тією дівчиною, і ми пішли пити каву. Чоловік її служив десь на флоті. Одне слово, ми почали зустрічатися. Моя дружина подала на розлучення. Мені тоді здавалося, що я ніколи не кохав її по-справжньому. Бо якби кохав, то не вчинив би такого. Отож я не заперечував проти розлучення. Я почав пиячити й не прохмелявся майже місяць. Занедбав роботу, витрачав більше грошей, ніж заробляв, удався до липових чеків і зрештою став злодієм. За це й сів у тюрму...

Мій оборонець сказав, що я повинен бути з Вами одвертий, бо Ви можете мені допомогти. А допомога мені, як Ви самі розумієте, конче потрібна".

*

Другого дня, в середу, суд розпочався по-справжньому. Того ранку до судового залу вперше пустили публіку. Але там умістилася лиш невелика частина тих, що зібрались біля входу. Перші лави були залишені для двадцяти представників преси й таких неординарних осіб, як Гікокові батьки. Ходили чутки, що на процесі мають бути дві старші дочки Клаттерів, та вони не з'явилися ні на цьому, ні на дальших засіданнях. Родину репрезентував молодший брат містера Клаттера, Артур, що приїхав на суд за сто миль. Він сказав журналістам:

— Я хотів тільки подивитися на них,— Він мав на увазі Сміта й Гікока.— Побачити, що це за звірі. Я сам, здається, роздер би їх на шматки.

Артур Клаттер сів як міг ближче до обвинувачених і просто-таки вп'явся в них очима, ніби мав намір малювати з пам'яті їхні портрети. Незабаром Перрі Сміт, немовби скоряючись його владному поглядові, обернувся, позирнув на нього — і впізнав риси людини, яку вбив своїми руками: ті самі примружені очі, тонкі уста, тверде підборіддя. Він ураз перестав жувати гумку, похнюпився й з хвилину сидів нерухомо, потім щелепи його знов поволі почали жувати. А загалом, коли не зважати на цей момент, поведінка Сміта й Гікока розчарувала публіку: обидва сиділи, жували гумку і злегка постукували ногами об підлогу. Тим часом почали викликати свідків обвинувачення.

Перша стала перед судом Ненсі Юелт. За нею — Сьюзен Кідвелл. Дівчата розказали про те, що побачили в неділю, 15

листопада, у будинку Клаттерів: безлюдні кімнати, порожній гаманець на підлозі в кухні, залита сонцем спальня, в ній їхня подруга Ненсі Клаттер, а навколо — її кров... Захист відмовився від перехресного допиту. Таку ж позицію зайняли його представники і щодо трьох дальших свідків (батька Ненсі Юелт, шерифа Ерла Робінсона та окружного медичного експерта доктора Фентона), кожен з яких доповнив картину подій того сонячного листопадового ранку, розповівши, як нарешті було знайдено всі чотири трупи і який вони мали вигляд; а доктор Фентон зачитав медичний висновок про причини смерті— "тяжкі пошкодження життєво важливих центрів головного мозку, заподіяні вогнепальною зброєю".

Потім місце свідка зайняв Річард Дж. Роуледер, головний слідчий поліції Гарден-Сіті. Він захоплюється фотографією і досяг у ній чималих успіхів. Саме Роуледер зробив фотознімки, на яких було виявлено невидимі омом сліди Гікокових запорошених підошов у підвалі будинку Клаттерів. Йому ж належали фотографії трупів — оті образи смерті, над якими годинами просиджував Елвін Дьюї, коли злочин ще не було розкрито. Роуледер мав засвідчити, що саме він зробив усі ті фотографії, які обвинувачення просило прилучити до речових доказів.

Проти цього виступив захисник Гікока.

— Єдина мета, з якою судові запропоновано ці знімки,— сказав він,— збудити в присяжних упередження й неприязнь до обвинувачених.

Суддя Тейт відхилив протест і дозволив прилучити фотографії до речових доказів, а це означало, що їх належить передати на огляд присяжним.

Поки це робилося, Гікоків батько, звертаючись до журналіста, що сидів поруч нього, сказав:

— Ну й суддя! Де ж це бачена така несправедливість! Ні до чого тоді й суд, з таким от суддею. Мабуть, він сам труну ніс на похороні!

(Насправді Тейт дуже мало знав потерпілих, а на похороні взагалі не був).

Та голос містера Гікока пролунав самотньо в принишклому залі. Усіх фотографій було сімнадцять, і тим часом, як вони переходили з рук у руки, на обличчях присяжних відбивалися викликані ними почуття: в одного спалахнули щоки, наче хтось надавав йому ляпасів, інші, раз позирнувши, відводили погляд, явно не в змозі дивитися далі; ті фотографії немовби зняли їм з очей полуду, наочно показали всю моторошну правду про те, що спіткало сім'ю одного з їхніх сусідів. Ця правда вразила, обурила їх, і дехто — аптекар, розпорядник кегельбану — вже дивився на обвинувачених з неприхованою відразою.

А старий містер Гікок стомлено хитав головою і знову й знов бурмотів:

— Ні до чого... Ні до чого такий суд...

Останнім свідком у той день обвинувачення намітило виставити "засекречену особу". Це була людина, чиї зізнання безпосередньо призвели до арешту обвинувачених: Флойд Веллз, колишній товариш Гікока по камері. А що він досі відбував свій строк у тюрмі штату Канзас і, отже, міг стати жертвою помсти з боку інших в'язнів, то про нього ще ні разу не згадувалося прилюдно. Тепер, щоб Веллз міг безпечно дати свідчення в суді, його перевезли з Ленсінга до невеличкої

тюрми в сусідній окрузі. І все ж, ідучи через судову залу, він якось дивно скрадався, немов чекав, що по дорозі його підстерігає вбивця. Коли він поминав Гікока, уста обвинуваченого викривились, і з них злетіло кілька брутальних слів. Веллз удав, ніби не помітив того, але мимоволі сахнувся від зрадженого товариша, мов кінь від гримучої змії. Зайнявши місце свідка, він втупив очі перед себе. Малий, пласколиций, він скидався на такого собі простодушного хлопчину-фермера. На ньому був чепурний синій костюм, куплений спеціально до цієї нагоди коштом канзаських властей: головний свідок обвинувачення мав справляти добре враження й викликати довіру.

Свідчення Веллза, прорепетирувані перед початком суду, були такі ж гладенькі, як і зовнішність. Підбадьорюваний доброзичливими репліками Логена Гріна, свідок визнав, що колись близько року працював найманим робітником на фермі містера Клаттера; далі сказав, що років через десять по тому, засуджений до тюремного ув'язнення за крадіжку, він познайомився в тюрмі з іншим злодієм, Річардом Гікоком, і розповів йому про ту ферму та сім'ю Клаттерів.

— А скажіть,— запитав Грін,— що саме говорили ви з Гікоком про містера Клаттера під час тих ваших розмов?

— Та говорили ми про нього чимало. Гікок казав, що незабаром має достроково звільнитись і подасться десь на Захід шукати роботи, то, можливо, й до містера Клаттера загляне. А я розповідав йому, який містер Клаттер заможний хазяїн.

— Це зацікавило Гікока?

— Так, він ще спитав, чи є у містера Клаттера сейф.

— Містере Веллз, чи вважали ви тоді, що в будинку є сейф?

— Та, бачте, стільки вже часу минуло, відколи я там працював... Мені здавалося, що там є сейф. Щось я таке пригадував, якусь шафу в стіні... А потім він, цебто Гікок, почав говорити, що пограбує містера Клаттера.

— Він не казав вам, в який спосіб думає вчинити пограбування?

— Він сказав, що коли вже до цього дійде, то там не залишиться жодного свідка.

— А як він думав позбутися свідків, він вам казав?

— Так. Сказав, що, мабуть, зв'яже їх, пограбує, а тоді порішить.

Встановивши очевидний факт зловмисного наміру, Грін полишив свідка на ласку захисту. Перехресний допит почав старий містер Флемінг, типовий провінційний адвокат, здатний скоріше до цивільних, ніж до карних справ. Як одразу ж виявилося, своїми запитаннями він мав на меті з'ясувати те, чого зумисне уникали обвинувачі: роль самого Веллза в злочинному задумі та його моральну відповідальність за вбивство.

— А скажіть,— запитав Флемінг, поспішаючи швидше дійти до суті справи,— чи не пробували ви хоч якось відрадити містера Гікока від його наміру пограбувати і вбити сім'ю Клаттерів?

— Ні. Таких балачок там не переслухаєш,— ("там" — у тюрмі штату Канзас),— отож на них просто не зважаєш, бо все воно пусте нахваляння.

— Ви хочете сказати, що розмовляли про ці речі й нічого не мали на думці? А навіщо ж ви казали містерові Гікоку, що містер Клаттер має сейф? Адже ви хотіли, щоб він вам повірив, чи не так?..

Флемінг спокійно й методично заганяв свідка на слизьке. Веллз смикнув вузол краватки, ніби вона раптом здушила йому горло.

— ...І щоб повірив, що в містера Клаттера без ліку грошей, чи не так?

— Я казав, що містер Клаттер має багато грошей, це правда.

Флемінг примусив свідка ще раз повторити все, що казав йому Гікок про свої злочинні наміри щодо сім'ї Клаттерів. Тоді немовби йому раптом стало гірко на душі, скрушно запитав:

— І навіть після всього того ви нічого не зробили, щоб відмовити його?

— Я не вірив, що він це зробить.

— Ви не вірили, он як. Тоді чому ж, почувши про те, що сталося на фермі Клаттерів, ви подумали на нього?

Веллз зачіпливо відказав:

— Бо все було точнісінько так, як він нахвалявся!

До свідка взявся Гаррісон Сміт, молодший віком представник захисту. Його різкий, знущальний тон видавався силуваним, бо насправді це був добродушний і лагідний чоловік. Сміт запитав свідка, чи мав він прізвисько.

Той відповів:

— Ні. Мене звуть просто Флойд.

Адвокат чмихнув.

— А не прозивають вас тепер фіскалом? Чи, може, лягавим?

— Мене звуть просто Флойд,— уперто повторив Веллз.

— Скільки разів ви сиділи в тюрмі?

— Три.

— А скільки з них за брехню?

Свідок почав заперечувати. Перший раз він попав у тюрму за те, що вів машину, не маючи шоферських прав, другий — за крадіжку, а колись, ще як служив в армії, відбув три місяці у військовій тюрмі після одної пригоди.

— Нас послали супроводити ешелон. У дорозі ми трохи випили й почали стріляти по ліхтарях....

Усі засміялися. Не сміялись тільки обвинувачені (Гікок сердито плюнув на підлогу) і Гаррісон Сміт. Він уже запитував

Веллза, чому той, дізнавшись про голкомбську трагедію, кілька тижнів зволікав, перш ніж розказав властям, що йому відомо.

— Ви що,— спитав він,— чекали, чи не дізнаєтеся ще чогось? Може, про якусь винагороду?

— Ні.

— Ви нічого не знали про винагороду?

Адвокат мав на увазі тисячу доларів, що їх пообіцяла канзаська "Ньюс" за відомості, які допоможуть викрити й заарештувати вбивць Клаттерів.

— Я читав про неї в газеті.

— Це було ще перед тим, як ви звернулися до властей, чи не так?

І коли свідок визнав цей факт, Сміт переможно запитав:

— А що пообіцяв вам прокурор за ваші сьогоднішні свідчення?

Логен Грін підхопився з місця:

— Ваша честь, ми протестуємо проти цього запитання. У захисту немає жодних підстав говорити про якісь обіцянки.

Протест був задоволений, і свідка відпустили. Коли він сходив з підвищення, Гікок промовив так, що його почули всі поблизу:

— Сучий син. Якщо й треба когось повісити, то це його. Ви тільки погляньте! А він собі хапне ті грошики, вийде на волю — і хоч би що!

Це пророцтво справдилося: невдовзі по тому Веллз дістав і винагороду, і дострокове звільнення. Та щастя його було скороминуще. Незабаром він знову вскочив у халепу і в наступні роки зазнав чимало злигоднів. Нині він в'язень тюрми штату Міссісіпі в Парчмені, де відбуває тринадцятирічний присуд за збройне пограбування.

*

До п'ятниці, коли суд мав розійтися на перерву до наступного тижня, допит свідків обвинувачення було закінчено. Серед інших перед судом стали чотири спеціальних експерти ФБР з Вашінгтона. Ці люди, кваліфіковані фахівці з різних галузей криміналістики, дослідили речові докази, що доводили причетність обвинувачених до вбивства (мазки крові, відбитки ніг, стріляні гільзи, шнур, лейкопластир), і кожен ствердив їх незаперечність. І, нарешті, суд заслухав свідчення четвірки агентів КБР, які розповіли про свої розмови з обвинуваченими та про їхні зізнання. Під час перехресного допиту співробітників КБР захисники, відчуваючи хиткість своєї позиції, намагалися твердити, ніби заарештованих змушено до визнання вини негідними засобами — шляхом грубого допиту в тісних задушливих камерах із сліпучим світлом. Обурені цими несправедливими закидами, детективи дуже переконливо спростували їх. (Після засідання, коли один журналіст спитав захисника Гікока, навіщо він удався до таких очевидних перекручень, той сердито відказав: "А що я маю робити? Я граю без жодного козиря. Не можу ж я сидіти, як манекен. Треба хоч час від часу голос подати").

Найбільше враження з усіх свідків обвинувачення справив Елвін Дьюї. Його свідчення, з яких публіка вперше довідалася про всі моторошні деталі злочину, що їх виклав у своїх зізнаннях Перрі Сміт, вжахнули слухачів. Та чи не найдужче вжахнули вони Річарда Гікока, що аж здригнувсь і весь напружився, коли Дьюї сказав:

— Є один момент, про який розповів мені Сміт і якого тут ще не згадувано. Коли вони зв'язали Клаттерів, Гікок сказав Смітові, що Пенсі Клаттер припала йому до вподоби і що він хоче її згвалтувати. Як твердить Сміт, він відповів, що нічого такого не допустить. Він казав мені, що зневажає людей, які не вміють здержувати свою хіть, і що він скоріш прибив би Гікока, ніж дав йому вчинити насильство над дівчиною.

Досі Гікок і гадки не мав, що його спільник виказав поліції і цей нездійснений злочин. Не знав він і того, що під добріший настрій Перрі змінив свою первісну версію і заявив, ніби він сам застрелив усіх Клаттерів,— про це розповів Дьюї наприкінці свого виступу.

— Перрі Сміт сказав мені, що хоче виправити два місця у своїй заяві. Мовляв, усе в ній відповідає дійсності, крім двох пунктів. А саме: місіс Клаттер і Ненсі Клаттер убив не Гікок, а він. Як він сказав, Гікокові легше буде померти, коли його мати вважатиме, що він нікого не вбивав. Батьки Гікока — хороші люди, сказав він, то нехай уже буде так.

Почувши це, місіс Гікок голосно заплакала. Всі попередні дні вона тихо сиділа поруч чоловіка, лише бгала в руках хусточку. Щоразу, як їй вдавалося спіймати очима погляд сина, вона кивала йому головою і видушувала з себе кволу усмішку, що мала засвідчити її відданість. Та зрештою старій матері забракло сили, і вона не змогла стримати сліз. Кілька чоловік з публіки позирнули на неї і тут-таки збентежено відвели очі.

Інші, здавалося, й не помічали того тужного плачу, що супроводив дальшу розповідь Дьюї. Навіть її чоловік, мабуть, вважав, що мужчині негоже цим перейматися, і сидів незворушно. Нарешті жінка-репортер, єдина на процесі, забрала місіс Гікок із судового залу й повела від людських очей, у жіночу кімнату.

Трохи заспокоївшись, місіс Гікок відчула потребу висловитись.

— Мені майже нема з ким поговорити,— пожалілась вона тій жінці.— Ні, я не хочу сказати, що люди до мене недобрі — сусіди і взагалі... Навіть незнайомі, і ті присилають листи: вони, мовляв, розуміють, як це тяжко, і щиро мені співчувають. Ніхто нам і слова лихого не сказав — ні Уолтерові, ні мені. Навіть тут, де цього можна було сподіватися. Але й тут усі стараються зробити нам приємне. У їдальні, де ми обідаємо, подавальниця кладе нам до пирога морозиво й не бере за це грошей. Я сказала їй, щоб вона не приносила морозива, бо я не можу його їсти. Та вона все одно приносить. Із приязні до нас. Ця дівчина — її звуть Шейла — каже, що ми не винні в тому лихові. Але мені все здається, ніби люди дивляться на мене й думають: "Е, тут має бути і її вина". В тому, як я виховала Діка. Може, я й справді не так щось робила. Тільки от не знаю, що б то могло бути. Весь час сушу собі голову й нічого такого не можу пригадати. Ми люди прості, звичайні собі фермери, і живемо як усі. Заглядали й до нашого дому радощі. І Дік був колись такий милий, такий лагідний хлопчик...

Місіс Гікок зняла окуляри, протерла скельця і знову наділа окуляри на своє повне добродушне обличчя.

— Дік зовсім не такий, як про нього говорять там у залі. Знай одне торочать — який він поганий, і нібито ні крихти доброї в ньому нема. Я, звісно, анітрохи не виправдовую його,

він винен, що встряв у таке діло. І про оту сім'ю не забуваю, молюся за них щовечора. Але молюся й за Діка. І за того другого хлопця, за Перрі. Я тоді даремно незлюбила його. А тепер у мене до нього тільки жалість. І знаєте... я думаю, що й місіс Клаттер теж їх пожаліла б. Це я суджу з того, як про неї розказують.

Засідання скінчилось, і в коридорі за дверима вбиральні почувся гомін — люди розходились по домівках. Місіс Гікок сказала, що їй треба йти до чоловіка.

— Він от-от помре. Здається мені, йому вже до всього байдуже.

*

Суд зібрався на чергове засідання в понеділок о десятій ранку. Та вже через півтори години довелось оголосити перерву до наступного дня, бо за цей короткий час захист вичерпав усі свої можливості. Обвинувачені відмовилися свідчити на свою користь, і, отже, питання про те, котрий з них насправді вбив Клаттерів, навіть не поставало.

Із кількох свідків, що виступили того дня перед судом, перший був геть змарнілий містер Гікок. Говорив він пригнічено, але з гідністю й доладно, хоча спромігся хіба що трохи підтримати версію про тимчасове потьмарення розуму. В липні 1950 року, сказав він, його син дістав тяжкі пошкодження голови в автомобільній катастрофі. До того нещасливого випадку Дік, за його словами, був "веселий, безтурботний хлопчина", добре вчився, мав у школі багато друзів, шанував батьків — "ніколи не завдавав нікому клопоту".

Гаррісон Сміт, лагідно скеровуючи розповідь свідка, запитав:

— А скажіть, будь ласка, після липня п'ятдесятого року ви помічали якісь зміни в характері й поведінці вашого сина Річарда?

— Так, він дуже змінився.

— Які саме зміни ви в ньому помітили?

Містер Гікок, трохи подумавши, назвав кілька фактів: Дік зробився похмурий і дражливий, зв'язався з якоюсь дорослою компанією, почав пити й грати в карти.

— Одне слово, зовсім інший став хлопець.

Останні його свідчення відразу ж підхопив Логен Грін, що взявся до перехресного допиту.

— Містере Гікок, ви кажете, що до п'ятдесятого року не мали з сином ніякого клопоту?

— Ну, як вам сказати... В сорок дев'ятому його заарештували...

Грінові тонкі уста викривила іронічна посмішка.

— Ви пригадуєте, за що його тоді заарештовано?

— Його звинуватили в пограбуванні аптеки.

— Звинуватили? А хіба він сам не зізнався в цьому?

— Так, зізнався.

— Отже, це сталося в сорок дев'ятому році. І все ж ви кажете, що характер і поведінка вашого сина змінилися після п'ятдесятого?

— Саме так.

— Ви хочете сказати, що після п'ятдесятого року він став хорошим хлопцем?

Старий зайшовся жорстоким кашлем і сплюнув у хусточку.

— Ні,— відповів він,— цього сказати я не можу.

— Тоді в чому ж полягала та зміна?

— Ну, це важко пояснити. Просто він став зовсім не такий, як раніше.

— Тобто позбувся своїх злочинних нахилів?

Підступний хід обвинувача викликав у залі сміх і пожвавлення, але грізний погляд судді Тейта враз поклав цьому край. Містера Гікока тут-таки відпустили, і місце свідка зайняв доктор В. Мітчел Джонс.

Доктор Джонс назвався "лікарем, що спеціалізується в галузі психіатрії", і на підтвердження своєї кваліфікації додав, що з 1956 року, коли він вступив до державної лікарні штату Канзас у Топіці, мав близько півтори тисячі пацієнтів. Останні два роки він завідував спеціальним відділенням для психічнохворих злочинців при Ларнедській державній лікарні.

Гаррісон Сміт запитав свідка:

— Докторе, а скільки приблизно вбивць пройшло через ваші руки?

— Чоловік із двадцять п'ять.

— Скажіть, будь ласка, докторе, ви знаєте мого підзахисного, Річарда Юджіна Гікока?

— Так.

— Чи мали ви змогу обстежити його як фахівець?

— Так, сер. Я провів психіатричне обстеження містера Гікока.

— То які ж наслідки ваших спостережень? Дійшли ви певної думки, щодо того, чи здатен був Річард Юджін Гікок відрізняти добро від зла, коли чинив злочин?

Свідок, кремезний двадцятивосьмирічний чоловік з круглим, розумним і по-своєму благородним обличчям, глибоко зітхнув, немов набираючись духу для довгої відповіді, але суддя попередив його:

— Ви повинні відповісти "так" чи "ні", докторе. Тільки "так" чи "ні".

— Так.

— І яка ваша думка?

— Я вважаю, що в межах звичайних означень містер Гікок усвідомлював різницю між добром і злом.

Скутий приписом Мак-Нотена ("в межах звичайних означень") — формулою, що не визнає жодних градацій між чорним і білим,— доктор Джонс не міг відповісти інакше. Але, звісна річ, така відповідь розчарувала захисника, і він безнадійно спитав:

— Чи можете ви пояснити свою відповідь?

Безнадійно — бо хоч доктор Джонс і погодився розвинути свою думку, проте обвинувачення мало право заперечити й тут-таки скористалося з нього, пославшись на те, що закон штату Канзас не передбачає іншої відповіді на поставлене запитання, крім "так" чи "ні". Суддя задовольнив протест, і свідка відпустили. Коли не вважати захисного слова до присяжних, що мало бути виголошене другого дня, свідченням психіатра й скінчився захист Гікока. Тепер настала черга Смітового адвоката, старого Артура Флемінга. Він виставив чотирьох свідків: велебного Джеймса Е. Поуста, протестантського священика тюрми штату Канзас; індіанця Джо Джеймса, приятеля Перрі, що приїхав того ранку автобусом із свого глухого закутка на Далекому Північному Заході, відбувши день і дві ночі в дорозі; Дональда Каллівена, з яким Перрі разом служив в армії; і, нарешті, того ж таки доктора Джонса. Перші троє були так звані "особові свідки": їхні свідчення мали на меті виявити деякі людські чесноти обвинуваченого. Та пощастило їм у цьому не дуже, хоч кожен і встиг сказати кілька добрих слів, перш ніж обвинувачення затулило їм роти своїми енергійними протестами, посилаючись на те, що такі суб'єктивні твердження "неправосильні, неістотні й не стосуються справи".

Джо Джеймс, темноволосий, смуглявіший навіть за Перрі молодик невисокого зросту, що в своїй вицвілій мисливській сорочці й мокасинах немовби тільки-но вийшов з темної лісової хащі, повідомив суд, що обвинувачений час від часу жив у його домі — загалом понад два роки.

— Перрі був славний хлопець, усі сусіди його любили. Не пригадую жодного випадку, щоб він вчинив негаразд...

На цьому його і перепинили. Так само спинили й Каллівена, коли той сказав:

— За той час, що ми разом служили в армії, Перрі показав себе хорошим товаришем.

Велебний містер Поуст протримався трохи довше, бо не намагався прямо хвалити обвинуваченого, а в прихильному тоні розповів про свою зустріч з ним у Ленсінгу.

— Уперше я побачив Перрі Сміта, коли він прийшов до мого кабінету при тюремній церкві зі своїм малюнком — портретом Ісуса Христа, намальованим пастельним олівцем. Він приніс його мені для церкви. Той портрет і досі висить у мене в кабінеті.

— Ви маєте фотографію з нього? — спитав Флемінг.

Священик мав їх повний конверт, та коли він видобув ті знімки з очевидним наміром передати присяжним, Логен Грін ураз підхопився з місця.

— Дозвольте сказати, ваша честь, це заходить аж надто далеко...

І його честь подбав, щоб далі це не зайшло.

Викликали доктора Джонса, і після тих самих попередніх формальностей, що й за першої його появи, Флемінг поставив йому головне запитання:

— Із ваших розмов з Перрі Едвардом Смітом та спостережень над ним склали ви собі певну думку щодо того, чи усвідомлював він різницю між добром і злом, коли чинив злочин?

І знову суддя нагадав свідкові:

— Відповідайте "так" чи "ні". Маєте ви певну думку?

— Ні.

У залі здивовано зашепотілися. Флемінг, і сам здивований, сказав:

— Поясніть присяжним чому.

Грін заявив протест:

— Свідок не має певної думки, і цим усе сказано.— Що цілком відповідало законові.

*

Вищий світ округи Фінні ігнорував судовий процес ("Негоже виказувати цікавість до таких речей",— пояснила дружина одного багатого фермера). Проте на останньому засіданні поряд з простими громадянами можна було побачити й чимало

місцевих "стовпів суспільства". Своєю присутністю вони немовби засвідчували повагу до судді Тейта і Логена Гріна — визнаних членів їхньої касти. Кілька лав заповнили приїжджі юристи, дехто з досить далеких округ. Їх особливо цікавило Грінове заключне слово до присяжних. Грін, малий на зріст чоловік з люб'язними манерами й непохитною вдачею, якому вже давно перейшло за сімдесят, має гучну славу серед колег, що захоплюються його акторським хистом і, зокрема, гострим, наче у коміка в нічному кабаре, чуттям публіки. Досвідчений криміналіст, він звичайно виступає в ролі захисника, але цього разу власті штату призначили його спеціальним помічником Дуейна Веста, бо відчувалося, що молодий окружний прокурор ще не готовий провести таку справу без кваліфікованої підтримки.

Та, як і більшість улюбленців публіки, Грін мав виступити на завершення програми. А перед тим присяжні вислухали помірковані настанови судді Тейта і підсумкове слово окружного прокурора.

— Чи може бути у вас хоч найменший сумнів щодо вини підсудних? Ні! Незалежно від того, хто з них натискав курок рушниці Річарда Юджіна Гікока, обидва вони однаково винні. Існує лиш один спосіб назавжди убезпечити нашу країну від цих людей. Ми вимагаємо найвищої міри покарання — страти. Цю вимогу диктує не жадоба помсти, а розсудлива обачність...

Далі виступили представники захисту. Промова Флемінга, що її один журналіст назвав "тихим словоблудством", скидалася часом на сумирну церковну проповідь:

— Людина — не тварина. Вона має тіло і має безсмертну душу. І я не вірю, що нам дано право руйнувати її тіло, цей храм, в якому міститься душа...

Гаррісон Сміт так само звертався до гаданих християнських почуттів присяжних, але за головну тезу обрав хибність смертної кари як такої:

— Це пережиток варварства. Закон учить нас, що вбивство — злочин, а тоді сам дає поганий взірець, майже такий самий ганебний, як і злочин, що його карають. Штат не має права застосовувати таку покару. Вона не досягає, мети. Вона не запобігає злочинам, а лише знецінює людське життя і призводить до нових убивств. Єдине, чого ми просимо, це милосердя. Я певен, що довічне ув'язнення — не така вже й велика ласка...

Мало хто слухав його уважно. Один присяжний, неначе розімлівши від позіхань, що раз по раз долинали звідусіль, сидів посоловілий, і щелепа його так одвисла, що до рота вільно залетіла б муха.

Грін розбуркав усіх.

— Панове,— почав він, виступаючи без нотаток,— ви щойно почули два настійних заклики до милосердя щодо обвинувачених. Мені здається великим щастям, що наші високообдаровані захисники, містер Флемінг і містер Сміт, не були тієї фатальної ночі в будинку Клаттерів. Їхнє щастя, що вони не мали нагоди бути там і закликати до милосердя щодо приреченої на смерть сім'ї. Бо тоді... тоді ми знайшли б уранці не чотири трупи, а більше...

У дитинстві, в рідному Кентуккі, Гріна прозивали Ружею — за рожевий колір веснянкуватого обличчя. Тож і тепер, коли він став перед присяжними, свідомість власної ваги запалила його обличчя, і воно вкрилося рожевими плямами.

— Я не маю наміру вступати в теологічну дискусію. Але я передбачав, що захист вдасться до святого письма як до аргументу проти смертної кари. Ви чули тут цитати з біблії. Та я теж умію читати.— Він рвучко розгорнув Старий завіт.— У цій мудрій книзі говориться дещо й про речі, які нас цікавлять. У "Вийсті"[30], глава двадцята, стих тринадцятий, ми маємо одну з десяти заповідей: "Не убий". Тут ідеться про вбивство протизаконне. Саме так, бо в наступній главі, стих дванадцятий, покара за непослух щодо цієї заповіді формулюється ось як: "Той, що позбавив людину життя, хай буде сам життя позбавлений". І ще одне...

Грін затнувся й ніби ненароком згорнув біблію. Приїжджі юристи посміхнулись і підштовхнули один одного ліктями, бо то був давно відомий судовий фокус — читаючи з біблії, вдати, ніби загубив те місце, а тоді сказати, як оце тепер Грін:

— Дарма. Я гадаю, що зможу процитувати напам'ять. Книга "Буття", глава дев'ята, стих шостий. "Хто проллє кров людини, хай проллють і його кров". Але,— провадив далі Грін,— я не бачу підстав вдаватися до біблії. Закон нашого штату визначає дві міри покарання за зловмисне вбивство: довічне ув'язнення чи страту через повішення. Так говорить закон. А вас, панове, зібрано тут на те, щоб ви впроваджували його в життя. І коли може бути судова справа, де найвища міра покарання виправдана, то це саме вона. Вбивства, про які тут ідеться,— безприкладні своєю жорстокістю. Чотирьох ваших співгромадян забито, мов скотину на різниці. І чому? Не з помсти чи ненависті. Ні — за гроші. За гроші! З поміркованим холодним розрахунком: стільки-от крові за стільки-от срібла. І як же дешево куплено ці чотири життя! За сорок доларів! По десять доларів за життя!..

Грін рвучко обернувся й показав пальцем на підсудних, переводячи його з Гікока на Сміта.

— Вони прийшли озброєні — з рушницею і ножем. Вони прийшли пограбувати і вбити...— Голос обвинувача тремтів, уривався, неначе його душила ненависть до отих двох, що й далі незворушно жували гумку. Він знов повернувся до присяжних і хрипко спитав: То як ви думаєте вчинити? Що ви зробите з цими людьми, які зв'язали свою жертву, перерізали їй горло, а тоді розтрощили голову пострілом з рушниці? Дасте їм мінімальну міру покарання? Гаразд, але це ж тільки один з чотирьох пунктів. А Кеньйон Клаттер, ще зовсім хлопчик, який тільки-но починав жити,— зв'язаний і безпорадний, він бачив, як конає в муках його батько!.. А юна Ненсі Клаттер, яка чула постріли й знала, що далі її черга! Ненсі, яка благала: "Не треба! Ой, прошу, не треба! Ні! Ні! Ні!" Яка жахлива смерть! Які невимовні муки!.. І, нарешті, мати: зв'язана, із заліпленим ротом, вона мусила слухати, як одне по одному вмирають її чоловік, її любі діти... Слухати — аж поки вбивці, оці двоє, що сидять перед вами, прийшли до неї в кімнату, присвітили ліхтариком в очі й пострілом з рушниці урвали життя останньої людини в домі...

Грін зробив паузу й торкнувся рукою чиряка на шиї, що, здавалось, от-от лусне, як і сам розгніваний обвинувач.

— Отже, панове, як ви думаєте вчинити? Дати їм мінімальну покару? Послати їх назад до тюрми, щоб вони втекли звідти або домоглися дострокового звільнення? Тільки майте на увазі: коли вони знову прийдуть убивати, жертвою може стати ваша сім'я. Повірте мені,— урочисто мовив він, дивлячись на присяжних проникливим і суворим поглядом,— чимало великих злочинів чиниться нині лише тому, що свого часу купка легкодухих присяжних знехтувала свій обов'язок. А тепер, панове, я полишаю цю справу на ваш розсуд і сумління.

Грін сів на своє місце. Вест пошепки сказав йому:

— Чудово, сер!

Та не всі слухачі поділяли його захоплення, і тим часом як присяжні обговорювали вирок, один із таких, молодий репортер з Оклахоми, завів суперечку з іншим журналістом — Річардом Парром з канзаської "Стар". Оклахомцеві Грінова промова видалася "брутальним підбурюванням".

— Просто він сказав усю правду,— заперечив Парр.— А правда часом буває брутальна.

— І все ж не можна так жорстоко. Це нечесно.

— Що нечесно?

— Увесь процес. У цих хлопців немає жодного шансу на порятунок.

— Багато шансів вони дали Ненсі Клаттер!

— Перрі Сміт... Боже мій, яке страшне в нього життя!

Парр відказав:

— Багато хто міг би нарозказувати не менше жалісних історій, ніж цей малий покруч. У тім числі і я. Та хоч я й п'яниця, а проте нездатен убити з холодним серцем чотирьох чоловік.

— А повісити з холодним серцем цього покруча? Це як — по-людському?..

Їхню розмову урвав дзвінок, що сповіщав про повернення присяжних. Вони радились усього сорок хвилин. Багато глядачів, передбачаючи скору ухвалу, навіть не залишили своїх місць. Одначе по суддю Тейта довелося послати на його ферму — він поїхав годувати коней. А коли нарешті з'явився в залі, його похапцем накинута чорна мантія стовбурчилась, проте голос звучав суворо й поважно.

— Панове присяжні, чи ухвалили ви своє рішення? — запитав він.

— Так, ваша честь,— відповів старшина присяжних.

Судовий пристав подав Тейтові опечатане рішення.

До залу долинули паровозні гудки, що провіщали наближення експреса на Санта-Фе. Вони немовби перегукувалися з Тейтовим басовитим голосом, коли він читав:

— Пункт перший. Ми, присяжні засідателі, визнали обвинуваченого Річарда Юджіна Гікока винним у зловмисному вбивстві і ухвалили йому смертний вирок.

Суддя поглянув на обвинувачених, ніби хотів побачити, як вони реагують. Ті стояли перед ним, прикуті за руки до конвоїрів, і незворушно дивились йому у вічі. Він узявся читати дальші сім пунктів: ще три присуди Гікокові й чотири — Смітові.

— ...І ухвалили йому смертний вирок.

Щоразу, вимовляючи ці слова, Тейт похмуро приглушував голос, і вони звучали, наче відлуння жалобних паровозних гудків, що вже завмирали в далині. Потім він відпустив

присяжних ("Ви показали себе мужніми людьми"), і засуджених повели із зали. Біля дверей Сміт сказав Гікокові:

— Ні, ці присяжні не легкодухі!

Обидва голосно засміялися. Так їх і сфотографував один репортер. Цей знімок з'явився в канзаській газеті з підписом: "Чи не востаннє вони сміються?"

*

За тиждень після того місіс Майєр сиділа в своїй вітальні, розмовляючи з одною приятелькою.

— Еге ж,— сказала вона,— тепер у нас тут знову спокійно. Мабуть, треба дякувати богові, що все вгамувалося. Та в мене й досі душа не на місці. Щодо Діка, то з ним я не багато зналася, а от з Перрі ми таки добре заприязнились. Того дня, коли він почув присуд і його привели назад у камеру, я зачинилася в кухні, щоб не бачити його. Сиділа біля вікна й дивилася, як люди виходять із суду. Та коли всі розійшлись і я взялася мити посуд, то почула, що він плаче. Я ввімкнула радіо. Щоб не чути його плачу. Але все одно чула. Він плакав, як дитина. До того він ніколи не журився, навіть і взнаки не давав. Що вдієш, пішла я до нього. До дверей камери. Він простяг руку за грати, хотів, щоб я її подержала. І я взяла його за руку, а він тільки й сказав: "Як мені соромно!" Я хотіла послати по отця Губо... тоді сказала, що завтра зранку приготую йому рис по-іспанському... Але він лиш міцніше стискав мою руку.

Як на те, саме того вечора нам довелося залишити його. Ми з Вендлом майже нікуди не ходимо, а тут давно вже пообіцяли одним знайомим, і Вендл вважав, що не можна порушувати

слова. І все ж я ніколи не пробачу собі, що покинула його самого. Другого дня я таки приготувала йому той рис, але Перрі до нього й не доторкнувся. І зі мною майже не розмовляв. Він ненавидів увесь світ. Але того ранку, коли по нього прийшли, щоб забрати в Ленсінг, він подякував мені за все й подарував свою фотографію. Маленьку таку аматорську картку, де йому шістнадцять років. Сказав, що хоче, аби я пам'ятала його таким, як отой хлопчик на фотокартці.

Найгірше було, коли настав час прощатися. Адже я знала, куди його везуть і що з ним буде... Ота його білка теж за ним сумує. І досі заглядає до камери, шукає його. Я пробувала її годувати, та вона й дивитися на мене не хоче. Вона визнавала тільки Перрі...

*

Тюрми є важливим чинником в економіці округи Лівенворт, штат Канзас. Тут розміщені обидві тюрми штату — чоловіча й жіноча,— а також найбільша федеральна тюрма й головна військова тюрма країни — так звані дисциплінарні казарми у Форт-Лівенворті. Якби всіх мешканців цих закладів випустити на волю, їх вистачило б, щоб заселити невеличке місто.

Найстаріша з усіх — чоловіча тюрма штату Канзас, схожа на палац чорно-біла споруда з вежками, що вирізняє Ленсінг з-поміж інших провінційних містечок. Збудована під час Громадянської війни, тюрма прийняла першого в'язня 1864 року. В наші дні її населення сягає двох тисяч чоловік. Нинішній начальник тюрми, Шерман Г. Крауз, веде ретельний щоденний облік в'язнів за расовими ознаками (як-от, приміром: "білих — 1405, негрів — 360, мексіканців — 12, індіанців — 6"). Та, незалежно від раси, всі вони — рівноправні громадяни одного поселення, обмеженого високим тюремним муром, на якому чатують вартові з кулеметами,— сірого кам'яного містечка

площею в дванадцять акрів, що складається з бетонованих переходів, в'язничних корпусів та різних майстерень.

У південній частині цього містечка стоїть невелика дивовижної форми будівля — темний двоповерховий корпус, схожий на труну. Офіційно він зветься "блоком ізоляції" і являє собою тюрму в тюрмі. Перший поверх будинку відомий серед в'язнів, як "яма" — туди час від часу замикають особливо непокірних, "неподатливих" порушників спокою. На другому поверсі, куди ведуть залізні кручені сходи, міститься так званий "ряд смертників".

Убивці Клаттерів піднялися тими сходами надвечір дощового квітневого дня, відбувши восьмигодинну подорож автомобілем з Гарден-Сіті, за чотириста миль. У Ленсінгу новачків роздягли, поставили під душ, а тоді обстригли наголо й видали бавовняну тюремну форму та м'які капці (у більшості американських тюрем такі капці — звичайне взуття засуджених до страти); потім озброєні конвоїри повели їх крізь мрячну сутінь до отого схожого на труну будинку, припровадили крученими сходами нагору й замкнули у двох із дванадцяти суміжних камер "ряду смертників".

Усі ті камери однакові як розміром — сім на десять футів,— так і обстановкою: залізне ліжко, туалет, рукомийник та ще лампочка під стелею, що не гасне ні вдень ні вночі. Вікна камер дуже вузькі; крім звичайних грат, вони затягнуті дротяною сіткою, чорною, мов жалобна вуаль, і тому облич в'язнів знадвору майже не видно. Зате самі вони досить добре бачать те, що можна побачити з вікон: брудний пустир, який влітку править за бейсбольний майданчик, далі — частину тюремного муру, а ген за ним — клаптик неба.

Мур викладено з грубого каменю, і в його розпадинах гніздяться голуби. В тій частині муру, що її бачать мешканці

"ряду смертників", є іржаві залізні ворота; щоразу, як їх відчиняють, лунає гучний рип завіс, і сполохані голуби злітають угору. Ці ворота ведуть до глухого сарая, де навіть найгарячішого літнього дня повітря вогке й холоднувате. Там зберігають різне майно — купи заліза, з якого в'язні виготовляють номерні знаки для машин, штабелі дощок, старі верстати, бейсбольне приладдя,— і там-таки стоїть непофарбована дерев'яна шибениця, що злегка пахне живицею. Ото і є місце страти канзаської тюрми, і коли засудженого ведуть туди, інші в'язні кажуть, що він "пішов у закуток" або ж "подався до складу".

Згідно з судовим вироком, Сміт і Гікок мали "податися до складу" через шість тижнів — у нуль годин одну хвилину 13 травня 1960 року.

*

На той час, у квітні 1960 року, в тюрмах Сполучених Штатів очікували виконання смертного вироку сто дев'яносто чоловік, з них п'ятеро, включаючи убивць Клаттерів,— у Ленсінгу. Трапляється, що поважним відвідувачам тюрми пропонують, як висловився один високий урядовець, "заглянути до "ряду смертників". Тим, що погоджуються, дають провідника з тюремної охорони, і, ведучи екскурсантів залізним хідником уподовж дверей камер, він полюбляє церемонно відрекомендовувати їм кожного в'язня, тішачись власного дотепністю.

— Отут,— міг би він сказати в 1960 році,— ви бачите містера Перрі Едварда Сміта. А оце по сусідству його приятель, містер Річард Юджін Гікок. Далі — містер Ерл Вілсон. А тепер познайомтеся з містером Боббі" Джо Спенсером. Ну, а цього джентльмена ви вже напевне й самі впізнали — це ж бо славнозвісний містер Ловелл Лі Ендрюз.

Ерл Вілсон, здоровенний негр, великий шанувальник релігійних гімнів, дістав смертний вирок за те, що викрав, згвалтував і знівечив молоду білу жінку; його жертва хоча й вижила, проте назавжди лишилася калікою. Боббі Джо Спенсер, білявий юнак з ніжним, мов у дівчини, обличчям, зізнався в убивстві літньої жінки, власниці мебльованих кімнат у Канзас-Сіті, де він мешкав. Та, на відміну від Сміта з Гікоком і п'ятого мешканця "ряду смертників", Ловелла Лі Ендрюза, Вілсон і Спенсер були майже невідомі широкому загалу, бо преса обминула їх увагою.

За два роки перед тим Ловелл Лі Ендрюз, гладкий короткозорий хлопчина в рогових окулярах, що в свої вісімнадцять років важив майже триста фунтів, був одним з найкращих студентів біологів на другому курсі Канзаського університету. Хоча вдачу він мав відлюдькувату й замкнуту, всі знайомі як в університеті, так і в рідному містечку Уолкотті, вважали його винятково добрим та "м'якосердим" юнаком (згодом одна канзаська газета надрукувала про нього статтю під заголовком "Наймиліший хлопець Уолкотта"). Ніхто й не підозрював, що в цьому тихому, поважному з вигляду юнакові ховається інша істота, зовсім позбавлена людських почуттів, з холодним і жорстоким розумом, сповненим лихих замірів. Його батьки й старша сестра Дженні Мері вжахнулися б, коли б дізнались, які задуми плекав Ловелл Лі влітку та восени 1958 року: цей зразковий син і палко любимий брат замишляв отруїти їх усіх.

Ендрюз-старший був досить заможний фермер; хоч грошей у банку він мав не так уже й багато, проте його землі оцінювалися тисяч у двісті доларів. Тож, мабуть, саме прагнення успадкувати батькову власність і навело Ловелла Лі на думку вкоротити віку своїм родичам. Бо отой притаєний Ловелл Лі, що ховався під машкарою сором'язливого й побожного студента біолога, в душі уявляв себе метким і

холоднокровним злочинцем; він хотів носити яскраві шовкові сорочки, які носять гангстери, й роз'їжджати в червоних спортивних автомобілях; йому набридло бути всього-на-всього гладким зеленим школярем в окулярах. І хоч він не почував ніякої неприязні до будь-кого із своїх близьких, принаймні свідомої, вбивство здавалось йому найкоротшим і найпевнішим шляхом до здійснення його заповітних мрій. Знаряддям убивства він обрав миш'як. План його був такий: отруїти всіх трьох, а тоді покласти в ліжка й підпалити будинок — може, слідчі подумають, ніби це просто нещасливий випадок. Але його непокоїла одна думка: а що, як при розтині тіл виявлять сліди отрути? А тоді якось докопаються, що він купував миш'як?.. І на кінець літа в нього зродився новий план. Ловелл Лі обмірковував його три місяці. Нарешті холодного листопадового вечора вирішив діяти.

Був саме Тиждень подяки, і Ловелл Лі приїхав на канікули додому, так само як і Дженні Мері, розумна, але проста з вигляду дівчина, що вчилась у коледжі в Оклахомі. 28 листопада, близько сьомої години вечора, Дженні Мері сиділа з батьками у вітальні перед телевізором, а Ловелл Лі, зачинившись у своїй спальні, дочитував останній розділ "Братів Карамазових". Закінчивши читати, він поголився, надяг найкращий костюм і взявся заряджати напівавтоматичну гвинтівку 22-го калібру й такого самого калібру револьвер "рюгер". Тоді сховав револьвер у кобуру при боці, завдав на плече гвинтівку і, неквапливо поминувши передпокій, зайшов до майже темної вітальні, де світився лише мерехтливий екран телевізора. Він увімкнув світло, прицілився з гвинтівки, натиснув курок і, влучивши сестрі просто межи очі, вбив її на смерть. Тоді тричі вистрілив у матір і двічі — в батька. Мати, розширивши очі й простягти руки, ступнула була до нього, силкувалася щось сказати, але Ловелл Лі гримнув на неї: "Ану заткнися!" — а щоб вона послухалась напевне, вистрілив у неї ще тричі. Тим часом містер Ендрюз був ще живий і, схлипуючи

й захлинаючись, повз до кухні. Та коли він доповз до порога, син витяг з кобури револьвер і випустив у нього всі кулі. Потім перезарядив зброю і знову став стріляти. Загалом він всадив у батька сімнадцять куль...

*

П'ятниця, 13 травня — перша дата, на яку було призначено страту Сміта й Гікока,— минула спокійно: верховний суд штату Канзас дозволив відстрочити виконання вироку до відповіді на порушене захисниками клопотання про перегляд справи. Там-таки, у верховному суді штату, перебувало на той час і клопотання захисників Ендрюза.

Камера Перрі була поряд з Діковою, і хоч вони не бачили один одного, проте легко могли перемовлятися. Та Перрі дуже рідко озивався до Діка, і не тому, що між ними виникла ворожнеча (обмінявшись кількома млявими докорами, вони тепер виявляли взаємну терпимість, мов ті сіамські близнюки, яким несамохіть доводиться весь час бути вкупі),— просто обережний, потайний і підозріливий Перрі не хотів, щоб про його "особисті справи" чули варта й інші в'язні, а надто Ендрюз, або ж Енді, як називали його в "ряду смертників". Ендрюзова інтелігентна вимова й студентське минуле були для Перрі справжньою карою господнею: хоч він мав за плечима всього три класи школи, проте вважав себе куди освіченішим за більшість своїх знайомих і залюбки поправляв їх у розмові, особливо щодо граматики й наголосів. Аж раптом маєш — "якийсь шмаркач" починає робити зауваження йому! То чи дивно, що тепер він, Перрі, майже не подає голосу? Краще вже держати язика на припоні, аніж чути від цього паршивого студентика: "Так не кажи... Треба казати отак..." Поправляючи Перрі, Ендрюз не мав на думці нічого поганого, але той ладен був з'їсти його живцем. Одначе Перрі ніколи цього не виказував, тож, зрештою, ніхто й не здогадався, чому після

одного такого приниження він насупився й відмовився від їжі, що її давали тричі на день. А десь на початку червня Перрі взагалі оголосив голодовку.

— Ти можеш собі чекати шибениці, а я не хочу,— сказав він Дікові й відтоді не торкався ні їжі, ні питва і не озивався ні до кого й словом.

Його піст тривав п'ять днів, аж поки начальник тюрми серйозно занепокоївся. Шостого дня він звелів перевести в'язня до тюремної лікарні. Але цей захід не похитнув рішучості Перрі: коли його спробували годувати силоміць, він пручався, крутив головою і так стискав щелепи, що годі було їх розчепити. Зрештою довелося його зв'язати й годувати з допомогою гумової трубки, введеної крізь ніс. Та навіть і при тому за подальші дев'ять тижнів вага його впала із ста шістдесяти восьми до ста п'ятнадцяти фунтів, і начальника тюрми попередили, що на примусовому годуванні в'язень довго не протягне.

Хоч Діка й вразила сила волі, яку показав Перрі, проте він не вірив, що той і справді замислив самогубство. Навіть коли до "ряду смертників" дійшли чутки, ніби Перрі лежить майже непритомний, він сказав Ендрюзові, з яким уже встиг заприятелювати, що його колишній спільник прикидається.

— Просто хоче, щоб його визнали за божевільного.

Страшенний ласун, Ендрюз (він мав цілий альбом з повирізуваними малюнками різних наїдків — від полуничного пирога до смаженого поросяти) відказав на це:

— А може, він справді збожеволів. Подумати тільки — добровільно прирік себе на голод!

— Та він просто хоче видряпатися звідси. Вдає комедію. Щоб його визнали психом і послали до божевільні.

— Ні,— рішуче мовив Енді,— не можу я збагнути, навіщо задля цього отак себе мучити. Морити голодом. Адже рано чи пізно всі ми звідси виберемось. Чи то вийдемо ногами... чи винесуть у труні. Щодо мене, то мені байдуже, чи я піду сам, чи мене винесуть. Зрештою, кінець усе одно той самий.

Згодом Дік полюбляв повторювати ці Ендрюзові слова на доказ того, який він був "химерний хлопець" і як мало хвилювало його все, що діялося навколо ("він наче десь над хмарами витав").

А тоді він сказав Ендрюзові:

— Оце ж бо твоя біда, Енді, що людське життя нічого для тебе не важить. Навіть і твоє власне.

Ендрюз погодився.

— Скажу тобі навіть більше,— додав він.— Якщо я колись вийду звідси живий — взагалі на волю, за ці мури,— то, може, ніхто не знатиме, куди Енді подався, а от де він встиг побувати — знатимуть напевне.

Ціле літо Перрі відбув у тюремній лікарні, то лежачи в напівдрімотному заціпенінні, то поринаючи у нездоровий сон, після якого прокидався весь облитий потом. У свідомості його бриніли якісь голоси. Один голос настійно допитувався: "Де бог? Де бог?" — і якось Перрі прокинувся з криком: "Бог — це жовтий птах!.." А коли знову забувся сном, до нього повернулась ота його давня театральна фантазія: "Перрі О'Парсонс — людина-оркестр". Він побачив себе в одному з

лас-вегаських нічних клубів, убраного в білий смокінг та білий циліндр, на яскраво освітленій сцені, де він грав по черзі на гармонійці, на гітарі, на банджо, на барабані, співав "Ти моє сонце" і вибивав чечітку на позолочених бутафорських східцях. Нарешті, спинившись на горішній площадці, він уклонився публіці. Та оплесків не почув, хоч просторий розкішний зал був ущерть заповнений людьми. Аж тоді він помітив, що публіка якась дивна: майже самі чоловіки й переважно негри. Дивлячись на них, засапаний і спітнілий актор нарешті зрозумів, чому вони мовчать: то були примари, привиди людей, страчених за вироком закону — повішених, отруєних газом, посаджених на електричний стілець,— і в ту ж мить він збагнув, що зараз має приєднатися до них, що оті позолочені східці вели на ешафот і що площадка, на якій він стоїть, уже провалюється під ним. Циліндр його покотився зі східців, і Перрі О'Парсонс, обпудившись та обкалявшись, віддав богові душу.

Одного дня він прочнувся від моторошного сну й побачив біля свого ліжка начальника тюрми.

— Що, страхіття якесь привиділося? — спитав начальник.

Та Перрі нічого не відповів, і начальник тюрми, що вже не раз приходив до лікарні й переконував в'язня припинити голодування, сказав:

— Я отут маю дещо. Від вашого батька. Подумав, що вам цікаво буде глянути.

Перрі, чиї очі видавалися тепер величезними на геть змарнілому, аж прозорому обличчі, вперто дивився в стелю. Діставши таку відсіч, начальник поклав на тумбочку біля ліжка кольорову поштову листівку й пішов.

Уже ввечері Перрі все-таки поглянув на листівку. Вона була адресована начальникові тюрми й надіслана з Блу-Лейка, штат Каліфорнія. Усього кілька рядків, написаних знайомим кострубатим почерком: "Шановний добродію! Як я дізнався, мій син Перрі знову у Вас. Відпишіть мені, будь ласка, що він накоїв і чи зможу я його побачити, якщо приїду. У мене все гаразд. Сподіваюсь, у Вас так само. Текс Дою. Сміт".

Перрі подер листівку на клапті, але вона запала йому в пам'ять. Ті кілька незграбних слів відживили в ньому почуття, збудили давню любов і ненависть, нагадали, що всупереч усім його намаганням, він ще живий.

— І я твердо вирішив,— розповідав він згодом одному знайомому,— що буду жити. Хто хоче моєї смерті, хай не сподівається від мене допомоги. Я так просто не здамся.

Другого ранку він попросив склянку молока — вперше за чотирнадцять тижнів. Поступово, дотримуючи дієти, він відновлював вагу, і на кінець вересня тюремний лікар, доктор Роберт Мур, визнав його досить зміцнілим, щоб повернутися до "ряду смертників".

Коли його привели туди, Дік засміявся і сказав:

— Ласкаво просимо додому, голубе!

*

Минуло два роки. Пішли в небуття Вілсон і Спенсер, залишивши Сміта, Гікока й Ендрюза наодинці з незгасними лампочками та затягнутими дротяною сіткою вікнами. Мешканці "ряду смертників" були позбавлені навіть тих розваг, що їх мали звичайні в'язні: їм не дозволяли слухати радіо чи

грати в карти, навіть на прогулянки не виводили, та й узагалі не випускали з камер, окрім суботи, коли їх конвоювали під душ, після чого видавали чисту білизну. Єдиною іншою нагодою на якийсь час залишити камеру були дуже рідкісні відвідини адвокатів чи родичів. Раз на місяць приїздила місіс Гікок; чоловік її помер, і жила вона тепер, як казала Дікові, потроху в різних родичів.

Перрі здавалося, ніби він живе "десь під водою",— мабуть, тому, що в "ряду смертників" здебільшого панували присмерк і тиша, неначе в океанських глибинах; чути було лише хропіння, кахикання, човгання капців та ще шурхіт голуб'ячих крил, що долинав знадвору, від тюремного муру. Але так тихо було не завжди. "Часом тут не почуєш і сам себе,— писав Дік в одному з листів до матері.— Перший поверх називають "ямою" — туди кидають буйних в'язнів. А вони майже всі опираються й репетують мов скажені. Такий гвалт стоїть, що несила терпіти. І тоді ми всі починаємо кричати, щоб вони там угамувалися. Було б дуже добре, якби ти прислала мені затички для вух. Та, мабуть, не дозволять. Коли вже завинив, то нема тобі спокою".

Тій невеликій будівлі було вже понад століття, і її древні стіни майже не протистояли змінам погоди: взимку вони наскрізь промерзали, а в літню пору, коли температура надворі часто сягала над сто градусів за Фаренгейтом, камери перетворювалися на смердючі казани. "Так гаряче, що шкіру як вогнем пече,— писав Дік 5 липня 1961 року.— Стараюся не ворушитись. Сиджу просто на підлозі. Ліжко геть просякло потом, так що гидко й лягати, а від духу мене аж нудить, бо миємося ми тут лише раз на тиждень і весь час носимо ту саму одіж. Вентиляції ніякої, а від лампочок ще гарячіше. По стінах б'ється всяка комашня".

На відміну від звичайних в'язнів, засуджені до страти не працюють і можуть гаяти час як кому до вподоби: цілими

днями спати, як часто робив Перрі ("вдаю з себе немовля, що майже не розплющує очей"), або ж цілими ночами читати, як Ендрюз. Він прочитував у середньому по п'ятнадцять-двадцять книжок за тиждень — і справжню літературу, і всілякий мотлох. Любив поезію, особливо Роберта Фроста, а також Уїтмена, Емілі Діккінсон, Огдена Неша. Невдовзі на полицях тюремної бібліотеки не лишилося жодної книжки, якої б він не прочитав, але тюремний священик та ще дехто з Рододендрових прихильників і далі постачали його чтивом, виписуючи цілі пакунки книжок з громадської бібліотеки в Канзас-Сіті.

Дік і собі противився до літератури, але його інтереси обмежувались двома темами: сексом, як його подано в романах Гарольда Робінзонад й Вікінга Солесоса (якось Перрі взяв почитати одну з цих книжок і повернув з обуреним написом: "Дегенеративна писанина для дегенеративних недоумків!"), та ще правом. Він щодня по кілька годин гортав юридичні книжки, сподіваючись, що здобуті в них відомості допоможуть йому добитися скасування присуду. З тією ж метою він засипав листами такі організації, як Американська ліга громадянських свобод і Асоціація адвокатів Канзасу. В цих листах він оскаржував суд над собою, називаючи його "пародією на законний процес", і просив поклопотатися про перегляд справи. Він переконав і Перрі писати скарги, та коли порадив Ендрюзові на слідувати їхній приклад, той сказав:

— Ти дбай про свою шию, а про мою я й сам подбаю.

(Та насправді Діка на той час турбувала не так шия, як голова. "Волосся в мене вилазить цілими жмутками,— признавався він в іншому листі до матері.— Я просто в розпачі. Не пригадую, щоб хтось у нашій родині був лисий, і мене аж жах бере, як подумаю, що я стану потворним лисим стариганом").

Одного осіннього вечора 1961 року нічна варта "ряду смертників", заступивши на зміну, принесла новину.

— Ну, хлопці,— сказав один з вартових,— здається, вам треба чекати нових товаришів.

Слухачі зрозуміли його: це означало, що двом молодим солдатам, які стали перед судом за вбивство якогось канзаського залізничника, ухвалено смертний вирок.

— Еге ж,— підтвердив вартовий,— їх засудили до страти.

— Ще б пак,— озвався Дік.— Полюбляють у Канзасі смертні вироки. Присяжні роздають їх жменями, мов цукерки дітлахам.

Одному з солдатів, Джорджеві Рональдові Йорку, минав дев'ятнадцятий, його товариш, Джеймс Дуглас Летем, був на рік старший. Обидва були дуже показні з виду, і, певне, саме через те, коли їх судили, до залу юрбами сунули молоденькі дівчата. Хоч засудили Йорка й Летема за одне вбивство, вони самі розказували, що під час свого смертоносного рейду по країні порішили ще шістьох чоловік.

Ронні Йорк, білявий, голубоокий юнак, народився й виріс у Флоріді, де його батько був відомим водолазом, що заробляв чималі гроші. Сім'я Йорків жила добре, в достатку й злагоді, і Ронні, пестунчик батьків та кумир молодшої сестри, завжди посідав у ній чільне місце. Що ж до Летема, то його життя було цілковитою протилежністю, анітрохи не кращим за Смітове. Уродженець Техасу, наймолодший син у злиденній багатодітній сім'ї, він змалку не бачив нічого, крім лиха. Батьки повсякчас сварилися, а коли, зрештою, розлучились, то покинули своїх нащадків напризволяще. Безпритульні й нікому не потрібні, ті никали з місця на місце, мов клубки

перекотиполя серед дикої прерії. У сімнадцять років, не маючи жодного пристановища, Летем вступив до армії, а через два роки, спійманий у самовільній відлучці, попав у військову тюрму в Форт-Гуді, штат Техас. Там він і познайомився з Ронні Йорком, що відбував покару за таку саму провинність. Дуже несхожі між собою, навіть зовні (Йорк — високий на зріст, флегматичний здоровань; Летем — присадкуватий, з гострим обличчям, на якому хитрувато світилися жваві карі очі), вони все ж дійшли згоди в одному: світ — прокляте, ненависне місце, і найвище благо для людини — це померти.

— Усе геть прогнило,— казав Летем.— І реагувати на це можна тільки злом. Ніхто нічого не розуміє, крім зла. Спаліть людині комору — вона це зрозуміє. Отруїть її собаку. Вбийте її саму.

Ронні казав, що Летем має слушність "на всі сто", й додавав:

— Хоч кого вбий, це йому добра послуга.

Перші, кому вони надумали зробити таку "послугу", були дві жінки із Джорджії, поважні господарки, що мали нещастя натрапити на Йорка з Летемом невдовзі по тому, як майбутні вбивці втекли з форт-гудської тюрми, вкрали пікап і погнали до Джексонвілла — Йоркового рідного міста у Флоріді. Ця зустріч сталася 29 травня 1961 року біля бензозаправної станції на темній околиці Джексонвілла. Спочатку втікачі мали намір провідати Йоркову сім'ю, та коли вже під'їжджали до міста, Йорк розважив, що з'являтися додому навряд чи варто, бо батько його часом виявляв круту вдачу. Отож, порадившись між собою, вони вирішили податися до Нового Орлеана й спинилися біля бензозаправної станції набрати пального. Поряд 8 їхньою виправлялася ще одна машина, в якій сиділи дві статечні жінки, майбутні жертви. З приємністю згаявши

день у крамницях Джексонвілла, вони повертались додому, в невелике містечко поблизу кордону Флоріди й Джорджії, але, як на те, збилися з дороги. Йорк, до якого вони звернулися з розпитами, дуже люб'язно запропонував:

— А ви їдьте з нами. Напровадимо куди треба.

Та напровадив він їх зовсім не туди, куди треба, а на якийсь глухий бічний путівець, що губився між боліт. Проте жінки довірливо їхали слідом, аж поки пікап з їхніми проводирями спинився, і в світлі фар своєї машини вони побачили, що люб'язні юнаки вийшли й простують до них, а тоді, вже запізно, вгледіли у їхніх руках довгі скотарські пуги. Ті пуги були в украденій машині, що належала якомусь фермерові, і Летем придумав ужити їх як зашморги. Пограбувавши жінок, вони так і зробили. В Новому Орлеані хлопці купили пістолет і зробили на його рукоятці дві насічки.

Протягом подальших десяти днів до тих двох насічок додались інші: спершу в Таллахомі, штат Теннесі, де приятелі заволоділи червоним "доджем" з відкидним верхом, застреливши його власника, роз'їзного торговельного агента; потім — в Іллінойсі, на околиці Сент-Луїса, де вони вбили ще двох чоловік. У Канзасі їхньою жертвою — уже шостою — став один літній подорожній, на ім'я Отто Зіглер, міцний чоловік шістдесяти двох років, що вже мав онуків, добрий і ввічливий, з тих, що ніколи не поминуть водія в біді, не запропонувавши своєї допомоги. Їдучи того погожого червневого ранку однією з канзаських автострад, містер Зіглер побачив на узбіччі червону машину в піднятим капотом і двох приємних з вигляду юнаків, що копирсалися в моторі. Звідки було знати добросердому містерові Зіглеру, що машина цілком справна і що це просто хитрий гачок на якогось благодійника, щоб пограбувати його і вбити?

— Чи не треба допомогти? — спитав він, і то були останні його слова. Стоячи за двадцять футів від старого, Йорк прострелив йому череп, а тоді обернувся до Летема й сказав:

— Влучний постріл, еге ж?

Та чи не найбільший жаль збуджувала їхня остання жертва. То була зовсім юна, вісімнадцятирічна дівчина, покоївка в одному з колорадських мотелів, де двоє горлорізів спинились переночувати. Вони умовили її перебути ніч з ними, а вранці сказали, що їдуть до Каліфорнії, то чи не хоче й вона туди податися.

— Ну ж бо,— підохочував її Летем,— їдьмо всі разом, а там, гляди, й кінозірками станемо.

Але дівчина зі своєю нашвидкуруч спакованою фібровою валізою стала закривавленим трупом, покинутим у придорожньому виярку недалеко від Крейга, в штаті Колорадо. Що ж до її вбивць, то за кілька годин після того їм таки випала нагода виступити перед кінокамерою.

Кілька подорожніх бачили двох молодиків і червону машину поблизу того місця, де знайдено тіло Отто Зіглера. Діставши їхні свідчення, поліція розіслала прикмети підозрюваних по всіх середньозахідних і західних штатах. На дорогах виставили пости, вертольоти вели спостереження з повітря. Один із таких постів у штаті Юта й затримав Йорка з Летемом. Трохи згодом поліція Солт-Лейк-Сіті дозволила місцевій телевізійній компанії зняти на плівку інтерв'ю з ними. Коли дивитися зняті кадри без звуку, можна подумати, що ті двоє веселих дужих хлопців обговорюють хокейний чи бейсбольний матч абощо — тільки не вбивство і не роль, яку

вони, за власним хвалькуватим зізнанням, відіграли в смерті сімох людей.

— Чому? — запитує репортер.— Чому ви таке вчинили?

І Йорк, самовдоволено усміхаючись, відказує:

— Ми ненавидимо весь світ.

В усіх п'яти штатах, що сперечалися за право судити Йорка й Летема, закон визнає смертну кару: у Флоріді, Теннесі та Іллінойсі це страта на електричному стільці, в Канзасі — повішення, в Колорадо — отруєння газом. Та, маючи найвагоміші докази, перемогу в цій суперечці здобув Канзас.

Мешканці "ряду смертників" уперше побачили своїх нових сусідів 2 листопада 1961 року. Конвоїр, ведучи прибульців до камер, відрекомендував їм старожилів:

— Містере Йорк, містере Летем, прошу познайомитись. Це містер Сміт... Містер Гікок... А це містер Ловелл Лі Ендрюз — "наймиліший хлопець Уолкотта".

Коли урочиста процесія поминула їх, Гікок почув Ендрюзове хихотіння й спитав:

— Що той сучий син такого смішного сказав?

— Та нічого,— озвався Ендрюз.— Але я оце подумав: коли скласти докупи моїх трьох, ваших четверо та їхніх сім, це виходить чотирнадцять на нас п'ятьох. Чотирнадцять поділити на п'ять, буде в середньому...

— Чотирнадцять на чотири,— сердито поправив його Гікок. — Тут четверо вбивць і один несправедливо засуджений. Я ніякий не вбивця. Зроду й волосини ні на кому не зачепив.

*

Гікок і далі писав листи, оскаржуючи свій присуд, і один з цих листів нарешті дав бажані наслідки. Прочитавши його, голова консультаційної комісії при Асоціації адвокатів Канзасу, Еверетт Стірмен, був занепокоєний твердженням скаржника, ніби суд повівся з ним та його товаришем несправедливо. За словами Гікока, зважаючи на "ворожу атмосферу" в Гарден-Сіті, нічого було й сподіватися від присяжних безсторонності, а отже, суд мали б перенести в інше місце. Що ж до відібраних присяжних, то принаймні двоє з них під час попереднього опиту не приховували, що вважають підсудних винними ("Коли питали думку щодо смертної кари, один сказав, що взагалі він проти неї, але в цій справі — ні"); та, на жаль, опит присяжних не протоколювався, бо закон штату Канзас цього не передбачає без спеціальної вимоги. До того ж багато присяжних були "добре знайомі з небіжчиками. Так само й суддя Тейт. Він був близьким другом сім'ї Клаттерів".

Та найбільше грязюки Гікок лив на захисників, Артура Флемінга й Гаррісона Сміта, чиї "неспроможність і несумлінність" були нібито головною причиною нинішнього становища скаржника, бо вони не підготували й не провели належного захисту; причому в листі давалося зрозуміти, що їхня пасивність була зумисна, спричинена попередньою змовою з обвинувачами.

Закиди видавалися досить серйозними і ставили під сумнів чесність двох поважних адвокатів і шанованого в окрузі судді. Та навіть якби вони підтвердилися тільки частково, то й тоді виходило, що суд знехтував конституційні права

обвинувачених. І, на вимогу містера Стірмена, Асоціація адвокатів Канзасу вдалася до заходу, безпрецедентного в юридичній практиці цього штату: доручила молодому адвокатові з Вічіти Расселові Шульцу розслідувати скаргу Гікока і, якщо вона підтвердиться, порушити клопотання про перегляд справи перед Канзаським верховним судом, який нещодавно схвалив присуд, винесений Гікокові й Смітові.

Як виявилося згодом, Шульц провів розслідування досить однобічно, майже цілком обмежившись розмовою із Смітом і Гікоком, а після того виступив з такою войовничою заявою для преси:

— Питання стоїть так: чи мають право на передбачений законом захист бідні підсудні, навіть коли вина їхня безперечна? Я не думаю, що штат Канзас зазнає великої втрати, пославши на шибеницю цих двох засуджених. Зате втрати законної судової процедури він ніколи не поправить.

Шульц подав клопотання про перегляд справи, і Канзаський верховний суд відрядив одного із своїх почесних членів, суддю у відставці Уолтера Дж. Тійла, провести ретельну перевірку. І от, майже через два роки після процесу, в судовому залі Гарден-Сіті знову зібралися ті самі люди. Не було тільки колишніх обвинувачених — їхнє місце зайняли суддя Тейт, старий містер Флемінг і Гаррісон Сміт, чиї репутації опинилися під загрозою, і то не через твердження скаржника як такі, а зважаючи на ту видиму довіру, з якою поставилася до цих тверджень Асоціація адвокатів.

Перегляд справи, що частково відбувався в Ленсінгу, де суддя Тійл вислухав Сміта й Гікока, тривав шість днів, аж поки не лишилося жодного нез'ясованого питання. Вісім присяжних офіційно посвідчили, що ніколи не були знайомі ні з ким із жертв злочину. Четверо підтвердили, що трохи знали містера

Клаттера, але всі вони, включаючи й Н. Л. Даннена, механіка аеропорту, який дав суперечливу відповідь під час опиту кандидатів, заявили, що ввійшли до складу присяжнинх з неупередженою думкою.

Шульц прискіпався до Даннена:

— А скажіть, шановний, чи не заперечували б ви, коли б вас самого судив присяжний, настроєний так, як були тоді ви?

— Ні, не заперечував би,— відказав той.

Тоді Шульц запитав:

— Чи пригадуєте ви свою відповідь, коли спитали про ваше ставлення до смертної кари?

Даннен кивнув головою і сказав!

— Я відповів, що за звичайних обставин, мабуть, заперечував би проти неї. Але, беручи до удати серйозність злочину, схильний проголосувати за.

Сутичка з суддею Тейтом була куди важчою, і Шульц дуже скоро зрозумів, що зчепився з тигром. Відповідаючи на запитання щодо його нібито близької дружби з містером Клаттером, суддя сказав:

— Колись він був позивачем у цьому суді, і я вів ту справу. Йшлося про збитки, заподіяні літаком, що впав у його садибі, і він вимагав відшкодування за... так, здається, за якісь там дерева. Більше я не мав нагоди з ним спілкуватися. Ніколи й ніякої. Та й взагалі бачив його раз чи два на рік...

Спантеличений Шульц поквапився перевести розмову на інше.

— А чи не можете ви сказати,— спитав він,— яке було ставлення тутешніх людей до обвинувачених, коли їх привезли сюди після арешту?

— Гадаю, що можу,— з убивчою впевненістю відповів суддя.— На мій погляд, ставлення до них було таке, як і до будь-яких кримінальних злочинців. Усі вважали, що їх треба судити відповідно до закону і, якщо вони винні, належно покарати. Одне слово, повестися з ними так само справедливо, як і з будь-ким іншим. І хоч їх звинувачували в тяжкому злочині, ніякого упередження проти них не було.

— Ви хочете сказати,— спробував поставити пастку Шульц, — що суд не бачив підстав переносити слухання справи в іншу округу з власного почину?

— Містере Шульц,— відказав суддя так, що це прізвище прозвучало як суцільне довге сичання,— суд не може переносити слухання справи з власного почину. Це суперечить законам штату Канзас. Я не мав права зробити це без офіційного клопотання.

Але чому ж такого клопотання не порушив захист? І Шульц узявся до самих захисників, бо, на думку цього молодого вічітського адвоката, головною метою розслідування було поставити під сумнів їхню сумлінність і довести, що вони не надали своїм підзахисним анінайменшої допомоги. Флемінг і Сміт гідно протистояли його нападові, особливо перший, що, красуючись своєю червоною краваткою і незворушною усмішкою, з великодушним терпінням вислуховував усі

Шульцові закиди. Пояснюючи, чому він не клопотався про перенесення процесу до іншої округи, Флемінг сказав:

— Виходячи з того, що велебний отець Коуен, священик тутешньої методистської церкви і дуже поважна й впливова в місті персона, а також інші священики висловилися проти смертної кари, я вважав, що це принаймні хоч якась запорука і що тут люди більш схильні прислухатися до голосу церкви у визначенні покари, аніж деінде в штаті. До того ж брат покійної місіс Клаттер у своїй заяві, яка була опублікована в місцевій пресі, сказав: він не хотів би, щоб звинувачених присудили до страти.

Шульц мав ще безліч закидів, але всі вони зводилися до того, що під тиском місцевої громади Флемінг і Сміт свідомо знехтували свої обов'язки. Обидва вони, як твердив Шульц, зрадили своїх підзахисних — тим, що не приділили їм достатньої уваги перед судом ("Я докладав до цієї справи всіх можливих зусиль,— відказав Флемінг,— віддавав їй більше часу, ніж будь-якій іншій"); тим,що відмовились від попереднього судового слідства ("Даруйте, сер,— сказав на це Сміт,— але ж ні містер Флемінг, ні я на той час ще не були призначені захисниками"); тим, що в розмовах з журналістами дозволяли собі несприятливі для обвинувачених висловлювання (Шульц до Сміта: "Чи відомо вам, що репортер топікської "Дейлі кепітал" Рон Келл писав, ніби другого дня після початку суду ви заявили, що містер Гікок безперечно винен і що ваша єдина мета — добитися замість смертної кари довічного ув'язнення?" Сміт до Шульца: "Ні, сер. Якщо мені приписують такі слова, то це неправда")...

У звіті, поданому до Канзаського верховного суду, суддя Тійл написав, що суд над скаржниками цілковито відповідав конституційним вимогам. На підставі цього висновку верховний суд штату відмовив у скасуванні вироку й призначив

нову дату його виконання — 25 жовтня 1962 року. Що ж до Ловелла Лі Ендрюза, чия справа вже двічі доходила аж до верховного суду Сполучених Штатів, то його мали стратити через місяць після того.

Убивці Клаттерів домоглися від федерального судді нової відстрочки. Ендрюз пішов на шибеницю у призначений день.

*

— Ніч була холодна,— розповідав Гікок одному журналістові, з яким листувався і якому час від часу дозволяли відвідувати його.— Холодна й дощова. Лило мов з відра, і на бейсбольному полі грязюки було по коліно. Коли Енді повели до складу, то мусили обходити кругом, по доріжці. Ми всі стояли біля вікон, дивилися — Перрі, я, Ронні Йорк, Джіммі Летем. Це все діялось одразу ж після півночі, і в складі світилося, як на свято. Ворота були широко розчинені, і ми бачили свідків, варту, лікаря, начальника тюрми — геть усе, крім самої шибениці. Звідси її не видно, але ми бачили її тінь на стіні — таку, наче від боксерського рингу.

Енді вели чотири конвоїри і священик. Перед самим складом вони на мить спинились. Енді дивився на шибеницю — відчувалося, що він дивиться туди. Руки в нього були спутані попереду. І раптом священик підійшов і зняв з нього окуляри. Аж глянути було жаль: Енді — й без окулярів. Тоді його завели всередину, і я подумав собі: як же він без окулярів зійде тими східцями? Кругом було тихо-тихо, тільки ген далеко собака гавкав. Десь у містечку. А потім ми почули отой звук, і Джіммі Летем ще спитав: "Що це?" То я сказав йому, що воно таке — люк провалився.

Потім знову стало дуже тихо. Тільки той собака все гавкав. Наш Енді довго гойдався, ніяк не хотів помирати. Певне, мали вони потім мороку прибирати після нього. Лікар раз по раз виходив надвір і стояв зі своєю трубкою в руці. Я б не сказав, що йому подобалась та робота. Він так сапав, наче йому дух забивало, і все втирав очі. Джіммі сказав: "Ото ще баба слинява!" Мабуть, він того й виходив, що не хотів, аби інші бачили, як він плаче. А тоді знову йшов і слухав, чи не спинилося в Енді серце. Здавалося, кінця цьому не буде. Подумати тільки, ще цілих дев'ятнадцять хвилин серце билося!..

Гікок закурив сигарету і, криво посміхнувшись, промовив:

— Енді був дивак. Я колись сказав йому, що для нього життя людини нічого не важить, навіть і його власне. Вже коли йому було йти на шибеницю, він сів собі й упорав двоє смажених курчат. А перед тим цілий день смалив сигари, пив кока-колу й писав вірші. Коли по нього прийшли і ми попрощалися, я сказав йому: "Скоро побачимось, Енді. Я певен, що ми потрапимо в те саме місце. То ти рознюхай там нанизу, чи не знайдеться десь для нас затишного куточка".

Він засміявся і відповів, що не вірить ні в рай, ні в пекло, а там за гробом, мовляв, тільки прах і тлін. Потім сказав, що до нього приїхали дядько й тітка і вже приготували труну, щоб забрати його труп і поховати десь у Північному Міссурі. На тому самому кладовищі, де лежать ті троє, яких він цокнув. Отож дядько з тіткою надумали покласти й Енді поруч них. А він, мовляв, мало не заіржав, коли вони про це заговорили, ледве стримався.

Тоді я сказав йому: "Ну, це тобі пощастило — хоч могилу матимеш. А нас із Перрі, мабуть, віддадуть в анатомку, під ніж".

Отак ми з ним і жартували, аж доки його забрали до складу...

Енді мені подобався, це факт. Він був трохи пришелепуватий, але не справжній псих, а просто, знаєте, химерний. Увесь час, було, базікав, як вибереться звідси й стане найманим убивцею. Любив уявляти собі, ніби він розгулює по Чікаго або Лос-Анджелесу з автоматом у футлярі для скрипки й залишає по собі труїш. Казав, правитиме по тисячі доларів за душу.

Гікок засміявся — як видно, з тих нісенітних нахвалянь приятеля — і похитав головою.

— Але, як на свій вік, він був страшенно тямовитий хлопець, я ще такого зроду не бачив. Ну просто ходяча бібліотека. Коли вже він прочитував якусь книжку, то вона в нього так і засідала в голові. А от життя він, звісно, й близько не нюхав. Я хоч проти нього неук, та коли йдеться про життя, тут мене вчити не треба. Бо я таки бував у бувальцях і дещо бачив. Такі речі бачив, що від них і собака виблював би. А Енді знав тільки те, що повичитував з книжок, і ні біса більше. Він був невинний, як мала дитина. Навіть із жінкою ні разу не переспав. Сам казав про це. Мабуть, оце мені найдужче в ньому подобалося — що він завжди казав усе, як воно в. Ми тут мастаки брехати. А я чи не найбільший. Та й треба ж таки щось ляпати язиком. Чимось похвалитися. Бо інакше ти ніхто й ніщо, хробак у своїй норі сім на десять футів. Але Енді ніколи цього патякання не визнавав. Казав, що не розуміє, навіщо вигадувати всякі небилиці.

А от крихітка Перрі, той анітрохи не жалів, що Енді повісили. Бо Енді мав те, чому він найдужче заздрить,— освіту. І Перрі не міг йому цього пробачити. Ви, мабуть, помітили, як він полюбляє всякі надто розумні слова, хоча й сам їх до ладу

не тямить. Ну чисто мов якийсь негритос із коледжу. А як у нього всі тельбухи переверталися, коли Енді ловив його на слові й починав йому вичитувати! Енді, звісно, робив це для його ж таки добра, хотів дати йому хоч трохи тої освіти. Але вся притичина в тому, що з Перрі ніхто не зживеться. У нього ж нема тут жодного товариша. Біс його зна, за кого він себе має. З усіх насміхається, всі в нього недолюдки й дегенерати, всі несповна розуму. Де вже нам до крихітки Перрі! Він же не такий, як усі, свята душа. Одначе є хлопці, які хоч сьогодні пішли б у "закуток", аби тільки на хвилинку зостатися з ним наодинці в душовій. Ви б послухали, як він хизується перед Йорком і Летемом! То Ронні каже, що залюбки придушив би його отою скотарською пугою. І я не осуджую Ронні. Зрештою, всі ми тут однією мотузкою зв'язані, і вони собі хлопці як хлопці...

Гікок звернув свої перекошені очі на вікно кімнати побачень. Його брезкле, бліде, як у мерця, обличчя відсвічувало в неясному промінні зимового сонця, що проходило крізь загратовані шиби.

— Слово честі, мені вже остобісіло сидіти в сусідстві з Перрі. Завжди він усім незадоволений. Нещирий, заздрісний на кожну дрібницю. На кожен лист, що я одержую, на кожного, хто мене навідує. Адже до нього ніхто ніколи не приходить, крім вас.— Він кивнув на журналіста, що був однаково добре знайомий і з ним, і зі Смітом.— Та ще адвоката. Пам'ятаєте, коли він був у лікарні з отою своєю дурною голодовкою, його батько прислав листівку? Ну, то начальник тюрми відписав старому, що він може приїхати коли хоче. Але той і носа не показав. Не знаю... Часом мені стає жаль Перрі. Такий він самотній на цьому світі,— мабуть, як ніхто. Але ж, хай йому чорт, він сам у цьому винен.

Гікок витяг з пачки "Пел-Мел" ще одну сигарету, наморщив ніс і сказав:

— Я пробував покинути курити. Але потім розважив, що в моєму становищі це ні до чого. А може, ще й пощастить захворіти на рак, і пошити в дурні весь штат Канзас. Один час я курив тут сигари. Ті, що лишилися після Енді. Другого ранку, як його повісили, я прокинувся і, як завжди, гукнув: "Гей, Енді!" І аж тоді згадав, що він уже в дорозі до Міссурі, з дядьком і тіткою. Я виглянув у коридор. В його камері вже прибрали і весь мотлох звалили під стіною. Матрац, капці, отой альбом з малюнками всякого їства — Енді називав його своїм холодильником. Була там і коробка сигар "Макбет". То я сказав вартовому, що Енді хотів, аби я забрав їх собі, такий, мовляв, його заповіт. Одначе я так і не скурив їх усі. Може, вони нагадували мені про Енді, але чогось у мене від них живіт болів...

Що я можу сказати про смертну кару? Загалом я не проти. Це, звісно, помста, але що ж тут поганого? Помста — річ потрібна. Коли б я був якийсь родич Клаттерів чи отих, кого порішили Йорк і Летем, я б не мав спокою, доки винуватців не прокатали б на великій гойдалці. От люди й пишуть листи до газет. Останніми днями було два таких листи в топікській газеті. Одного написав якийсь священик. Мовляв, доки триватиме ця судова комедія? Чому оті сучі сини Гікок і Сміт досі не дістали по заслузі, чому вони, кляті вбивці, й досі напихають черево за рахунок платників податків? Ну що ж, я можу зрозуміти цих людей. Вони лютують, бо не бачать того, чого їм хочеться — помсти. І не побачать, якщо я зможу цьому перешкодити. У принципі я за те, щоб вішати. Аби тільки вішали не мене.

*

Але зрештою повісили і його.

Минуло ще три роки. За цей час місце Шульца, що відмовився провадити справу далі, заступили два досвідчені канзаські адвокати, Джозеф П. Дженкінс і Роберт Бінгем. Призначені федеральним суддею і, отже, працюючи без винагороди (зате з твердою впевненістю, що їхні підзахисні стали жертвами "безприкладно несправедливого суду"), Дженкінс із Бінгемом засипали оскарженнями різні установи федеральної судової системи і в такий спосіб відвернули три чергові дати виконання вироку: 25 жовтня 1962 року, 8 серпня 1963 року, 18 лютого 1965 року. Адвокати твердили, що суд над Гікоком і Смітом не можна визнати справедливим з таких міркувань: судовий захист було призначено лише після того, як обвинувачені визнали себе винними й відмовились від попереднього слідства; в ході процесу інтереси підсудних репрезентовано в недостатній мірі; обвинувачення підтверджено доказами, вилученими без ордера на обшук (ішлося про рушницю й ніж, узяті в домі Гікоків); незважаючи на те, що процес мав відбуватися в атмосфері, "наскрізь просякнутій" упередженням проти обвинувачених, його не перенесено в інше місце.

Грунтуючись на цих аргументах, Дженкінс і Бінгем зуміли тричі довести справу аж до верховного суду Сполучених Штатів — до "Великого боса", як звичайно називають його скаржники,— і тричі верховний суд, що в таких випадках ніколи не пояснює причини свого рішення, відхилив їхні оскарження. У березні 1965 року, після того як Гікок і Сміт відбули в камерах "ряду смертників" майже дві тисячі днів, Канзаський верховний суд ухвалив, що їх належить позбавити життя в середу, 14 квітня 1965 року, протягом двох годин після півночі.

Тієї середи, снідаючи в кафе при одному з топікських готелів, Дьюї побачив на першій сторінці канзаської "Стар" заголовок, якого так довго чекав: "Криваві вбивці сконали на шибениці". Повідомлення, передане кореспондентом Ассошіейтед Прес, починалося так:

"Річард Юджін Гікок і Перрі Едвард Сміт, засуджені до страти за один з найкривавіших злочинів в історії Канзасу, сьогодні вночі скінчили життя на шибениці в тюрмі штату. Гікок, 33 років, помер перший, в 0 год. 41 хв., Сміт, 36 років,— о 1 год. 19 хв.".

*

Дьюї бачив, як вони помирали, бо потрапив у число двадцяти з лишком запрошених свідків. Раніше він ніколи не був присутній при страті і, зайшовши опівночі до холодного складу, здивовано розглядався довкола: він сподівався побачити більш урочисту, відповіднішу обстановку, а не такий-от тьмяно освітлений сарай, захаращений дошками та іншим мотлохом. Але сама шибениця з двома білими зашморгами на поперечному брусі таки вражала уяву; не менше, хоча й трохи несподіване враження справляв і вішатель, чия довга тінь падала з високого дерев'яного помосту, на який вели тринадцять східців. Цей нікому не відомий жилавий чоловік, що його спеціально привезено з Міссурі й призначено йому за роботу шістсот доларів, був одягнений у старезний двобортний смугастий костюм, аж надто просторий на його суху постать, так що піджак звисав мало не до колін. На голові у вішателя стримів ковбойський капелюх, що колись, як видно, був зелений, а тепер являв собою вицвілу, руду від поту руїну.

Чимало бентежили Дьюї і ті побіжні фрази, що ними обмінювались його сусіди свідки, дожидаючи, як висловився один з них, "святкової вистави".

— Я чув, їм запропонували потягти жеребок. Або кинути монету. Та Сміт нібито сказав: "А чому б не за алфавітом?" Мабуть, через те, що "С" іде після "Г". Ха-ха!

— Той Гікок дотепний хлопець. Мені розповідали, як десь годину тому один вартовий сказав йому: "Певне, це буде найдовша ніч у вашому житті". А Гікок засміявся та й каже: "Навпаки, найкоротша".

— А ви чули про Гікокові очі? Він заповів їх лікареві-окулістові. Тільки-но Гікока знімуть з шибениці, той лікар тут-таки візьме його очі й вправить їх комусь іншому. Не хотів би я опинитися на місці тієї людини. Було б мені не по собі з його очима.

— О боже! Невже це дощ? А у мене в машині всі шиби спущені. Новенький "шевроле"!..

Несподіваний рясний дощ залопотів по високій покрівлі складу. Цей звук, трохи подібний до врочистого барабанного бою, провістив появу Гікока. В супроводі шістьох конвоїрів і священика, що бурмотів молитви, він вступив до місця страти. Руки його були скуті наручниками й притягнуті до тулуба неоковирними шкіряними шлейками, схожими на кінську збрую. Перед сходами на шибеницю начальник тюрми зачитав офіційний ордер на виконання судового вироку. Тим часом як він читав, Гікокові очі, ослаблені майже п'ятьма роками в'язничного присмерку, блукали по обличчях присутніх. Не побачивши того, кого він шукав, Гікок пошепки спитав найближчого вартового, чи є в складі хтось із родини Клаттерів, а коли почув, що немає, то був видимо розчарований, наче вважав, що без цього ритуал помсти не може відбутися належним чином.

Скінчивши читати ордер, начальник тюрми, як заведено, спитав засудженого, чи не хоче він сказати останнє слово. Гікок кивнув головою.

— Я хочу сказати тільки одне: я не маю в душі зла. Там, куди ви мене посилаєте, буде краще, ніж на цьому світі.

Тоді, немовби на підтвердження своїх слів, підійшов і потиснув руки чотирьом головним винуватцям його арешту й засудженням: агентам КБР Роєві Черчу, Кларенсові Данцу та Гарольдові Наю, що також дістали дозвіл бути свідками страти, і, нарешті, самому Дьюї.

— Дуже радий вас бачити,— мовив Гікок з чарівливою усмішкою, і це виглядало так, ніби він вітав гостей на своєму власному похороні.

Вішатель кахикнув, нетерпляче підняв і знову насунув свого ковбойського капелюха — мов гриф-стерв'ятник, що сердито сіпає головою і настовбурчує пір'я. Один з конвоїрів підштовхнув Гікока, і той піднявся на поміст.

— Бог дає, бог забирає. Хай святиться ім'я його...— монотонно тягнув священик під часте лопотіння дощу, тим часом як вішатель брав засудженого в зашморг і накладав йому на очі вузьку чорну пов'язку.— Хай зглянеться Всевишній на твою грішну душу...

Люк провалився, і Гікок цілих двадцять хвилин висів у всіх перед очима, аж поки тюремний лікар сказав:

— Смерть засвідчую.

Виблискуючи зрошеними дощем фарами, до складу заїхала похоронна машина. Загорнуте в ковдру тіло поклали на ноші, перенесли до машини й повезли в ніч.

Проводжаючи очима машину, Рой Черч похитав головою.

— Ніколи б не повірив, що в нього стане духу отак усе це знести. Я мав його за боягуза.

Той, до кого він говорив, один з детективів, відказав:

— Ет, Рою, він же був мерзотник. Підла тварюка. Він на це заслужив.

Черч і далі замислено хитав головою.

Чекаючи другої страти, один журналіст і вартовий, що стояв поруч, перемовлялися між собою.

— Ви вперше при страті? — запитав журналіст.

— Ні, я бачив Лі Ендрюза.

— А я оце вперше.

— А-а... Ну, то як воно вам?

Журналіст злегка скривився.

— Ніхто з редакції не хотів їхати. І я теж не хотів. Та не так воно вже й страшно, як я думав. Наче з трампліна у воду. Тільки з мотузкою навколо шиї.

— Вони нічого не відчувають. Гоп, хрясь — і по всьому. Нічогісінько не відчувають.

— Ви певні? Я стояв зовсім близько, то чув, як він задихався.

— Еге, але вже нічого не відчував. А то було б не по-людяному.

— Мабуть, їм дають якісь заспокійливі засоби. Таблетки абощо.

— Е ні. Це не дозволяється... А осьде й Сміт.

— Тьху ти, я й не знав, що він такий недоросток.

— Еге ж, він малий. А тарантул хіба великий?

Зайшовши до складу, Сміт упізнав свого давнього ворога Дьюї, перестав жувати гумку і, вишкіривши зуби, пустотливо й зухвало підморгнув йому. Та коли начальник тюрми запитав, чи не хоче він чогось сказати, Смітове обличчя споважніло. Його виразисті очі сумно вдивлялися в обличчя людей довкола, тоді звернулися вгору, до темної постаті вішателя, а потім униз. Він подивився на свої руки в наручниках, на пальці, замазані чорнилом і фарбою: останні три роки в "ряду смертників" він гаяв час, малюючи автопортрети й дітей — здебільшого дітей інших в'язнів, що давали йому фотографії своїх чад, яких їм тепер так рідко випадало бачити.

— Я вважаю,— сказав Сміт,— це просто казна-що — отак позбавляти людину життя. Я не вірю в доцільність смертної кари — ні в моральну, ні в юридичну. А може, я міг би зробити щось корисне, щось...— Нараз його зрадила впевненість; він

знітився й притишив голос майже до шепоту.— Я знаю, ні до чого вибачатися за те, що я вчинив. Навіть негоже. Але все-таки я прошу пробачення.

Східці, зашморг, пов'язка. Та перш ніж наклали пов'язку, смертник виплюнув свою гумку в простягнуту до нього долоню священика. Дьюї заплющив очі й не розплющував їх аж доти, доки почув глухий хрускіт зламаних зашморгом хребців...

Як і більшість американських охоронців закону, Дьюї переконаний, що застосування смертної кари запобігає тяжким злочинам, і в нього не було й тіні сумніву, що де-де, а в цій справі вона цілком заслужена. Перша страта анітрохи не зворушила його: він ніколи не почував симпатії до Гікока, вважаючи його жалюгідним нікчемою, "дрібним шахраєм, що забагато на себе взяв". А от Сміт, хоча й був справжнім убивцею, викликав інші почуття: він чимось нагадував безпритульну поранену тварину, і Дьюї не міг позбутися цього враження. Йому спала на пам'ять перша зустріч з Перрі в камері допитів лас-вегаської поліції: на металевому стільці перед ним сидів недорослий хлопчик-мужчина, і його маленькі ноги, взуті в чобітки, ледь сягали підлоги. І тепер, розплющивши очі, Дьюї побачив ті самі дитячі ноги, що безживно звисали над долівкою складу.

Раніше Дьюї сподівався, що зі смертю Гікока й Сміта відчує полегкість, моральне задоволення від свідомості чесно виконаного обов'язку. Та натомість спіймав себе на думці про одну випадкову зустріч на кладовищі Веллі-В'ю, майже рік тому, і тепер розважив, що, мабуть, саме вона завершила для нього справу Клаттерів.

Якось у травні, коли лани пшениці довкіл Гарден-Сіті вилискують золотаво-зеленим недостиглим колосом, Дьюї прийшов на кладовище опорядити батькову могилу, до якої

давно вже не докладав рук. Чотири роки збігло відтоді, як він розслідував справу Клаттерів, тепер йому минав п'ятдесят другий, але він лишився такий же сухорлявий, енергійний і досі був головним інспектором КБР у Західному Канзасі. Усього за тиждень перед тим він зловив двох крадіїв худоби.

Зробивши все, що треба, Дьюї неквапливо побрів безлюдною стежкою між могил. Біля одної могили він спинився. На надгробку було свіжовикарбуване ім'я: Тейт. Суддя Тейт помер від запалення легень у листопаді минулого року, і на незаростому горбочку землі ще лежали побляклі вінки з вимитими дощем стрічками. Люди вмирали, народжувались, одружувались... Оце лише кілька днів тому Дьюї почув, що приятель Ненсі Клаттер, юний Боббі Рапп, виїхав з містечка й одружився.

Могили Клаттерів — чотири поряд, під одним великим сірим надгробком — були в самому кінці кладовища, поза деревами, майже на краю золотавого пшеничного лану. Наблизившись до них, Дьюї побачив, що там уже хтось є — якась тоненька дівчина в білих рукавичках, з гладенько зачесаним рудуватим волоссям і струнками ногами. Вона всміхнулася до Дьюї, але він не міг пригадати, хто це.

— Ви забули мене, містере Дьюї? Я Сьюзен Кідвелл.

Він засміявся, дівчина теж.

— Сью Кідвелл! А я й не впізнав.— Дьюї не бачив її від самого суду, а тоді вона була ще зовсім дитина.— Як ваші справи? Як мати?

— Дякую, добре. Мама так само викладає музику в Голкомбській школі.

— Я вже давненько там не був. Є якісь новини?

— Та нібито збираються забрукувати вулиці. Але ж ви знаєте Голкомб... Правда, я й сама тепер не часто там буваю. Адже я вступила до КУ.— Вона мала на увазі Канзаський університет.— Оце лише на кілька днів приїхала додому.

— Ну, це чудово, Сью. А що ви там вивчаєте?

— Все потроху. А найбільше — мистецтво. Мені дуже подобається. Я справді щаслива.— Вона звела очі на широкі лани.— Ми з Ненсі збиралися вступити туди разом. І жити в одній кімнаті. Я іноді думаю про це. Коли почуваю себе дуже щасливою, раптом згадую про всі наші плани.

Дьюї подивився на сірий надгробок з чотирма іменами та датою смерті: 15 листопада 1959 року.

— Ви часто сюди ходите? — спитав він.

— Та ні, не дуже... Ой, як сьогодні пече! — Сьюзен надягла темні окуляри.— Ви пам'ятаєте Боббі Раппа? Він оженився на гарній дівчині.

— Еге ж, я чув.

— Її звуть Коллін Вайтгерст. І з обличчя гарненька, і загалом дуже мила.

— Я радий за Боббі,— сказав Дьюї, тоді лукаво запитав: — Ну, а ви як? Певне, кавалери кругом так і в'ються?

— Ну, таке скажете! Але я оце згадала... У вас є годинник?.. Ого! — вигукнула вона, почувши, що вже пів на четверту.— Мені треба бігти! Дуже рада, що побачила вас, містере Дьюї.

— Я теж, Сью... Бажаю вам щастя! — гукнув він їй навздогін.

Сьюзен квапливо віддалялася стежкою, і її підстрижене гладеньке волосся погойдувалось і вилискувало. Отакою дорослою гарною дівчиною була б тепер і Ненсі...

Дьюї рушив додому. Він зайшов під дерева, а позад нього лишилося безкрає небо і тихий шелест вітру в пшеничному колоссі.

24

Це ж я (франц.).

25

Так, сеньйор. Я розумію (ісп.).

26

Південноамериканська страва: яєчня з картоплею.

27

Змагання ковбоїв-верхівців.

28

Благодійницька релігійна організація.

29

Мексіканська горілка.

30

Друга книга Старого завіту.